

AZ 1870. ÉVI
NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ
TÖRTÉNETE

IRTA

BREIT JÓZSEF

M. KIR. HONVÉD-SZÁZADOS

II. RÉSZ

A SAARTÓL A MOSELIG

AUGUSZTUS 7-TŐL 18-IG.

BUDAPEST, 1896

GRILL KÁROLY CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS
KIADÁSA.

HARMADIK FEJEZET.

A francziák visszavonulása és a németek előnyomulása a Moselig.

VIII.

B A Z A I N E

hadseregének visszavonulása a Mosel folyóig (aug. 7-től 12-ig)

és a

M A C M A H O N

parancsnoksága alá helyezett seregrészek gyülekezése a châlonsi táborban (augusztus 7-től 22-ig).

Az augusztus 6-án kivivott kettős győzelem hírének a német főparancsnokságra — nem is számítván arra, hogy munkálkodását oly gyorsan fogja siker koronázni¹⁷³⁾ — meglepőleg, — III. Napoleonra pedig, a ki tudta, érezte, hogy a merész kombinációihoz és nagyratörő terveihez fűzött reményét e kettős balsiker alapjában ingatta meg, leverőleg és megrendítőleg kellett hatnia.

A végzetteljés harcban eddig ugyan mindössze két francia hadtest (I. és II.) vett részt, de ez nagyjában véve az összes hadsereg negyed-, illetve a határ mentén összpontosult erők harmadrészének felelt meg; ezen erők kényszerített visszavonulása tehát nem maradhatott káros befolyás nélkül a hadsereg többi részére, sőt a mi még veszedelmesebbnek látszott, Párisra és a közvéleményre sem.

Az iránt most már kétség nem lehetett, hogy a hadsereg az ország határa mentén többé nem tarthatja magát s így csupán az volt eldöntendő, hogy ez utóbbi mely irányban és meddig vonuljon vissza?

Az irányt tekintve a sereg

a) Metz-Châlons-on át Páris felé,

¹⁷³⁾ Lásd a főparancsnokság kombinációját a 46. oldalon

b) Langres környékére vonulhatott vissza.

Utóbb említett helyről Frossard tábornok a Bevezetésben említett emlékiratában mint a honvédelem kitünő központjáról tesz említést. E fontosságánál fogva Langres-nek kiépítése táborvárrá még a háboru kitörése előtt foganatba vétetett.

Tagadhatatlan, hogy az ott egybegyült sereg a metz-párisi főhadműveleti irányra is érvényesítette volna befolyását; a Moltke memoirejában körvonalozott hadműveleti cél¹⁷⁴⁾ legalább határozottan arra enged következtetni, hogy a német sereg előbb aligha folytatta volna útját, mielőtt a francia sereg zömével — bárhol is állott volna az fel — le nem számol.

Mindezek daczára Langres környéke ez alkalommal nem igen jöhetett számításba és pedig leginkább a következő okoknál fogva :

A francia sereg nagyobb része máris a metz-párisi vonalon állott; ennek mentén volt tehát a sereg legkönnyebben és leggyorsabban összpontosítható, miáltal egyúttal a főváros is közvetlenül biztosítva lett; ezen tényezőt pedig úgyszólván még a katonai követelmények rovására is, első sorban kellett figyelembe venni.

E szerint a visszavonulás irányával III. Napoleon csakhamar tisztába jöhetett.

Sokkal nehezebb feladat volt ennél a *visszavonulás végpontjának meghatározása*, miután ennek megállapításánál egyelőre még ismeretlen és bizonytalan tényezőket is kellett az elhatározásnál megfontolás tárgyává tenni; így többek között számolni kellett:

a visszavonuló csapatok erkölcsi és fizikai állapotával,
a győztes ellenség ezutáni magatartásával,
leginkább pedig üldözésének hatályosságával,
politikai tényezőkkel és
egyéb más körülményekkel.

Foglalkozzunk csak e tényezőkkel egyenkint.

A csapatok erkölcsi és fizikai állapotának megbírálásánál mindenek előtt különbséget kell tennünk: vajjon a hátrálás szabad elhatározásból s oly csapatokkal hajtatik-e végre, melyek még alig, vagy egyáltalában nem voltak még az ellenséggel komolyabb érintkezésben, mely esetben azok, — eltekintve attól, hogy a visszavonulás már magában véve a szellemre és hangulatra káros hatással van — még mindig teljesen parancsnokaik kezében maradnak, a ki fölöttük tetszése szerint rendelkezhetik. Ily állapotban volt augusztus 6-ika után a III., IV. és a gárda hadtest.

Kényesebb a helyzet, ha a parancsnok — nem lévén már kilátása kedvező fordulat létesítésére — ugyan még mindig saját elhatározása folytán, de már harczközben, vagy pláne bekövetke-

¹⁷⁴⁾ Lásd a 11. oldalon.

zett döntés után, rendeli el a visszavonulást, miután a megújuló küzdelemnek amugy is kevés reménnyel és kilátással nézhetne eléje. Ily viszonyok között a fegyelem és rend fentartása visszavonulás közben már sokkal bajosabb, de erélyes fellépés mellett nincs kizárva, hogy a rendszeres vezetés csakhamar újból helyre áll. Ez az eset állott be Frossard tábornok hadtesténél a spichereni csata után.

Végül pedig, ha a csapat vesztett csata után *kénytelen* állását az ellenség üldözésének behatása alatt odahagyni, a hogyan ez Mac-Mahon seregével történt, vagy ha pláne a csapat futásban keres menedéket, ez esetben a sereg egyidőre teljesen kisiklik parancsnoka kezéből s csak akkor lehet a rend és fegyelem helyreállításához fogni, midőn már a visszavonuló csapat az ellenfél közvetlen üldözésének behatása alól kivonta magát.

A mig ez be nem következik, addig a legtöbb esetben még a harcászati kötelékek helyreállítása és rendes menet-echiquier alakítása sem igen sikerülhet, a hogyan ezt Mac Mahon seregrésznél is látjuk, mely csak augusztus 8-án, Saarburtól kezdve, az V. hadtest intakt részeivel való egyesülés után kezdhetette meg a nyugodtabb hátrálást ujonnan alakított három párhuzamos menetszlopban.

Ha tehát a visszavonulás az ellenséggel történt mérkőzés után vétetik foganatba, a hogyan az Frossard tábornok és Mac Mahon seregrészeinél történt, a főtörekvésnek oda kell irányulnia, hogy a visszavonuló csapat lehetőleg gyorsan kivonja magát az üldözőnek közvetlen behatása alól, továbbá hogy az minél nagyobb tért s ez által időt nyerjen erejének újbóli összpontosítására ismételt ellentállás kifejtése céljából.

Az idő- és térnyerés a határ felől visszavonuló francia seregnél, mint alább látni fogjuk, csakugyan be is következett, az erők összpontosítása azonban egységes vezetés és összhangzó működés hiányában nem sikerülhetett.

A másik tényező iránt, t. i. *az ellenség magatartása és üldözésének hatályossága* tekintetében a visszavonulás elrendelésének pillanatában a legritkább esetben lehetünk tisztában; ez tehát kizárólag kombináció és helyes érzék dolga.

Talán még legjobban és legvilágosabban domborodnak ki a *politika követelményei*, ha azok egyáltalában olyannyira és pedig mint a jelen esetben, hátráltató módon, lépnek előtérbe, hogy a parancsnok elhatározására döntő befolyást képesek gyakorolni. Ily tényezőnek tekinthetjük 1870-ben első sorban Páris érzékenységét, mely a hadsereget szinte mágnesként vonzotta magához. S Napoleon nagyon jól tudta, hogy első kötelessége a főváros fedezetéről és biztonságáról gondoskodni, mivel ellenkező esetben a közvélemény, a francia politikának ezen leghatalmasabb eszköze, rögtön felzúdult volna ellene.

Páris azonban másrészt éppen érzékenységénél fogva, a vonzó mellett bizonyos eltaszító erőt is fejtett ki a hadsereggel szemben, amennyiben azt követelte, hogy az utóbbi ugyan feléje vonuljon vissza, de azt is, hogy tőle, a forradalmi eszmék ezen legtermékenyebb talajától, jó távol maradjon.

Az említettekén kívül nyomós tényezőnek tekinthető továbbá azon követelmény is, hogy *gyülekező hely gyanánt olyannyira messze hátrafekvő és ellentállás kifejtésére alkalmas tér* jelöltessék ki, a hol azon időpontig, a míg az ellenség annak közelébe juthat, már az összes rendelkezésre álló erők gyülekezése lehetővé váljék, miután az erőknek csupán egy részével harcba szállni majdnem egyértelmű volna újbóli megveretés kockázatásával.

Majdnem minden visszavonulás végcélja : fizikai, vagy legalább is erkölcsi erősbödés és ez által erőkiegyenlítés utáni törekvés, melyet közvetve a visszavonuló fél azáltal ér el, hogy erős harcászati állások kihasználása által csapatjai számára kedvező harc-helyzeteket iparkodik teremteni, vagy arra számít, hogy a győztes ellenfél ereje előnyomulás közben a szükséges kikülönítések és különféle surlódások folytán mindinkább apadni fog s elvégre is nincsen kizárva, hogy az egyensúly ily módon legalább számra nézve, bizonyos idő múlva újból helyreáll.

Legmesszebbmenő példáját látjuk ezen elv kihasználásának az 1812-ik évi hadjáratban, a melynek I. Napoleon majdnem félmilliónyi seregének java része áldozatul esett ; tudjuk, hogy a mi e hadjáratból hazakerült, valóban nem nevezhető egyébnek mint csapatfoszlányoknak és kétségbevonhatlan tény, hogy az itt szenvedett kudarcz szolgáltatta korunk legnagyobb hadvezérének bukásához az első koporsószeget.

1870-ben ehhez hasonló hosszadalmas mozgadozásoknak egyrészt a már említett politikai tényezők, másrészt a szűk határok és korlátok közé szorított hadiszínhely határozottan útját állották miért is itt francia részről a főtörekvésnek oda kellett irányúlnia, hogy a visszavonulásban levő, valamint az egyébként rendelkezésre álló összes erők *mennél gyorsabban* összpontosítsanak, hogy az eddigi csorbát mielőbb kiköszörültni lehessen ; ezt követelte türelmetlenül a francia nép sangvinikus természete, ezt a sereg, de még inkább a vezetés erősen megalázott reputációja.

A mondottakból kifolyólag csupán a Metz-Páris irányában véghezviendő visszavonulást véve tekintetbe, gyülekezésre alkalmas terepszakasz gyanánt első sorban a Mosel környéke jöhetett számításba.

A Mosel a Rajna után a hadiszínhelynek legfontosabb folyója, mely úgy vízmennyiségénél, mint partalkotásainál fogva már magában véve erős védelmi vonalat képez ; hátha az még a követelményeknek megfelelően be is lett volna rendezve ! Tényleg azon-

ban az átjárók még a legfontosabb pontokon sem valának biztosítva és elzárva. A folyó mentén csupán a kis Thionville (Diedenhofen) s a még el nem készült Metz volt erődökkel ellátva; innen délfelé, egészen Toul-ig szabad volt minden közlekedési vonal.

Bár Metz kiépítése Niel befolyása alatt már 1866 után vétetett foganatba, a háború kitöréséig még egyetlen erődje sem készült el tökéletesen. Legjobban előrehaladtak a munkálatok a *bal* parton emelt Eloy, Plappeville és St. Quentin erődöknél, míg a *jobbo'daliak* — St. Julien, les Bottes, Queuleu, St. Privat — tulajdonképeni minőségükben még alig jöhettek számításba.

Coffinières tákornok, a vár parancsnoka, nyíltan bevallá, hogy magára hagyatva, Metz 14 napig sem tarthatja magát.

A dolgok ily kedvezőtlen állása mellett fontolóra kellett továbbá venni, vajjon a Mosel közelségénél fogva a 6-iki események színhelyéhez, lehetséges-e még idejekorán a sereget az ellenség nagyobb mérvű behatása nélkül a Mosel tájékán összpontosítani; mely körülmény, ha sikerül, azon előnnyel járt, hogy aránylag nem nagy kiterjedésű terület esett volna ellentállás kifejtése nélkül az ellenség kezébe, a mi a már említett politikai okoknál fogva felette kívánatosnak látszott.

A Spicheren-Metz közötti távolság körülbelül 60, a Wörth-Nancy közötti pedig mintegy 130 kilométernek felel meg, melynek megtéveséhez az ellenségnek 3—4, illetve 6—7 menetnapra volt szüksége.

Volt-e kilátás ily rövid idő alatt az eddigi mulasztások kipótálására és lehetett-e addig az erősen megviselt csapatokba új szellemet, a vezetésbe friss tetterőt önteni?

Ugy látszik, hogy Napoleon maga is kételkedett ennek valószínűségében; legalább ezt bizonyítja az események nyomasztó hatása alatt megfogamzott első elhatározása, mely szerint — állítólag Trochu tábornok ajánlatára — azt rendelte el, hogy az egész sereg Châlons környékén összpontosuljon.

Tekintve, hogy Châlons mintegy 150 kilométernyire (7—8 menetnyire) fekszik Metz mögött (tehát Spicherentől legkevesebb 10—12 menetnyire), odáig Bazaine és Mac Mahon seregrészeinek egyesítésén kívül még arra is lehetett majdnem biztosan számítani, hogy említett helyen a főnti seregrészekkel az egyébként rendelkezésre álló erők is — névszerint a nagyjában még mindig alakuló félben levő VI. hadtest, a VII. hadtestnek Belfort-ban levő két hadosztálya, szükség esetén még a tengerész- és tartalék-csapatokból alakított és visszatartott hadtest is — összpontosíthatók és egyéges terv szerint felhasználhatók lesznek.

Az erők ily összpontosítása egyúttal a fővárost is közvetlenül biztosította volna. Igazán sajátságos, hogy ezen — a körülményeknek talán leginkább megfelelő terv tisztán politikai okoknak, sőt

éppen a minek lételét köszönheté, Páris közelségének kellett áldozatul esnie.

Napoleon a spíchereni és wörthi csaták után első intézkedéseit fentebbi terve értelmében adta ki, melyek szerint a Bazaine parancsnoksága alatt álló három (II., III. és IV.) és a gárda-hadtestnek *Metz-en át*, Mac Mahon seregrészeinek pedig Nancyn át kellett volna Châlons felé tartani; evvel egyidejűleg Canrobert tábornoknak is meghagyatott, hogy hadtestének már foganatban levő szállítását Metz felé, a fentebbi elhatározás értelmében szüntesse be.

A visszavonulás ennél fogva, részint ezen parancs folytán, részint a magasabb parancsnokok saját elhatározása szerint, augusztus 10-ig következőleg hajtatott végre (lásd az 1. számú vázlatot):

Bazaine serege aug. 7-től 10-ig.

A II. hadtest a spíchereni csata után balszárnyát veszélyeztetve látván, kénytelen volt Saargemünd felé visszavonulni, a hol Frossard tábornok a wörthi vereségről értesült; nevezett helyen 7-én reggel az V. hadtest *Lapasset*-dandárával egyesülvén, még a délelőtt folyamán folytatta a visszavonulást Puttrelange felé. Itt vette Frossard tábornok a császár értesítését az egész seregnek Châlons-nál leendő összpontosításáról, minek folytán elhatározta, hogy Gr.-Tanquin-en¹⁷⁵⁾ át csatlakozik a sereg zömé-

¹⁷⁵⁾ Gr.-Tanquinbe érve, Frossard tábornok a lefolyt harcokról hosszabb jelentést küld a főparancsnokságnak, melyből a következőket tartjuk felemlítendőknél:

„Au quartier général du Gros-Tanquin, le 8 août 1870.

Monsieur le maréchal,

Je n'ai pas encore pu, depuis deux jours, vous écrire pour vous prier de faire connaître à l'Empereur ce qui s'est passé à Forbach etc. . .

Le combat de Forbach était tout à notre avantage jusqu'à quatre heures du soir, après huit heures de lutte. Si à ce moment, où j'avais engagé toutes mes réserves, les renforts demandés par moi dès le matin à M. le maréchal Bazaine, étaient arrivés comme ils auraient pu le faire, je l'affirme, nous aurions remporté un avantage magnifique par ses résultats, au lieu de l'échec que nous avons subi.

Nous avons en à faire au septième et au huitième corps prussiens et dit-on à une forte fraction de la garde. (?)

L'ennemi aurait donc engagé contre nous soixante-dix mille hommes (!) au moins, c'est-à-dire toute cette concentration de troupes qui s'opérait sur Sarrebrück depuis quelques jours. Ils ont eu de leur côté des pertes énormes. Quoi qu'il en soit, le deuxième corps n'a pas été désorganisé, et j'ai pu le rallier dès le lendemain même sur Puttrelange, mais plusieurs régiments n'ont plus ni sacs, ni campement, ni ustensiles. Les vivres, hier, nous ont manqué; aujourd'hui nous avons trouvé ici quelque chose, mais demain je ne sais pas quelles distributions nous pourrions faire.

hez;¹⁷⁶⁾ 9-én a hadtest szakadó esőben végrehajtott 35 kilométernyi menet után Remilly-be, 10-én pedig Courcelles Chaussy-ba ért.

Az augusztus 7-én virradatkor Puttelage-ban gyülekezett III. hadtest aznap tovább folytatván menetét, 8-án Faulquemont környékét érte el, 9-én pedig a francia Nied mögé vonatott.

A IV. hadtest közvetlenül a császártól kapott parancs folytán augusztus 7-én Boulay-nál gyülekezett; innen 8-án les Etangs-ba, 9-én pedig St. Barbe felé irányított.

A gárda-hadtest egyelőre megmaradt eddigi felállításában s csak 9-ike folyamán vonult a Nied folyó mögé Maizery környékére.

Mac Mahon serege aug. 7. és 8-án.

A wörthi csatában részt vett I. hadtest az V. és VII hadtestnek vele harczolt részeivel együtt még aug. 7-ikére való éjjel és a rá következő napon Zabern-ig jutott. Német lovas járőröknek

Je me retire pour opérer, suivant vos instructions, la concentration sur Metz. Je suis la route directe de Sarreguemines sur Nancy, c'est à dire celle que l'ennemi doit suivre, et je crois que notre attitude l'intimide et l'arrête (!) car nous n'apercevons encore devant nous que quelques vedettes de uhlands et de cuirassiers. L'infanterie n'est pas encore arrivée en notre présence et ne nous atteindra pas. J'ai appris que l'ennemi était entré hier à Sarreguemines, et qu'il est aussi à Saarlalbe.

Demain je continue mon mouvement rétrograde: j'irai à Morhange et Baronville, mais comme ce serait une trop petite journée, je remonterai de quelques kilomètres sur la route de Metz et j'établirai mon quartier général à Burlang.

Mes hommes sont extrêmement fatigués: ils ne sont pas nourris; je ne pourrais longtemps les garder dans cet état.

Faites-moi envoyer aussi des marmites et des gamelles, ainsi que des petites tentes-abri. Mes pauvres hommes ne peuvent faire la soupe, ni se préserver la nuit de la pluie. Je ne voudrais pas les rameuer exténués sous Metz.

Quant à la concentration sous Metz, dans son grand campe retranché c'est une nécessité et une planché assurée du salut.

Il en est de même pour Langres.

C'est là, que les trois corps de l'Alsace doivent se concentrer et pas ailleurs. L'on se tirera d'affaire, je l'espère, autrement l'empire serait perdu.

Je suis, Monsieur le maréchal, votre respectueux et attaché serviteur.

Frossard"

E sorok méltatását helyszüke miatt az olvasóra kell biznunk.

¹⁷⁶⁾ Erről a hadügyminister Bazaine-t aug. 8 án kelt következő levelével értesíti:

„Par l'ordre de l'Empereur, le général Frossard, qui en ce moment est avec son corps d'armée en marche de Puttelage sur Nancy, recoit l'avis itératif qu'il doit se porter sur Metz pour joindre son corps à ceux que vous amenez de Saint-Avold.

Il est invité à marcher de telle façon qu'il ne contrarie pas les mouvements des troupes qui sont avec vous.“

Steinburgban¹⁷⁷⁾ való megjelenése azonban a marsallra nyugtalanítólag hatott, miért is ez utóbbi elhatározta, hogy a visszavonulást a következő éjjel is folytatni fogja, így ért aztán már aug. 8-án Saarburgba, ami megvert és rosszul élelmezett csapatokkal minden esetre szép teljesítmény.

De talán éppen azért nem is kell igen csodálkoznunk a 65 kilomaternyi út ily gyors megtevésén, mivel vesztett csata után hajtatott végre. A hadtörténelem elég példát mutat fel arra nézve, hogy ilyenkor a csapatok bámulatos és szinte hihetetlen gyorsasággal párosult kitartást tanusítanak. Hogy a félelem és önfentartási ösztön mire képesek, legjobban láttuk Bosznia és Hercegovina megszállása alatt.

A II. hadtest visszavonulása, mint már említettük, teljes rendben ment végbe, Mac Mahon seregrészeinél ellenben a felbomlás meglehetősen nagy mérveket öltött. Ezért látjuk, hogy míg Frosard tábornok már Saargemündben, tehát 12 kilomaternyre a csata színhelyétől, ismét ura csapatjának, addig Mac Mahon seregrészeinél a rend csak augusztus 8-ika folyamán Saarburgban állt újból helyre, mihez nem kis mérvben az V. hadtest érintetlen csapatjaival való egyesülés járult hozzá.

Utóbbnevezett hadtest (V.) augusztus 6-ika folyamán Bitschnél két tűz között állott, nem tudván, hogy Spicheren avagy Wörth felé küldjön-e erősbitést?

Midőn *de Failly* tábornok este mindkét hadtest legyőzetéséről hirt kapott, rögtön *haditanácsot* hívott össze, melynek határozata értelmében Bitschben álló két hadosztályával még aznap este 9 órakor Petite Pierre (Lützelstein) felé indult el, a hova 7-én d. u. $\frac{1}{2}$ órakor érkezett meg.

A VII. hadtest részéről, mint tudjuk, egy hadosztály az I. hadtesttel harezolt Wörthnél, a *Dumont*-hadosztály aug. 6-án még Lyonban alakult, a *Lièbert*-hadosztály pedig aznap már Mühlhausenbe volt előre tolva.

Douay tábornok a wörthi és spichereni vereségről 7-én reggel hirt véve, 8-ika folyamán a császártól vett parancs értelmében¹⁷⁸⁾ utóbbnevezett két hadosztályát Belfort környékén összpön-

177) Zabern-től 5 klmnyire észak-keletre.

178) A császár parancsa következőleg hangzott:

„Jetez, si vous pouvez, une division dans Strasbourg, et avec les deux autres couvrez Belfort.“

„Ha csak lehet, rendeljen ki egy hadosztályt Strassburg védelmére, másik két hadosztályával pedig Belfort biztosítandó.“

Hogyan! hát sem a császár, sem a vezérkar főnöke nem tudta, vagy a nagy zürzavar közepette már megfeledkezett arról, hogy a VII. hadtest 1. hadosztálya két nappal előbb az I. hadtesthez vonatott s hogy a visszavonulást avval folytatta, továbbá hogy a Dumont-hadosztály Lyonban még csak alakulóban volt?

tosította, a hol azok más rendelkezés hiányában erődítési munkálatokra alkalmaztattak. Augusztus 17. és 22-ike között a két hadosztály Vesoul, Langres, Chaumont és Párison át Reims-ba, a châlonsi hadsereghez szállítottatott, a hol a *Conseil-Dumesnil*-hadosztály újból hadteste kötelékébe lépett.

Az augusztus 7-iki helyzet szerint Mac Mahon serege Metzről 100 kilométernyire, a Spicherennél harczolt német erők ellenben nevezett helytől mindössze 60 klmnyire állanak; már egyedül ezen tény mutatja, hogy a két francia seregnek Metznél tervezett egyesülésére számítani nem lehetett.

Csakhogy a Párisban összeült minisztertanács az ilyféle okadatolás alapját vagy nem tudta, vagy nem akarta tudni, miért is már augusztus 8-án azt „tanácsolta“ a császárnak, hogy Metz környékén a visszavonulást szüntesse be. E jóakaró figyelmeztetés parancsnak is bevált s Napoleonnak, meggyőződése ellenére, tágitania kellett, minek folytán még aznap este Bazaine-nek a következő parancsot küldi („vettemeztetett„ 9-én reggel 3 óra 30 pkor.)

„Maradjon meg Faulquemont-ban, hogy Frossard tábornokkal összeköttetésben maradjon. Tartsa vissza a gárdát is, oly helyet jelölve ki neki, a honnan Önt szükség esetén hathatósan támogathatja. Egy legujabban érkezett hír szerint az ellenség az Ön balszárnya felé útban van. Hagyja meg Ladmirault tábornoknak is, miszerint az Ön balszárnyán elfoglalt állásában megmaradjon, hogy azt megvédelmezze.

Minden félreértés kikerülése czéljából Bourbaki és Ladmirault tábrnokoknak is közvetlenül írok. Hasonlóan meghagyom Frossard tábornoknak is egyik tisztje útján, miszerint Önnel szakadatlanul összeköttetésben maradjon és hogy az Ön parancsaihoz alkalmazkodjék; adja neki tudtul rendelkezéseit késedelem nélkül.

Törekedjék, a mennyire csak lehetséges, a II., III., IV. és a gárda-hadtestet, melyek mindannyian az Ön parancsnoksága alá lépnek s ehhez képest kötelesek alkalmazkodni, Metz köré csoportosítani.

Deritessen fel könnyü lovassága által mennél messzebre.“¹⁷⁹⁾

¹⁷⁹⁾ Séjournez à Faulquemont pour rester lié avec le général Frossard. Conservez la Garde en lui indiquant une position qui lui permette de vous appuyer efficacement au besoin. Un nouvel avis qui m'arrive m'indique que l'ennemi (Miféle ellenség s mily erős?) est en marche sur votre gauche. (Honnan, merre, mely irányból?) Donnez l'ordre au général de Ladmirault de rester en position sur votre gauche pour la couvrir.

J'écris directement aux généraux Bourbaki et Ladmirault pour éviter

A Frossard tábornoknak írt parancs következőleg hangzik :

„Az ellenségről az éj folyamán beérkezett hírek folytán a császár ép most határozta el, miszerint a három hadtest (III., IV. és gárda) ne meneteljen Châlonsba, hanem hogy azok Metznél egy erős hadsereg magvát képezzék, mely hivatva van Frigyes Károly főherceg seregét visszatartani, vagy magát azon ellenséges sereg szárnyára vagy hátába vetni, mely Zabern-en át akarna benyomulni¹⁸⁰⁾.

Csakhogy mint rendesen történni szokott a két „vagy-vagy“ helyett itt is egy harmadik előre nem látott következett be, halomra döntvén a homokra épített nagyképü terveket.

Mac Mahon seregének Metzbe való vonásához kevés lévén a kilátás, ez utóbbi, úgy látszik, nem is kapott erre vonatkozólag parancsot, hanem meghagyatott Nancy felé vett eredeti irányában; legalább az tűnik ki a marsallnak kérdőre vonatása alkalmával, 1872. évi június 12-én tett következő vallomásából :

„1870. évi aug. 9-ig közvetlenül a császár parancsa alatt állottam, kivel én a vezérkari főnök közvetítésével igen gyakran leveleztem.

Utóbbtól aug. 9-én Blamondban távirati rendeletet vettem, melyben arról értesültem, hogy a császár a parancsnoklásban egyiséget akarván elérni, elhatározta, hogy az összes hadtesteket Bazaine parancsnoksága alá helyezi s hogy ezen naptól fogva minden hadtestparancsnok közvetlenül tőle veendi parancsát.

Miután előbb azon rendelkezést vettem, miszerint a châlonsi tábor felé tartsak, említett hely felé folytattam menetemet s részemről nem emlékszem, hogy a jelzett pont elérése előtt Bazaine-nek irtam volna¹⁸¹⁾.“

tout malentendu. J'écris également au général Frossard par un de ses officiers de rester en communication constante avec vous, et de se conformer à vos ordres ; donnez-lui vos instructions sans tarder.

Tâchez de concentrer le plus tôt possible sous Metz les deuxième, troisième, quatrième corps et la Garde, qui sont tous placés sous vos ordres, et qui doivent s'y conformer strictement.

Faites-vous éclairer très au loin par votre cavalerie légère.

¹⁸⁰⁾ „ l'Empereur vient de décider en ce moment même que ces trois corps (3e, 4e et garde) ne marcheront pas sur Châlons, en raison des nouvelles que l'on a reçues cette nuit de l'ennemi ; mais ils formeront à Metz les éléments d'une forte armée (üres frázis!) destinée soit à arrêter celle du prince Charles, soit à se jeter sur le flanc ou les derrières de celle qui paraît devoir pénétrer par Saverne.“

¹⁸¹⁾ Jusqu'au 9 août 1870, j'ai été directement sous les ordres de l'Empereur, avec lequel je correspondais le plus suvant par l'intermédiaire du Major-général.

Le 9 août à Blamond, je reçus de ce dernier une dépêche m'informant que l'Empereur, voulant mettre de l'unité dans le commandement, avait décidé que le maréchal Bazaine prendrait le commandement de tous les corps d'armée, et qu'à partir de ce jour, le commandant de chaque corps prendrait directement ses ordres.

Ayant précédemment reçu pour instructions de me diriger sur le camp de Châlons, je continuai ma marche vers ce point, et je ne me rapelle point avoir écrit au maréchal Bazaine avant l'arrivée à ce camp.“

Ezen vallomás tehát a mellett bizonyít, hogy augsztus 6-ikától kezdve a két seregrész parancsnoka egymástól teljesen függetlenül, minden összhangzás nélkül folytatta működését.

És tényleg már a 8-iki, de még inkább a 9-iki helyzet világosan mutatja a seregnek két különálló csoportra való szakadását, melyek 65—70 klm., azaz 3—4 napi menetire állanak egymástól.

Észszerü vezetésnek mindenekelőtt iparkodnia kellett volna, hogy e két különálló csoport mennél előbb egyesíttessék. E tekintetben, mint tudjuk, Napoleonnál a jó szándék és törekvés meg is volt, csak hogy a valósulást politikai tényezők befolyása és beavatkozása megghiúsította s e helyett az állam legfőbb hadurára — a sereg főparancsnokára — a Moselen való megállás eszméje úgyszólván ráerőszakoltatott.

Ezen eszméhez a már említettek kivül katonai szempontból még a következő megjegyzések fűzhetők:

Ellentállás kifejtésére a Mosel mentén, tisztán csak az ottani helyi viszonyokat véve tekintetbe, legalkalmasabbnak mondható a $3\frac{1}{2}$ mérföld kiterjedésű Thionville-Metz közötti rész, miután az e mögött, vagy előtte felállított sereg az éppen említett erődített helyeket szárnytámasz gyanánt felhasználhatta.

Ezen vonal kiterjedésén belül ellenséges áttöréstől, illetve a szárnyak egyike ellen intézett egyszerű átkaroló támadástól nem igen kellett tartani; annál nagyobb volt azonban a megkerülés valószínűsége dél felől, főleg ha a porosz trónörökös hadserege idejekorán közbeléphet.

Ez oknál fogva tanácsosabbnak látszott, ennél központiasabb fekvésű felállításba visszavonulni; így pl. a Moselnek Metz és Pont à Mousson közötti szintén $3\frac{1}{2}$ mfd. kiterjedésű része felé vagy mögé. Csak hogy ily felállítás mellett a jobb szárny egészen a levegőben függött, minélfogva annak megkerülésétől még mindig, vagy talán — Pont à Mousson erődítve nem lévén — még inkább kellett tartani.

Még kevésbé felelt meg a követelményeknek a Nancy-Pont à Mousson ($3\frac{1}{2}$ mfd) közötti rész, amennyiben e vonalon még egyáltalában nem történtek védelmi előkészületek; az itt veendő felállítás azonkivül már oldalt feküdt a hadművelet főirányától, mely utóbbi a Moselt Metz tájékán szelte át. Ezen főirányt pedig semmi szín alatt sem lehetett teljesen védtelenül hagyni.

Ennélfogva vagy két különálló csoportot kellett volna alakítani, vagy pedig — Nancy-t és Metz-et is belevéve a felállításba — ugyancsak egy, de 7 mfd. kiterjedésénél fogva gyengén megzállt vonal keletkezett volna.

Végre is a fontolgatásnál valószínűleg a Metztől remélt támogatás billentette le a mérleget s így annak környéke lett Bazaine

hadserege számára, — mely különben az eredeti terv értelmében amugy is oda volt már irányítva — gyülekező helyül kijelölve.

A visszavonulás mikénti elrendelésére és végrehajtására vonatkozólag a következőket jegyezzük meg.

Miután annak elrendelése alkalmával azon eszme szolgált az intézkedések alapjául, hogy a hadsereg gyülekezése Châlons-nál hajtandó végre, valóban csodálkoznunk kell, hogy a Bazaine hadseregéhez tartozó *összes* csapatok a vonattal együtt kizárólag Metznek irányítottak. Ez által Metz tájékán előreláthatólag oly nagymérvű torlódás keletkezett, hogy abból nem egykönnyen lehetett kibontakozni.

Ily intézkedés határozottan ellentétben állott azon előbb említett követelménnyel, hogy az ellenséggel közvetlen érintkezésben volt seregrészek lehetőleg rövid idő múlva, tehát minél gyorsabb térnyerés által, vonják ki magukat az ellenség behatása alól. Ez csakis *széthajló (excentrikus) hátrálás* alkalmazása által, azaz úgy vált volna lehetővé, ha a visszavonuló sereg az összes rendelkezésre álló utakat felhasználja.

Még azon esetben is a visszavonulás ezen módja lett volna alkalmazandó, ha a Moselnak *közvetlen* megvédése szándékoltatott annak balpartján veendő felállítás által.

A *központián (centrikusan) alakított menet-echiquier* csakis azon, a valóságnak meg nem felelő feltevés mellett birna jogosultsággal, hogy Bazaine biztosan tudta, miszerint az ellenség nem fogja nyomon követni, továbbá ha seregét még Metz-en *innen* óhajtott volna csatához egyesíteni, a hogyan az később, a politikai körök és tényezők preszsiója következtében, de nem szabad elhatározásból, — tényleg bekövetkezett.

Hogy főleg visszavonulás közben a csapatok és vonatok összetorlódása valamely szoros bejárata előtt — s ilyennek tekinthető minden vár vagy erődített hely — mennyire végzettségessé válhatik, mutatja a königgrätzi csata utáni siralmas állapot, melyet különben a poroszok saját előnyükre nem igen aknáztak ki.

Az augusztus 7-iki elhatározást tartva szem előtt, nem lett volna-e czélszerűbb, a IV. hadtestet Diedenhofen, a gárda-hadtestet Metz, a III. hadtestet Corny vagy esetleg szintén Metz s végül a II. hadtestet a már felvett irányban Pont à Mousson felé továbbmeneteltetni? miáltal a hadsereg tovaszállítására a Moseltől kezdve két vasutvonal — Metz-Frouard-Châlons és Conflans-Verdun-Châlons — állott volna rendelkezésre.

E kérdésre, a Metz körüli csaták méltatásánál lesz még alkalmunk visszatérni s egyelőre a történetek magyarázatául csak azt jegyezzük meg, hogy 1870-ben az erődített helyeknek még mindig kellenél nagyobb fontosságot tulajdonítottak. A sereg azoktól oltalmat és védelmet remélt. Metz-nél azonban éppen megfordítva állott a dolog: itt az erődített hely szorult a sereg védelmére!

Bazaine serege augusztus 10. és 11-én.

Augusztus 9-én a császár Changarnier tábornok által kísérve Metz-ből Faulquemont-ba érkezett, hogy Bazaine-nel a további teendők iránt személyesen értekezessen. Napoleon ez alkalommal azt javasolta, hogy a Metz-nek irányított sereg a Le Boeuf által gondosan szemrevételezett,¹⁸²⁾ a francia Nied balpartján fekvő állásban fogadja el a csatát¹⁸³⁾.

Bazaine ezen tervvel nem értett egyet s inkább Frouard környékéig óhajtotta a sereget visszavezetni, a hol az egyesülésre a Châlonsból jövő VI. hadtesttel is biztosabban számíthatott.

Mindazonáltal a sereg a párisi kormány ismételt beavatkozása folytán, a császár rendelkezése szerint augusztus 10-én Le Boeuf fönti javaslata értelmében, a Nied folyó mentén állott fel és pedig:

A *III. hadtest*, Decaen tábornok parancsnoksága alatt, Pange-tól Courcelles Chaussy-ig;

közvetlenül mögötte a *gárda*;

balról, ugyszólván a *III. hadtest* hátravont oldala gyanánt, a

IV. hadtest les Eetangs-tól Glatigny-ig.

jobbról pedig a *II. hadtest* állott fel Mercy le Haut-nál;

utóbbi előtt az *V. hadtest*hez tartozó *Lapasset*-dandár volt előre tolva.

A csapatok rögtön hozzá is láttak ezen állás erősítéséhez.

A *du Barrail* és *Forton* lovas hadosztályok, valamint a *VI. hadtestnek* már megérkezett részei még a Mosel bal partján állottak.

Utóbbnevezett hadtest többi részeinek szállítása körül augusztus 11-étől kezdve a német lovasság fellépése következtében, nagy nehézségek merültek fel, úgy hogy ezen hadtest jelentékeny része egyáltalában nem egyesülhetett a Metz tájékán összpontosult többi seregrészekkel.

A fent körülírt felállítás ellen még aznap nemcsak hadászati,

¹⁸²⁾ L'intention de l'Empereur était de livrer bataille sur des positions que le maréchal Le Boeuf avait fait étudier soigneusement.

¹⁸³⁾ Ezen tanácskozások eredményéről Frossard következőleg nyilatkozik:

„De ces études étaient résultées des instructions générales arrêtées dans la soirée du 9, et qui furent communiquées le lendemain; elles disaient que l'armée occuperait une première position sur la rive gauche de la Nied française, depuis Pange jusqu'au village des Etangs; la partie de gauche, en retour, à peu près d'équerre, s'étendrait de ce village jusqu'à Glatigny, faisant face au bois de Hayes et de Cheuby. L'armée, en cas d'attaque, devait recevoir la bataille sur cette première position défensive, que l'on recommandait de rendre inabordable, autant que possible, sur son front et sur ses flancs au moyen de travaux adaptés au terrain.“

de harcászati tekintetben is (nagy kiterjedésű erdők stb.) aggályok merültek fel, miért is az erőknek még szűkebb összevonása közvetlenül a Mosel jobb partján levő erdők mentén határozottatott el.

Mac Mahon serege aug. 9-től 19-ig.

Mig tehát Metz a Bazaine seregét alkotó részeket mágnesként magához vonzotta és maga köré tömörítette, addig *Mac Mahon* seregénél a visszavonulás a helyesnek jelzett módon, excentrikusan hajtott végre.

A marsall ugyanis, alig hogy Saarburgban a rend helyreállt, a további visszavonulást előbb három utvonál — Réchicourt és Blamont-on át Luneville felé-, és Cirey-n át Baccarat felé — majd később, amennyire csak lehetett a rendelkezésre álló vasut felhasználásával hajtatta végre.

Az *I. hadtest* augusztus 9-én Blamontba, 10-én pedig Luneville-be ért, a honnan a vett parancs értelmében¹⁸⁴), a menetet Nancy felé kellett volna folytatnia. Hogy nevezett hadtest ennek daczára miért tért ki délfelé, annak okát érdekesen adja elő *Bonie* alezredes „A francia lovasság az 1870. évi háboruban“ című művében; miután ezen részlet egyuttal világot vet a francia és német lovasság mikénti alkalmazására, jónak látjuk, itt az erre vonatkozó részt teljertartalmulag közölni.

„Augusztus 10-én — írja *Bonie* — Luneville-be érkezénk, remélve, hogy ott a hiányzó táborszükségleteket megszerezhetjük. És valóban, a mire már rég nem számítottunk, rendes éllemezéssel látnak el bennünket és lovainkat; hús, cukor, kávé, zab és széna bőven kijutott. A legénység, jókedvét visszanyerve, főzéshez lát, azon reményben, hogy a fáradalmakat egy egész napi pihenő által — mint jelezve volt — kipihenheti; egyszerre azonban váratlanul parancs érkezik az indulásra. A félig megfőtt ételt ki kell dobnunk és gyorsan hozzá látunk a nyergeléshez. Vajjon honnan jön már megint a rémhir? Megint csak az ellenséges lovasság az, mely nyugalmunkat zavarja. Eddigi működése — úgy beszélük — csak előjáték volt oly czéllal, hogy visszavonulásunkat gyorsítsuk. Most azonban megjelenik a küzdteren.

„Poroszország a határ mentén szétszórt seregrészeinken egy erőteljes lökem által hatalmas rést ütött. Az első vonalnak két részre osztása után, e részeket egyenkint megverni és az újra egyesülést megakadályozni iparkodik. Utóbbi fontos feladattal a lovasságot bizza meg. Messzire előrehatolva, két ezred egészen Nancy-ig nyomul előre, melyek itt azt híresztelik, hogy minden további ellentállás hasztalan, miután őket nagy német csapattömegek

¹⁸⁴) Lásd 170. oldai.

nyomon követik. *Ezen hír Luneville-be is eljut, minek folytán a hadsereg irányát változtatva, balra letér, hogy Colombey, Beaumont, Neufchateau és Joinville-n át folytathassa visszavonulását.*

„És a mi lovasságunk? — biztosan kérdeni fogják — mit művelt ezen idő alatt? Hogyan? az ellenség elállja utunkat és senkinek sem jut eszébe erejét kipuhatolni s miután az oly csekély, a gyenge osztagokat halomra dönteni? Miért nem utánozzuk mi is az ő tevékenységtől s miért hagyjuk nyugodtan a száz szemű Argust működni s a hova csak neki tetszik, tanyáját felütni?

„Froeschwiller-nél a mi lovasságunk is megmutatta bátorságát; hadd fejtse ki tehát ő is tevékenységét, mert ezt tenni óhajtja és szinte szenved a tétlenség alatt, melyre kárhozható lett. Csakhogy a helyett, hogy messzire előre küldetnék, a mi lovasságunkat, a meneketen szorosan zárkózva, öt-hat ezredből álló hadosztályokban együtt tartják, melyek málhavonatukkal összebonyolódva a műtak mentét követik s egyetlen egy embert sem különítenek ki, megelégedvén avval, ha rendes napi menetüket befejezték. Ha ellenség jeleztetik, a helyett, hogy a mi lovasságunk eléje menne, csupán a menetintézkedés lesz módosítva s az oszlop más irányban folytatja útját. Az egész visszavonulás egy nagy hajsza, egyedül azon czélt tartva szem előtt, hogy el ne vágassunk a visszavonulási vonaltól. Egyszóval lovasságunknak, melynek a hosszú visszavonulás alatt döntő befolyása lehetett volna, semmi néven nevezendő szerep nem jutott, miután sem fel nem derített, sem nem harczolt.“

E szavak annál is inkább számíthatnak hitelre, miután szemtanu tollából erednek, a kinek még a közelmúltban a francia hadseregben magasrangú állása volt.

De elvégre mindegy, akár a fenti, akár más okoknál fogva történt a letérés délfelé, annyi tény, hogy Mac Mahon 10-én jelentést küld a császárnak, hogy Nancy-n át kijelölt irányát odahagyni kénytelen s hogy Neufchateau-n át szándékozik seregrészeit Châlonsba visszavezetni.

Ennek alapján az *I. hadtest* a *Conseil-Dumesnil*-hadosztályal együtt augusztus 11-én Bayon-ba, 12-én Haroué-ba, 13-án Vicherey-be, 14-én pedig Neufchateau környékére ért; 15-én pihenő, 16-án megkezdődött Manoisonál a csapatok vasuti berakodása s 19-ig este az említett seregrészek teljes létszámmal a châlonsi táborban gyülekeztek, megjegyezvén, hogy az összes lovasság s a tüzérség egy része gyalog menetekkel jutott oda.

Az *V. hadtest* — bár augusztus 5-ike óta tulajdonképpen Mac Mahon parancsnoksága alá tartozott¹⁸⁵⁾ — augusztus 10-én Réchicourt-ba érve, közvetlenül a császártól azon parancsot kapja, hogy Nancy felé tartson, mely parancsot *Le Boeuf* (valószínűleg

¹⁸⁵⁾ Lásd az 50. oldalon.

Napoleon meghatalmazása folytán) még aznap oda módosítja, hogy ha szükségesnek mutatkozik, *de Failly* tábornok hadtestével Langres irányában is kitérhet.

Ugyanazon okok, melyeket az imént az I. hadtestnél felemlítettünk, birhatták rá *de Failly* tábornokot is, hogy hadtestével — bár tényleg akkor még a Nancy felé vezető út és vasut szabad volt — délnyugati irányban térjen ki, minek folytán 12-én reggeli 9 óra tájban Charmes-ba ért, a hol már várta a császár azon parancsa: meneteljen haladék nélkül Toul-ba, hogy onnan a szükséghez képest Metz-, esetleg Châlonsba menetelve, a sereg zöméhez csatlakozhassék.

A császár ezen parancsát, — alig hogy *de Failly* menetét a kijelölt irányban megkezdte, Le Boeuf következő tartalmu, *Failly* tábornok által d. u. 4 óra tájban vett távirata újból megmásítja¹⁸⁶⁾: „Induljon el hadtestével az általa legjobbnak vélt irányban Páris felé. Ezen intézkedés által a korábbi császári parancs, mely a Toul-ba való menetelt rendelte el, hatályon kívül lép.“

De Failly tábornok ennek következtében azonnal dél felé letérvén, 13-án Vittelbe, 14-én Lamarche-ba érve, innen Chaumontnak tartott, a hova 16-ika folyamán érkezett meg.

Utóbbi helyen kapta azon parancsot, hogy késedelem nélkül Châlons-ba meneteljen, a hol újból, az I., VII. és az ujonnan alakított XII. (*Lebrun*)-hadtesttel, valamint a *Bonnemains* és *Margueritte* lovas hadosztályokkal együtt Mac Mahon parancsnoksága alá lép, a ki többi seregrészeivel a châlonsi tábor felé szintén útban van már.

Amint egyes feljegyzésekből és jelentésekből következtethető, a visszavonulás sem Bazaine, sem Mac Mahon seregénél nem a legsimábban folyt le¹⁸⁷⁾, a min különben a fenforgó körülmények között nem is igen csodálkozhatunk.

¹⁸⁶⁾ „Il lui ordonnait de se rendre à Paris par la route qui semblerait la plus convenable.“

¹⁸⁷⁾ *Montaudon* tábornok jelentése:

„Pont-de Pierre, 8 août.

La marche d'aujourd'hui a assez fatigué les troupes de la division déjà épuisée par les marches de nuit et les alertes des jours précédents; aussi prierai-je Votre Excellence, si cela est possible, de vouloir bien donner un jour de repos à la division.

Montaudon.“

Decaen tábornok jelentése:

Position en face de Bionville, Morlange et Bonnay, 9 août 1870 10 h et demie du matin.

Monsieur le Maréchal,

Je vous prie en grâce de ne pas me faire de mouvement aujourd'hui. Les hommes sont rendus de fatigue, la soupe n'est pas mangée, et il faudrait encore y renoncer ce soir.

Enfin, j'ai dit à M. Duvernier, chef d'escadron, l'état moral que j'ai constaté. Hier, arrivés à onze heures et demie du soir avec une pluie bat-

Az ezen surlódásokról, valamint a Châlonsból és Párisból beérkezett hírek és jelentések következtében már augusztus 11—12-ike folyamán nyilvánvaló lett, hogy a Mosel tájékán a már ott levő Bazaine-hadsereggel a legjobb esetben is csupán a VI. hadtest egyesíthető.

Bazaine serege aug. 12-én.

Miután pedig a hadműveletek folytatása két különálló csoportban (Mac Mahon Châlons-nál, Bazaine a Moselen) homlok-egyenest ellenkezett a józan hadviselés alapfogalmaival, a császár — nem akarván újból a már egy ízben desavouált visszavonulást személyesen elrendelni — augusztus 12-én a *Rajna-hadsereg* feletti parancsnokságot *Bazaine*-nek adta át; melléje, a helyett, hogy e tekintetben a marsallnak szabad választást engedett volna, vezérkari főnök gyanánt *Jarras* tábornokot nevezte ki¹⁸⁸).

A marsall és vezérkari főnöke között már kezdettől fogva fennálló bizalmatlan viszony nem kis mértékben járult hozzá a parancsadásban nyilvánult nehézkesség folytán, a tervezett visszavonulás megghiúsulásához és annak gyászos következményeihez.

Míg a német nagy főhadiszálláson a legfelsőbb hadúr és vezérkari főnöke között a viszony ideális, addig Bazaine a melléje rendelt *Jarras* tábornokban csupán besugót lát, a ki arra van hivatva, hogy a marsall tetteit ellenőrizze és azokról a császárnak

tante, *manquant de moral* (je regrette de vous le dire), il leur faut un peu de repos, et de la soupe ce soir.

De plus, arrivés hier soir à onze heures, j'ai dû ce matin de bonne heure aller rectifier les emplacements pris sans y voir. Les hommes n'ont donc pu se reposer. J'attends vos ordres.

Decaen.“

Bazaine többek között így ír:

„La retraite se continua le 9, le 10 et le 11 par un temps détestable qui prédisposait à la tristesse. Les soldats étaient mornes, eux d'ordinaire si gais; la nouvelle de nos revers circulaient dans les rangs avec exagération; et pour rendre la marche moins pénible, ils s'allégèrent de tous ce que les gênait, principalement des demi-convertures, des petites tentes, des ustensiles de campement, et le pire, des gibernes avec leurs cartouches.“

¹⁸⁸) A *Bazaine* kineveztetését tartalmazó parancs következőleg hangzik: „J'ai l'honneur de vous informer que, par décret de ce jour, l'Empereur vous a nommé au commandement en chef de l'armée du Rhin.

Votre Excellence prendra immédiatement possession de son commandement.

Par décision du même jour, l'Empereur a nommé aux fonctions de chef d'état-major général de l'armée du Rhin, M. le général de division *Jarras*, aide-major de la dite armée.

Le Major-général,

Le Bucuf.“

jelentést tegyen¹⁸⁹⁾. Bazaine ennélfogva Jarras-t tökéletesen mellőzve, inkább személyes jó barátja, *Manèque* tábornok tanácsát és szolgálatait vette igénybe¹⁹⁰⁾.

¹⁸⁹⁾ „Il en a été de même des officiers composant le grand état-major général, parmi lesquels s'en trouvaient quelques uns, plutôt faits pour être journalistes-reporters que militaires, et dont je me serais bien passé“ — írja Bazaine többször említett művében

¹⁹⁰⁾ A parancsnok és közvetlen segédje közötti viszony fontosságát szem előtt tartva, jónak látjuk e helyen e tárgyat kissé közelebről megvilágítani, mi czélből a német vezérkarnak az 1859. évi hadjáratról írt művéből a következő jellemző, találó és mély értelmű sorokat vesszük át kivonatossan :

„A hadsereg főhadiszállásának összeállítása kiváló fontosságú, mely körülmény nem lesz mindig kellőképpen felismerve és tekintetbe véve. Vannak hadvezérek, kiknek nincsen szükségük tanácsra és tanácsadóra, kik önmagukat latolgatnak és egyedül határoznak; környezetüknek ennélfogva csupán az a hivatásuk, hogy a parancsnok határozatát és akaratát végrehajtsák. Csak-hogy ezek elsőrendű csillagok, milyeneket még csak minden évszázad sem mutathat fel.

Seregek vezetője a legtöbb esetben aligha fogja szívesen tanácsadója segítségét nélkülözni s ez utóbbit, bizalmas állásánál fogva, a hadvezér sohasem a ranglajstrom szerint, hanem egyes egyedül az illető személy iránti bizalmát követve, választja. És ha ennek tanácsa nem is lesz mindig a legjobb és leghelyesebb, ha csak a működés következetes és kitűzött feladatahoz hű marad, bizonyára a siker sem marad el.

De ha a hadvezér a független emberek egész sorával veszi magát körül - számra nézve mennél több, minél előkelőbb s minél okosabbak azok, annál rosszabb; — ha majd az egyik, majd a másik tanácsára hallgat; ha valamely magában véve egészen helyes rendszabályt bizonyos pontig s aztán egy annál még helyesebbet az előbbtől eltérő más irányban vizsgál keresztül, majd egy harmadiknak alapos kifogásait a történetek ellen átlátva — a dolgok állásán segítő — újból más, negyedik kiváló gyén tanácsát veszi igénybe, ily viszonyok között egy ellen százat tehetünk, hogy a hadvezér, talán csupa jól okadatolt rendszabályokkal hadjáratát elveszíti.

Minden főhadiszálláson akad bizonyos számú egyén, kik minden tervbe vett vállalatnál bámulatos éleselműséggel ki tudják mutatni annak előrelátható nehézségeit. A legelső bonyodalomnál kézzelfoghatólag bizonyítják be, hogy ők mindent jó előre láttak. Ezen embereknek mindig igazuk van, mert tekintve, hogy pozitív tanácsdal nem igen szolgálnak, határozott cselekvésre pedig még kevésbé határozzák el magukat, tények, de baljós-latuk daczára esetleges siker sem bizonyíthat soha ellenük. A nemlegességnek ezen emberei a seregvezetésnek és vezetőnek vesztét okozzák.

Legszerencsétlenebb azonban az a hadvezér, ki minden nap, minden órában terveiről és szándékáról felvilágosítással és számadással tartozik; a kinek tettei fölött az ellenőrző argus-szemekkel őrködik. A legfőbb hatalom ily kiküldöttje a főhadiszállásban, vagy legalább is hivatalos táviró sodrony a hadvezér háta mögött, oly tényezők, melyek mellett minden önállóságnak, minden gyors elhatározásnak, minden merészebb vállalatnak hajótörést kell szenvednie, pedig ezek nélkül eredményteljes hadviselést képzelni nem lehet.“

Nem próféta, örök igazságú szavak-e ezek, melyek a 11 évvel később bekövetkezett francia viszonyokra betűről-betűre ráillenek?

Le Faure az 1870 - 71. évi hadjáratról írt nagy művében a francia főhadiszállásról következőleg nyilatkozik :

A parancsnokság átadása alkalmával a császár meghagyta Bazaine-nek, hogy az alája rendelt erőket, az egész seregnek Châlons-nál leendő egyesítése céljából egyelőre Verdun környékére vezesse vissza.

Csakhogy a mi még pár nappal előbb nagyobb surlódások nélkül lett volna végrehajtható: az egész sereg egyesítésének most már leküzdhetlen akadályok állották útját; s elvégre is a sok ingadozásnak és határozatlanságnak¹⁹¹⁾ a jobb sorsra érdemes sereg adta meg az árát a Metz körüli véres harcokban, melyek nagyban hozzájárultak, de alkalmasak is voltak arra, hogy az ott küzdött francia csapatok hitét, bizalmát és jó szellemét tökéletesen alá-

„Quelque triste que soit ce sujet, il est cependant nécessaire de dire quelques mots du grand état-major général rassemblé autour de l'empereur et du major général. Le commandement appartenait à tout le monde: l'empereur, le maréchal Le Boeuf, les deux aides-major généraux Lebrun et Jarras, chacun donnait des ordres, envoyait, ou recevait des dépêches, et jugeait inutile de les communiquer.“

Hasonlóan álltak különben a dolgok 1806-ban is, miről Goltz következőleg ír:

„Es fehlte in der Versammlung nicht an scharfen Köpfen und sehr gebildeten trefflichen Mititairs. Einzelne unter ihnen, Scharnhorst, Kleist, und man kann sagen auch Phull, sind später zu geschichtlicher Bedeutung emporgestiegen. Was hier von allen zusammen zustandegebracht wurde, war aber schlimmer als *nichts*, nämlich eine Steigerung der Verwirrung und der Unentschlossenheit. Die Ursache für die unglückliche Beschaffenheit der Armeeleitung lag ausschliesslich in Rücksichten auf die handelnden Personen, denen zu Liebe die Armee-Eintheilung und die Behörden geschaffen wurden.“

Die gute Zusammensetzung des Hauptquartiers, zumal die Harmonie zwischen dem Oberbefehlshaber und dem Chef seines Generalstabes — irja Goltz más helyen — kann viel thun, den Mangel des gottbegnadeten Feldherren-genies zu ersetzen. Bestimmungen lassen sich freilich darüber nicht geben.

Glückliches Zusammenwirken beruht in erster Linie auf persönlicher Sympathie. Wo diese nicht vorhanden ist, lässt uns alle Theorie im Stich.

Der Feldherr kann heute nicht mehr alles in einer Person sein. Selbst das Genie wird selbstständige und geschulte Arbeitskräfte brauchen. Wie viel mehr muss ein Oberbefehlshaber, der nicht zu den Sternen ersten Ranges gehört, der Ergänzung und Hilfe bedürfen.

Der Oberbefehlshaber, der selber schreiben und redigieren will, raubt seinem Geiste die Musse zur Erzeugung von Ideen. Er soll mehr denken, als die Feder führen.“

A hosszú tapasztalás által ismételtlen beigazolt valóságos aranyeszmék és mondatok ezek!

¹⁹¹⁾ 8 nap alatt nem kevesebb mint négyszer változott a francia főhadiszállás szándéka:

1. Visszavonulás egyhuzamban Châlons-ig,
2. A csata elfogadása a Nied mentén,
3. Összpontosítás Metz környékén,
4. Visszavonulás egyelőre Verdunig.

ássák. S csodálkozhatunk-e azon, hogyha a sereg, melyet előbb a győzelem reménye és a dicsvágy lelkesített, a sok megpróbáltatás és kudarc után már csak *passiv önvédelmet* folytat, tisztán csak a fegyverbecsület megmentése kedvéért?

A sereg szerencsésjének és önbizalmának hanyatlásával azonban Napoleon szerencsecsillaga is gyászba borult; a helyzet, melybe a testi és lelki fájdalmak által gyötört császár, — a ki az események folytán már csak *néveleg* tekinthette magát Franciaország uralkodójának — mindinkább belesodortatott, napról-napra szálamasabbá és kétségbeejtőbbé vált.

IX.

A németek előnyomulása a Mosel folyóig.

(Augusztus 7-től 14-, illetőleg 16-áig.)

A spichereni és wörthi csaták — bár azokat egyenkint véve kiváló fegyvertényeknek kell tekintenünk — a háború kimenetelére *döntő* befolyást még nem gyakorolhattak.

Az, a mi eddig történt, mindössze a két ellenséges sereg nagyoobszabásu elővéd-harczának tekinthető: a munka és küzdelem oroszlánrésze, világos jeléül annak, hogy életerős államok hatalmát egy csapással megdönteni nem lehet, — még csak ezután következett.

Hogy pedig Franciaország életerő és teljesítő képesség tekintetében Európa bármely más államával versenyképes, annak ez állam legfényesebb bizonyítékát már a napoleoni háborúkban tanúsított kitartása, kivált pedig 1870—71-iki szívóssága szolgáltatta; Franciaország azon tényével, hogy még a sedani katasztrófa után is a küzdelmet szinte földből teremtett csapatokkal elülről kezdeni és annak folyamán oly hosszú és számottevő ellentállást volt képes kifejteni, méltán bámulatba ejtő az egész világot.

Ezen körülmény szintén világosan a mellett bizonyít, hogy a 6-iki kettős győzelem csupán alapját vetette meg, csupán ébredező csiráját képezte a későbbi fényes eredményeknek.

Bátran állithatjuk ezt — azt hiszem — a nélkül, hogy a mondottak által a 6-iki események értékét alább szállítanók, melyeknek hordereje különben is nem annyira a csatatéren kivitt győzelem nagyságában, mint inkább annak kihatásában szellemi és erkölcsi momentumokra — keresendő. A német csapatok és parancsnokok önbecse és önbizalma ezen első, fényesen megállott tűzpróbák által növelve, csakhamar nagygyá és hatalmassá, szinte a legyőzhetlenség érzetévé nőtte ki magát.

A hogyan rendesen döntő tusák után történni szokott, úgy a 6-iki kettős csata nap után is a győztes fél csak bizonyos idő elteltével, leginkább az ellenfél magatartásából tudta, illetőleg ítélhette meg egész valójában kivitt győzelmé nagyságát. Főleg ezen körülménynek tulajdonítható, hogy a németekre nézve felette ked-

vező bevezetést az általános és gyors támadásba való átmenet közvetlenül, a midőn előreláthatólag erkölcsileg legnagyobb hatása lett volna, nem követte.

Sokan ezen körülményt mulasztásul rójják fel a német intéző köröknek, példa gyanánt hozván fel nagy Napoleon-nak 1806-ban Jena-Auerstätt-nél vívott kettős csatája után és Blücher-nek 1815-ben Waterloo után azonnal megindított üldözését, mely az ellenfél akarateréjét és ellentálló képességét végleg megbénította.

Nem szabad azonban felednünk, hogy 1870. augusztus 6-ika után a viszonyok másképp állottak, mint a főtjelzett esetekben; úgy Jena-Auerstätt-, mint Waterloo-nál a küzdelem az egyik fél teljes megveretésével végződött, 1806-ban tehát Napoleon, 1815-ben pedig Blücher minden más tényezőre való tekintet nélkül főtörekvését a futásnak eredt ellenség teljes megveretésére irányíthatta.

Másként állott a dolog a spichereni és wörthi csaták után, melyekben az ellenségnek még csak tulnyomó része sem lett megtörve, sőt Spicherennél, mint tudjuk, a csata alatt a krízis talán még nagyobb, közvetlenül utána pedig bizonyára épp oly nagy volt a németek körében, mint az állásukat odahagyó francziáknál.

Utóbbnevezett helyen továbbá négy különböző hadtest csapatjai kerültek beérkezésükhöz mérten, a pillanatnyi szükségnek megfelelően össze-vissza, magasabb kötelek betartása, és alakítása nélkül harcba, míg az 1. és 2. hadsereg zömét alkotó többi erők a csata színhelyétől még mindig 3—4 menetnyire állottak; vagyis egyszóval: a német sereg hadászati felvonulása ez idő tájt még nem volt befejezettnak tekinthető.

Ennélfogva tanácsosnak látszott, az 1. és 2. hadsereg élein levő hadtesteket legalább 2—3 napig visszatartani, hogy a többi sereg-részek olyannyira felzárkózhassanak, miszerint az ellenség közeliségére való tekintettel a további előnyomulásnál a menet-echiquier mélysége 1—2 menetnél nagyobb ne legyen.

Igaz ugyan, hogy a francziák egyelőre támadólagos visszavágásra nem igen gondoltak s így a németek talán büntetlenül követhették volna őket augusztus 6-iki laza, tág echiquier-jükben is; meglehet, hogy így a Mosel környéke kardcsapás nélkül került volna kézre; az is bizonyos, hogy hathatós üldözés mellett időközben az érintkezés sem szűnik meg az ellenséggel — csakhogy a fővezénylet mindezen feltételek bekövetkezését előre nem tudhatta s van-e jogunk a spichereni csata vezetőjének szemrehányást tenni azért, mert tudomást szerezve a francia hadtestek 6-iki helyzetéről — erősen megviselt csapatjaival újabb darázsídszékbe nyulni nem akart?

Mindent a szerencsés véletlenre bizni, és egyszerre tulságos sokat csak úgy találomra megkísérteni; — a hadműködésnek ily módja hátározottan ellenkezett a németek alapos, meggondolt vezetésének intenczióival. S így a nagy főhadiszálláson azon elhatározás

érlelődött meg, hogy Frossard hadteste üldözésének abbahagyása mellett, mindenekelőtt a 1. és 2. hadseregnél rendezett echiquier helyreállításához kell fogni.

A 3-ik hadseregnek, mely már kezdettől fogva zárkózottabban lépett fel s mely a wörthi csata után még rendelkezett friss csapatok felett¹⁹²⁾, hathatósabb üldözés felvételére inkább nyílt volna alkalma, mi czélból a további előnyomulást gyalogsági oszlopjaival, ha előbb nem, augusztus 7-én reggel megkezdhette volna.

Hogy ez nem következett be, annak okául első sorban itt is azt lehetne felhozni, hogy a trónörökös győzelme nagyságáról és a Mac Mahon seregénél beállott felbomlás mérvéről csak későbben nyert tudomást; továbbá, hogy a hadsereg erősbitésére előrerendelt VI. hadtest és a 2. lovas hadosztály szintén még csak utban, részben még vasuti szállítás alatt volt.

Azonban nemcsak augusztus 6-ika után, hanem végig gondolva e hadjárat összes csatáit, azt találjuk, hogy 1870-ben hathatós üldözés egyáltalában nem fordult elő, pedig az már csak kétségbevonhatlan, hogy a német főparancsnokság minden alkalommal azon volt, hogy az időnkint elért sikert mennél jobban kiaknázhassa s éppen ezért az üldözés elmaradása nem a vezetés mulasztásának, hanem bizonyára más körülményeknek és indokoknak róható fel.

Ilyenekül tekintetjük mindenekelőtt a győztes fél csapatjainak kimerülését, a döntés után beálló veszélyes pillanatot és a parancsnoknak bizonyára nem mindig indokolatlan óvatosságát, nehogy a marengói csata (1800) példájára a kivívott sikert újból könnyen kockára tegye.

Hogy a viszonyok e tekintetben jövőben kedvezőbbekké válnak, arra vajmi kevés a kilátás; sőt inkább ennek ellenkezőjére lehetünk elkészülve, mivel a döntő csatákhoz egyesítendő erő nagyságánál fogva a csataterék térbeli kiterjedésének növekedésével az *áttekintés* s így a fordulópont bekövetkezésének felismerése és megítélése az üldözés elrendelésére hivatott parancsnok által ezután sokkal bajosabb leend, mint eddigelé, főleg miután a jelenlegi fegyverek nagy hordtávolsága és fokozott hatása következtében a magasabb parancsnokok — nyugodtságukat megóvandók — kénytelenek lesznek a harc közvetlen zajától még messzebb elmaradni, mint eddigelé.

I. Napoleon idejében a csaták színhelyét a hadvezér egy-egy jól megválasztott áttekintő pontról ugyszólván teljesen átpillanthatta és így a harc menetére, a hol szükségesnek mutatkozott, közvetlen befolyását még az ütközet folyamán is érvényesíthette;

¹⁹²⁾ A württembergi, badeni és a 2. bajor hadosztály.

1870-ben már másként áll a dolog: itt az ütközettervnek már jóval a harcz bevezetése előtt teljesen megérve és megállapítva kellett lennie, miután azon nagyobb szabású változtatásokat többé eszközölni nem igen lehetett.

Ezen körülmény következtében a felderítő szolgálat, melynek adatain az ütközetterv fölépül, az 1870-71-iki hadjáratban mindinkább fokozódó fontosságot nyert, újabb időben pedig ezen tevékenység a sikeres vezetésnek ugyyszólván alapfeltételévé lön.

Elvitázhatlan, hogy az áttekintést akadályozó említett körülmények a csaták egységes vezetését, nemkülönben a győzelem, illetőleg a döntés bekövetkezésének felismerését s ebből kifolyólag az üldözésnek idejekorán való elrendelését nagyban megnehezítik, sőt ez utóbbit talán nem ritkán ki is zárják; a mit azonban a csata szerencsés kimenetele után minden körülmények között követelnünk kell és követelnünk lehet, az: *az egyszer kezünk ügyébe akadt ellenségnek folytonos szemmeltartása lovasságunk által.*

E tekintetben jogosan vethetjük szemére a 3-ik hadsereghez beosztott 4-ik lovas-hadosztálynak, hogy — nem okulva a Weissenburgnál törtéteken — Wörth után, mint alább bővebben látni fogjuk, két ízben is elvesztette a hátráló ellenséggel az érintkezést.

A német főparancsnokság a wörthi és spicherini csaták kimeneteléről értesülve — a kiadott intézkedések után itélve — a hadműveletek folytatását nagyjában véve következőleg tervezte.

Azon feltevésből kiindulva, hogy a két helyen is megvert ellenség első gondja és törekvése az lesz, hogy a két seregrészt a Mosel tájékán, Metz köré vagy attól délre egyesítse, Moltke mindenekelőtt szintén szükségesnek vélte a német erők egyesítését. Legközelebbi célul ennél fogva az tűzetett ki, hogy a három hadsereg a Saar-folyó mentén egymással érintkezésbe lépjen; a további előnyomulásnak innen *nagy jobbrakanyarodás alakjában* az 1. hadsereggel a sarkponton kellett volna végbemennie, a hogyan az már eredetileg kilátásba vétetett¹⁹³).

Moltke kalkulációi szerint a 3. hadsereg, számolva a Vogeseken való átkelés nehézségeivel és egyéb esetleges surlódásokkal, a Saar folyót előreláthatólag augusztus 12-ikénél előbb

¹⁹³) A német főparancsnokság eredeti terve szerint ugyanis, mindhárom hadsereg támadó hadműveleteit az akkor még Saarbrücken-Saargemündnél feltételezett sereg zöme ellen, augusztus 9-én és pedig akként kezdte volna meg, hogy az 1. és 2. hadsereg az *arczcsoportot*, a 3. hadsereg pedig a *megkerülő csoportot* képezte volna délfelől. (Lásd a 46. oldalon).

aligha érhette el¹⁹⁴); ezen időpontig tehát az 1. hadsereget visszartartani, a 2. hadsereg menetét pedig lassítani kellett.

Augusztus 13-án a Saar-folyó átlépése után, az előnyomulás mindhárom hadsereggel összetüggő arcvonallal hajtattott volna végre.

Igen természetes, hogy ezen törekvés keretén belül, annak kivitele közben az ellenség nyugtalaníthatását célzó intézkedések sem hagytak figyelmen kívül. Ezen törekvés leginkább Moltke azon rendelkezésében nyer kifejezést, melylyel augusztus 8-ikára — azon hiszemben, hogy Mac Mahon Bitsch-en át iparkodik majd a Saar folyót, illetőleg Bazaine seregét elérni — a 2. hadsereg két hadtestét a Bitsch-ből Saargemündbe vezető útra rendeli oldalt és előre.

Mac Mahon visszavonulási iránya következtében ezen csapateltolás légdöfésnek bizonyulván, kiderült, hogy a Wörthnél harczott francia erők délnyugat felé tértek ki.

Ezen körülmény a megállapított tervnek ujabbi módosítását vonta maga után. A 3. hadsereg ugyanis Mac Mahon seregrészében maga előtt méltó ellenfélre találván, továbbra is ezt volt hivatva követni, s így az ellenség zöme ellen, Metz irányában csakis az 1. és 2. hadsereg folytathatta előnyomulását. A mit a főparancsnokság eddigelé mindhárom hadsereggel szándékozott keresztülvinni, az most már az első két hadsereg feladatává lőn.

E szerint Moltke eredeti eszméjének fentartása mellett csupán a kivitel módján, az erősoportosításon változtatott az időközben módosult viszonyoknak megfelelőleg. Így történt ez különben a Saar folyó mentén tervezett első-, nemkülönbén a Tholey-Neunkirchen-Zweibrücken-nél augusztus 8—9-ikére kilátásba vett második hadászati felvonulással is, mely utóbbit tudvalevőleg a spiche-teni csata szaggata széjjel.

Látjuk tehát, hogy a német főparancsnokság a helyzet fel fogása, elhatározás és az intézkedések megtétele dolgában sohasem nélkülözte a szükséges ruganyosságot és assimiláló, alkalmazkodási képességet; másrészt pedig azon körülmény, hogy hadműveleti tervének vezéreszméjét: a francia jobb szárny egyszerű hadászati megkerülését, — mely kezdettől fogva vörös fonalként tükröződik vissza az összes intézkedéseken s mely végre a sedáni csatában oly remekül testesül meg — elejétől végig fentartotta, mindenestre

¹⁹⁴) Wörth-Saargemünd, illetőleg Saarburg körülbelül 65 klm, mely távolság megtevésére 3—4 nap alatt, tehát aug. 10-ig nagyobb erőmegfeszítés nélkül is bizton lehetett volna számítani.

Mac Mahon csapatjai aug. 11-én már a Moselt lépték át s így aug. 6. és 11-ike között azok menetteljesítménye majdnem háromszor akkora, mint a német 3-ik hadseregé.

Nyilvánvaló tehát, hogy Moltke számításánál az „egyéb surlódások”-ból származó idővesztésre nagyon is sokat számított.

lehető legszebb jele és bizonyítéka szilárd akaraterejének és céltudatos cselekvési képességének.

A helyzetnek ujjaalakulása daczára a sulypont ezentúl is az északi csoportnál, az 1. és 2. hadseregnél, illetőleg Bazaine seregével szemben volt keresendő, a német főparancsnokság főhadiszállását ennek megfelelőleg még augusztus 7-én Homburgba tette át, a honnan további intézkedéseit kibocsátá.

A 6-iki események folytán a kölcsönös erőcsoportosítás nagyjában következőleg alakult.

Bazaine-nek **15**, részben még teljesen meg nem alakult gyalog hadosztályával szemben, melyeknek állománya — a másodrendű alakulásokat hozzá nem számítva — 140.000—145.000 emberre tehető, **20** német hadosztály, körülbelül 300.000 embernyi létszámmal folytatta a hadműveleteket; Mac-Mahon körülbelül 80.000 embert számláló, 8 hadosztályával szemben pedig a német trónörökös **11** hadosztálya, körülbelül 150.000 ember maradt előnyomulásban; a mi ez utóbbi helyen majdnem kettős, az északi csoportnál pedig több mint kettős túlerőnek felel meg. Már ezen számadatokból is kitűnik, hogy a német főparancsnokság könnyű szível határozhatta el magát arra, hogy meghagyván a 3-ik hadsereget önálló csoportnak, egyelőre lemondjon ez utóbbinak közvetlen közreműködéséről az ellenségnek Metz irányában visszavonuló zöme ellen.

És most lássuk az 1. és 2. hadsereg előnyomulásának fogantatását részletesebben, mindenekelőtt pedig a lovasság tevékenységét.

Augusztus 6-ika;

a spicherini csata után.

Hivatalos német okadatolás szerint a spichereni csata után a csapatok nagymérvű kimerülése s az éj beállta következtében¹⁹⁵⁾ mindenemű közvetlen üldözés abban maradt s a csapatok az éjjelt nagyobbára a csata befejezése alkalmával elfoglalt állásukban töltötték. Néhány gyenge lovas járőrt kivéve, a lovasság csak másnap küldetett előre az érintkezés helyreállítására.

Augusztus 7-ike;

a 3., 5. és 6. lovas-hadosztály tevékenysége.

Augusztus 7-én reggel sűrű köd borítá a spichereni csatát.

A *6-ik lovas hadosztályhoz* tartozó (14-ik) *Grüter* lovas dandár már hajnalban gyülekezett a saarbrückeni gyakorlótéren, honnan a 6-ik vértés ezred 3-ik százada Saargemünd-, a dandár többi része pe-

¹⁹⁵⁾ Lásd a 88. oldal

dig, melyhez a 12-ik dragonyos és a 15-ik huszár ezred, nemkülönben a VII. hadtesthez tartozó 2-ik lovagló üteg is csatlakozott, Forbach felé indult el.

Utóbbnevezett csapatok — Forbachnak a 13. gyalog hadosztály közreműködésével történt bevétele után — Morsbachig vonultak előre, a hol táborba szálltak.

A (15-ik) *Rauch* lovas dandár, mely augusztus 6-án a Blies folyón vett felállításából Saargemünd környékét tartotta szemmel, augusztus 7-ike folyamán szintén a Saar balpartjára vonatott s a 6-ik vértés ezred fenmaradó részével a saarbrückeni gyakorlótéren szállt táborba.

Mig ilyformán a 6-ik lovas hadosztály a 2-ik hadsereg jobb szárnya előtt egyesítettett, addig az *5-ik lovas hadosztály* a bal szárnyon folytatta tevékenységét, a mennyiben a hozzája tartozó (11-ik) *Barby* és (13-ik) *Redern* lovas dandárok augusztus 7-én reggel Saarbrücken-nél gyülekezvén, Saargemünd felé irányítottak; a hadosztály elővéd-csapatjai az ellenség által időközben odahagyott Saargemünd várost szállották meg, míg a zöm Bliedersdorf Hankirchen között *laktáborba* szállt.

A (12-ik) *Bredow* lovas dandár mely augusztus 6-án Medelsheim¹⁹⁶⁾ környékén állott, a mondott napon Rohrbachnál ellenséges gyalogságot, Bitschnél pedig a nap folyamán mindinkább *nagyobodó* ellenséges táborot vélt felismerhetni.¹⁹⁷⁾

A *3-ik lovas hadosztály* azon parancsot kapta, hogy Saarlouis-ból a Metz felé vezető utakat derítse fel, minek folytán Frau-lautern-ig vonult előre s a nap folyamán csupán a Boulay-n át vezető uton talált ellenséges osztagokra; Bouzonville egészen szabad volt az ellenségtől.

A lovasságnak éppen leirt alkalmazását, — tekintve, hogy az érintkezés az arcvonal előtt annak egész kiterjedésében helyreállt, általában megfelelőnek mondhatjuk, s talán mindössze azt lehetne még felemlíteni, miszerint czélszerű lett volna, Saarlouist és Saargemünd-et fontosságuknál fogva erősebben, tehát az összes oda-irányított lovas testekkel megszállani.

2-ik hadsereg.

A Bredow dandárnak észleleteiről vett jelentés és a Mac-Mahon megveretéséről szóló hír a 2. hadsereg főhadi szállásán azon következtetésre adott alkalmat, hogy a Wörth-nél legyőzött francia csapatok Bitsch-en át Saargemünd felé tartanak.

¹⁹⁶⁾ Fél uton Blieskastel és Rohrbach között.

¹⁹⁷⁾ A francia V. hadtest csapatai és valószínűleg az *Abatucci* dandár részei. (Lásd 193. oldal).

A helyzet hasonló felfogása mellett tanuskodott a nagy főhadiszállásból reggeli 6 órakor beérkezett oly tartalmu távirat is, miszerint azon feltevésből kiindulva, hogy Mac-Mahon 7-én Bitschbe ér, jó volna, ha 8-án a lovasság és a 2-ik hadsereg balszárnya Rohrbachnál a visszavonuló francziák útját elzárná.

Frigyes Károly ebből kifolyólag következőleg intézkedett:

A hadtestével (IV.) Hornbach felé elindult *Alvensleben* tábornoknak, a ki alá egyúttal a Bredow lovas dandár is rendeltetett, meghagyta, hogy aznap Wohlmünster-ig meneteljen s elővédjét Rohrbach-ig tolja előre; egyébként pedig úgy intézze a dolgát, hogy a következő napon (augusztus 8-án) reggel 8 óráig utóbbemlített helyen az egész hadtestet összpontosíthassa.

A hadtestparancsnoknak egyúttal értésére adatott, hogy szükség esetén 8-án a gárda-lovas — és egy gárda-gyalog hadosztály, nemkülönbén a X. hadtest támogatására is számíthat, melyek szintén a rohrbach-saargemündi út felé indítottak el. Komoly összeütközés, illetőleg az ellenségnek Saargemündnél kifejtendő ellentállása esetén, ellene a III. hadtest, melynek 6-ik hadosztálya hajnali 3 órától kezdve már szintén útban volt Saarbrücken felé, a Saar balpartján volt előnyomulandó.

Ebből látható, hogy az esetleg ezen irányban visszavonuló I. francia hadtest kétségtelenül kikerülhetlen kelepczébe került volna.

A föntebbi, a viszonyok által különben teljesen igazolt intézkedés következtében a 2-ik hadsereg balszárnya a hadsereg gyors felzárkózhatásának rovására, a zömtől még messzebbre elválik.

A 2-ik hadsereg többi részei augusztus 7-én élükkel az Assweiler és St. Ingbert által jelölt vonalat érték el. A hadseregparancsnokság Homburgból Blieskastelbe költözött át.

1-ső hadsereg.

Az 1. hadsereg parancsnoka, *Steinmetz* tábornok, a 7-ikére való éjjelt St. Johannban töltötte.

Az 1. hadsereg augusztus 7-ikét általában véve a felzárkózásra használta fel, s ebből kifolyólag a 14-ik hadosztály *Stiring Wendeln*-nél, a 15-ik *Malstatt*-, a 16-ik hadosztály pedig *Drathzug* környékén gyülekezett.

Az I. hadtest *Tholey-Ramsteinig*, az 1. lovas hadosztály dandárai pedig *Birkenfeld*, illetőleg *Lebach-ig* jutottak.

A következő napra, augusztus 8-ikára, *Steinmetz* tábornok, a nagy főhadiszállásból már 5-én kibocsátott, de csak 7-ére hajló éjjel elkésve érkezett parancs értelmében¹⁹⁸⁾ a VII. és VIII. hadtestnek jobbratolását rendelte el.

¹⁹⁸⁾ Lásd az 54. oldalon.

A 3-ik hadsereg lovasságának tevékenysége.

Miután a Wörthnél megvert francia csapatokat felvevő *Lespart* hadosztály, Niederbronn-nál kifejtett időleges ellentállása után, szintén belesodortatott a visszavonulók árájába, — a Bitsch felé tartó *Abatucci* dandár kivételével, melyhez néhány ezer szétugrasztott az I. hadtesttől is csatlakozott — az egész tömkeleg még aznap este, az összes utak felhasználása mellett Zabern (Saverne) felé vette irányát.

A csata napján este, a württembergi tartalék lovasság által kezdeményezett közvetlen üldözés este 9 óra tájban, a Reichshoffen mellett déli irányban folyó Falkenstein patak mentén véget ért.

A koronaherczeg este 6 órakor kiadott parancsával az augusztus 7-én nagyobb mérvben folytatandó üldözést akként rendelte el, hogy a bajor lovasság Bitsch-, a 4-ik lovas hadosztály Ingweiler és Buxweiler, a württembergi lovasság pedig a kettő között, Zinsweiler és Uhrweiler felé nyomuljon elő.

A 4-ik lovas-hadosztály ennek folytán még 6-án este, $\frac{1}{2}$ 10 órakor elindult Eberbach-ba, honnan a hadosztály parancsnoka, *Albrecht* herczeg, egy ezredet Griesbach- és Gundershoffen-ba tolt előre, míg a hadosztály zöme 3 órai pihenés után tovább folytatta útját.

Előbb említett ezred 7-én hajnalban azt jelenti hadosztály-parancsnokának, *hogy déli irányban egyáltalában nem vonultak el francia csapatok*, minek folytán *Albrecht* herczeg a kapott parancs ellenére, a hadosztály zömével Reichshoffen-en át Niederbronn felé vette útját, a hol az odairányított bajor vértés dandárral találkozott.

A Bitsch felé vezető hegyi szoros bejáratánál a hadosztályt ellenséges gyalogság tüze fogadta és — mirabile auditu — 32 század erejű lovas-tömeg csekély, önvédelmet folytató ellenséges maradozó és szétugrasztott gyalogossal szemben tehetetlennek érzi magát. Hogy egy a lovassághoz beosztott gyalog zászlóalj a jelen esetben előbbinek mily szolgálatokat tehetett volna, nem szorul bővebb magyarázatra.

Ne feledjük azonban, hogy gyalogsági osztagok beosztásának eszméje az előretolt lovassághoz újabb keletű s leginkább az 1870 — 71. évi hadjáratban szerzett tapasztalatok szüleménye.

Egyébként a jelen esetben a 4-ik lovas hadosztályra nézve azon körülmény, hogy a hegység bejáratát nem forcirozta, semmiféle hátránynyal sem járt; sőt ellenkezőleg éppen ez által lett a jó és helyes útra terelve, a mi újabb bizonyítéka annak, hogy háborúban nemcsak a bátorság, ész és erő, hanem a szerencse is jelentékeny tényezője a sikernek.

A helyszínén nyert benyomás után ítélve, kétségkivülinek látszott, *hogy a francziáknak legalább egy része* Ingweiler felé vonult vissza. *Albrecht* herczeg ennél fogva, ott hagyva a hegyszoros bejáratát, menetének a fenti irányban való folytatását határozza el.

S miután a bajor vértés dandár szintén hozzá csatlakozott a 4-ik lovas hadosztályhoz, a Bitsch felé visszavonulóban vélt francia főerő teljesen megfigyelés nélkül maradt.

Az Ingweiler felé vezető út egy teljesen felbomlott hadsereg nyomait mutatta. Az úton és annak mindkét oldalán eldobott fegyverek és háti bőröndök, több elhagyott kocsi és egy megakadt ágyú találtak; a francia maradozók száma pedig lépésről-lépésre növekedett.

A nyert benyomást Albrecht herceg délelőtt 10 órakor a hadseregpáncsnokságnak Ingweilerből küldött következő jelentésében foglalta össze.

„A francia főerő Niederbronn-on át *Bitsch felé vonult vissza* (?!), egy tekintélyes rész azonban Ingweiler-en át vonult el.“

A hadosztály menetét a bajor vértés dandárral folytatva, délelőtt 11 órakor Buxweiler-be ért, a hol a hosszú és fárasztó menet után az első nagyobb pihenő tartott; a fogolyörizetre kirendelt 2 századot kivéve, a hadosztály többi része — 30 lovas század és 3 üteg — délután 5 órakor újból folytatta menetét Zabern felé. Az oda vezető uton a maradozók száma még inkább növekedett; Steinburg-ba érve az él ösztűzzel fogadtattott, majd egy Zabern felé elrobogott, francia csapatokat szállító vonatról tétetett jelentés s így az érintkezés az ellenséggel újból helyreállt.

A 24 óra lefolyása alatt 9 mérföldnyi utat megtett lovasság végre este 8 órakor Steinburg közelében táborba szállt. Tekintve azonban, hogy később Zabern felől nyugtalanító hírek érkeztek, a lovasság a vele levő tüzérséggel együtt, nehogy kellemetlen éjjeli harcba keveredjék, Buxweiler mellé vonult éji nyugalomra.

A nyugati és délnyugati irányban kiküldött járőrök számot tevő ellenségre sehol sem akadtak.

Miután *Mac Mahon* még aznap este Saarburgig folytatta menetét¹⁹⁹⁾, augusztus 8-án reggel közte és az üldöző lovasság között már mintegy 40 kilométernyi térség s a Vogesek erdős hegysége terült el.

E szerint a németek a 7-én este időlegesen helyreállt érintkezést az ellenséggel csakhamar újból elvesztették, minek folytán a 3-ik hadseregnek 8-án reggel a menetet a legnagyobb bizonytalanságban — bár a nélkül, hogy maga előtt ellenséget látott volna — kellett megkezdenie, minek oka, mint láttuk, nem tevékenység, mint inkább czéltudatos működés hiányában keresendő.

A 4-ik lovas hadosztály augusztus 7-iki működésére igazán rámondhatni, hogy sokat tett, de keveset használt.

¹⁹⁹⁾ Lásd 172. oldal.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadseregnek többi, a wörthi csata után üldözésre kirendelt részei augusztus 6-ikán este, az üdözés befejezése után általában véve a bitsch-hagenau-i út mentén, illetőleg a mögött állottak; az V. hadtest Froeschwiller-, a XI. Wörthnél maradt; a VI. hadtest 12-ik hadosztálya már augusztus 6-án reggel teljes létszámmal Landau nál gyülekezett, a honnan a hadseregpárancsnokságtól kapott parancs értelmében, 2 zászlóaljat Weissenburg-ba küldött, a többi pedig Bitsch felé tüntetendő, leginkább pedig az összeköttetés helyreállítása végett a 2-ik hadsereggel, Pirmasens-nek vette útját s délután Hinter-Dahn tájékán táborba szállt.

Tökéletesen befejezve a hadászati felvonulás ennél fogva még ennél a hadseregnél sem volt, az 1-ső és 2-iknél pedig pláne még csak 4 hadtest állott szorosán az ellenséggel szemben, míg öt hadtest még jóval hátrább áll.

1870-ben tehát, eltérőleg az azt megelőző hadjáratoktól, a hadászati felvonulás és a hadműveletek megkezdése között szoros válaszfalat már nem vonhatunk, a mi mindenesetre jellemző és nagyon is figyelemreméltó jelenség.

Részben tömörebb felzárkózás eszközlése végett, leginkább pedig tekintettel az eddigi fáradalmakra a tónörökös arra határozta el magát, hogy augusztus 7-én hadseregével nagyjában az elfoglalt menettáborokban megmarad. A fásasztó menetek, a többnyire szakadó esőben való szabadtáborozás, nemkülönben az eddigi harcok fáradalmi kívánatossá tették, hogy a hadseregnek legalább egy pihenő nap engedessék.

A wörthi csata utáni napon ennél fogva csak kisebbmértvű hadmozdulatok hajtattak végre; a II. bajor hadtest Niederbronn-nál gyülekezett, az I. bajor hadtest 2-ik hadosztálya pedig Preuschkorf-ból Oberbronn-ba vonult előre; végül a badeni hadosztály Hagenaut szállotta meg, mely alkalommal nagymennyiségű élelmi czikkeken kívül mintegy 100 francia foglyul esett.

A hadsereghez csatlakozó többi seregrészek közül a 12-ik hadosztály Stürzelbronn-ig nyomult elő, míg ellenben a 11-ik gyalog- és a 2-ik lovas hadosztály még mindig vasuti szállítás alatt állott Sulz-, illetőleg Hagenau felé. Ezen csapatok vasuti szállítása augusztus 11-ikéig tartott.

Az előnyomulás folytatásához a trónörökös a menet-echiquiert akként vélte megalakítandónak, hogy az összes menetoszlopok augusztus 12-én körülbelül egyidejűleg ériék el a Saar folyónak Saar-Union-Saarburg által jelölt vonalát.

Augusztus 8-ika

3-ik hadsereg.

Fentiek értelmében a 3-ik hadsereg augusztus 8-án széles arcvonalban kezdi meg előnyomulását a Vogesek felé, a két bajor

hadtesttel a jobb-, a két porosz hadtesttel a balszárnyon; a württembergi hadosztály közepén menetelve, az V. hadtest elővédjét képezé, míg a legszélső jobb szárnyon a 12. hadosztály mintegy összeköttetésül szolgált a 2-ik és 3-ik hadsereg között

A 4-ik lovas hadosztály parancsot kapott, hogy egyelőre elfoglalt állásában Buxweiler-Steinburg környékén maradjon, miután annak intézkedés szerint csak a XI. hadtest mögött kellett a hegységen átkelnie.

A menet megkezdése előtt a csapatok között 3 napi élelmi készlet osztatott ki, miután felsőbb parancs szerint a vonatok két menetnyire hátra, illetőleg mindaddig a hegyszoros bejárata előtt visszahagyandók voltak, míg a csapatok a hegységen teljesen át nem keltek.

A trónörökösnek ezen, a hegységen való átkelést szabályozó intézkedése igen tanulságos s attól, hasonló helyzetben s jelenleg érvényben álló szabályzatainkat véve alapul, illetőleg legujabb nézet és gyakorlat szerint, csupán annyiban volna okunk eltérni, amennyiben a lovasságot a szükséges tüzéséggel és ily esetekben nélkülözhetlen bizonyos számú vadász- vagy egyéb gyalogcsapatokkal, elsőnek küldenők a hegyszoros kijáratához.

Fenti intézkedés értelmében a 3-ik hadsereg augusztus 8-án a következő helyzetbe jutott:

az I. bajor hadtest Bärental-, a II. hadtest Egelshardt-, a VI. hadtest 12-ik hadosztálya utóbbtól északra a lembach-bitschi uton, Herzogshandnál; az V. hadtest Urweilernél, a württembergi hadosztály, melyhez később a hadtest fenmaradó része is bevonult, Ingweilernél s végül a XI. hadtest Pfaffenhofen-nél.

1-ső hadsereg.

A 1-ső hadsereg csapatjai közül augusztus 8-án mindenkéül a 3-ik lovas hadosztály küldetett a Saar bal partjára; de este *újból visszavonatot*, az éjt — a tulsó parton csupán járőröket hagyván, — megint csak a jobb parton, Derlen-nél töltötte.

A VII. és VIII. hadtest már megkezdte volt aznapra elrendelt helyváltoztatását²⁰⁰), midőn Steinmetz tábornok a nagy főhadiszállásból kapott következő parancs folytán a fenti hadtestek menetét beszüntette, illetve azokat előbb elfoglalt helyzetükbe visszarendelte.

A nagy főhadiszállásból beérkezett parancs következőleg hangzott:

„Ő felsége parancsolja, hogy az 1-ső hadsereg VII. és VIII.

²⁰⁰) Lásd a 192. oldalt.

hadtestjével holnap augusztus 8-án, ma elfoglalt állásában, Saarbrücken és Völklingen között, megmaradjon, a spichereni magaslatokat megszállja, és megtámadtatás esetén azokat tartsa.“

A lovas járőrök egybehangzó, de csak későn este beérkezett jelentése szerint az ellenség a nap folyamán (8-án) Bouzonville, Boulay és Boucheporn-nál elfoglalt állását odahagyván, Metz felé húzódott vissza.

2-ik hadsereg.

Ezalatt a 2-ik hadsereg arcvonala előtt is mindinkább tisztulni kezdett a helyzet. A IV. hadtest ugyanis aznapra elrendelt helyzetében²⁰¹⁾ hiába várt a Wörth felől feléje előnyomulásban feltelezett francziákra s miután a déli irányban felderítő *Bredow*-dandár, ellenségre sehol, de igenis a saját 3-ik hadsereg csapataira talált, ezen körülményből nyilvánvaló lett, hogy *Mac-Mahon* déli irányban tért ki.

A IV. hadtestnek mi sem állván utjában, elővédjével augusztus 8-án *Lorenzen*-ig nyomult előre. A többi seregrészek aznap este a következő helyzetbe jutottak :

a IV. hadtest *Rohrbach*nál, a gárda nem messze utóbbtól *gr. Rederching*nél, a X. hadtest *Saargemünd*nél, a III. hadtest *Forbach*nál, a IX. *Bexbach* s a XII. *Homburg*nál.

A 2-ik hadsereg arcvonala e szerint 8-ika folyamán majdnem 40 kilométer kiterjedésű lett; ebből kifolyólag *Frigyes Károly* az eddig önállóan működő lovas hadosztályok lovasságának aránylagos felosztását határozta el az egyes hadtestekre.

Kétségtelen, hogy a nagyobb számú lovassággal történt ellátás folytán a hadtestek biztonságának érzete emelve lett, másrészt azonban ezen rendszabály a hírek szerzését és gyors értékesíthetését a hadsereg főhadiszállásán minden esetre késleltette. Míg eddig csupán a két lovas-hadosztály és a kikülönített *Bredow*-dandár képezték hírszerzés tekintelében a hadseregparancsnok rendelkezési egységeit, most már minden hadtesttel külön-külön kellett e tekintetben érintkezésbe lépnie. Előbb a lovas hadosztálynál egybegyűlt jelentések közvetlenül a hadseregparancsnoksághoz kerültek, míg az új intézkedés folytán minden hír a hadtest parancsnokok közvetítésével, tehát kerülő úton jutott a hadsereg parancsnokság tudomására. S elvégre is 40 kilométer még nem oly nagy terület, hogy azt — a kérdésben forgó terepet véve tekintetbe — 2 lovas hadosztály megfelelően fel ne deríthetné; szükség esetén ily nagy terület felderítését csupán egy lovas hadosztálytól is van jogunk követelni.

Egyébként a *Bredow*-dandár aznap *Lorenzen* és *Saar-Union*

²⁰¹⁾ Lásd a 192. oldalt.

környékét érte el, anélkül, hogy nagyobb számu ellenségre bukkant volna.

A *Barby- és Redern*-dandárok az ellenség által már odahagyott Püttelange és Saarialbe-ig jutottak; előbb nevezett helyről mintegy 8000 emberre becsült, délnyugat felé menetelő francia csapat²⁰²⁾ lett megfigyelés tárgyává téve.

Saarialbe környékéről ellenséget sehol sem lehetett látni.

A III. hadtest lovassága (12-ik dragonyos ezred) és a *Grüter* lovas dandár St. Avold irányában fedezett fel erősebb ellenséges csapatokat.²⁰³⁾

Miután a francia III. hadtest délután 5 órakor St. Avoldból is kitakarodott, a *Grüter*-lovas dandár elővédje nyomban elősietett annak megszállására.

Az 1-ső és 2-ik hadsereg kiterjedése augusztus 8-án (Lorenzentől-Ludweilerig) körülbelül 45 kilométer; a 3-ik hadseregé (Herzogshand-tól Pfaffenhofen-ig) 30 kilométer. Utóbbinál a hadtestek egymás mellett, tehát mindegyik a saját útján nyomul elő. Az 1-ső és 2-ik kadseregnél 6 hadtest (VII., VIII., III., X., gárda-és IV.) az első vonalban van, 3 pedig (I., IX. és XII.) ezeket követi.

Egyelőre tehát a menet-echiquier alakításánál a csapatok kényelmére van a fősúly fektetve; az egyes seregrészek maximális menetteljesítménye 10 klm.; később az ellenséghez való közeledés mérvéhez képest, mint látni fogjuk, az arczkiterjedés rövidebb, s ennek folytán az echiquier is tömörebbé válik.

Augusztus 9-ike

1-ső hadsereg.

Az ellenségről augusztus 8-án beérkezett hírek alapján *Steinmetz* tábornok augusztus 9-én hadseregével St. Avold irányában szándékozott előnyomulni, mely szándékától azonban a nagy főhadiszállásból 9-ikére való éjjel érkezett következő parancs folytán elállott.

„Miután eddigelé hir még nem érkezett, vajjon az ellenség Boulay-t és Bouzonville-t elhagyta-e már, az 1-ső hadsereg 9-én eddigi állásában megmarad.“

A 3-ik lovas hadosztály szintén megmaradt Derlen-ben, csupán a Saar balpartjára előretolt járőreinek számát szaporította.

²⁰²⁾ A francia II. hadtest.

²⁰³⁾ A francia III. hadtest.

2-ik hadsereg.

A 2-ik hadsereg ezalatt a felzárkózást, de egyidejűleg a további előnyomulást is folytatta.

A IX. hadtest St. Ingbert-, a XII. pedig Habkirchen-ig jutott, a II. hadtest aznap kezdé meg a kivaggonirozást Neunkirchenben.

Az elől levő hadtestek közül a IV. és a gárda megmaradt 8-án elfoglalt állásában; a X. hadtest átkelt a Saar balpartjára, végül a III. hadtest elővédjével St. Avold-ot szállotta meg.

Ezalatt az előretolt lovasságtól egyebek között következő fontosabb jelentések érkeztek.

A st. avold-metzi uton előnyomuló 15-ik huszár-ezred, Bionville mellől Metz felé visszavonuló francia csapatokat pillantott meg²⁰⁴).

Faulquemont-ban — mely jelenleg már nem volt francia csapatok által megszállva — Bazaine állítólag még 8-ika folyamán is tartózkodott s ott Napoleonnal több óra hosszat tanácskozott. Ez utóbbi hír fontos támpontokat nyújtott a francia sereg zöme hollétének megállapítására vonatkozólag.

Délkelet felé, egészen a strassburg-párisi vasutvonalig nagyobb ellenség sehol sem volt feltalálható, csupán gr. Tenquin mentén láttak a járőrök nagyobb, de már elhagyott ellenséges táborot.

A helyzetnek ekkénti tisztázása, nemkülönben azon körülmény, hogy a német sereg zömének, az 1-ső és 2-ik hadseregek felvonulása a Saar folyó mentén aznap este úgyszólván bevégzett ténynek volt tekinthető, vetették meg alapját a hadműveletek folytatását elrendelő további intézkedéseknek, melyeket Moltke még aznap este mindhárom hadsereg parancsnokságnak kiadott.

Az általános irányelveket tartalmazó, valóban mesteri kézzel fogalmazott parancs következőleg hangzott:

Saarbrücken, augusztus 9, este 8 órakor.

„A beérkezett hírek arra engednek következtetni, hogy az ellenség a Mosel vagy Seille mögé vonult vissza.

E mozdulatot mindhárom hadsereg követni fogja.

A 3-ik hadsereg a Saar-Union-Dieuze- és ettől délre fekvő utakat kapja; a 2-ik hadsereg a St. Avold-Nomány és ettől délre fekvőket; az 1-ső hadsereg a Saarlouis-Boulay-les-Etanges és ettől délre fekvő utakat.

A menet biztosítása végett a messze előretolt elővédek által támogatandó lovasság nagyobb távolságra előre küldendő, hogy ezáltal a hadseregeknek szükség esetén idejük legyen a felzárkózásra.

Az eltéréseket a fenti menetiránytól Ő Felsége fogja elren-

²⁰⁴) A francia III. hadtest részei.

delni, a mennyiben az ellenség állása vagy előnyomulása folytán szükségessé válnék.

Augusztus 10-ike az 1-ső és 2-ik hadsereg által vagy a csapatok pihentetésére használható fel, vagy arra, hogy ez utóbbiak a számukra kijelölt utvonalakra helyeztessenek.

Miután a balszárny csak 12-én érheti el a Saar-folyót, a jobbszárnyon levő hadtesteknek aránylag kis meneteket kell tenniök.

Ennyi, csakis ennyi a parancsnak hadműveleti tartalmú része. Egyszerűbben, világosabban és rövidebben ennél intézkedni nem lehet. Ebből mindenki megérthette, mit kell tennie, a mellett saját hatáskörén belül mindhárom hadsereg parancsnoknak szabad kéz engedtetett önállóságának és czéltudatos tevékenységének kifejtésére.

A fenti parancscsal egyidejűleg a harácsolási körletek is szabályoztattak és pedig akként, hogy az egy és ugyanazon uton menetelő csapatok részére annak mindkét oldalán fekvő $1\frac{1}{2}$ mérföldnyi széles terület lett a szükségletek fedezésére kijelölve.

Együttal a 2-ik hadseregnek meghagyatott, hogy Saar-Unionban a 3-ik hadsereg részére egy nagyobb raktárt létesítsen, miután utóbbnevezett hadsereg élelmezése meglehetősen nehézségekbe ütközött.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadsereg augusztus 9-én folytatta menetét a megkezdett irányban, de mindössze csak 5—10 klméterrel jutott előbbre s ez alkalommal a hegységen átvezető utakat elzáró erődítményekkel kellett leszámolnia; mindenekelőtt Bitsch-sel, majd a kis Lichtenberg-gel és Lützelstein-nel (Petite Pierre).

Bitsch-et a 12-ik hadosztály északról, a II. bajor hadtest pedig — egyelőre egy zászlóalj és egy lovas századnak visszahagyása mellett az erődítmény szemmeltartására — dél felől kerülte meg.

Lichtenberg-gel szemben a württembergi hadosztálynak oda-rendelt különítménye vette fel a harczt, de nagyobb kaliberű tüzérség hiányában látszólag kevés eredménnyel; a védőrség — 3 tiszt 213 ember — csak este 8 órakor adta meg magát, miután a már előbb lángba borult főépület összeroskadt.

Az V. hadtest menetirányában fekvő s védőrsége által már előbb odahagyott *Lützelstein* vérontás nélkül lett a németek egy zászlóalja által megszállva.

Ebből láthatjuk, hogy kisebb erődök, aránylag járható terepen, midőn azok megkerülése az ellenség által könnyen eszközölhető, vajmi csekély értékűek.

Együttal azonban, főleg Lichtenbergnél kiderült, hogy a tábori tüzérség még igénytelennek látszó erődített helyekkel szemben sem képes zöldágra vergődni.

Az 1870—71., de leginkább az 1877. évi hadjáratban e téren szerzett tapasztalatok kívánatosná tették, hogy a tábori hadsereg hatásosabb tüzérségi anyaggal felszerelt mozgó ostromtelepekkel láttassék el; az e tekintetben szükséges előgondoskodás az államok részéről már meg is történt.

Augusztus 10-ike

1-ső hadsereg.

Augusztus 10-ikét az 1-ső hadsereg, mely az I. hadtest és 1-ső lovas hadosztály beérkezése után immár teljessé vált, a nagy főhadiszállás parancsa értelmében seregrészeinek a kijelölt útvonalakra való helyezésére használta fel, mely alkalommal egyrészt a III. hadtesttel Forbachban bekövetkezett keresztezések folytán, másrészt csapat- és vonattorlódások következtében a Völklingenből Lauterbachba vezető úton, jelentékeny surlódások keletkeztek. Ehhez járult még, hogy a reá következő éjjel a csapatoknak szakadó esőben, agyagos talajon, szalma nélkül kellett táborozniok. Az egész hadsereg 3—4 klmnyi területre szorult össze, úgy hogy a hadtesteket még esetleges harcához is előbb széjjel kellett volna húzni.

Miután a két lovas hadosztály a nagy főhadiszállás figyelmeztetése daczára még mindig az arczvonalt mögött állott, az érintkezés az ellenséggel teljesen megszűnt, minek folytán az 1-ső német hadsereg Bazaine augusztus 10-iki állásfoglalásáról a francia Nied folyó mentén²⁰⁵), egyáltalában nem kapott hirt.

2-ik hadsereg.

Sokkal tevékenyebb volt ennél a 2-ik hadseregnek messze az arczvonalt elé tolt lovassága, melynek járőrei Pange és Pont à Chaussy környékéről majdnem közvetlen közelségből szemlélték az ellenség magatartását, miből nyilvánvaló lett, hogy az a Nied folyó mentén ellentállást kifejteni készül.

A többi seregrészek helyzete augusztus 10-én az 1-ső számú vázlaton látható.

E szerint ezen hadsereg részei nem élve a nagy főhadiszállás által engedélyezett pihenővel²⁰⁶), 8—10 kilométerrel előbbre jutottak.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadsereg főhadiszállásába augusztus 10-én reggel 3 órakor a következő távirati parancs érkezett a nagy főhadiszállásból:

²⁰⁵) Lásd 177. oldal.

²⁰⁶) Lásd 200. oldal.

„Az 1-ső és 2-ik hadsereg 10-én megkezdte előnyomulását a Mosel felé. 3-ik hadsereg iránya: jobb szárnyával Saar-Union-Dieuze; lovasság messze előre!”

Ezen parancsot a délutáni órákban az augusztus 9-ike alatt közölt irányelvek követték, melyekből a trónörökös arról győződhetett meg, hogy aznapra szóló intézkedéseit a főparancsnokság intencziói értelmében adta ki.

Ellentállásra a jelzett napon előnyomulás közben csupán a XI. hadtest számíthatott *Pfalzburg* vára előtt, mely hir szerint teljesen fel volt szerelve s mintegy 1200 főnyi védőrség felett rendelkezett.

A megadásra felszólított várparancsnok *Taillaut* őrnagy a lövetéssel való fenyegetésre röviden és határozottan csak azt felelte: „J'accepte le bombardement“, a mi természetesen be is következett.

A vár ellen állásba helyezett 60 löveg $\frac{3}{4}$ óra lefolyása alatt mintegy 1000 darab gránátot dobott a vár falai közé, de szemmel láthatólag kevés eredménnyel. A XI. hadtest, menetét folytatni akarván, a vár körülzárolásának foganatosításával a VI. hadtestet kellett megbiznia²⁰⁷⁾.

10-én este a 3-ik hadsereg az 1. számú vázlat szerint állott, vagyis az egyes seregrészek 10—15 klm-el jutottak előbbre. A *4-ik lovas-hadosztály* a hadsereg balszárnyát követve kissé előbbre menetelt; a hadsereg jobbszárnya messze hátramarad a 2-ik hadsereg balszárnya mögött.

E napon a beérkezett hírek után ítélve, késégtelennek látszott, hogy úgy a Wörth-, mint a Bitschnél állott franczia erők Saarburgon át vonultak vissza.

Augusztus 11-ike

3-ik hadsereg.

A nagy főhadiszállásból kapott irányelvek értelmében a 3-ik hadsereget balra előre kellett eltolni. S miután a IV. hadtesttől vett értesítés szerint Saar-Union környéke még augusztus 11-én is utóbbnevezett hadtest csapatjai által maradt megszállva, — nehogy a 3-ik hadsereg jobb szárnya a 2-ik hadsereg balszárnyával Saar-Unionnál kollízióba kerüljön — a II. bajor hadtest- és a 12-ik hadosztálynak meghagyatott, hogy 11-én csupán csak Diemeringen-Lorenzen-ig nyomuljanak előre, míg a többi seregrészek — I. bajor, V. és XI. hadtest, valamint a württembergi hadosztály — menekület folytatva, Pistroff-, Altroff-, Saarburg- és Rauwiller-ig jutottak.

Végül a legszélső balszárny előtt a 4-ik lovas hadosztály Heming-et érte el.

²⁰⁷⁾ Lásd 208. oldal

1-ső hadsereg.

Az 1-ső hadsereg megmaradt augusztus 10-én elfoglalt állásában.

2-ik hadsereg.

A 2-ik hadsereg 4 elől levő hadteste — III, X., gárda- és IV. — Faulquemont-Hellimer-Guéblange-Haskirchenig, a másodvonalbeli IX. és XII. hadtest pedig Forbach-, illetőleg Saargemündig jutott. Ennélfogva az 1-ső és 2-ik hadsereg között (Carling-Faulquemont) 18 kilométernyi hézag keletkezett és pedig a legfontosabb útirány, a st. avold-metzi út mentén.

A 2-ik hadsereg előretolt lovassága járőreivel a terepet a Seille-ig — a Nomény-Château Salins-Marsal-Saarburg által jelölt vonalig — derítette fel.

A felderítő lovasság zöme: Remilly, (Barby-dandár), Delme (Redern-dandár), Thicourt- (6-ik lovas hadosztály) és Fenestrangénál (Bredow-dandár) állott.

A főparancsnokság — számolva azon eshetőséggel, hogy legközelebb összeütközésre kerülhet a dolog — egyöntetű eljárás biztosítása kedvéért szükségesnek látta főhadiszállását az első vonalba, az 1-ső és 2-ik hadsereg közé áttenni, hogy a viszonyoknak megfelelően és a szükséghez képest egyik vagy másik oldalon mennél előbb és közvetlenül érvényesíthette befolyását.

Ez okból még aznap St. Avoldba költözködött át, a honnan 7 óraker este az 1-ső és 2-ik hadseregnek szóló következő parancsot adta ki:

„*Nem valószínűtlen, hogy az ellenség tetemes része Metzen innen, a francia Nied bal partján áll. Ennélfogva az 1 ső és 2-ik hadsereg szorosabb összevonása válik szükségessé. Ő Felsége a király következőket rendelte el:*

„Ezen összevonás támpontját a III. hadtest képezi Faulquemontnál.

„Az 1-ső hadsereg holnap korán reggel két hadtesttel a Boulay-Marange által jelölt vonalig, egy hadtesttel Boucheperne-ba menetel.

A 2-ik hadsereg a IX. hadtestet Longeville-ba, St. Avoldtól nyugatra, tolja előre, mely utóbbi hely felé a II. hadtest, a menyire már rendelkezésre áll, felzárkózik. A X. hadtest a III. mögé vonul.

A gárda-, IV. és XII. hadtest olyképpen vonandók az említett felállítás balszárnya felé, hogy a szükséghez képest ahhoz csatlakozhassanak, vagy esetleg a menetet Nancy felé folytathassák.

Moltke.“

Míg tehát 9-én a főparancsnokság az alája rendelt hadseregparancsnokoknak a hadműveletek folytatására vonatkozólag csak

általános támpontokat, *irányelveket* ad, melyeknek keretén belül a kivitel módja a hadseregpáncsnokokra bízatik, addig itt már az alparancsnokok szabad elhatározását a szükséges mérvben korlátozó határozott *parancsossal* van dolgunk, mely minden egyes hadtestnek külön-külön és határozottan jelöli meg az elérendő menet-célt.

Azt hiszem, nem szükséges ezen eljárás helyességét soká bizonyítgatnom; mint már eddigelé, úgy itt is mindjárt első tekintetre szembetűnő a kifejezések gondos megválasztása, nemkülönben azon körülmény, hogy a német főhadiszállás nem előre megállapított sablon szerint, hanem mindig a viszonyoknak legmegfelelőbb módon és terjedelemben szövegezte intézkedéseit.

A fenti parancs értelmében a bekövetkezhető összeütközés napján, az ellenséggel szemben $2\frac{1}{2}$ mérföldnyi hosszú vonalon (Boulay-Faulquemont) 5 hadtest (I., VII., VIII., III. és IX.) állott a küzdelem felvételére csoportosítva és egymásnak kölcsönös támogatására harcra készen; még egy további nap letelte után pedig összesen 9 hadtest volt egységesen működésbe hozható és pedig a viszonyokhoz mérten, támadó hadműveletekre az ellenségnek a Nied folyó mentén elfoglalt állása ellen, vagy esetleges megtámadtatás esetén, védelmi célokra az élen levő hadtestek által elfoglalt állásban.

Augusztus 12-ike

1-ső és 2-ik hadsereg.

A kapott parancs folytán az 1-ső és 2-ik hadsereg augusztus 12-én az 1. sz. vázlaton feltüntetett helyzetbe jutott, mely szerint Boulay és Morhange között négy mérföldnyi arckiterjedéssel 5 hadtest (I., VII., III., X. és gárda) állott az első-, 4 pedig (VIII., IX., XII. és IV.) Boucheporn-Münster között a második vonalban, a tömören felzárkózott főerővel a jobb szárnyon, miután a kölcsönös helyzet szerint ez képezte a súlypontot. A IV. hadtest a 3-ik hadsereg jobb szárnyával az összeköttetést állította helyre.

Az így felállított sereg előtt az előretolt lovasság sűrű leplet képezett s jobbról balfelé következőleg állott:

a 3-ik lovas-hadosztály	Bettange-,
az 1-ső	" " Raville-,
a 6-k	" " Chonville-,
a 11-ik	" dandár Remilly-,
a 13-ik	" " Raucourt-,
a gárda drg.	" " Oron-, s végül
a 12-ik lovas	" " Dieuze környékén

E napon tehát — a nagy főhadiszállás ismételt meghagyása és sürgetése következtében — az 1-ső hadsereg lovassága is elől van már.

Az összbenyomás, a kép, melyet az 1-ső és 2-ik hadsereg augusztus 13-iki helyzete nyújt, — szem előtt tartva a dolgok fejleményét augusztus 6-ika óta — valóban idealisnak mondható.

Igaz ugyan, hogy az echiquier jobb szárnyán előnyomuló se-regtestek, különösen pedig az 1-ső hadsereghez tartozóknak, aránylag kis meneteket — 5 nap alatt átlag mindössze 45—50 kilométert — kellett megtenniök, de ennek daczára a két hadseregnek egyesítése és harczkész állapotba helyezése még sem volt oly könnyű feladat, mint a minőnek első tekintetre látszanék. A nehézségek és surlódások kuforrása leginkább abban keresendő, hogy a se-regnek, még mielőtt folvonulását befejezhette és anélkül, hogy a szükséges tartalék intézeteket előbb magához vonhatta volna, harcza keveredett. Sőt még augusztus 12-én is a csapatok csupán csak az első vonatlepcső fölött rendelkeztek.

Miután pedig a harácsolás ez ideig még nem élte volt be magát tökéletesen sem a csapatoknál, sem az annak vezetésére hivatott hadbiztosságnál, az élelmi szerek és egyéb szükségletek ily módon való beszerzése, a fennálló hiányok fedezésére elegendőnek nem mutatkozott.

Ehhez járult továbbá, hogy a csapatoknak majd tikkasztó hőségben, majd tartós esőben végrehajtott menetek után, nagyobbára szabad ég alatt kellett táborozniok, a mi az egészségi viszonyokat igen hátrányosan befolyásolta. Igy pl. a hadosztályok egyike daczára annak, hogy eddig tűzbe sem került, nem kevesebb mint 582 főnyi beteget számlált.

Jó és czélszerű a hadműveleteknek ezen sötétebb színű oldalával is foglalkozni és az abból nyert tanulságot a csapatok kiképzése és vezetése körül már békében megfelelőleg értékesíteni. E mellett mindig szem előtt tartandó, hogy e tekintetben még a leghadszerűbben végrehajtott békegyakorlatok is a komoly valóságnak csak halvány képét nyújthatják, miután valódi nagyságukban a nyomor és surlódások csak háborus viszonyok között érvényesülhetnek.

Az 1-ső és 2-ik hadsereg arcvonala elé tolt felderítő lovaság igen nagy számban kiküldött járőrei már augusztus 11-ike, leginkább azonban augusztus 12-ike folyamán felette fontos hírek birtokába jutottak.

A beérkezett jelentésekből konstatálva lett :

hogy az ellenség a Nied folyó mentén elfoglalt állását odahagyván, Metz vára felé vonul vissza, de egyuttal az is jelentetett hogy *a keleti erődök előtt újból megállapodott*; majd

hogy a Metz felé visszavonult sereg egy csomóba, közvetlenül a vár köré gyülekezett; továbbá

hogy a *Mosel átjárók Metztől délre teljesen védtelenek*;

hogy Nancy és Pont à Mousson egyáltalában nem, Dieden-

hofen pedig csak gyengén és tisztán csak garde-mobile csapatok által van megszállva;

hirül hozatott továbbá, hogy a Moselbalparti vasuton Metz felé még folyvást érkeznek csapatszállítmányok.

Ezen hírek nem várt és szinte hihetetlen előnyöket biztosítottak a németek részére. Ha sokat is, de azt bizonyára nem remélte a német főparancsnokság, hogy ugyszólván kardcsapás nélkül juthasson a Mosel átjárók birtokába, miáltal a tervezett átkarolás sikeres kivitele már is biztosítva volt.

Bizony meg is örülhetett Moltke a híreknek, akáresak a kis gyerek a kárácsonyi ajándéknak! De kapott is az alkalmon, mert — hogy lábát a Moselen azonnal szilárdan megvesse. — a X. hadtest 19-ik hadosztályát még aznap délután Delme-be indította útnak, a hová az éjfélfelé meg is érkezett; napi teljesítménye majdnem 40 kilométer.

Ezen intézkedéssel egyidejűleg délután fél 5 órakor a következő parancs adatott ki:

„A mennyire a beérkezett hírekből a helyzet áttekinthető, az ellenség főereje visszavonulóban van *Metzen át a Mosel tulsó partjára.*

„Ő felsége parancsolja:

„Az 1-ső hadsereg holnap, 13-án, a francia Nied felé nyomul elő; főcsapat a les Etangs-Pange által jelölt vonalra és Courcelles indóházát biztosítja; a lovasság Metz felé derít fel és a Moselt a városon alól lépi át. Az 1-ső hadsereg e szerint a 2-ik hadsereg jobb szárnyát biztosítja.“

„Utóbbi hadsereg a Buchy-Château-Salins által jelölt vonalra menetel, előőrseit a Seille-ig tolja előre és ha lehet, a Mosel-átjárókat Pont à Mousson, Dieulouard, Marbache-stb-nál birtokába ejteni iparkodik. A lovasság a Moselen túl derítsen fel.“

„A 3-ik hadsereg előremenetét a Nancy-Luneville által jelölt vonal felé folytatja.“

Moltke.“

Ezen parancson mindenekelőtt az tűnik fel, hogy az abban foglalt hírek az ellenségről nem egyeznek a tényleg beérkezett s fentebb röviden összefoglalt lovassági jelentésekkel.

Daczára annak, hogy Moltke tudomásba helyzetetett az ellenség megállapodásáról a Moselen innen, a hadseregparancsnokokat mégis arról értesíti, hogy az ellenség főereje visszavonulóban van Metzen át a Mosel tulsó partjára (*durch Metz über die Mosel*).

Ezen körülményt máskép alig tudom magamnak megmagyarázni, mint hogy a vezérkar főnöke — épúgy mint a közigazgatási csata után — úgy itt sem akarta elhinni, mert valószínűtlennek, sőt majdnem lehetetlennek látszott, hogy az ellenség a vár tőszomszédságában, tehát szoros bejárata előtt foglaljon védelmi állást; e

helyett úgy látszik, valószínűbbnek tartotta, hogy az erődök mentén csupán a csapatok egy része állott meg oly czélból, hogy a főerőnek a Moselen való átkelését fedezze.

De azért nem hagyta Moltke figyelmen kívül az ellenség támadólagos visszavágásának eshetőségét sem; erre enged következtetni a közölt parancs 3-ik bekezdésének utolsó mondata, melyben a 2-ik hadsereg jobb szárnyának biztosításáról tétetik említés.

A főparancsnoksági intézkedés által czélba vett helyzet következőleg jellegezhető.

Azon esetben, ha az 1-ső hadsereg előnyomulása közben a vele szemben álló és számra nézve erősebb ellenség által megtámadatnék, feltéve, hogy előbbinek időközben sikerült a Nied folyót elérnie, annak mentén kedvező védelmi felállításba jutott, a hol segítség megérkeztéig könnyen tarthatta magát. De még azon esetre is, ha az első összecsapásnál Steinmetz hadserege húzná a rövidebbet, a 2-ik hadsereg egyszerű arcváltása által észak felé, az ellenség további előrehaladásának, illetve üldözésének biztosan határ szabhatnék.

Míg ekképpen a 2-ik hadsereg szükség esetén az 1-sőt támogathatta, viszont ez utóbbi felállítása a Nied mentén a 2-ik hadsereget biztosította a francziák által a Mosel jobb partján ellene intézendő netáni támadás esetére, miután Steinmetz hadseregével azonnal támadásba mehetett át, mihelyt arcvonala előtt az ellenség déli irányban megmozdul.

Végül pedig, ha Bazaine közvetett védelemhez folyamodik és a Mosel balpartja felől szándékoznék nekimenni a 2-ik hadseregnek, ez esetben utóbbi a 3-ik hadsereg irányában térhetett ki, mialatt az 1-ső hadsereg Metz előtt csupán figyelő osztagokat hagyva hátra, Metzen alól átlépi a Moselt és a francziák háta ellen irányítja támadását.

Mindezen esetekben a fődolog az maradt, hogy az ellenség szándéka idejekorán felfedeztessék.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadsereg időközben a Vogeseken való átkelés után, összes seregrészeit gyenge napi menettel az első vonalba vonván előre, szintén befejezte felvonulását a Saar folyón.

A hadsereg zöme augusztus 12-én este Fenestrangle és Saarburg között, alig 15 kilométernyi arckiterjedéssel tömörült össze, csupán a 12-ik hadosztály képezett még egyelőre különálló csoportot a 2-ik hadsereg balszárnya mögött.

A Saar birtokának biztosítása végett még aznap annak balpartjára elővédek toltak előre; intézkedés tétetett továbbá, hogy csapatjaikkal a vonatok minél előbb újból egyesülhessenek.

A 4-ik lovas hadosztály zöme Moyenvic-nél szállt táborba, tehát végre jóval a sereg arcvonala elé került; egy század erejű különítménye Luneville-be érvén, annak polgármestere a város arany kulcsait azon kijelentés mellett adta át a különítmény parancsnokának a porosz trónörökösnek leendő kézbesítés végett, hogy készségesen eleget tesz a németek kívánalmainak, remélve, hogy viszont a város és lakossága a német csapatok részéről kiméletben fog részesülni.

A badeni hadosztály Strassburg körülzárolásával bizatott meg, a VI. hadtest még hátralevő részeinek pedig meghagyatott, hogy az utba eső *Pfalzburg* körülzárolása, esetleg csupán elszigetelése (Isolierung) után, szintén a sereg zöméhez vonuljanak be.²⁰⁸⁾

A három német hadsereg e szerint augusztus 12-én az élen levő seregtestekkel e Boulay-Faulquemont-Saarburg által jelölt, a Mosel-Meurthe folyásával nagyjában párhuzamosan fekvő s mintegy 70 kilométer (3—4 napi menet) kiterjedésű vonalat elérve, immár egymással szoros érintkezésbe lépett, bár a 3. hadsereg máris teljesen önállóan kikülönített résznek tekinthető.

Augusztus 13-ika.

A következő napon, augusztus 13-ika folyamán, a három hadsereg részéről, a nagy főhadiszállásnak teljtartalmulag közölt intézkedése értelmében, a következő mozdulatok hajtottak végre:

1-ső hadsereg.

Az 1-ső hadsereg két elől levő hadteste (I. és VII.) a francia Nied-ig előrenyomulva, Courcelles sur Nied és les Etangs között, az ellenségtől mindössze egy mérföldnyire állott fel, előőrseit a folyó tulsó partjára tolva előre. Fenti két hadtest mögött a VIII. Bionville-Varize környékét érte el.

Ezen csoportosításnál figyelemre méltó, hogy az egyes hadtestek hadosztályai *egymás mellett*, tehát már is harcukész állapotba helyezkedve, állanak fel.

Arczkiterjedés körülbelül 10 klm; mélység egy mérföld.

A két szárny előtt és oldalt, a hadsereg két lovas hadosztálya Vry- és Pontoy-nál foglalt figyelő állást.

2-ik hadsereg.

A 2-ik hadsereg részéről a III. hadtest Béchy-Buchy, a IX. Herny, a XII. pedig Chemery-Thicourt környékét érte el s így az 1-ső hadsereg szükség esetén, a következő napon ezen erők támogatására aránylag rövid idő alatt (1½—2 mérföldnyi menet) szá-

²⁰⁸⁾ Lásd a 202. oldalon.

mithatott. Hasonlóképpen kéznél volt már a II. hadtest tulnyomó része is, mely augusztus 13-án St. Avoldnál gyülekezett.

Ennek folytán már augusztus 14-én az ellenség 4 hadtestével szemben 7 német hadtest volt csatához egyesíthető, a mi már magában véve a győzelmet valószínűvé tette.

Ámde Moltke nem éri be tisztán csak avval, hogy egyszerűen csatát nyerjen; törekvése most már oda irányul, hogy döntő és következményei által maradandó sikert arasson, mi czélből a 2-ik hadsereg fenmaradó részeivel a Moselt átlépve, a francziákat végkép el akarja vágni visszavonulási vonaluktól.

A Pont à Mousson-nak irányított X., gárda- és IV. hadtest ez okból továbbra is ezen irányban folytatja előnyomulását, részben erőltetett menetekben (a IV. hadtest a nap folyamán több mint 35 klmeternyi utat tett meg).

A felderítő lovasság még messzebb előre tolatott s a járőrök egy része már a Mosel balpartján czirkált.

A nagy főhadiszállásnál 13-ika folyamán beérkezett hírekből kétségtelennek bizonyult, hogy aznap a francia sereg mozdulatlanul megmaradt felállításában, hogy tehát annak feltételezett visszavonulása a Mosel balpartjára nem következett be, a mi azon gyanút ébresztette fel a német intéző körökben, hátha az ellenség másnap támadásra indul?

Daczára ennek a főparancsnokság helyesnek elismert eredeti szándéka, a Mosel átlépésének terve mellett megmarad, ezen eljárással újból szép jelét adván czéltudatos, szilárd és határozott akaratnyilvánulásának, mely tulajdonságot a katonai ténykedések legfontosabb és leghatásosabb rugójának kell tekintenünk.

„S tudod az erő micsoda? Akarat,
Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat!“

mondja Aranyunk egyik arany mondatában.

S valóban az erős „akarat“ és az ebből kifolyó tevékenység, ez az, mely a háboru kétes, bonyodalmas s leggyakrabban sötétnek látszó ösvényein fáklyát gyujtva, ha nem is a csomó leghelyesebb, de bizonyára sikeres megoldásához vezet.

Elhatározását a főparancsnokság 13-án este 9 órakor kiadott következő parancsában foglalta össze:

„Az eddig beérkezett hírek szerint még ma délelőtt *nagyobb ellenséges csapatok* Metz-en innen, Servigny- és Borny-nál állapodtak meg (haben bei . . . gehalten.)

Ő felsége parancsolja: hogy az 1-ső hadsereg holnap, augusztus 14-én a francia Nied folyó mentén elfoglalt állásában megmaradjon és előretolt elővédek által *megfigyelje*, vajjon az ellenség visszavonul, vagy támadásra indul-e?

Tekintettel az utóbbi eshetőségre, a 2-ik hadsereg részéről holnap a III. hadtest *egyelőre* csak Pagny-val egy magasságba, a

IX. hadtest pedig Buchy felé menetel, a hol azok egy mérőöldnyi távolságban készen állanak, hogy idejekorán elindulva, a Metz előtt támadható *komoly* harc esetén, közbeléphessenek. Másrészt az 1-ső hadsereg abban a helyzetben van, hogy az ellenségnek mindenemü előnyomulását dél felé *oldaltámadás* által megakadályozza.

A 2-ik hadsereg többi hadtestei előnyomulásukat a Moselnek Pont à Mousson-Marbache között fekvő szakasza ellen folytatják. A X. hadtest Pont à Mousson-on túl²⁰⁹⁾ foglal állást.

Mindkét hadsereg lovassága lehetőleg messze előre tolandó s iparkodjék az ellenség netáni visszavonulását a metz-verduni uton nyugtalanítani.

Moltke.“

Ezen parancs, az eddigiekhez hasonlóan újból mesteri kézre vall és pedig úgy tartalom, mint szerkezet tekintetében.

Mindenekelőtt lássuk a *tartalmat*. Okulva azon, hogy a 12-iki parancsban az ellenség előrelátható magatartásáról mondottak nem következtek be, most még azt sem mondja *határozott* dolognak, a miről majdnem biztos tudomása volt, hogy t. i. Bazaine seregének zöme még a Moselen innen van. Ezt csak parancsa további sorai-ból (3-ik bekezdés) sejteti.

A helyzethez képest a fentebbi parancs két különféle ténykedést szabályoz, illetve foglal magában: a Mosel jobb partján *védelmi* magatartást ír elő, de egyuttal szem előtt tartja a minél gyorsabb előnyomulást a folyó bal partjára *támadólagos alapeszmével*.

Szerkezeti tekintetben a német főparancsnokság intézkedései és parancsai valódi mesterművek. Ezen állításunk illusztrálására elég leend Moltke parancstechnikájának csupán egy-két jellemző vonására felhívni az olvasó figyelmét.

Igy mindenekelőtt figyelemre méltó, hogy az intézkedések csupán *belátható időre* terjednek ki és nem foglalkoznak számtalan előrelátható és előre nem látható esetek bekövetkeztetésével, a hogyan azt pl. az 1859. évi hadjárat folyamán naponta, nyomtatott ivszámra kiadott parancsoknál találjuk.

Jellemző tulajdonsága továbbá Moltke intézkedéseinek, hogy azok, a legkisebb *gyámkodási hajlamtól menten*, az alparancsnokoknak szabad kezét és hatáskörüket megillető kellő cselekvési szabadságot engednek; e mellett a tények oly gondosan és óvatosan vannak szavakba foglalva, hogy azokért a szerkesztő — a korábban elrendeltekkel sohasem kellvén merően ellentétes álláspontra helyezkednie — még az események további folyamán is szavatolhat. Ezért merül fel oly ritkán a *parancsváltoztatás* szük-

²⁰⁹⁾ Azaz a Mosel balpartján.

sége is és pedig annak legenyhébb formájában, parancsmódosítás alakjában.

Olvassuk csak el még egyszer a legutóbb szószerint közölt intézkedést s kell hogy azon meggyőződésre jussunk, miszerint ily sokat rövidebben, szabatosabban, jellemzőbb és minden kétséget kizáró módon alig lehetne szavakba foglalni.

E kis elmélkedés után lássuk az időközben a 3-ik hadsereg körletében történt mozdulatokat.

3-ik hadsereg.

A főparancsnokság augusztus 12-én, a már közölt intézkedéssel egyidejűleg a 3-ik hadseregnek is küldött hasontartalmu parancsot, mely szerint ez utóbbinak meghagyatott: „hogy előnyomulását a Nancy-Luneville által jelölt vonal felé folytassa. Egyúttal értésére adatott a trónörökösnek, hogy a Meurthe és Mosel folyóig a vonatok mindenütt követhetik csapatjaikat s hogy a hadsereg további felhasználása iránt később lesz intézkedés téve.“

Miután ellenséges összeütközéstől egyelőre tartani nem kellett, 14-étől kezdve a hadsereg újból szélesebb arcvonalat vesz fel, mely napon az élen levő hadtestek a Dieuze-Blamont által jelölt vonalat érik el; arczkiterjedés 30 kilométer, tehát éppen kétszer akkora, mint az előző napon.

Menetközben a II. bajor hadtest az útjába eső kis *Marsal* erősséget megadásra szólítja fel, amit azonban annak parancsnoka visszautasítván, Hartmann tábornok az erősség körülzárólasát rendeli el.

A 4-ik lovas hadosztály a jobb, vagyis a fontosabb szárny előtt volt előretolva, bár itt sem talált maga előtt sehol számottevő ellenséget.

Augusztus 14-ike.

1-ső és 2-ik hadsereg.

Augusztus 14-én az álló 1-ső hadsereggel a sarkponton tervezett nagy jobbrakanyarodás értelmében, a 2-ik hadsereg jobb szárnyát képező III. hadtest csak igen kevéssel nyomult előbbre, annak közepe (X.) Pont à Mousson-nál a Mosel birtokát biztosította, míg a bal szárny erős menetekben iparkodott utóbbnevezett folyót mielőbb elérni, a mi a gárda hadosztálynak körülbelül 35 kilométernyi menet után még aznap sikerült is és lovasságát azonnal a Mosel bal partjára toltá előre.

Hasonlóképpen a bal parton állott már aznap este az egész 5-ik lovas hadosztály és pedig a 13-ik lovas dandár Beney-, a 11-ik Thiaucourt-ban, végre a 12-ik Pont à Mousson környékén.

A 6-ik lovas hadosztály nagyjában véve 13-iki felállításában maradt meg a Mosel és Seille között.

Az ekként végrehajtott mozdulatok folytán a két ellenfél csapatjai az egész vonalon oly közel jutottak egymáshoz, hogy minden pillanatban el kellett készülnie az összekoczczanásra; csupán a szikra hiányzott, mely a harci vágytól égő szenvedélyeket lánggra lobbantsa.

És e szikra nem késett! A gyutacsot a Metz körüli első csatához, Colombey-Nouilly-hez, a délutáni órákban tévesen támadásnak vélt francia előőrsfelváltás szolgáltatta.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadsereg ezalatt fennakadás nélkül folytatta előnyomulását s a 4-ik lovas hadosztály még aznap megszállotta a teljesen védtelen (!) Nancyt, mely alkalommal fontos irományok kerültek kézre.

A gyalogság élével a Moyenvic-Luneville által jelölt vonalat érte el, a 12-ik hadosztály és az I. bajor hadtest második vonalban Dieuze-, illetőleg Maizières-ig jutott; végül a VI. hadtest többi része augusztus 15-ikére való éjjel Saarburgban gyülekezett, a hol a rá következő napon meg is maradt.

Az előző napon már megközelített kis *Marsal* a II. bajor hadtest ismételt felszólítására végre szintén megadja magát, mely alkalommal 60 ágyu, 3000 kézi lőfegyver és nagymennyiségű egyéb hadieszközök a németek kezébe kerültek. A foglyul esett védőrség között *egyetlen egy tüzér sem volt.*

Augusztus 15-ike;

3-ik hadsereg.

A következő napon az V. és XI. hadtest St. Nicolas-Bayon-ig, a két bajor hadtest, továbbá a württembergi és a 12-ik hadosztály pedig Einville-, Moncel-, Sommerviller- és Arracourt-ig jutott.

A VI. hadtest többi része és a 4-ik lovas hadosztály Nancy-nál maradt.

Augusztus 16-ika;

3-ik hadsereg.

Augusztus 16-án a hadsereg a lovasság és a II. bajor hadtest kivételével, mely utóbbi Nancyt szállotta meg, — nagyjában az előző napon elfoglalt állásban maradt; a 4-ik lovas hadosztály Colombey-ig tolatott előre.

Mig tehát az 1-ső és 2-ik hadsereg ez időtájt komoly eseményeknek nézett eléje, a 3-ik hadsereg egyelőre egyáltalában nem látott maga előtt ellenséget s a Moselen felzárkózva, a már jelzett, további rendeltetésére vonatkozó parancsot várta.

NEGYEDIK FEJEZET.

A Metz körüli augusztusi csaták.

X.

A Colombey-Nouilly (Borny) melletti csata.

A Rajna-hadsereg ereje és összeállítása.

Az augusztus 12-én Metz kapui alatt Bazaine parancsnoksága alá helyezett Rajna-hadsereg a következő seregrészekből alakult:

*II. hadtest*²¹⁰): 3 gyalog hadoszt., 4 lovas ezred. Ezen hadtestnek Spicherennél szenvedett veszteségét a hozzája csatlakozott Lapasset-dandár egyenlítette ki.

III. hadtest: 4 gyalog-hadoszt., 7 lovas-ezred;

IV. " 3 " " 4 " " " "

VI. " 3 " " (az 1., 3. és 4-ik) és a

2-ik hadosztály egy ezrede, de lovasság és vonat nélkül s mindössze 6 üteggel.

Ezen hadtestet ennél fogva a többi seregrészek rovására, az azoktól átvett legszükségesebb számú lovasság, tüzérség és egyéb felszerelési cikkekkel kellett hadműveletekre és harczkész állapotba helyezni.

Gárda hadtest: 2 gyalog-hadoszt., 6 lovas-ezred;

3-ik tart. lovas-hadosztály (Forton): 2 lovas-dandár;

1-ső " " " (du Barrail): 1¹/₂ lovas-dandár,

miután a 4-ik lovas-ezred még nem érkezett volt be.

Tüzérség: a 16 ütegnyi tartalék-tüzérséggel együtt összesen 90 üteg, vagyis 456 löveg és 84 szórólöveg; mindössze 540.

A nagy tüzértelep (grand pare) csak 10-én indult el Versaillesből s így Tournál tovább nem érhetett.

Összes állomány Bazaine szerint: 200 gyalog zászlóalj, 112

²¹⁰) Vesztesége Spicherennél: 2 tábornok, 217 törzs- és főtiszt és mintegy 4000 főnyi legénység.

lovas-század és 540 löveg²¹¹⁾, melynek számbeli ereje körülbelül 170.000 emberre tehető: ebből megközelítőleg esik:

122.000 fő a gyalogságra,

13.000 „ a lovasságra,

10.000 „ a tüzérségre és azonkívül

25.000 „ garde-mobile s egyéb alakulásokra.

Ezen sereget Bazaine-nek a császár *határozott* kívánsága folytán — a Laveaucoupet-hadosztálynak védőrségül Metzben, nemkülönben Queuleu, Bellecroix és St Julien erődökben 2—2 gyalogzászlóalj és 1—1 tábori ütegnek visszahagyása mellett — haladék nélkül Verdun felé kellett visszavezetnie.

A kivitel foganatosítása elé mindenekelőtt technikai akadályok gördültek, melyekről Bazaine a császárt augusztus 13-án következő jelentésével értesíti:

„Felsőgednek parancsát, hogy átkelésemet a Mosel balpartjára siettessem, megkaptam; azonban a nálam jelenlevő Coffinières tábornok állítása szerint a hidak aligha lesznek a legszorgosabb munkálkodás daczára holnap reggelnél előbb készen. Másrészt a hadbiztos is kijelentette, miszerint a seregszükségletek gyors és közvetlen szétosztását nem győzi“²¹²⁾

Időközben Napoleon a németek térnyeréséről mindinkább nyugtalanító és aggasztó híreket kapott, még pedig nem arra hivatott közegei útján, a hadsereg elé tolt lovas testektől, hanem kerülő utakon — Párisból; ezért írja Bazaine-nek 12-én:

„Mennél jobban fontolóra veszem a hadsereg által elfoglalt helyzetet, annál válságosabbnak tűnik az fel előttem; mert ha annak egy részére nyomás gyakoroltatnék s az rendetlenül visszavonulna, az erődök nem lesznek képesek a legborzasztóbb zavart ellensúlyozni. Gondolkozzék a teendők felett s ha holnap meg nem támadtatnánk, jusson a teendők iránt megállapodásra“ stb²¹³⁾.

13-án pedig a marsallnak előbb közölt jelentésére következőleg válaszol:

„A poroszok Pont à Moussonban vannak, 300 pedig Cornyban. Másrészt úgy hírlík, miszerint Frigyes Károly herczeg Thion-

²¹¹⁾ A V. M. adatai szerint 201 gyalog zászlóalj, 116 lovas-század és 540 löveg.

²¹²⁾ „J'ai reçu l'ordre de Votre Majesté de hâter le mouvement de passage sur la rive gauche de la Moselle; mais M. le général Coffinières, qui est en ce moment avec moi, m'affirme que malgré toute la diligence possible, les ponts seront à peine *prêts demain matin*. D'un autre côté, l'intendant déclare ne pouvoir faire les distributions immédiatement“

²¹³⁾ „Plus je pense à la position qu'occupe l'armée, et plus je la trouve critique; car, si une partie était forcée, et qu'on se retirât en désordre, les forts n'empêcheraient pas la plus épouvantable confusion. Voyez ce qu'il y a à faire, et si nous ne sommes pas attaqués demain, prenez une résolution. Croyez à mon amitié.“

ville irányában megkerülő mozdulatot hajt végre. Egy percznyi késni valónk sinesen a félbeszakított mozdulatok folytatására.²¹⁴⁾

Még érdekesebb ennél a marsall aug. 13-án este 9 órakor adott viszonzválasza a császár 12-iki parancsára :

„Úgy látszik, hogy az ellenség közeledik felénk²¹⁵⁾ — írja Bazaine — s mozdulatainkat figyelemmel akarja kísérni olyformán, hogy a Mosel balpartjára való átkelés kedvezőtlen ütközetbe sodorhasson bennünket; ennél fogva czélszerűbb volna a támadást elfoglalt állásunkban bevárni, vagy még inkább részünkről általános támadásba átmenni. Részemről iparkodni fogok az ellenség által elfoglalt helyzetről és arczkiterjedéséről híreket szerezni s azután kiadom a végrehajtandó mozdulatokra vonatkozó intézkedéseket, miről Felsőgedet értesíteni fogom²¹⁶⁾

Gondolatnak ez kétségkívül elég szépnek látszik, de az eszme gyakorlati kivitelére még a legvérmesebb remények mellett sem lehetett számítani. A császár 13-án este 11 órakor kelt válaszában ki is fejt ebbeli kételyét s ahhoz a császárnétól Párisból kapott következő távirati értesítést mellékli :

„Páris, aug. 13-án, 7 óra 45 perczkor este. Van-e Önnek tudomása egy az ellenség által Thionvilletől északra, a siercki vasutvonalon a luxemburgi határ felé végrehajtott mozdulatról? Ugy hírlík, hogy Frigyes Károly herczeg Verdun felé tart s meglehet, hogy Steinmetz tábornokkal egyesülve említett város felé

²¹⁴⁾ „Les Prussiens sont à Pont-á Mousson, 300 sont à Corny. D'un autre côté, on dit que le prince Frédéric-Charles fait un mouvement tournant vers Thionville. *il n'y a pas un moment à perdre pour faire le mouvement arrêté.*“

²¹⁵⁾ Tehát még most sem biztos, csupán úgy tetszik, hogy közeledik az ellenség ?!

²¹⁶⁾ „L'ennemi *parraissant* se rapprocher de nous — írja Bazaine — et vouloir surveiller nos mouvements, de telle façon que le passage sur la rive gauche pourrait entraîner un combat défavorable pour nous il est préférable, soit de l'attendre dans nos lignes, soit *d'aller à lui par un mouvement général d'offensive.* Je vais tâcher d'avoir des renseignements sur les positions qu'il occupe, et sur l'étendue de son front, j'ordonnerai alors les mouvements que l'on devra exécuter, dont je rendrai compte à Votre Majesté“

Támadólagos tervének okadatolására a marsall „L'armé du Rhin“ czimű művében a következőket említi :

„En prenant l'offensive, je pensait surprendre l'ennemi en flagrant délit de mouvement de flanc et pouvoir le rejeter au delà des Niefs. Si le succès eût répondu à mon attente, coupant l'armée allemande par la vallée supérieure de la Moselle, je pouvais arriver jusqu'à Frouard, et commander ainsi la ligne du chemin de fer de l'Est, en occupant la très forte position que j'avais signalée depuis deux ans à l'attention du ministre de la guerre; de plus, je rejoignais mon grand parc, dont l'absence allait avoir des conséquences si graves pour la suite des évènements; et enfin, je ralliais à moi le maréchal de Mac Mahon, ainsi que cinquième et le septième corps.“

menetel, hogy ott a trónörökösrel az érintkezést helreállítva, egyik északra, a másik pedig a várostól délre keljen át a Maas folyón.²¹⁷⁾

A marsall tehát ismét csak Párisból kapja az ellenség felől a híreket s nem csoda, hogy azok a hosszú kerülő úton kissé tultottakká váltak.

A visszavonulást elrendelő intézkedés.

Bazaine a császártól kapott parancs folytán felhagyva támadólagos eszméjével a német V. M. szerint már 13-án délelőtt (?), tehát a szándékolt támadó előnyomulás megkezdése előtt jóval előbb, a visszavonulás foganatosságát rendeli el a következő parancscsal:

„Az 1. és 3-ik tartalék lovas hadosztály táborhelyeikről délután 1 óraker Verdun irányában elindulnak; az 1-ső a Gravelotte-Doncourt és Conflans-on át vezető úton, a 3-ik a Gravelotte-Mars la Tour-i úton. A III. és IV. hadtest az előbb említett, a II. és VI. az utóbbemlített útat s végül a gárda a IV. hadtestet követi.“

E szerint az egyik útvonalra 7¹/₂, a másikra 7 gyalog hadosztály jutott.

A visszavonulás fedezése a védőállás közepét elfoglalt III. hadtestnek tétetett feladatává.

14-én este a hadtesteknek az említett két útirány Gravelotte-nál szétágazó bejáratán túl kellett táborozniok²¹⁸⁾.

A visszavonulás elrendelését tartalmazó részletes intézkedés egyébként eddigelé még nem került nyilvánosságra²¹⁹⁾.

²¹⁷⁾ *Paris, 13 août, 7 h 45 m. soir.*

„Ne savez-vous rien d'un mouvement au nord de Thionville, sur le chemin de fer de Sierck, sur la frontière de Luxembourg? On dit que le prince Frédéric-Charles pourrait bien se diriger sur Verdun, et il peut se faire qu'il ait opéré sa jonction avec le général Steinmetz, et qu'alors il marche sur Verdun pour y rejoindre le Prince Royal et passer l'un par le Nord, l'autre par le Sud . . .“

²¹⁸⁾ A tett intézkedésekről Bazaine következő jelentésével értesíti a császárt:

Borny, 14 août, 12 h 30 m. soir.

„MM. les généraux Frossard et de Ladmirault ont commencé leur mouvement de passage de la Moselle. Le 4e corps et le 3e suivront la route de Conflans, le 2e et le 6e corps la route de Verdun. La garde suivra cette même dernière route avec la réserve du général Canu. J'espère que le mouvement sera terminé ce soir. Les corps ont ordre de camper en arrière des abords de ces routes, afin de les prendre demain matin.“

²¹⁹⁾ Le Faure művében még a következőket említi:

„Les bagages devaient être réduits au strict nécessaire; les transports auxiliaires d'administration toujours maintenus au moins à une demi-journée en arrière des corps d'armée, de façon à éviter l'encombrement, et à permettre aux troupes de prendre leurs positions de combat en cas d'attaque

A gyalogság visszavonulása már 14-ikére hajló éjjel megkezdődött ugyan, a hidverés körül, leginkább a magas vizállás folytán beállott nehézségek következtében azonban az csak 14-én délelőtt (mint Bazaine mondja — le 14 au matin, et encore aussi tard²²⁰) — volt folytatható.

A kölcsönös helyzetet a visszavonulás megkezdése idejében a IV. számú csataterv áttekintő vázлата mutatja.

A visszavonulás fogatosítása.

A visszavonulást 14-én korán reggel a vonatok kezdték meg; ezeket követte a két tartalék-lovas hadosztály, hogy a menet folytatásánál a menetszlopok élére juthassanak.

Déltájban a II., IV. és VI. hadtest is útban volt már kijelölt menetvonalán, csupán a III. és gárda-hadtest állott még felállításában.

A visszavonulást elrendelő fentebb közölt intézkedés, nemkülönben a visszavonulás fogatosításának módja ismételtén magára vonta még a francia történetírók és katonai körök legélesebb kritikáját is. De nem is csoda! A fenti intézkedés a parancstechnika hivatlan kezelésének lehető legszomorúbb képét tárja elénk.

Egy 15 gyalog és 2 lovas hadosztályból álló sereget összes vonatával egyetlen egy útvonalra (legalább Metzről Gravelotte-ig) terelni oly időben, midőn az ellenség nemcsak elől és oldalt, hanem hátunkban is áll, a seregvezetés alapfogalmai ellen elkövetett bűn, melyet igazolni semmi esetre, de megbocsátani sem lehet; még annak feltételezése alatt sem, hogy Bazaine-nak — a hogyan valószínűleg történt — nem volt tudomása arról, miszerint a 2-ik német hadsereg tetemes része már a Mosel balpartján áll s hogy annak lovassága máris a francia sereg részére kijelölt menetvonalakon czirkál.

Hid a Moselen az átkelés számára, úgy látszik, elegendő számban állott rendelkezésre s így a folyónak átlépése után a mennél több oszlopba való átmenet akadályokba nem igen ütközhetett.

Persze, hogy ennek legelső feltételét beható terepszemle képezte a Mosel balpartján, a mi első sorban a vezérkari főnök befolyását és hathatós közreműködését tette volna szükségessé, a mi azonban, mint tudjuk, teljesen hiányzott.

de l'ennemi, éventualité qu'il fallait, dès ce moment, considérer comme très-probable.

Le maréchal recommandait expressément que chaque régiment d'infanterie, même en colonnes de route, fût suivi de ses caissons de munitions; enfin les hommes devaient emporter quatre jours de vivres.“

²²⁰) Le Faure szerint d. e. 11 órákor.

Éles kritika tárgyát képezte továbbá azon körülmény, hogy legelsőknek a vonat, úgyszólván odadobott az ellenséges lovasság martalékául; ez azonban tisztán a tények, illetőleg az ellenség állása hiányos ismeretének tulajdonítandó s avval okadatolható is. Hasonlóan kifogás tárgyát képezte, hogy még a vonatot sem követte gyalogság, hanem két nagy lovas seregettest vette igénybe az összes rendelkezésre álló átkelő pontokat.

Tekintve, hogy a marsallnak tudomása volt arról, miszerint Pont à Mousson már 13-án a németek kezében volt²²¹), a Moselen való átkelés és visszavonulás biztosítása céljából Gorze, esetleg Thiaucourt környékére, illetőleg a menet tartamára az alakított menet chequier déli oldalába, még a visszavonulás megkezdése előtt erősebb gyalogosztagokat megfelelő számú tűzérsséggel — az oda-rendelt Lapasset-dandár helyett talán egy egész hadtestet — kellett volna e célra kikülöníteni s e mellett a felderítő szolgálatra kiváló gondot és sulyt fektetni. E helyett a két tartalék lovas hadosztály majdnem utazó menet alakjában halad előre a kijelölt irányban.

Sokan azért is megtámadták Bazainet, mivel a vonatot nem az echiquiernek az ellenségtől távolabb eső északi oldalán, Woippy-Briey-n át irányította.

Erre csak azt jegyezzük meg, hogy utólag a viszonyoknak teljes átpillantása mellett, könnyen teremnek a kifogásoló megjegyzések; „la critique est aisée, mais l'art est difficile“

Ha azonban a császár aug. 13-iki értesítését vesszük tekintetbe, világos, miszerint Bazaine-nek a Diedenhofen felé előnyomulásban jelzett ellenségtől is kellett tartania, mely irányban a 3-ik német lovas hadosztályon kívül tényleg gyalog csapatok is ki voltak rendelve²²²).

Hasonlóan tekintetbe kell vennünk, ha a visszavonulás megítélésében igazságosak akarunk lenni, hogy Bazaine a sereg feletti parancsnokságot igen kritikus viszonyok között és oly időben vette át, midőn már hosszas fontolgatásra és terjedelmes előkészületek megtételére sem idő, sem alkalom nem kínálkozott s így késedelem nélkül, rögtön kellett intézkednie, talán még mielőtt a helyzetet tökéletesen átpillantotta volna.

²²¹) Lásd a császár értesítését a 214. oldalon.

²²²) „Je ne servais pas de la route de Briey — írja Bazaine „L'armée du Rhin“ czimű művében — parce que cette route m'offrait des difficultés considérables de terrain aux environs de cette ville, et que de renseignements, corroborant la dépêche de l'Impératrice, citée plus haut, m'indiquaient du monde de ce côté; on parlait d'un corps de cavalerie de 20.000 hommes. En avançant sur les deux routes sud qui mènent à Verdun, routes parallèles et peu distantes l'une de l'autre, j'avais l'avantage de garder l'armée plus compacte et de pouvoir faire face à l'ennemi, de quelque côté qu'il se présentât, mes deux ailes restant toujours parfaitement unies“

A Moselen való átkelés még javában folyt, sőt már a visszavonulás fedezésére kirendelt III. hadtest is — Metmann (3-ik) hadosztályának visszahagyása mellett — éppen megkezdte visszavonulását, a midőn a bekövetkező ütközet előhírnöke gyanánt a Nied irányából ágyudörgés hallatszott.

Erre a III., IV. és gárda hadtest azonnal beszüntette a további visszavonulást s a csapatok az előbb elfoglalt állásokba vezettetek vissza, a hogyan az a IV. számú csataterven látható s a gárda-hadtest 1-ső hadosztálya hamarjában a Queuleu erőd mellett, a 2-ik hadosztály pedig a Bellecroix erőd előtt fejlődött fel²²³).

A bizonytalanság folytán határozott cél nélkül ide-oda menetelő csapatok — saját erejükbe és bátorságukba vetett bizalmuk jeléül — az elhangzott ágyuszót örömrivalgással fogadták.

A csata színhelyének rövid leírása.

A váratlanul keletkezett harc folyamának leírása előtt a csata színhelyéről kell röviden megemlékeznünk. A küzdelem a Seille és Nied folyók között fekvő, dél felől St. Barbe felé mérsékeltlen emelkedő, széles hegyhátaból álló, ugynevezett *metzi fensíkon* játszódott le, mely a Colombey-Vallières patak nagyobbára mélyen bevágott völgye által két különálló terepszakaszra oszlik.

A visszavonulást fedező francia erők a megtámadtatás alkalmával a Grigy-Colombey helységek, a hasonló patak és Mey által jelölt vonalat tartották megszállva (lásd a csatatervet). A védőállás arcvonala előtt az *áttekintés* Colombey-től északra teljesen szabad, innen délfelé pedig csakis a csataterven feltüntetett erdőségek által volt némileg korlátozva. A *kilövés* szintén csak kevés helyen lévén korlátozva — általában jónak mondható; a védő a Colombey patak mentén tovahuzódó lapályt majdnem egész kiterjedésében tüze alá foghatta.

Az említett védőállás arczban eléggé erős, szárnytámaszai azonban egyáltalában nincsenek.

A támadás bevezetése a VIII. hadtest elővédje által;

d. u. 1/4-től 5 óráig.

A német főparancsnokság által augusztus 13-án este kiadott parancs értelmében²²⁴) Steinmetz tábornok 14-én reggel 2 óra 30

²²³) Ugy látszik, hogy a francziák nem igen voltak elkészülve a megtámadtatásra, legalább erre enged következtetni Le Faure következő megjegyzése:

„Cette attaque est si inattendue, que l'ennemi parvient à se loger dans le château. Mais le premier moment de surprise passé, les Français se forment rapidement en ligne; les divisions du 3e corps reviennent en tout hâte, et l'action ne tarde pas à devenir sérieuse.“

²²⁴) Lásd 209. oldal.

perczkor az alája rendelt seregrészeknek meghagyta, hogy aznap elfoglalt felállításukban megmaradjanak. Ennek folytán a reggeli órák egészen nyugodtan teltek el; a német előőrsek semmi különöset sem vettek észre.

Délelőtt 11 órától kezdve azonban mindsűrűbben érkeztek az előretolt lovasságtól jelentések, melyek egybehangzóan, leginkább Metz felé irányuló nagyobb ellenséges csapatmozdulatokról tettek említést.

A dolgok állásáról személyesen meggyőződést szerzendő, az I. hadtest parancsnoka *Manteuffel* tábornok délután 2 óra tájban előőrseihez lovagol előre. Innen úgy látszott, mintha az ellenség inkább déli, mint nyugati irányban tolná el csapatjait, s így nem volt kizárva az eshetőség, hogy az ellenség a VII. hadtest, esetleg a 2-ik hadsereg ellen támadólagosan előnyomulni szándékozik. *Manteuffel* tábornok ennél fogva mindkét hadosztályát harcukész állapotba helyeztette.

Sokkal jobban és kétséget kizáró módon, lehetett az ellenség mozdulatainak irányát a VII. hadtest előőrseinél megfigyelni, miért is a nevezett hadtest elővéd (előőr) parancsnoka, *Goltz* vezérőrnagy elhatározta, hogy támadólagos előnyomulása által az ellenséget lekötöni, illetőleg annak visszavonulását zavarni fogja. Ezen elhatározásra annál inkább jogosultnak érezte magát, mivel az I. hadtest körletében mozgadozást látván, ott hasonló szándékot tétélezett fel.

Goltz vezérőrnagy elővédjével a Laquenexy mellett elfoglalt táborból délután 3 óra 30 perczkor Colombey irányában megkezdi az előnyomulást és erről a 13. és 14-ik hadosztály, nemkülönben az I. hadtest és az 1. lovas hadosztály parancsnokát oly felszólítással értesíti, hogy azok előnyomulását lehetőleg támogassák.

A VII. hadtest elővédjét képező csapatok²²⁵⁾ következőleg nyomultak előre:

a 15. gyalog ezred 1. és 2. zászlóalja a 6. könnyű üteggel Chateau-Aubigny irányában;

a 7. vadász zászlóalj Ars Laquenexy-n át Colombey felé s végül

a 8. huszár ezred a jobb oldal biztosítására rendeltetett.

Ezen csapatokat, második harcvezonal gyanánt az elővédnek fenmaradó része, mely Marsilly felé irányított, követte.

Az első vonalban előnyomuló osztagok az ellenségnek Aubigny Coincy-nél álló előőrseit visszaszorítva, Colombeyt rövid harc után rohammal vették be, melyet a 6-ik könnyű üteg Aubignytől északra elfoglalt állásából hathatósan támogatott. Az előnyomulás folytatására azonban egyelőre gondolni sem lehetett, miután Colombeytől északra és nyugatra erős ellenséges osztagok állottak.

²²⁵⁾ Lásd a hadrendet a VII. sz. mellékleten.

Ugy szintén nem juthatott előbbre az Aubigny mellől átkarolás céljából la Planchette felé irányított 15. gyalog ezredhez tartozó három század sem.

Igy állván a dolog, Goltz vezérőrnagy a második harcvezetési elrendezésben előnyomuló csapatjait rendelte előre és pedig:

Az 55. gyalog ezred fusilier zászlóalját Coigny-n át a Saarbrücken felől vezető műút felé;

a 15. gyalog ezred fusilier zászlóalját a Coigny-tól la Planchette felé húzódo szakadásba;

az 55. gyalog ezred 1. és 2. zászlóalját Colombey irányában.

Az 5. könnyű üteg Coigny-tól délre foglalt állást.

Ezen erőik harcbevetése sem lendített sokat a helyzeten, mely délutáni 5 óra után főleg a la Planchettel szemben támadásra indult osztagokra nézve válságossá fejlődött, a mennyiben itt az ellenség átkaroló ellenlokiemre készült.

Szerencsére közeledtek már újabb erősítések; északkeletről az I. hadtest, mely ez időtájt már harcba is bocsátkozott, délkelet felől pedig a 25. gyalog dandár.

Megjegyzések.

Wörth- és Spicherenhez hasonlóan itt is az alparancsnokok egyikének elhatározása folytán kerül harcra a dolog és pedig ezúttal kissé különös, de mindenesetre dicséretreméltó módon. Az I. hadtest parancsnoka készenlétbe helyezi csapatjait, ezt a VII. hadtest elővéd parancsnoka támadó mozdulatnak vélvén, maga dobja bele az üszköt a puskaporos hordóba; a két parancsnok szinte vetélkedik egymással, hogy melyikök mérje az első csapást az állását odahagyó ellenfélre.

Sem Wörth, sem Spicherennél, de itt sem lehetett — és tényleg egyelőre nem is volt — a főparancsnokság szándékában csatát kezdeni, miután egyenesen Metz irányában intézett arcztámadás sikeresnek amugy sem ígérkezhetett; ily támadásnak az elől fekvő francia erődök bizonyára határt szabtak volna s így a döntés más oldalon és helyen, kerülő uton volt keresendő. Ennek valószínűsége végett azonban mindenesetre kívánatosnak mutatkozott, miszerint a folyamatban levő átkarolás, illetve megkerülés érvényre jutásáig, az ellenség elfoglalt állásában *leköttesék*.

Próbáljuk csak meg az utóbbi tevékenységet kissé közelebről megvilágítani és megvitatni.

A *lekötő harc* szorosán véve a védelem körletébe tartozik ugyan, de — mint ép a jelen esetben is látjuk — eszközeinek

megválasztásánál gyakran, sőt többnyire a támadás körébe kénytelen átnyulni²²⁰).

A *halogató* vagy foglalkoztató harc ellenben a tiszta védelem fogalmát állítja elénk, mely rendesen időnyerés céljából a harcvonal azon részén vivatik, a hol a döntést nem keressük, vagy áltatában nem is bírnók előidézni, míg a másoknak, a lekötés tevékenységének már positiv célja van, melyet gyakran, sőt többnyire csakis positiv eszközökkel, tehát a támadásba való átmenettel vagy legalább is az avval való fenyegetéssel, érhetünk el²²¹). S ez az, a mi Goltz vezérőrnagy merész elhatározását és eljárását igazolja.

A fenforgó viszonyok között ugyanis a támadásba való átmenet, vagy legalább is a komoly támadással való fenyegetés már csak azért is helyén volt, mivel ellenkező esetben az ellenségnek — a mint tényleg el is volt rendelve — módjában állott volna, kisebb, esetleg egy hadosztály erejű hátvédnek visszahagyása mellett, visszavonulását folytatni s ezáltal a Mosel balpartján fenyegető kelepczét kikerülni.

A mi a Goltz vezérőrnagy által választott *támadási irányt* illeti, első tekintetre különösnek tünik, hogy csapatjait nem az ellenség jobb szárnyának átkarolására vezeti elő, a hogyan az előnyomulás irányából természetszerűen következett volna, hanem a helyett jobbra letér és vesződéses terepen, a Colombey patak mélyedésén át megy neki az ellenség arcvonalának, később pedig belátván, hogy tisztán arctámadással nem ér célzt, elővédjének egy részét jobbra, la Planchette-ig tolja el, miáltal a dandár majdnem 5000 lépésnyi kiterjedést vesz fel.

Ebből az következtethető, hogy Goltz vezérőrnagy nem gondolt önálló actióra, hanem tisztán csak elővéd-parancsnoknak tekintette magát, azaz csupán a *harcz bevezetését* szándékolta s törekvése oda irányult, hogy a szándékaról értesített többi seregrészek, az I. hadtest és 13. hadosztály eljárása számára kedvező föltételeket létesítsen.

Hogy evvel meg nem elégedve, erejét túlhaladó feladatra vállalkozott, miáltal csapatját nemcsak a később bekövetkezett kényes, de még végzetteljes helyzetbe is sodorhatta volna, az az első összezapás alkalmával könnyen kivivott sikernek tulajdonítandó.

²²⁷) Ennek megfelelően az ellenség lekötéséről gyakorlati szabályzatunkban a *támadás* fejezete alatt (530. pont) tétetik említés.

²²⁸) A németek által használt „Hinhalten“ és „Festhalten“ kifejezések igen találóan juttatják kifejezésre a védőleges magatartás két haszonmű módja között meglevő finom különbséget, minek a magyarban a *halogató* (a „halogató“ szó helyett jobb volna talán a „foglalkoztató“ kifejezést használatba venni) és a lekötő harc fogalma felel meg.

Illetí-e ezért szemrehányás? Sőt ellenkezőleg! Áldásos és irigylésre méltó az olyan csapat, melynek sorsa ily öntevékeny parancsnokok kezébe van letéve.

A német I. hadtest elővédjének harczbaszállása ;

d. u. $\frac{3}{4}$ 5-től este $\frac{1}{2}$ 7-ig.

Manteuffel tábornok a Goltz vezérőrnagytól 4 óraker vett felszólítás folytán a hadtest előretolt elővédjeit, nemkülönben a már harczkész állapotba helyezkedett 1. és 2. hadosztályt haladék nélkül utasította, hogy a Goltz vezérőrnagy által kezdeményezett támadásnál hathatósan közreműködjenek, egyszersmind hangsúlyozván, miszerint a csapatok ne engedjék magukat az erődök tüzkörébe csalni.

Ennek folytán :

az 1. hadosztály elővédje Pont á Chaussy mellől a Saarbrücken, *a 2. hadosztály elővédje* pedig les Etangsból a Noisseville felé vezető uton indult el.

Az 1. hadosztály elővédjéhez beosztott 1. könnyű üteg néhány dragonyos szakasz fedezete alatt Maison isolée-n keresztül gyorsabb jármódban előre haladván, már $\frac{3}{4}$ 5 órától kezdve, előbb Coincey, majd Montoy közelében elfoglalt állásából támogatta a 26. gyalog dandár támadó előnyomulását²²⁸).

Majdnem ugyanazon időben bocsátkozott harczba a 2. hadosztály elővédjéhez beosztott 5. és 6. könnyű üteg is, — melyekkel *Memerty* vezérőrnagy elővédparancsnok, 3 lovas század kíséretében előrelovagolt — a Saarlouis felől vezető műut mindkét oldalán a Brasserie környékére, a hol nemsokára az egész 10. dragonyos ezred gyülekezett.

Az I. hadtest gyalogsága közül legelsőnek a 44. ezred 1-ső zászlóalja vette fel a harczot a harczvonal jobb szárnyán. Egy századnak visszahagyása mellett nevezett zászlóalj Noisseville-n keresztül Nouilly felé tartott, mely helység erősen el volt torlaszolva s védelemre berendezve. A német csapatok közeledtére a védőrség Nouillyt ellentállás kifejtése nélkül odahagyván, a Mey előtt levő kis erdőskébe húzódott vissza, miközben a német I/44. zászlóalj által nyomon követtetett. Az I. zászlóaljat követő II/44. zászlóalj fele, Nouillyt északról megkerülvén, szintén ide rendeltetett, míg annak másik két százada tartalék viszonyban Noisseville-nél maradt.

Időközben, kevéssel 5 óra után, az 1. hadosztály gyalogsága

²²⁸) Erre, nemkülönben a következőkre vonatkozólag lásd a IV. számú csatatervet.

is megérkezett és pedig legelsőnek az 1. vadász zászlóalj, majd 5 óra 30 perczkor a 43. gyalog ezred ; mindkettő Montoy felé tartott. Az ott kapott jelentés következtében, miszerint erős ellenséges osztagok Lauvallier felé előnyomulásban vannak, a Montoynál megérkezett csapatok, az utóbbnevezett helységtől északra fekvő szőlőkön át Lauvallier felé irányítottak, melyet időközben már az elöl levő osztagoknak sikerült birtokukba ejteni. A további előnyomulás azonban csakhamar fennakadt, miután a támadó a Colombey patak tulsó partján, a Belle-Croix magaslaton lépcsősen felállított ellenség öldöklő tüzébe került.

Memerty vezérőragy a Noisseville melletti magaslatról látván az előbb említett helyen küzdő csapatok válságos helyzetét s leginkább Lauvallier irányában bekövetkezhető ellenséges áttöréstől tartva, az időközben Noisseville-nél beérkezett csapatok közül (4. gyalog ezred és F/44.) a 4. ezred I. és II. zászlóalját a műút mentén Bellecroix irányában utnak indította. Alig, hogy az élen levő félzászlóalj az első harcvezonalba lépett, a Lauvallier környékén harczoló erők *rohamra indultak*, mely azonban az ellenség által *visszaveretett*.

Sem a következő 4-ik ezredbeli 6 századnak, sem pedig az egymás után harczbalépett 43-ik ezredbeli osztagoknak, melyek részint a harcvezonal sűrűsbitésére, részint annak meghosszabbítására észak felé használtattak fel, — kedvező fordulatot létesíteni egyelőre nem sikerülhetett.

Eddigelé — körülbelül 6 óráig — tehát már 3 hadosztály elővédje állott harczban anélkül, hogy a Goltz vezérőrnagy által kezdeményezett támadás előbbre juthatott volna.

További erősbitések beérkeztéig a küzdelem az egész vonalon álló harcvezná fejlődött, melyet a tüzelését már megkezdett 5 ütegen kívül a küzdőterre elősiető nagyszámú tüzérség hathatósan támogatott.

Az 1. hadosztály még hátul levő 3 ütege — 2/I, I. és II/I. — délután 5 órakor indult el Pont à Chaussy mellett elfoglalt táborhelyéről s előbb a két nehéz, kevéssel ezek után pedig a 2-ik könnyű üteg fejlődött harcra Montoy-nál a műutól délre, a már ott tűzharcot folytató 1-ső könnyű üteg mellett.

Ezen ütegek összpontosított tüzének hatása alatt, mely főleg a Colombey-től északra harcrafejlődött erős ellenséges osztagok ellen irányult, a 15. és 55-ik gyalogezred századjai a Colombey patak tulsó oldalán mindinkább tért nyertek.

A 13-ik hadosztályhoz tartozó V. és VI./VII. számú nehéz ütegek Pange-nál elfoglalt táborhelyükből szintén gyorsabb járműben siettek előre.

Az V. számút Goltz vezérőrnagy azonnal a Colombey-patak nyugati oldalára rendelte, de ott csak rövid ideig maradhatott, mert

nemsokára teljesen összelöve²²⁰⁾ kénytelen volt újból a Colombey-patak jobb partjára visszakotródni, honnan, a legszükségesebb helyreállítási munkálatok eszközlése után a Coincy-nál álló 5. és 6./VII. számú könnyű ütegek mellé vonult vissza.

A VI. számú üteg előbbtől még Ogy tájékán elvált s előbb egyenesen a saarbrückeni műút felé, onnan pedig Montoy délnyugati szegélyéhez vonult, a hol az 1/I számú üteg mellett foglalt állást.

Az ekként akezióba lépett 60 löveg támogatása daczára a gyalogságnak még sem igen sikerült tért nyernie.

Megjegyzések.

Mindenekelőtt figyelemre méltó az a készség, melylyel a németeknél, ha kellett, egyik parancsnok a másikat segélyezte. Goltz vezérőrnagy is csupán ennek tudatában szánhatta magát reá nehéz és következménydús vállalatára.

A 26-ik dandár, melynek jobb szárnya tudvalevőleg la Planchette-nél végződött, a francziák felállítása által Colombeytől, illetőleg Grigytól Mey-ig, már kezdettől fogva túl van szárnyalva; ennek folytán az I. hadtest harczbalépő csapatjai nem a 26-ik dandár közvetlen támogatására, hanem a Saarlouis felől vezető műuttól északra felfejlődött ellenséges erők lekötésére használatnak fel, miáltal azok kétféle missiót teljesítenek; egyrészt a 26-ik dandár jobb szárnyát védik átkarolás ellen, másrészt pedig saját hadtestük harcrafejlődését is biztosítják.

Hogy ily sekély vonallal a támadás folytatására kevés volt a kilátás, magától értetődik.

Az *arckiterjedés* 6 óra tájban körülbelül 8000 lépés, melyen belül 3 dandár harczol egymás mellett, egységes vezetés és terv hiányában — önállóan.

Erőviszonyok: a francia III. és IV. hadtestnek első vonalban álló 6 hadosztályával szemben este 6 óráig 17 gyalogzászlóalj, 3 lovas ezred és 10 üteg áll harcban.

A *lovasság* a helyett, hogy a szárnyakon nyerne alkalmazást, a harcsvonal mögött, nagyjára a tüzérség fedezete gyanánt foglal állást.

A *tüzérség* 3 különálló csoportban vonult fel, melyek közül a középső a legnagyobb: 30 löveg.

Tekintve, hogy a német csapatok beérkezésükhöz mérten és a szükséghez képest rendeltettek az elől levő osztagok támogatására,

²²⁰⁾ Az öldöklő tűz valamennyi tisztet, a legtöbb altisztet, embert és lovat harczon kívül helyezett; az egyik löveg mozdony (löveg-előrés) nélkül, a fogatból megmaradt egyetlen egy ló által vonszoltatott tovább.

a *harcászati kötelék* megóvása már kezdettől fogva hiú törekvésnek bizonyult.

Egyébként az eddigi küzdelem részletei kevés megjegyzésre adnak alkalmat. Csupán az V/VII. sz. üteg sorsát kívánjuk intő például kiemelni, mely világosan a mellett bizonyít, hogy a tüzérségnek nem igen szabad túl vakmerőnek lennie; még inkább áll ez jelenlegi viszonyaink között, mivel fegyvereink hordtávolsága és tűzhatása folytán, nemkülönben a gyérfüstű lőpor alkalmazása következtében a tüzérség hathatós tűz alá vételének és váratlan megtámadtatásának lehetősége még inkább fokozódott.

A 25-ik gyalog-dandárnak és az I. hadtest összes tüzérségének harcbaszállása este 7 óráig.

Az este 6 óra tájban álló tűzharcot folytató tűzvonaltámogatására az előnyomuló német csapatok közül legelsőnek a *25-ik gyalog-dandár* éle érkezett be²³⁰⁾, melyet a 13-ik hadosztály parancsnoka, *Glümer* tábornok, a Goltz vezérőrnagytól vett felszólítás után azonnal útba indított.

A VII. hadtest parancsnoka, *Zastrow* tábornok, délután 4 órakor értesülvén az elővéd támadólagos előnyomulásáról — bár a kiadott hadseregparancs értelmében a vár felé intézendő támadást helyén valónak nem találta — a Domangeville-nél álló *14. hadosztálynak* és a Bazoncourt-nál táborozó *hadtest tüzérségnek* parancsot küld a Laquenexy és Colligny között fekvő magaslatokra való előnyomulás azonnali megkezdésére oly ezélből, hogy — ha netán szükségessé válnék — az elől levő csapatok kellő időben támogathatók legyenek.

Az erre vonatkozó parancs kiadása után *Zastrow* tábornok kíséretével előre lovagolt s midőn délután 5 óra tájban a Colombey melletti magaslatra ért, arról győződött meg, miszerint a harc máris oly komoly jelleget öltött, hogy annak félbeszakítása már nem volt lehetséges. Ennek folytán a harcvezető bal szárnyán a parancsnokságot átvéve, az előnyomulóban levő 14-ik hadosztály parancsnokának meghagyja, hogy a *28. dandárt* a harcvezető bal szárnyának támogatására állítsa harcba, a *27. dandárt* pedig utasítsa, hogy Marsilly és Colombey között általános tartaték gyanánt álljon fel.

A *25-ik dandár* csapatjai közül elsőnek a 13-ik gyalog ezred I-ső zászlóaljja, mely az elmúlt éjjel előrsőn volt, indult el Ogy-Coiney irányában; ezt követte dandárnokának, *Osten-Sacken* vezérőrnagynak személyes vezetése alatt, említett ezred másik két zászló-

²³⁰⁾ Lásd 221. oldal.

alja és a 73-ik gyalog ezred I. és II. zászlóalja. Utóbbnevezett ezred III. zászlóalja a Pange melletti táborban visszahagyatott.

A saarbrückeni műút mentén és attól délre előnyomuló I./13 zászlóalj a Colombey-patakhoz érve, azt minden további parancs bevárása nélkül átlépte és csakhamar jobbról az I. hadtesttel, balról pedig a Goltz-dandárral lépett érintkezésbe s előnyomulását a túloldali hegylejtőn az ellenség leghatásosabb tüze alatt kezdte meg²³¹). Kevéssel utána beérkezett Osten-Sacken vezérőrnagy is a 73-ik ezred 1-ső zászlóaljával.

Utóbbi a 13. és 15-ik ezred közelálló századjait magával rántva, rohamra indul s az ellenséget a Colombey felől jövő út mentén levő nyárfa-fasorig szorítja vissza és egyúttal az ugyanott levő kis fenyőerdőcskét is, melylyel szemben eddigelé minden törekvés megghiusult, birtokába ejti.

Az ellenség azonban az elszántan előrerohanó osztagokat csakhamar keresztűz alá veszi s így azok kénytelenek a Colombey-patak völgyébe visszamenekülni, magukkal rántván az erősbitésükre előnyomuló II/73. zászlóaljat is.

Osten-Sacken vezérőrnagy a visszavert csapatok gyülekeztetése és a Coincy felől előnyomuló 13-ik gyalog ezred fusilier zászlóaljának beérkezése után újból támadásra indul és e támadás — sikerül.

A fasor és fenyőerdő mentén levő ellenséges osztagok 6 óra 45 perczkor Borny irányában vonultak vissza²³²).

Evvvel a küzdelem sorsa a Bellecroix magaslattal szemben, az I. és VII. hadtest érintkezési pontján, nagyjában el volt döntve; sem a németeknek további térnyerés, sem pedig a francziáknak az elvesztett terület visszafoglalása többé nem sikerült, daczára annak, hogy a gárda-hadtest nagyobb része szintén a középén állított harcza, mely hadtestből csupán a Brincourt dandár és az 1-ső gárda hadosztály tüzérsége tartatott vissza a Queuleu erőd mellett, a legszélsőbb jobb szárnyon.

Mig ilyformán a harc a Saarbrücken felé vezető műúttól délre a németek legnagyobb erőmegfeszítése daczára is eldöntetlenül tovább folyt, addig a harczvonal északi részén a helyzet, az

²³¹) A zászlóalj- s mind a négy századparancsnok a csatatéren maradt.

²³²) A francziák állítása szerint, itt harczoló csapatjaik önként, anélkül hogy kényszerítve lettek volna reá, határozták el magukat a visszavonulásra: „Les instructions du maréchal Bazaine prescrivent de reculer pied à pied, de façon à ramener le corps d'armée dans la direction de Borny. C'est en vertu de cet ordre que les Français abandonnent le chemin de Colombey, que pas une fois, quoi qu'en disent les auteurs allemands, ils ne songent à reprendre“ (Le Faure)

ott küzdő német csapatokra nézve a francia IV. hadfest beérkezése folytán perczről-perczre válságosabbá lett.

A *Ladmirault* hadtestnek visszavonulása a Chambière szigeten keresztül ugyanis már javában folyt, midőn a visszavonulás fedezésére Mey-nél hátrahagyott *Grenier* (2-ik) hadosztály a német csapatok által megtámadtatott.

Ladmirault tábornok a visszafordult hadosztályok egyikét — az 1-sőt (Cissey) — a Mey-nél harczbakeveredett 2-ik hadosztály támogatására rendeli, a *Lorencez* (3-ik) hadosztálylyal pedig az ellenség jobb szárnyának átkarolása céljából a Bouzonville felé vezető úttól északra nyomul előre.

Memerty vezérőrnagy látván a közeledő veszélyt, a Mey előtt levő erdőcske felé előnyomuló 44. ezredbeli osztagokat visszafordítván²³³), az ellenséges átkarolás ellensúlyozására a 4-ik ezred fusilier zászlóalját Servignybe irányítja, az F/44 zászlóaljnak pedig meghagyja, hogy Noiseville-nél *felvevő állást* foglaljon.

Ez körülbelül fél hét óra tájban történhetett, a midőn a legközelebbi erősítések:

a 4-dik dandár még csak Chateau-Gras-nál,

az 1-ső dandár pedig Montoy felé volt előnyomulóban. Ezenkívül a 3-ik lovas hadosztály is közeledett s nemsokára Retonfay-nál állott fel.

Ezen erősítések megérkeztéig, az ellenséges átkarolás ellensúlyozása, illetőleg legalább feltartóztatása céljából kívánatosnak látszott a már kéznél levő, nemkülönben a gyalogsági oszlopok előtt a harc színhelyére siető tüzérséget minél jobban érvényre juttatni.

E végből egyelőre Servignynél 4 üteg vonult fel, a hogyan az a csataterven látható.

Az I. hadtesthez tartozó hadtest-tüzérségnek $\frac{1}{4}$ óra tájban beérkezett első lépcsője — a 2. és 3. lovagló üteg — a Brasserie mellett már előbb állást foglalt 6/I. üteg mellé vonult fel, míg a hadtest-tüzérséghez tartozó többi ütegek a saarbrückeni úton siettek előre.

Ezalatt a Montoy-nál tűzben álló I. hadtestbeli 4 üteg parancs-

²³³) Ladmirault tábornok vallomása szerint az e szárnyon történtek kissé más színben tűnnek fel:

„Le combat s'est engagé et même avec succès dans le village de Mey; il y a là un bois au-dessous, vers le sud, qui a été vivement disputé; il a été attaqué par le 2^oe bataillon de chasseurs qui y a perdu son commandant M. de la Verrière.

Après avoir repoussé l'ennemi jusque dans la direction de Sainte-Barbe je fis fouiller le champ de bataille, où étaient le troisième corps et la Garde Vers trois heures de l'après-midi, les officiers de mon état-major chargés de cette mission revinrent en disant, que le troisième corps avait évacué, ainsi que la Garde, et que nous restions seuls.“

noka látván, hogy a saarlouisi és saarbrückeni műútak között Bellecroix-val szemben harczoló német csapatok sehogysem juthatnak előbbre, előbb két, majd a hátralevő másik két üteget is a Colombey patak tulsó partjára, az ellenségtől mindössze 1200 lépésnyire vezette előre, a hol azok jelentékeny veszteségek daczára a csata végéig kitartottak.

Ugy ezen 4 üteg, valamint egyáltalában a Bellecroix-val szemben álló csapatok a jobb szárnyon harczoló német erők előbb említett hátrálása következtében, jobb oldalukban komoly veszélyeztetésnek voltak kitéve; ennek elejét veendő, a la Tour malomtól délre harczoló 4. és 43. ezredbeli osztagok — körülbelül 8—9 század — támadásra indítatnak, melyek azonban csak akkor képesek némileg tért nyerni, midőn később a 3-ik ezred Mey felé hatol előre²³⁴).

Ezalatt *Muntteuffel* tábornok a Noisseville melletti magaslatra érkezvén, személyesen győződött meg arról, miszerint az ellenség mindig több és több csapatot von a bouzonville-i műút felé előre s így ennek ellensúlyozására következőleg intézkedett:

„Memerty vezérőrnagy a Noisseville-i állásban és a Nauilly-mélyedés szakaszában menderesetre megmaradni iparkodik. Az ezen törekvésnél leendő közreműködés céljából a hadtest-tüzérség is közelebb vonatik Noisseville-hez. A saarbrückeni műúton előnyomuló 1-ső gyalog dandár, beérkezése után általános tartalék gyanánt a Brasserie-nál áll fel. A szintén közeledő 4-ik gyalog dandár Noisseville-t megkerüli és 2 zászlóaljnak az ottani mélyedésben tartalék gyanánt leendő visszahagyása mellett, az ellenség átkaroló támadását, annak bal oldalába intézett lökem által ellensúlyozza.

Ezen parancs folytán este 1/8 óráig az I. hadtest összes tüzérsége vonult fel a csataterven látható módon.

Ezt megelőzőleg — körülbelül 7 óra tájban — a harczvonal déli szárnyán, a 2-ik hadsereghez tartozó 18-ik hadosztály is közbelépett már²³⁵).

Megjegyzések az utóbb leirt harczmozzanathoz.

A csata leirt időpontjáig a hadtestparancsnokoknál magasabb parancsnok még nem érvényesíthette befolyását a harcz menetére és a harcz vezetésére. Az események ennél fogva, egy közös magasabb, az összes harczbalépett csapatok felett rendelkező parancsnok akaratnyilvánítása hiányában, a harczvonal közepén és két szárnyán egymástól függetlenül, sőt mondhatni, minden összhangzás és összefüggés nélkül fejlődnek tovább, minek természetes

²³⁴) Lásd a 233. oldal.

²³⁵) Lásd a 232. oldalon.

következménye, hogy a beérkező német csapatok apróbb kötelékekben dcbatnak harcza.

Legeklatánsabban látjuk ezt a 25. dandárnál, a hol a zászlóaljok egymásután indulnak támadásra és egymásután sorjába vissza is veretnek, míg végre az utolsó zászlóalj latbavetésével mégis sikerül a roham, mely bizonyára kevesebb áldozatba került volna, ha a dandár csapatjai egyszerre zárkóztottan lépnek fel.

Az Osten-Sacken vezérőrnagy által egyes zászlóaljakkal ismételtelen kezdeményezett támadó lökemek a mellett is bizonyitanak, hogy keskeny tűzvonalrészek legelszántabb előtörése is csak keveset lendithet az általános helyzeten, miután ily csekély kiterjedésű arcvonal ha be is ékelte magát az ellenség tömören felfejlődött tűzvonalába, az ellene intézett keresztűz hatása alatt csakhamar összeroskad, a hogyan ezt már 1866-ban vitézül és elszántan harczoló csapatjainknak is ismételtelen érezniök kellett.

Még fokozottabb mértékben áll ez a mostani fegyverhatás mellett.

A németek jobb szárnyán figyelemre méltó Memerty vezérőrnagy azon intézkedése, melylyel — látva az ellene előnyomuló túlerőt, — csapatjait még idejekorán visszavonja, miáltal azokat a biztos vereségtől megóvjva s egyszersmind őket a beérkező erősítésekhez is közelebb hozza.

Ugyszintén igen helyes intézkedésnek kell jelölnünk a tűzértségnek gyors és tömeges harczaállítását. A jobb szárnyon, gyalogság hiányában beállott kritikus pillanatban csakis a gyorsabb előrejuthatásánál fogva előbb kéznél levő tűzértség hárihatta el a katasztrófát, csakis ez volt képes és alkalmas a veszélyesnek ígérkező, illetőleg már érezhetően nyilvánuló ellenséges átkarolás sakkban tartására.

A francziák passiv magatartása kevésbé lephet meg bennünket, mivel a hadászati helyzetből kifolyólag részükről egyöntetű erőteljes támadás, ha kizárva nem is, de alig volt indokolható. S nagyon természetesnek kell találnunk, ha Bazaine, ily válságos pillanatban megtámadtatván, inkább a veszély elháritására, tehát tisztán passiv ellenrendszabályokra, mintsem erélyes támadó visszavágásra gondolt²³⁶).

Az este 7 óra tájban beállott helyzet, röviden összefoglalva a következő:

Az északi szárnyakon Ladmiraull tábornok hadtestével szemben

²³⁶) „A ce moment, (t. i. a német támadás megakasztásának pillanatában) les Français peuvent prendre l'offensive — írja Le Faure — et payer cher à l'ennemi son attaque, mais le maréchal Bazaine, qui dirige l'action, considère que ce combat va retarder le mouvement de retraite sur la rive gauche, et donne l'ordre au général Decaën de se borner à repousser les tentatives des Allemands.“

4 zászlóalj²³⁷⁾ és a Servigny-Poix-nál álló 4, nemkülönben a Noisseville-től délre állást foglalt 7, tehát összesen 11 üteg áll harcban.

A *középen* a Bellecroix körül erős állásban levő francziák sikeresen tartják magukat a német 2., 3. és 26. dandárhoz tartozó, — a támadólagos előnyomulás alatt össze-vissza kevert és egyenkint összefüggés nélkül támadó lökemekre induló — 7-8 zászlóaljjal és az 1-ső hadosztály tüzérségével szemben.

A *déli szárnyakon*, Colombey előtt, az ott harczoló német 13-ik hadosztály osztagainak sikerült ugyan a francziák arcvonalát benyomni, a Bellecroix körüli erős állás folytán azonban a támadás itt sem mehet előbbre, sőt a helyzet a harczzvonalnak még utóbb említett részén is olyannyira kétesnek és bizonytalanoknak látszott, hogy a tüzérség ovakodik a saját gyalogsága által elfoglalt magaslatokra előnyomulni.

A *németek legszélső bal szárnyán* végre a 7-ik vadász-zászlóalj iparkodik a vele szemben álló túlerő daczára tért nyerni.

Legközelebbi erősbitések a németek részén és pedig az északi szárnyon az 1. és 4. gyalog dandár, a déli szárnyon a 27. és 28. dandár; s kissé későbbben a 18. gyalog és 1-ső lovas hadosztály.

A harczzvonal közepén és jobb szárnyán e szerint a támadás egyelőre vajmi gyenge lábon áll; a már kezdettől fogva sekély tűzzvonal most még jobban szélylyel van húzva, minek folytán erős és határozott akaratnyilvánulásra képtelen.

A csata lefolyása este 7 órától kezdve.

A 14-ik gyalog-hadosztály harczzbaszállása.

A 14-ik hadosztály parancsnoka *Kameke* tábornok a hadtest elővéd parancsnokának első felszólítására²³⁸⁾ Domangevillenél táborozó hadosztályát azonnal felriasztván, délután 4 óra felé Laquenexy irányában útra kelt; utóbbi helyen vette előljáró hadtest-parancsnokának, Zastrow tábornoknak már közölt parancsát²³⁹⁾, mely szerint a 27-ik dandárnak általános tartalék-viszonyba kellett lépnie, a 28-ik dandár pedig a harczzvonal balszárnyát volt erősbitendő.

Utóbbemlített dandártól az 53-ik ezred fusilier-zászlóalja a Courcelles sur Nied-i vasuti indóház megszállására, a 77-ik ezred fusilier-zászlóalja pedig a hadtest tüzérség fedezetére lévén kirendelve, *Woyna* vezérőrnagy mindössze csak 4 zászlóaljjal, továbbá a hozzája ujonnan beosztott 15-ik huszárezreddel és az 1/VII. számú üteggel nyomult előre a harczzvonal balszárnyán majdnem

²³⁷⁾ Az egész 44. ezred és a 4. ezred fusilier-zászlóalja.

²³⁸⁾ Lásd a 220. oldalon.

²³⁹⁾ Lásd a 226. oldalon.

teljesen izoláltan álló és a Colombeytől délnyugatra fekvő erdővel szemben álló tüzharcot folytató 7-ik vadász-zászlóalj támogatására.

Az élen menetelő 53-ik ezred I. zászlóalja la Grange aux Boix felé, a II. zászlóalj pedig a vadászok közvetlen erősítésére az előbbemlített erdő felé irányított, a hol az erdőszélt megszállva tartó francziákkal élénk tüzharcba bocsátkozott.

A második harczzonalban előnyomuló 77-ik ezred két zászlóalja a balszárny meghosszabbítására rendeltetett előre; az 1/VII. számú üteg Colombeytől délre vonult fel.

Ezalatt a balszárny fedezetére kirendelt 15-ik huszár ezred a közeledő 18-ik gyalog hadosztálylyal állította helyre az összekötetést.

A 18-ik gyalog- és 1-ső lovas-hadosztály harcbszállása.

Az augusztus 14-ikére kiadott parancs értelmében a 18-ik gyalog hadosztály a mondott napon délután, erős menet után, Buchy környékén szállt táborba.

A hadosztály parancsnoka, *Wrangel* tábornok az előörs felállítás ellenőrzése céljából előre lovagolván, délután 5 órakor híret veszi a Colombeynél már javában folyó harcznak, miért is hadosztályát felriasztva, azonnal útnak indul a francziák által időközben odahagyott Peltre felé.

Az elővédhez beosztott 2/IX. üteg a Mercy le Haut melletti magaslatra előresietve, 6 óra 30 perczkor megkezdí tüzelését a Grigynél látszó francia osztagok és tüzéség ellen. Az elővéd többi része²⁴⁾ *Blumenthal* vezérőrnagy vezetése alatt Mercy le Haut felé tartva, követte előresietett üteget s csakhamar a 28-ik dandár jobb szárnyával felvette az érintkezést.

Ezt látva az ellenség, úgy Grigyből, valamint az ettől északkeletre fekvő erdőből is visszahuzódott.

Grigyt erre a 77-ik ezred II-ik zászlóalja, említett erdőt pedig a II/53. és a 7-ik vadász-zászlóalj csapatjai szállják meg.

A 18-ik hadosztály elővédjének ekkénti előnyomulásával egyidejűleg az 1-ső lovas hadosztály is közelebb vonult és 1/7 óra tájban Frontigny tájékán a vasutat átlépven, a VII. hadtesttel lépett érintkezésbe. A hadosztályhoz beosztott lovagló üteg a máris tüzen álló 2/IX. ütegtől balra előre, a Basse Bévoye melletti kúpon vonult fel.

Eközben a 18-ik hadosztály zöme is közeledett már a 84-ik gyalogezreddel az élen. Majd pedig — este 8 óra után — a II/IX. üteg is beérkezett és a 2-ik könnyü mellett foglalt állást, mire az

²⁴⁾ Lásd a hadrendet, VII. sz. melléklet.

ellenség Grigy környékéről és a Borny előtt fekvő erdőtől is mindenünnen hátrálni kezdett.

Este 9 órakor, miután e szárnyon a harc teljesen elnémult, a 18-ik gyalog és 1-ső lovas hadosztályhoz tartozó csapatok előbb elfoglalt táborhelyeikre vezették vissza; az előőrsök felállításával a harcvonal ezen részén a 4-ik dsidás ezred bizatott meg.

A csata folytatása és vége az I. hadtest körletében.

A Ladmiraalt tábornok által elrendelt támadó mozdulattól, illetőleg a jobb szárny visszavételének időpontjától kezdve, a német I. hadtest körletében a küzdelem oly határozatlan, ide-oda hullámzó szint és alakot öltött, hogy annak egyes fázisait a valóságnak megfelelően bajos megállapítani; ehhez képest az ezután történeteket csak nagy vonásokban vázolhatjuk.

Az I. hadtest még útban levő két dandárának — az 1. és 4-iknek — beérkeztéig²⁴¹⁾ a már harcban álló két dandár összes tartalékai vonattak harczba.

Az elől levő, félig-meddig önként visszavonuló csapatok felvétele után *Memerty* vezérőrnagy parancsára mindenekelőtt a Noisseville-nél álló 44-ik gyalog ezredbeli másfél zászlóalj nyomult újból Nouilly irányában Mey felé előre. Ugyanide irányítottat a 2-ik dandárhoz tartozó 3-ik gyalog ezred is, mely Nouilly és a Groupillon malom között a Vallières-patak mélyedését átlépve, az ottani szőlőket magszállva tartó francziák hatásos tüzkörébe jutott. Mindazonáltal sikerül neki a közelben harczoló 44-ik ezredbeli osztagokkal egyetemben — és a Noisseville-től délre felvonult tüzértömeg hathatós támogatása mellett, hova időközben a 7-ik tüzérezred 2. és 3. lovagló ütege is beérkezett — tért nyernie.

Az ellenség ennek folytán Mey és a tőle északkeletre fekvő erdő felé húzódik vissza, de ott sem tartja magát sokáig s így az est beálltával Mey és a többször említett erdőcske is a németek kezébe kerül.

A legszélső jobb szárnyon a már előbb Servigny-be kiküldött F/4. zászlóalj²⁴²⁾, innen $\frac{3}{4}$ 8 órakor elindulván, időközben Villers l'Orme tájékát érte el, de akkorára már annyira besötétedett, hogy csupán az ellenséges puskatüz felvillanása jelezte a francziák állását, ennél fogva ugyszólván csak a levegőbe lehetett lőnie.

Mig e szerint a jobbszárnyon a támadás mindinkább előbbre jutott, addig a harcvonal közepén a már jó ideig tartó bizonytalan állapot, a tüzérség egy részének előrevonása daczára²⁴³⁾ sem igen

²⁴¹⁾ Lásd a 229. oldalon.

²⁴²⁾ Lásd a 228. oldalon.

²⁴³⁾ Lásd a 229. oldalon.

akart jobbra fordulni. Az ellenség oly erősen fészkelte be magát Bellecroix tájékán, hogy a rendelkezésre álló csekély számú csapatok sehogysem bírtak vele.

Sőt a végkép kimerült és össze-vissza keveredett négy különböző ezredhez (3, 4., 43. és 44.) tartozó osztagok újból a völgybe voltak kénytelenek visszahúzódní, ekkor azonban elősiet az 1-ső hadosztály parancsnoka *Bentheim* tábornok, kí addig a tüzérség állásából szemlélte a harcz menetét, s kivont karddal maga állván a csapatok élére, ekképen új lelket önt a hátrálók rendezetlen tömegébe.

Szerencsére ép ekkor érkezett be a harczvonal ezen része mögé rendelt 1-ső dandár is, a melynek élén levő osztagai részint Bellecroix, részint Mey irányában hozattak működésbe.

A 41-ik ezred I. zászlóaljja Vallières-Vantoux-n át előretörve, állítólag egészen a bouzonville-i műútig jutott, a hol egyideig a francia IV. hadtestnek Metz felé tóduló csapatjait tűzével árasztotta el.

A 4-ik dandár által Servigny felől tervezett átkarolás keresztülvitelére, az idő előhaladottságánál fogva, már nem került a dolog.

Időközben leljesen besütétedett s ekkor a várlövegek hatalmas tompa moraja is belevegyült a napnak különben már elhaló félben levő harci zajába, a midőn már a francziák az egész vonalon, Grigytól a bouzonville-i műútig állásukat odahagyva, Metz felé vonultak vissza.

Megjegyzések.

A francia IV. hadtestnek átkaroló előnyomulása következtében a jobb szárnyon harczoló 4 zászlóaljnyi csekély német csapatok állapota, — sőt tekintettel a dolgok állására Bellecroix-val szemben, a harczban álló németek általános helyzete kétségessé, sőt mondhatni veszedelmessé vált. Hogy számbavehető tartalékok hiánya ezen szárny mögött hátrányos következmények nélkül maradt, az egyrészt a tüzérség latbavetésének, leginkább pedig azon körülménynek tulajdonítandó, hogy a francziák *csupán fenyegettek* az átkarolással, mert nemsokára félig-meddig önként, azaz szabad elhatározásból vonultak vissza a várerődök védő szárnyai alá.

Ezt látván a német jobb szárny parancsnoka vérszemet kap és maroknyi gyalogságával újból támadólag nekiment a visszavonuló ellenségnek.

Ez időtájt a déli szárnyon a 28-ik dandár lép harczba, még pedig nem a hogyan parancsolva volt: a balszárny közvetlen támogatására²⁴⁴), hanem nagyot kerülve délfelől, az amugy is laza

²⁴⁴) Lásd a 226. oldalon.

és sekély harcztvonalat még hosszabbra nyújtja, anélkül hogy ezáltal a középen harczó tűzvonalt sorsán lendíthetne.

Az átkarolás, ha egyáltalában szándékoltatott, már az előnyomulás irányánál fogva is, a 18-ik hadosztályt illette. Ez azonban későn jut érvényre s — a francziák amugy is visszavonulóban lévén már — a csata sorsára döntő befolyást nem gyakorolhatott.

Jellemző továbbá az I. hadtest körletében a csapatkötelékek nagymérvű felbomlása és összekeveredése; a küzdelem e szárnyon elejétől végig átgondolt és ezéltudatos terv nélkül folyik. Nem ritkán különböző csapat-, sőt seregtestekhez tartozó egyes századok vagy azok részei nagyobb tömeggé egyesülve törnek előre. Sőt megesisik, hogy a tartalékban álló csapattestek egyes osztrályai a magasabb kötelékből kiválva, önkényüleg belevegyülnek a tűzvonalt rendetlen tömkelegébe.

Hogy ily viszonyok között az ezredparancsnokok befolyásukat alárendelt csapatjaikra egyáltalában nem érvényesíthették, magától értetődik.

A harczt színhelyére előrerendelt erősbitések közül a 1. és 4-ik dandár, melyek a harczt kezdetén az első vonalbeli csapatok mögött mindössze 4--5 kilométernyire állottak, kissé későn érkeztek be; a 4-ik dandár, például csak este 7 és 8 óra között jelenik meg Noisseville előtt.

A VIII. hadtest beérkezésére aznap már egyáltalában nem lehetett számítani.

További események és intézkedések a csata befejezése után.

Az 1-ső hadsereg parancsnoka, *Steinmetz* tábornok, midőn délután 5 óra tájban az elővéd-csapatok által kezdeményezett harcztól tudomást szerzett, főhadi szállásából a harcztmező különböző pontjaira oly utasítással küldött ki tiszteket, hogy a harcztot azonnal szüntessék be; egyszersmind ő maga is előrelovagolt a Saarlouis felől vezető műuton és utközben a beérkező jelentésekből csakhamar meggyőződött, miszerint a harczt már oly mérveket öltött, hogy az káros következmények nélkül felbe nem szakítható.

Ennélfogva a változhatlanba beletörődve, a Varize-nél álló 32-ik gyalog dandárnak parancsot küldött, hogy azonnal les Etangs felé nyomuljon előre. Az egész 8-ik hadtestre vonatkozó hasontartalmu parancsot *Goeben* tábornok csak este 9 óra felé kapta meg, miért is ez utóbbi hadteste zömére vonatkozólag akként intézkedett hogy annak csak másnap a hajnali órákban kellett elindulnia a kijelölt irányban.

Steinmetz tábornok este 8 óra tájban érkezett a Brasseriehez, midőn a harczt már-már elalvó félben volt. Ugyanekkor egyszers-

mind kétségkívülinek látszott, hogy az ellenség már az egész vonalon visszavonul. A hadseregpáncsnok mindazonáltal — nem látván kizárva a lehetőséget, miszerint az erődök mögött feltételezett nagyszámu francia sereg másnap újból előrenyomuland — az *I. és VII. hadtestet korábban elfoglalt táborhelyeikre rendelte vissza*; tekintettel azonban a sebesültek el'akarításának szükségére és a csapatok győzelmi mámorára, megengedte, hogy ez utóbbiak a legközelebbi órákat az ellenségtől elfoglalt állásban tölthessék.

A sebesültek összegyűjtésével és biztonságba helyezésével az este $\frac{1}{4}$ 9 órakor Retonfay-nál beérkezett *3-ik lovas hadosztály* bizatott meg.

A fentebbi parancshoz képest az I. hadtest még az éj folyamán, a VII. pedig a korai reggeli órákban vonult vissza.

Előőrsök Grigy-től a tőle északkeletre fekvő erdő, továbbá a többször említett nyárfa fasor mentén (Bellecroix-tól délkeletre) és ettől északra, egészen a Saarlouis felől vezető műutig állítottak fel.

Végmegjegyzés.

A Bony mellett vívott csatára vonatkozólag hivatalos és autentikus adatok francia részről — tudommal legalább eddig még nem hoztattak nyilvánosságra, innen ered, hogy az események leírása folyamán a németekkel sokkal bővebben és kimerítőbben foglalkoztunk, mint a védő magatartásával. S miután megbízható adatok hiányában a cselekmények egyoldalú és részrehajló megbirálásának eshetősége kizárva nincsen, az igazság érdekében határozott ítélethozataltól ovakodnunk kell; ily esetekben tanácsos a birálat alkalmával nagy ovatossággal eljárni.

Ez oknál fogva csak bizonyos tartózkodással csatlakozhatom a V. M. egyes helyein kifejtett azon véleményhez, mintha kétségen kívül állana, hogy a siker és győzelem e csatában kizárólag a németeket illetné. Ezen meggyőződéselem és feltevésem alapossága mellett különben legjobban bizonyít Steinmetz tábornoknak a csata színhelyére történt beérkezése után kiadott intézkedése, melylyel a véres áldozatok árán bevett ellenséges állásról a bizonytalanság érzetében önként lemondott.

Az azonban mindenesetre elvitázhatlan tény, hogy végkövetkezményeiben a Colombey-Nouilly melletti csata a németeknek kiváló eredményeket biztosított, amennyiben a francia sereg java része tönkretűtésének indító oka az ezen csata által szenvedett egy napi pótolhatlan késedelemben keresendő.

Az augusztus 14-iki küzdelem a közvetlenül felmutatott eredmény tekintetében ugyszólván megoszlik a két fé között: harcászatiilag a siker inkább a francziák felé hajlik, hadászati tekintetben azonban a babér határozottan a német zászlókhoz fűződött.

Ugyanezen alaphang olvasható ki a német főparancsnokság által augusztus 15-én kiadott irányelvekből is, melyeknek erre vonatkozó passzusa szószerint következőleg hangzik:

„A körülmények, melyek között az I. és VII. hadtest, nemkülönben a 18-ik gyalog hadosztály részei tegnap este győzelmet arattak, minden további üldözést lehetetlenné tettek.

„A győzelem gyümölcse csupán csak a 2-ik hadseregnek, a Metzből Verdunbe vezető utak felé irányítandó hathatós támadólagos fellépése által aratható²⁴⁵⁾“.

Hogy a Goltz vezérőrnagy által előljáró parancsnokainak tudta nélkül, sőt azok parancsa ellenére kezdeményezett támadás mennyiben tekinthető indokoltnak, azt röviden már említettük.

A francziák magatartására vonatkozólag a következőket jegyezzük meg.

Bazaine keze a császártól kapott parancs folytán²⁴⁶⁾ a további hadműveletek keresztülvitelére nézve kötve volt. Határozatlansága a megtámadtatás pillanatában leginkább erre vezethető vissza. A

²⁴⁵⁾ *Le Faure* a csata eredményére vonatkozólag következőleg nyilatkozik:

„L'absence de tout résultat décisif et immédiat a permis aux deux partis de s'attribuer la victoire. Aujourd'hui encore, les historiens français, comme ceux de l'Allemagne, portent à leur actif la journée de Borny.

Si on étudie la question au point de vue de l'ensemble des opérations autour de Metz, il est incontestable que les Prussiens ont le droit de revendiquer la victoire. La bataille, eut pour résultat, en effet, de retarder notre mouvement sur la rive gauche de la Moselle: elle donna le temps au prince Frédéric-Charles d'accourir, et de barrer la route aux Français à Rézonville. Mais, si l'on n'envisage la journée qu'au point de vue tactique des positions prises ou perdues, la prétention des Prussiens est évidemment mal fondée. Sur aucun point, ils n'ont pu entamer notre ligne: Borny, Bellecroix, tous les villages que nous occupions sont restés en notre pouvoir. et tous les efforts de l'ennemi pour s'en emparer ont été cruellement châtiés. . . .

Il est vrai qu'au début de l'action, alors que les français avaient abandonné une partie de leurs positions, l'ennemi a pu s'emparer de Colombey; mais peut-on vraiment compter comme victoire l'occupation de postes inoccupés?

Ce n'est qu'après la retraite des français, que les Allemands ont gagné du terrain: mais cette retraite était évidemment toute volontaire. Le mouvement n'avait été que trop retardé, et c'est pour cette unique raison, que, la nuit venue, les divisions des 3e et 4-e corps français, se conformant aux ordres du maréchal Bazaine, reprirent la route de la Moselle. Si, sur un point quelconque, notre ligne de combat avait été entamée, n'aurait-on pas employé ces deux belles divisions de grenadiers et de voltigeurs de la garde, qui se tenaient en arrière à moins de trois kilomètres du champ de bataille, et qui ne brûlèrent pas une cartouche (?) tandis que l'ennemi jeta au feu jusqu'à son dernier bataillon?

On s'explique l'acharnement que les Prussiens mettent à revendiquer cette journée: c'est, en effet, une des rares batailles où ils n'eurent pas l'écrasante supériorité du nombre: 60.000 hommes combattirent de chaque côté (?).“

²⁴⁶⁾ Lásd a 214. oldalon.

császári parancs, nemkülönben a fenforgó helyzet a visszavonulás folytatása mellett emelt szót, ellenben a hadseregnek, a folytonos visszavonulás és kudarczok folytán már különben is aláásott és alábbszállt erkölcsi értéke s állapota a mielőbbi mérközést tette kívánatossá, melyre az alkalom — a számbeli túlsúly legalább időlegesen biztosítva lévén — kedvezőnek ígérkezett.

Különben igen valószínű, hogy Ladmirault tábornok saját elhatározásból, Bazaine-nek erre vonatkozó parancsát be sem várva, indult el visszahagyott hadosztályának támogatására.

Valamint Weissenburgnál, Spicheren- és Wörtlánél a németek előresietését a harcztérre szorongatott bajtársaik támogatása céljából dicsőreleg kiemelni el nem mulasztottuk, úgy itt sem tagadhatjuk meg elismerésünket Ladmirault tábornok eljárásától, bár a csata kimenetele és a sors szeszélye nem javára, hanem ellene döntött.

A csatában tényleg részt vett erők mennyiségére vonatkozólag biztosabb adatok csak a németeket illetőleg állanak rendelkezésünkre. A. V. M. szerint a csata befejezése idejében annak színhelyén levő erők összege : 58.659 ember, 8.734 ló és 204 löveget tett ki; jó része ezen erőnek azonban tényleg nem vett részt a harcban.

Hasonlóképpen a francziák részéről is nagyjában véve esupán a III. és IV. hadtest mintegy 70.000 főnyi gyalogsággal és 210 löveggel állott harcban.²⁴⁷⁾

A fenti német csapatok a Grigy-től Villers l'Orme-ig terjedő 12.000 lépésnyi hosszú ütközetvonalon következőleg oszlanak meg:

Az ütközetvonal *közepére* (mintegy 6000 lépés) — Colombey-Mey között — melyen belül a küzdelem leghevesebb része folyt le, 4 gyalog dandár (a 25., 26., 2. és 3.), mintegy 20.000 főnyi gyalogsággal, továbbá 2 lovas ezred és 78 löveg esik;

A bal szárnyra: 6—7 zászlóalj gyalogság, 5 lovas ezred és 24 löveg; s végül

a jobb szárnyra: 3—4 zászlóalj gyalogság 48 löveg és ha ugy vesszük, a 3. lovas hadosztály számítható.

E szerint jut a harcsvonal egy-egy lépésére :

a középén: nem egészen 3 gyalogos,

a bal szárnyon: 1·6 ember és

a jobb szárnyon: 1 ember, a mi támadáshoz meglehetősen gyenge alakzatnak mondható.

A részt vett tüzérségből egy-egy löveg jut:

A középén: minden 77 lépésre,

a bal szárnyon: minden 146 lépésre,

a jobb szárnyon: minden 52 lépésre.

²⁴⁷⁾ Lásd a 237. oldalon levő 215) alatti megjegyzést és a hadrendet.

Veszteségek.

A küzdelem hevéhez képest a szenvedett veszteségek sem egyformák a harcsvonal hosszában.

A *veszteségek* összege **német** részről 222 tiszt és 4684 főnyi legénység, azaz körülbelül a csatában tényleg részt vett erők hatodrésze, illetőleg a harc színhelyén jelen volt csapatok 8·3%-a.

Hadtestenként és lovas hadosztályonként a veszteség:

az I. hadtest-nél	118	tiszt,	2621	fő	halott	v. sebesült,	82	fő	eltűnt,
a VII-nél	104	"	1898	"	"	"	42	"	"
a IX-nél	—	"	32	"	"	"	3	"	"
az 1. lov. hado.-nál	—	"	4	"	"	"	—	"	"
a 3. " "	—	"	2	"	"	"	—	"	"

Fegyvernemenként esik:

a gyalogságra	207	tiszt	és	4545	főnyi	legénység,
a lovasságra	—	"	"	21	"	"
a tüzérségre	13	"	"	109	"	"

azaz százalékban kifejezve:

a gyalogságnál	9 ⁰ / ₁₀
a lovasságnál	majdnem 0·3 ⁰ / ₁₀
a tüzérségnél	3 ⁰ / ₁₀

Ebből esik a *középen* harczott 8 gyalog ezred és az 1. vadász-zászlóaljra 191 tiszt és 4273 főnyi legénység;

a *bal szárnyon* harczott 28-ik dandárra és a 7-ik vadász zászlóaljra összesen 13 tiszt és 164 főnyi legénység; a 18. hadosztály mindössze 35 főnyi legénységet veszített;

a *jobb szárnyra*: 18 tiszt és 212 főnyi legénység.

Hasonló az arány veszteség dolgában a *tüzérségnél* is.

A *középen* állást foglalt 13 üteg összesen 13 tisztet, 92 főnyi legénységet és 135 lovat veszített; a *balszárnyon* csak későn harcban vonult 4 üteg 3 főnyi legénységet és 4 lovat, — a *jobb szárnyon* működésbe hozott 8 üteg pedig szintén nem veszített tisztet, csupán 14 főnyi legénységet és 15 lovat.

A *lovasság* összes vesztesége: 21 főnyi legénység és 38 ló, a mi abban leli magyarázatát, hogy ezen fegyvernem az egész csata folyama alatt hátul állott és a harc alatt nagyobb akcióba tulajdonképpen sehol sem lépett.

A német tábornokok közül Bentheim tábornok és Osten-Sacken vezérőrnagy sebesült meg.

A **francziák** vesztesége Le Faure szerint 3608 ember, Bazaine adatai szerint 3610 főnyi legénység és 197 tiszt²⁴⁸⁾, a

²⁴⁸⁾ Ebből esik a III. hadtestre 141 tiszt és 2706 főnyi legénység, a többi (53 tiszt és 201 főnyi legénység) majdnem egészen a IV. hadtestre.

Canonge számítása szerint esik:

a III. hadtestre 146 tiszt és 2702 főnyi legénység,

a IV. " " 54 " " 706 " " a két adat tehát nem sokban tér el egymástól.

mi a harcban tevékenyen részt vett csapatok (III. és IV. hadtest) létszámához képest körülbelül $5 \cdot 5/0$ -nak felel meg.

E szerint a támadó aránylag jóval többet veszített a védőnél.

A francia tábornokok közül Decaën, Castagny, Clérembault és Duplessis tábornokok a csataterén maradtak; Bazaine pedig horzsoló lövést kapott²⁴⁹.)

²⁴⁹) „Je reçus moi-même une forte contusion à l'épaule gauche — írja Bazaine „L'armée du Rhin“ című művében — et ne dus la vie qu'à mon épaulette, qui ne put être traversée par le projectile.“

XI.

Események augusztus 15-én és 16-án,

a Vionville-Mars la Tour (Rézonville) melletti csatáig.

A) A francziák helyzete a Borny (Colombey-Nouilli) melletti csata után ;

augusztus 15-ike.

A francziák a Borny melletti csata által megakasztott visszavonulást részint a csatára következő éjjel, részint pedig a következő napon folytatták. A máris a Mosel balpartján levő II. és VI. hadtesthez, melyek azonban szintén csak nagy nehezen juthattak előbbre²⁵⁰), mindenekelőtt a gárda csatlakozott, mely a csata elnévelése után azonnal hozzálátott a Moselen való átkeléshez.

Bazaine-nek augusztus 15-ikére kiadott intézkedése szerint²⁵¹) :

²⁵⁰) „Le 14 vers midi, le 2e et 6e corps, se mirent simultanément en route. Le passage s'opéra avec une désespérante lenteur: les villages et les chemins étaient encombrés à ce point que le 2e corps ne put arriver que vers dix heures du soir en avant de Moulins, au bas de Rozérieuilles, il avait mit dix heures pour faire environ six kilomètres. Le 6e corps concentra ses divisions dans les prairies qui se trouvent près de Longeville, à côté du chemin de fer de Reims.

²⁵¹) A parancs szószerinti szövegét nem ismerjük. Le Faure a tett intézkedéseket következőleg foglalja össze :

„Dans la journée du 15, le maréchal Bazaine prescrivit aux différents corps de continuer leur mouvement, de façon à se trouver plus concentrés sur les deux routes qui partent de Gravelotte, pour aboutir à Verdun.

Le 4e corps devait s'arrêter à Doncourt.

Le 6e corps avait pour objectif Rézonville et Vionville, le 2e corps devant former l'avantgarde sur la route de Mars-la-Tour, et pousser jusqu'à cette localité. Le 3e corps avait son campement fixé à Verneville, le long de la ligne Verneville-Saint-Marcel, avec la mission de garder le bois de Doseuillons. Les voltigeurs de la garde devaient demeurer au Point du Jour, et les grenadiers à Gravelotte, pour couvrir la retraite; enfin les deux divisions de cavalerie de Forton et du Barail étaient chargées d'éclairer l'armée, l'une sur la route de Saint-Mihiel, l'autre sur la route d'Etain en avant de Jarny.“

A visszavonulásra kijelölt két útvonalon legelől a Forton- és du Barail lovas hadosztályok meneteltek; ezeket követte:

a gravelotte-mars la touri úton:

- a II. hadtest; menetcél: Mars la Tour; utána
a VI. „ „ Rézonville és Vionville;

a gravelotte-ctaini úton:

- a IV. hadtest; menetcél: Doncourt; mögötte
a III. „ „ Verneville-St Marcel.

Miután a csatában részt vett III. és IV. hadtestnek előbb újból hadműködésre kész állapotba kellett helyezkednie, ezek a visszavonulást nem kezdhették meg azonnal, mely körülmény a többi seregrészek előhaladására is bénítólag hatott.

A II. hadtest d. e. 11 óra tájban Rézonville-be érve, Bazaine-től menetének beszüntetésére kapott parancsot: „afin de donner le temps d'arriver aux divisions des 3e et 4e corps.“ (Hogy idő engedjék a III. és IV. hadtestnek is a beérkezésre).

Ebből kifolyólag a IV. hadtest sem érhetett el aznapra kijelölt menetcéljét, hanem a II-től jobbra kitérve, aug. 15-ikéről 16-ára St-Marcel tájékán éjjelezett.

A III. hadtest, melynek parancsnokságát a Borny melletti csatában halálos sebet kapott Decaën tábornok helyett, Le Boeuf vette át, előbb készülvén el a IV. hadtestnél, a fentebb közölt intézkedéstől eltérőleg az oszlop élére jutott; daczára ennek este 7 óráig mindössze csak 2 hadosztálylyal juthatott el Verneville tájékára, míg a másik két hadosztály — (arrêtées par les longues files de voitures et d'équipages de pont — feltartóztatva a járóművek és hadi hidkészletek hosszú sora által) még mindig a Mosel völgyében állott.

Még bajosabb volt az állapot a IV. hadtestnél, melynek élhadosztálya a kijelölt irányban igen nagy menetakadályokra bukkant, a másik két hadosztály ellenben Woippy-nél elfoglalt táborát még csak el sem hagyhatta²⁵².)

Ily körülmények között Ladmiraull tábornok a vett parancs ellenére arra határozta el magát, hogy hadtestével menetét a Briey féle vezető úton fogja folytatni.

A mondottak szerint a francia Rajna-hadsereg aug. 15-én este a IV. számú csatarterven látható módon, azaz a fénforgó viszonyokhoz

²⁵²) „Lorsque le général Ladmiraull voulut prendre la route de Lessy qui lui avait été assignée, il trouva le chemin encombré à ce point que la division Lorencez, engagée à deux heures dans le défilé, avait encore son arrière-garde au bivouac à huit heures du soir: le ravin de Chatel-Saint-Germain était obstrué par un équipage de pont. La division Lorencez ne put rejoindre que le 17, en même temps que la division Metman du 3e corps. Le soir du 15, les deux autres divisions du 4e corps n'avaient pu quitter leurs positions en avant de Woippy.“

és célhoz képest majdnem mondhatni, túlságos tömören állott. A főhadiszállás Gravelotte-ba tétetett át; itt töltötte az éjt a császár is.

Mac Mahon serege a mondott napon Neufchâteau tájékát érte el. A két sereg közötti távolság eszerint 100 kilométer s középük most már nemcsak lovas, hanem ellenséges gyalog osztagok is beékelték magukat, sőt az 5-ik német lovas hadosztály már a Rajna-hadsereg visszavonulási vonalán állott.

Intézkedések augusztus 16-ikára.

A visszavonulás, illetőleg a hadműveletek folytatásának mikénti keresztülvitelét Bazaine az ellenség magatartásától tette függővé²⁵³), erre vonatkozólag pedig még 15-én este váratlan és megdöbbenő hírek birtokába jutott.

Legelőbb is a Forton-hadosztálytól érkezett jelentés, hogy Rézonville-nél ellenséges lovas különítményekkel találkozott, később pedig, hogy Mars la Tour és Puxieux tájékán erősebb lovas testekkel kellett hosszabb ideig tartó löveg-harcot fölvennie²⁵⁴.)

Forton tábornok a II. hadtest parancsnokának tanácsára hadosztályával déltájban Mars la Tournál veszélyeztetett állásából Vionville tájékára vonult vissza.

Egy másik — Gorze polgármesterétől kapott — jelentés szerint már 20 000—25.000 főnyi csapat állott Gorze városa előtt.

Mindezek daczára Bazaine megmaradt azon elhatározása mellett hogy 16-án a menetet Verdun felé folytatni fogja²⁵⁵).

²⁵³) A császárnak a választott irányra vonatkozó kérdésére a marsall 15-én a reggeli órákban következőleg válaszolt:

„Elle (la direction) ne sera fixée définitivement que ce matin quand nous saurons les intentions de l'ennemi que l'on signale sur notre flanc gauche; si j'avais tout mon monde réuni, je serai disposé à me jeter sur lui pour le refouler vers Pont-à-Mousson. Dans le cas contraire, nous devons aller sur Verdun, qui deviendra notre nouvelle base d'opérations, restant prêts à donner la main à Metz au besoin “

²⁵⁴) L'ennemi se retira — írja Forton tábornok jelentésében — après un combat d'artillerie, qui dura environ une heure sans résultat.“

²⁵⁵) Az erre vonatkozólag kiadott parancs sem lett eddigelé szöszereinti szövegében köztudomásúvá; úgy látszik azonban, hogy a marsall „Episodes“ című többször említett művében azt majdnem teljtartalmúlag közli. Az erre vonatkozó rész következőleg hangzik:

„Les instructions envoyées aux commandants des corps d'armées pour la marche sur Verdun prescrivait au deuxième et au sixième corps de suivre la grande route conduisant à cette ville par Mars-la-Tour; le troisième et le quatrième corps devaient suivre la route par Conflans et Etain. Enfin, la garde-impériale, à l'arrière-garde, devait suivre les traces de la colonne de gauche. Les troupes devaient marcher autaut que possible par pelotons à demi-distance, et être prêtes à se former en bataille sur deux lignes, par un à gauche ou par un à droite, selon le flanc sur lequel l'attaque aurait eu lieu; ou bien, par un avant en bataille du deuxième et du troisième corps, sie l'on avait en une attaque de front à repousser.“

Ugyanekkor szándékozott a császár is a sereg körletéből eltávozni, ki mellé Doncourt-ig a *de France* gárda-lovas hadosztály, onnan pedig a *Marguerite* lovas hadosztály rendeltetett ki fedezetül.

Elutazása előtt Napoleon egyik parancsörtsztje által Bazainek az alábbi parancsot küldi:

„Mihelyt a hadtestek a fensikra értek, indítsa őket utba Verdun felé²⁵⁶).“

Az ezen értelemben kiadott parancs folytán az összes csapatok 16-án reggel 4 órakor fegyverbe léptek, az előnyomulást azonban, egyenlő magasságra juthatás céljából, csak a visszamaradt jobb szárny (III. és IV. hadtest) kezdte meg. De még ezen se-regrészek is csak igen lassan juthattak előre, miért is *Le Boeuf* tanácsára,²⁵⁷) Bazaine a II. és IV. hadtestnek 8 óra tájban parancsot küld, miszerint foglalják el egyelőre újból táborhelyeiket, a mennyiben a visszavonulás csak a délután folyamán folytatattik.

Erre vonatkozólag a következő érdekes parancsok adatnak ki.

„Az élelmi szerek szétosztása a vezérhadbiztos utasításai szerint foganatosítandó. Az összes magán-jároművek, a betegekkel megrakva, Gravelotte mögé küldendők el. A legénység lőszerkiméretéről meggyőződés szerzendő, a hadosztály-lőszertelepek lőszerkészlete, a mennyiben szükséges volna, kiegészítendő. Mihelyt a hírszerző különítmények visszatérnek és nyitvánvaló lesz, miszerint nem nagy erejű ellenség van közelben, a sátrak újból felüthetők, a legénységnek eltávozása vizért azonban megtiltandó. A hadsereg előreláthatólag ma délután indul utnak, hogyha majd a III. és IV. hadtestnek beérkezése a többi hadtestekkel egy magasságra jelentve lesz.“

A III. hadtest parancsnokának, *Le Boeuf* marsallnak egyidejüleg a következőket írja Bazaine:

„Ajánlata folytán, a hadsereg elindulását délutánra halasztom. . . . Jobb oldalában nem áll ellenség; a veszély Gorze felől tényeget bennünket: deritse fel ennélfogva az utakat baloldalában, hogy hadteste azon esetre, ha az ellenség ma meg találna bennünket támadni — második harczzonal gyanánt a II. és VI. hadtest mögé felvonulhasson.“

A visszavonulás ekkénti önkéntes megakasztásának gyászos következményei nem soká késhettek, annál kevésbbé, mivel — mint

²⁵⁶) „Dès que les corps seront montés sur les plateaux, mettez-les en route sur Verdun.“

²⁵⁷) „Sie dans notre marche en retraite — írja *Le Boeuf* Bazainenek — nous devons combattre, il est préférable de retarder le départ afin de donner le temps à tous les corps de se concentrer.“

alább látni fogjuk — 16-án reggel a németek részéről az 5. lovas hadosztály és a III. hadtest Mars-la-Tour, a X. hadtest pedig St. Hilaire felé utban volt már.

Mielőtt a németek által kiadott intézkedésekre áttérnénk, nem hagyhatjuk szó és megjegyzés nélkül a francia fővezérletnek 16-ikára kiadott s fentebb legalább vázlatosan ismertetett intézkedéseit.

Azon körülmény, hogy 16-án az egész sereg egy és ugyanazon órára helyzetetett indulásra kész állapotba, arra enged következtetni, hogy Bazaine a menetet egymás mellett egy magasságban menetelő hadtestekkel, ugyszólván harc alakzatban gondolta véghezviendőnek, a mi 16-ára kiadott parancsának közölt szöveg-részből (lásd a 243. oldalon) indirecte ki is magyarázható.

Tény, hogy az echiquiernek ilyenmü alakítása által gyors előhaladásra számítani nem lehetett, másrészt azonban a marsallnak ezen elhatározása a fenforgó körülmények között mégis annyiban indokoltnak és elfogadhatónak látszik, amennyiben az ellenségnek jelzett közelségére való tekintettel, az ellenség felöli oldalon igen hosszú, 3 hadtest mélységü menetoszlop alakítása éppenséggel nem volt ajánlatos; e helyett valóban czélszerűbbnek látszott — még a menet gyorsaság rovására is — a seregtesteknek lehető összemörítése és együtttartása harcalkész állapotban.

Még czélszerűbb lett volna azonban tagadhatlanul a Brieyn át vezető ut felhasználásával 3 seregoszlopot alakítani, a mi különben később Ladmirault tábornok elhatározása folytán amugy is bekövetkezett.

Azt, hogy a marsall bal oldalának biztosításával egyáltalában nem törődött, a mi a 15-iki helyzetből, nemkülönb a 16-ikára kiadott intézkedésből világosan kitünik, mivel ez utóbbi erről semmit sem tartalmaz, — menthetlen mulasztásnak, sőt ugyszólván könnyelműségnek lehetne bélyegezui, mely annyira ment, hogy Bazaine az ellenségről beérkezett hírek és jelentések daczára sem fektet sulyt serege biztosítására s még kevésbbé a felderítésre, ugy, hogy a közelgő ellenségből egész seregtestek észrevétlenül, majdnem lövéstávolságnyra jutnak az alakított echiquier baloldalszlopának közelébe.

Sohse felejtjük azonban, valahányszor ily erősebb megjegyzést koczkaztatunk, hogy utólag, hadműveleti vázlatlall kezünkben gyakran nem a legszavahihetőbb feljegyzések és források alapján, egészen más szemmel nézzük és bíráljuk a történt dolgok lefolyását, mint a hogyan azt a valóságban az illető parancsnok a bizonytalanság nyomasztó érzete és a felelősség nehéz terhe alatt látta és megítélhette.

S ha a fenforgó esetben is inkább itélni mint elítélni szándékozunk, nem lesz bajos felfedeznünk a történetek indokait és magyarázatát, főleg ha meggondoljuk, hogy az általánosan kedvezőtlen

helyzet keretében, Bazaine ingadozó magatartásához és ugyanoly intézkedéseivel valószínűleg nem kis mértékben járult hozzá a császár és a vezérkar volt főnökének gyakori beavatkozása. Tetézte továbbá a nehéz állapotot azon körülmény, hogy a kinek nemcsak joga, hanem kötelessége is lett volna, a dolgok menetére befolyást gyakorolni: az új vezérkari főnök, *Jarras* tábornok, a helyett, hogy hivatásához mértén parancsnokának tettel és tanácsal segédkezett volna, — összetett kezekkel, közönyösen nézte a bábeli zürzavar elharapódzását.

Igy kerültek ki aztán a főhadiszállásból az úgy tartalozó, mint forma tekintetében a legenyhébb bírálat iránt is túlérzékeny intézkedések, melyekben sem erő, sem czéltudatos akarat, sem határozottság nem nyilvánul.

A futólagosan érintett morális elemet figyelmen kívül hagyva s tisztán csak a csapatoknak egymással szemben elfoglalt állását tekintetbe véve, azt találjuk, hogy Bazaine seregének helyzete, egyelőre nemcsak hogy válságosnak nem nevezhető, hanem — szűk helyen, tömören öszpontosítva lévén, — harcászatiilag a németeknél sokkal előnyösebb színben tűnik fel. A hadászati helyzet persze inkább a németeknek kedvezett, csak hogy ezt a francziák taktikailag kivívott esetleges győzelme igen könnyen ellensúlyozhatta, sőt kérdésessé is tehetné volna.

Tekintsük csak a helyzetet közelebbről.

A Borny melletti csatában részt vett német seregrészek a várerődök által akadályozva, csak kerülő uton kerülhettek a Mosel bal partjára; ezek ennél fogva a küszöbön álló harcra nézve számíttáson kívül esnek.

Veszély e szerint a Rajna-hadsereget csak délfelől fenyegette, itt azonban 16-án, valószínűségi számítás szerint, a németek csak a 2-ik hadsereg egyes részeit, azaz számra nézve alárendelt erőket állíthattak harcba, melyekkel szemben megtámadtatás esetén, a gravelotte-mars-la-touri műút mentén levő 3 hadtest (III., VI. és gárda) délfelé csakhamar arcot válthatott. Az így alakított harc vonal bal szárnya Metz és erődjei által biztosítva volt. A szabad jobb szárnyon nagy mennyiségű lovasság, e mögött pedig mindössze $\frac{1}{2}$ mérföldnyire a III. hadtestnek java része foglalt állást, mely a tartalék szerepét vehette volna át. Azonkívül számítani lehetett még, további erősítés gyanánt a harc folyamán, az amugy is már utban levő II. hadtest csapatjaira is.

Igy tehát augusztus 16-án a harcbaállítható német 7, legfeljebb 8 gyalog- és 2 lovas-hadosztályal szemben, a francziák részéről legkevesebb 12 gyalog- és 3 lovas-hadosztály állhatott ki a sikra.

Ezek alapján jogosnak és valószínűnek kell elfogadnunk azon feltevést, hogy augusztus 16-án erőteljes francia támadó művelet

legkönnyebben biztosította volna a Rajna-hadsereg elvonulását a Châlonsban gyülekező többi seregrészek felé.

Hogy Bazaine a kedvező alkalmat elszalasztotta s míg lehetett volna, erőteljes elhatározásra nem szánta el magát, annak úgy ő, mint serege később keservesen fizette meg az árát.

Passiv magatartásának oka egyrészt Metz közelségében, mely mágnesként vonzotta magához, másrészt a császár parancsában és valószínűleg abban keresendő, hogy a két seregrész egyesítése előtt bizonytalan és kétséges kimenetelű kísérletekbe bocsátkozni s ez által a nagy czélt, az egész sereg egyesítését kockáztatni nem akarta, s ezen érvelés némileg talán el is fogadható. Azon percztől fogva azonban, a midőn az ellenség őt támadta meg, habozó és halogató magatartása, — jogosan esvén súlyosabb beszámítás alá — alig menthető.

A) A németek helyzete a Colombey-Nouilly (Borny) melletti csata után;

augusztus 15-ike.

A Colombey-Nouilly melletti csata után Steinmetz tábornok az I. és VII. hadtest visszavételét rendelve el, a németek helyzete augusztus 14-én este, röviden összefoglalva a következő:

1-ső hadsereg: a francia Nied mentén, két hadtesttel az első, egy hadtesttel a második vonalban, arcczal nyugatnak.

2-ik hadsereg: három hadtesttel (III., IX. és XII.) Metzről körülbelül egy napi menetre délre, illetőleg délkeletre, arcczal északnyugat felé;

X. hadtest Pont-à-Moussonnál felzárkózva, az ottani Mosel-átjáró birtokában;

gárda-hadtest Dieulouard felé útban;

IV. hadtest a gárdától délkeletre, útban Marbache felé s végül;

II. hadtest Faulquemont tájékán.

A lovasság egy része (5-ik lovas-hadosztály) már a Mosel balpartján szemrevételez.

A két hadseregnek arcvonala aug. 14-én e szerint körülbelül 3 napi menetnyi kiterjedésű, tehát nagyobb mint az előző napokban, a mi a francziák magatartásának, illetőleg a támadó fél kettős feladatának természetes folyamánya, a mennyiben a szándékolt hadműveletek következetes keresztülvitele értelmében a Metz előtt álló jobb szárnynak inkább védőleges, a bal szárnynak ellenben határozottan támadólagos magatartás és szerep jutott.

Az elrendelt csoportosítás világosan mutatja a német főparancsnokságnak abbéli következetes törekvését, hogy magát Mac Mahon és Bazaine közé beékelve, mindenekelőtt utóbbi döntő

csatához kényszerítse és pedig a körülményekhez képest akár jobb, akár bal partján a Moselnek.

A német főparancsnokság által 14-én este 6 órakor kiadott intézkedés, *a midőn még nem volt tudomása a Colombey-Nouilly melletti csatáról*, még a Mosel jobb partján bekövetkezhető összeütközés lehetőségére van alapítva, melyben meghagyatik, miszerint a 2-ik hadsereg jobb szárnyán a III., IX. és XII. hadtest csak magában zárkózzék fel, a II. hadtest pedig e szárny mögé közelebb vonuljon.

Az 1-ső hadsereg részéről az elől levő I. és VII. hadtestnek a kiadott parancs értelmében szintén az elfoglalt állásban kellett megmaradnia, míg ellenben a VIII. hadtest Bazoncourt környékére volt előreveendő, az 1-ső hadsereg által végrehajtatni szándékolt balraeltolásnak bevezetéseül és hogy a két sereg egymással szorosabb érintkezésbe jusson.

Végül a 2-ik hadseregparancsnokságnak, a helyzet teljes tisztázása céljából meghagyatott, miszerint a Mosel bal partján rendelkezésre álló összes lovasságot (5-ik és gárda lovas-hadosztály) az ellenségnek Metz-Verdun közötti összeköttetési felé terelje. Ezen lovasság Gorze és Thiaucourt felé előretolandó gyalogság által mielőbb támogatandó volt, mi célból a III. hadtestnek meghagyatott, hogy a Mosel áthidalását Pont-à-Mousson-Metz között már 15-ike folyamán előkészítse.

Ezen intézkedés szerint augusztus 15-ikére, a Metz előtt bekövetkezhető összeütközéshez 6 hadtest (III., IX., XII., VIII., VII. és I.) helyzetetett készenlétbe. Egy hadtest — a II. — ezek mögött egy napi menetre állott.

A 2-ik hadsereg többi része, azaz mindössze 2, illetőleg 3 hadtest, erős menetekben folytatta előnyomulását, hogy minél előbb az ellenség hátába juthasson.

A főparancsnokság kalkulációja a mondottakból eléggé világosan domborodik ki: *a fősúly egyelőre a Metzen inneni összeütközés lehetőségére lévén fektetve*, erre az erőnek kétharmada (7 hadtest) tartatik készenlétben, míg ellenben a támadó hadműveletek folytatására összesen 3 hadtest nyer alkalmazást.

A 2-ik hadsereg parancsnoksága, még mielőtt a főparancsnokság fenti intézkedéseit megkapta s szintén a nélkül, hogy a Colombey-Nouilly melletti csatáról tudomása lett volna, augusztus 14-én este, a fenti irányelvektől eltérően, akként intézkedett, hogy a III. és XII. hadtest a Seille-ig, Cheminot-, illetőleg Nomény-ig nyomuljon előre, a IX. Buchy-nél pihenjen, a X. hadtest Pont-à-Moussonból erősebb osztagokat toljon előre, részint a Mosel völgyébe Metz felé, részint a várostól *nyugatra* elterülő fensikra; a gárda-hadtest Dieulouard-nál felzárkózzék, a IV. pedig szintén a Moselig, Custines-Marbache tájékára vonuljon előre.

A különbség a főparancsnokság és a 2-ik hadseregparancs-

nokság intencziói között, mely körülményre később lesz még alkalmunk visszatérni, kétséget kizárólag szembetűnik: a főparancsnokság előbb közölt tervével ellentétben, Frigyes Károly herceg törekvése, a menetet feltartóztatás nélkül tisztán nyugati irányban a Maas felé folytatni, hogy a már elvonultnak hitt ellenség e folyó mentén kényszerítették csatára.

Augusztus 15-ikére való éjjel beérkezik a főparancsnokságnál az elmúlt napon vívott ütközet hire, a mi még jobban megerősítette és meggyőzte Moltkét eddigi kombinációi s az imént kiadott intézkedések helyességéről; sőt nagyobb biztonság kedvéért, azaz hogy a 15-ike folyamán esetleg bekövetkezhető ütközet esetére még jobban biztosítsa a sikert, reggel felé a következő intézkedéseket bocsátja ki:

a) Az 1-ső hadsereg parancsnokságának táviratilag:

„Ő Felsőége parancsolja, hogy az 1-ső hadsereg a tegnapi csatában nyert terepet, a mennyiben az a várlövegek hatásos tűzkörében nem áll, ma megtartsa. A VIII. hadtest az I. és VII. támogatására azonnal előrevonandó. A IX. hadtest, melynek éle már tegnap részt vett a csatában, az ütközethelyhez közelebb vonatik.

b) Az evvel egyidejűleg a 2-ik hadseregparancsnokságnak kiadott parancs, melyből Frigyes Károly legelső hírét vette az elmúlt napon lefolyt ütközetnek, következőleg hangzik:

„I. és VII. hadtest tegnap este komoly harc után erős elleneséges erőket szoritott Metzbe (hineingeworfen!). A 18-ik hadosztály részei szintén közreműködtek. IX. hadtest ma az ütközethelyhez közelebb vonul. III. hadtest feletti rendelkezést egyelőre fentartom magamnak. *Üldözés a metz-verduni uton fontos*²⁵⁸⁾.

Moltke.“

A közölt intézkedések folytán *Steinmetz* tábornok meghagyta, hogy az I. és VII. hadtest újból előrevonuljon a csata színhelyére s azok mögé, a metz-saarlouis- és saarbrückeni műutak és a Nied által képezett háromszögbe, a VIII. hadtestet rendelte. A két lovas hadosztálynak a hadsereg két szárnya előtt és oldalt kellett állást foglalnia.

Frigyes Károly herceg korábban kiadott intézkedéseit a kapott parancs folytán következőleg módosította:

Az 5-ik lovas-hadosztály a metz-verduni út felé tereltetett; ennek támasza gyanánt a X. hadtest nem tisztán nyugati, hanem inkább észak-nyugati irányban Thiaucourt felé rendeltetett s végül a III. hadtestnek meghagyatott, miszerint elfoglalt állásában megmaradjon.

Amde ez utóbbi hadtest parancsnoka — értesülvén a francziák átkeléséről a Moselen — saját elhatározásából, a hadtest nagyobb

²⁵⁸⁾ Ime újból a kettős törekvés félreérthetlen nyilvánulása.

részével nem a hadseregparancsnokság által kijelölt irányban Cheminot felé, hanem a Moselen való mielőbbi átkelés céljából, észak felé indult el, minek folytán a menet beszüntetését ismételten elrendelő parancs e hadtestet csak Pommérieux tátékán érte utól.

Ezalatt Vilmos király törzsével az ütközet színhelyére lovagolt előre, a hol délelőtt 10 és 11 óra között a Flanville-től keletre fekvő magaslaton Steinmetz tábornokkal találkozott.

Említett helyről a Mosel tulsó partján, Metz irányában hosszú porfellegek voltak láthatók, mely körülmény következtetést engedett a francziáknak folyamatban levő visszavonulására nyugati irányban, minek folytán a Metzen inneni összeütközés eshetősége most már majdnem kizártnak volt tekinthető.

A szerzett benyomás alapján a főparancsnokság az 1-ső hadsereg *néve* nagyjában újból a 15-ikére *eredetileg* kiadott intézkedést emelte érvényre²⁵⁹⁾, melynek értelmében az I. hadtest Courcelles Chaussy-, a VII. hadtest Pange és Courcelles sur Niednél megmaradt, a VIII. pedig Orny tájékára irányított. Utóbb említett hadtest a IX. hadtest oszlopaival történt ismételt keresztezés után csak késő délután érte el kijelölt menetezéljait.

A 2-ik hadseregparancsnokságnak az előbb említett magaslatról d. e. 11 órakor a következő távirati parancs továbbított: „Francziák tökéletesen Metzbe szorítva (?) (vollständig nach Metz hineingeworfen!) és most már *valószínűleg teljes visszavonulásban Verdun felé*²⁶⁰⁾. A jobb szárny mindhárom hadteste (III., IX. és XII.) a hadseregparancsnokságnak immár szabad rendelkezésére áll. XII. már útban Nomény felé!

Moltke.“

Ezen parancs vétele után Frigyes Károly a jobb szárnyon levő hadtesteket menetük folytatására utasította, minek folytán a III. hadtest még aznap átkelt a Moselen, a IX. hadtest Verny-, a XII. hadtest nagyobb része Nomény-, a II. hadtest pedig Han sur Nied tájékát érte el.

Érdekes és említésre méltó különösen a III. hadtestnek e napi teljesítménye.

A hadtestparancsnok a helyzetet helyesen megítélvén, saját elhatározásból csapatjaival útnak indul, de útközben parancsot kap menetének beszüntetésére. Majd d. u. 5 órakor, még mielőtt a csapatok az étkezést befejezhették, a menet folytatva lesz és az 5-ik hadosztály, a francziák által Novéant-nál épen hagyott hidon

²⁵⁹⁾ Lásd az előbbi oldalon

²⁶⁰⁾ Ez még inkább megerősítette a 2-ik hadseregparancsnokságot azon hiszemében, miszerint a francziák már csak a Maas tájékán lesznek elérhetők; ennél fogva további intézkedéseit ezen feltevésre alapította (Lásd a 16-ikára kiadott parancsot a 253. oldalon.)

átkelve, éjfél tájban említett hely környékén táborba száll, sőt egy zászlóalj s egy lovas-századból álló különítményt azonnal Gorzeba tol előre. A 6-ik hadosztály gyalogsága valamivel feljebb Champeynél kelt át a folyón s miután a magas vizállás következtében a rendelkezésre álló hid-anyag csupán egy palló hidnak verésére volt elégséges, a tüzéséget, a lovasság nagyobb részét és a vonatot Pont-à-Mousson-on át kellett a tulsó partra irányítani. Ezek folytán a csapatok igen fáradságos menet után, csak éjjeli 1 óra tájban szállhattak táborba Pagny és Arnaville környékén.

A hadtest tehát, mint látjuk, az ellenség közelsége daczára *echiquier*-viszonyban lépi át a folyót, hogy az átkelést mennél gyorsabban foganatosíthassa. Hogy ezáltal a hadtest parancsnoka minő veszélyes vállalatra szánta el magát, annak megítélésére csupán azt kell feltételeznünk, hogy az ellenség 15-én d. u. Gorze irányában támadó lökést intéz.

A 2-ik hadsereg lovassága a nap folyamán a felderítő szolgálatot folytatta ugyan, de azért az ellenség állásának tüzetesebb megállapítása még sem sikerült neki, leginkább erre vezethető vissza, hogy a 2-ik hadsereg parancsnoksága a helyzetet tévesen ítélte meg s 16-ikára nem is intézkedhetett a tényeknek és helyzetnek megfelelőleg helyesen.

A 6-ik lovas hadosztály hirszerző különítményei a Seille és Mosel között egészen a várerődök közé furakodtak, de a nagy köd miatt még így is vajmi keveset láthattak. Egy ily nagyobb — 3 lovas-század és 2 lövegből álló különítmény — a Mosel tulsó partján Longeville les Metz és Moulins les Metz között egy ellenséges tábor pillantván meg, a különítmény parancsnoka, *Gröben* ezredes, lövegei által néhány gránátot dobott a felfedezett táborba, melyben — mint később tudomásra jutott — Napoleon császár törzsével együtt jelen volt²⁶¹).

Az 5-ik lovas hadosztály osztagai a délelőtt folyamán Mars la Tour környékén többször találkoztak a du Forton és Valabrègue lovas hadosztályok osztagaival, melyek a németeknél erősebbek lévén, ezek felderítését és hirszerzését megakadályozták; az 5-ik lovas hadosztály ennél fogva a délután folyamán Suzemont és Nonville között szállt táborba.

Este felé *Kotze* huszárszázados századjával Vionville-től délre, Rézonville felé tartván, az ottani magaslatokon mindhárom fegyvernemből álló, főzéssel foglalkozó csapattömegeket fedezett fel, melyeknek erejét mintegy 20.000 főre becsülte. Ez volt az első

²⁶¹) Le 15, à la première heure: une batterie prussienne s'était avancée vers Longeville, presque au milieu de nos soldats, grâce au manque absolu de surveillance, et avait fait feu sur le groupe de l'état-major qui entourait l'empereur; le premier obus avait coupé en deux un colonel, enlevé la jambe à un chef de bataillon, et blessé deux autres officiers.

hir, mely gyanut ébreszthetett és következtetést engedett arra nézve, miszerint Bazaine serege, vagy legalább is annak java része még mindig Metz környékén áll, mely eshetőségre, mint alább látni fogjuk, a 2-ik hadsereg parancsnoka nem igen számított.

A helyzetet augusztus 15-én este a VI. számú csataterv mutatja.

E szerint most már a németek részéről 4 Mosel-átjáró — Novéant, Pont-à-Mousson Dieulouard és Marbache — egy-egy hadtest kezében biztosítva volt; ezek mögött (az I. és VII. hadtesttől eltekintve) 3 hadtest — VIII., IX. és XII. — mindössze 15—20 kilométernyire, s csupán a II. hadtest állott még 4 mérföldnyire a Moseltől. Egy lovas hadosztály a francia sereg visszavonulási vonalát is megszállotta már. Magától értendő, hogy az általános terv értelmében kívánatosnak látszott, hogy ezen visszavonulási vonal teljes elzárása céljából, annak mentén mennél több erő minél gyorsabban összpontosíttassék.

Intézkedések augusztus 16-ikára.

Ezen törekvés a főparancsnokság által augusztus 15-én este 1/7 órakor az 1-ső és 2-ik hadsereg parancsnokságnak kiadott következő irányelvekben nyer kifejezést:

„A míg a Metzben visszamaradt ellenséges haderő nagysága megállapítva nincsen, az 1-ső hadsereg által egy hadtest Courcelles környékén visszahagyandó, mely legközelebb a Saarlouis-ból utánnyomuló *Kummer* tartalék-hadosztály által fog felváltatni. Az 1-ső hadsereg másik két hadteste 16-án a Seille és Mosel között, az Arry és Pommérieux által képezett vonalon foglal állást. Utóbbnevezett folyón, ha ugyan már a III. hadtest által meg nem történt volna, azonnal hid verendő. A 2-ik hadsereg által augusztus 15-én végrehajtott mozdulatokról késedelem nélkül tudósítás terjesztendő elő. A további rendelkezésekre vonatkozólag általában a következők jegyeztetnek meg:

„Azon körülmények, melyek között az I. és VII. hadtest, nemkülönben a 18-ik hadosztály részei tegnap este győzelmet arattak, minden üldözést lehetetlenné tettek. A győzelem gyümölcse tisztán csak *a 2-ik hadsereg által, a Metzből Fresnes- és Etain-en át Verdun-nek vezető utak felé irányítandó erőteljes támadás* által aratható.“

„A 2-ik hadseregparancsnokságra bizatik, hogy ezt minden rendelkezésre álló eszközzel, saját belátása szerint, keresztülvigye²⁶²⁾.)

„A 3-ik hadsereg oszlopélei ma a Nancy-Dombasle-Bayon által jelölt vonalat érték el; lovassága Toul felé s ettől délre

²⁶²⁾ Jellemző, hogy a főparancsnokság a kivétel módja tekintetében a 2-ik hadsereg parancsnokságnak teljesen szabad kezet enged. míg ellenben az 1-ső hadseregnek részletesen meg lesz hagyva, hogy hadtesteivel 16-án hol és miként foglaljon állást.

czirkál²⁶³). Ő felsége a király nagy főhdiszállása holnap délután 5 órától kezdve Pont-à-Moussonban lesz.“

Még mielőtt az éppen közölt intézkedés a 2-ik hadsereg főhadiszállásába érkezett volna (este 10 óra 30 perczkor), utóbbi 15-én este 7 órakor a lovasságtól eddig beérkezett, de a helyzetet nem eléggé világosan feltüntető jelentések nyomán, nemkülönben a főhadiszállásnak délelőtt 11 órakor kiadott intézkedésére támaszkodva²⁶⁴), augusztus 16-ikára a következő parancsot adja ki:

„Az ellenség tegnap este az 1-ső hadsereg részei és a 18-ik gyalog hadosztály által Metz előtt megtámadtatván, a várba visszavetett.

„Az ellenséges hadsereg visszavonulása a Maas felé folyamatban van. A 2-ik hadsereg ennél fogva az ellenséget a Maas felé feltartóztatás nélkül követni fogja.

„A III. hadtest a Moselt, miként már folyamatban van, Pont-à-Moussonon alul lépi át és holnap Novéant és Gorze-on át a metz-verduni nagy utat Mars la Tournál, illetőleg Vionville-nél éri el. Főhadiszállás lehetőleg Mars la Tourba teendő át. A 6-ik lovas hadosztály említett út felé Pagnyból Prégny és Thiaucourt-on át küldhető előre.

„A X. hadtest, mely ma az 5-ik lovas hadosztály előreküldése mellett, Thiaucourt-ba részben már útba indított, holnap menetét Verdun felé körülbelül St-Hilaire-Maizeray-ig folytatja és a még Pont-à-Moussonnál és a Mosel völgyben levő részeit lehetőleg magához vonja.

„A XII. hadtest holnap Nomény-ből Pont-à-Mousson-on át az elővéddel Régnieville en Haye-ig menetel és Pont-à-Moussonig magában felzárkozik.

„A lovas hadosztály a Maas-ig előretolandó.

„A gárda-hadtest holnap elővédjével Rambucourt-t éri el, a főcsapattal és főhadiszállással pedig Bernécourt környékét.

„A IV. hadtest elővédjét Jaillon-ig tolja előre, — főhadiszállás les Saïserais-ben.

„Az összeköttetés a 3-ik hadsereg jobb szárnyával Nancy felé felkeresendő.“

„A IX. hadtest holnap Sillegny-be menetel, hogy a következő napon a III. hadtestet, utóbbi által vert hidakon Novéant-on át Gorze felé követhesse.

„A II. hadtest holnap élével Buchy-t éri el. Az előretolt lovas-hadosztályok által az előrejuthatás mérvéhez képest a Maas felé vezető utak és az átjárók nevezett folyón szemrevételezendők, még pedig a X., III., IX. hadtest részére Dieue sur Meuse- és Grénicourt sur Meuse-nél; a XII. hadtest részére Bannoncourt-nál (a bal-

²⁶³) Lásd az 1. sz. vázlatot.

²⁶⁴) Lásd a 250. oldalon.

parton 1 mfdnyire St. Mihieltől északra) s végül St. Mihielnél, Pont sur Meuse- és Commercy-nél a Gárda-, IV. és II. hadtest részére.

Frigyes Károly.“

Ezen parancs szerint a hadseregnek a Moselen a legtágabb echiquier-viszonyban kellett átkelnie s 16-ikára egyedül a 2-ik hadsereg részére 45 kilométer (3 menetnyi széles) arcvonal jelöltetett ki, oly időben, midőn annak jobb szárnyán úgyszólván lőtávolságnyira Bazaine egész serege tömören összpontosítva állott.

A helyzet felfogásának különbözősége a főparancsnokság és a 2-ik hadseregpáncsnokság között eléggé világosan tűnik ki: Moltke parancsában (l. 252. oldal), a 2-ik hadsereg által támadólagos alapgondolattal végrehajtandó nagy jobbrakanyarodás eszméje félremagyarázhatlanul kifejezésre jut; evvel ellentétben Frigyes Károly — azon hiszemben, hogy a francziák már sokkal előbbre jutottak Verdun felé — nem is sejtván a jobb oldalában fenyegető veszélyt, *párhuzamos üldözés* által véli feladatát legjobban megoldhatónak, azaz a délután folyamán beérkezett szavahihető hírek daczára, már elvonultnak hitt *francia sereget* előbb elérni és megállítani óhajtja, hogy aztán a Maas környékén intézze ellene a többször említett támadó lökést észak felé.

Ez okból Frigyes Károly, midőn este $\frac{1}{2}$ 11 óraker Pont-à-Moussonban a nagy főhadiszállás parancsát vevé, 16-ikára már kiadott intézkedésén változtatni nem tartotta szükségesnek, vélvén, hogy a Verdun-nek vezető utak felé irányítandó erőteljes támadás kivánalmának az általa kiadott parancs által is eleget tett.

Az *1-ső hadsereg parancsnoka* a nagy főhadiszállásból beérkezett irányelvek értelmében, 15-én este 11 óraker adta ki intézkedését, mely szerint a következő napon a VIII. hadtestnek Lorry-és Arryba, a VII-nek Pommérieux környékére, az 1-ső lovas hadosztálynak pedig Feybe kellett menetelnie. A I. hadtest Metz-el szemben Courcelles sur Nied tájékán hagyatott vissza s végül a 3-ik lovas hadosztály Mécleuves-be irányítottatott.

Az elrendelt mozdulatok az 1-ső hadsereg részéről 16-ika folyamán végre is hajtattak; a hadsereg főhadiszállása Coin sur Seille-be tétetett át, a Diedenhofen környékéről bevonuló *Gneisenau-különítmény* pedig Courcelles sur Nied-ig ért s másnap menetét Arry irányában a Moselig volt folytatandó.

XII.

A Vionville-Mars la Tour (Rézonville) melletti csata.

Augusztus 16-ikán.

A német 2-ik hadsereg parancsnoksága az augusztus 15-én délután tett észleletek daczára megmaradt a helyzet olynemű felfogása mellett, hogy a francziák már elvonultak Verdun felé s így augusztus 15-iki intézkedésével,²⁶⁵) az 5-ik és 6-ik lovas hadosztályt, valamint a III. és X. hadtestet a gravelotte-mars la tour-utra irányította, minek következtében 16-án az összeütközés kikerülhetlenné vált.

Ellenséggel való találkozás esetére, az intézkedés mit sem tartalmaz, mivel Frigyes Károly egyelőre komolyabb összeütközésre nem számított; ennél fogva a helyzetből kifolyó intézkedés megtétele a két hadtestparancsnokra hárult, a hadsereg parancsnoksága a dolgok menetére csak későn érvényesíthette befolyását, miután továbbra is Pont-à-Mousson-ban, 20 kilométernyire maradt el az ütközet színhelyétől.

A menet megkezdése előtt a III. hadtest mintegy 15 kilométernyire, (4 órára) van menetcéljától, mögötte a 6. lovas-hadosztály 7 klmnyire, mely utóbbinak a számára kijelölt uton 30 kilométert kellett kijelölt menetcéljáig megtennie. A X. hadtest 19-ik hadosztálya 20-, 20-ik hadosztálya legalább 35 kilométernyire van menetcéljától. Az 5-ik lovas hadosztály 15-én déltől kezdve, Mars la Tour tájékán érintkezésben van az ellenséggel.

A nyert parancs folytán a X. hadtest parancsnoka 16-ikára következőleg teszi meg intézkedéseit:

Daczára annak, hogy jobb oldalában a III. hadtest menetelt, — a Rézonville-nél jelentett ellenségtől tartva, figyelmét első sorban ide irányítja, s említett helység felé a 2 lovagló üteg által megerősített 5. lovas hadosztályt erőszakos kémszemlére rendeli ki. Ennek támogatására a 37-ik *gyalog dandár* Chambley-be irá-

²⁶⁵) Lásd 253. oldal.

nyitattott. Ezen csapatok oltalma alatt a 19-ik hadosztály többi része a gárda dragonyos dandárral Thiancourt-ból St. Hilaire-re —, a 20-ik hadosztály pedig Pont à Moussonból Thiancourt-ig volt útját folytatandó.

A III. hadtest parancsnoka eltérőleg a hadseregparancsnokság intézkedésétől, de a helyzetnek teljesen megfelelőleg, azonnal meghagyja a 6-ik lovas hadosztálynak, miszerint a Moselt Cornynál olyképpen lépje át, hogy menetét másnap reggel 5 óra 30 perczkor a hadtest élén folytathassa. Ezen parancs a lovas hadosztálynál éjjel 2 órakor érkezett meg, mire Vilmos mecklenburgi herceg hadosztályát azonnal felriasztotta. De miután a Cornynál vert lánczhidon a lovasság csak egyenkint és lóról leszállva mehetett át, a hadosztály reggel 7 óránál előbb nem kelhetett át a túlsó partra.

A III. hadtest két oszlopban indult el a kijelölt irányban :

az 5-ik gyalog hadosztály a 6-ik lovas hadosztály mögött Navéant-ból Gorze-on át Vionville-be; 12 kilométer; indulás 7 óra 30 perczkor²⁶⁶);

a 6-ik gyalog hadosztály a hadtest tüzérséggel Arnaville-ből Onville-Buxières-en át Mars la Tour-ba; 18 kilométer; indulás reggel 5 órakor.

A hadtest főhadiszállás az utóbbi oszloppal menetelt, valószínűleg azért, mivel a hadseregparancsnokság intézkedése értelmében Mars la Tour-ba kellett jutnia.

Az ellenség állásához képest úgy a III, mint a X. hadtest menete oldalmenet; a hadtestparancsnokok kivonatosan közölt intézkedései a helyzetnek teljesen megfelelőek.

A csatatér leírása.

A további események leírása előtt, néhány szót a csataterről, mely a Gravelotte és Mars la Tour közötti, a metz-verdun-i műút mindkét oldalán elterülő fensikon fekszik, s széles, lapos terephullámok sorozatából áll, melyekről az áttekintés mindenüvé jó.

A műüttől délre fekvő rész nagyobbára nyílt, s keleti és délkeleti szegélyét nagyobb összefüggő erdőterületek képezik, utóbbiak sűrű cserjével benőve. A Rézonville-től keletre, az ezen helységen át Gorze felé, valamint a Flavigny-től előbb délnyugati irányban, azután pedig szintén Gorze felé kanyarodó patakok és mélyedések a csatatér déli részét több kisebb terepszakaszcra osztják s az erdőkön belül még gyalogság részére is nehezen áthatol-

²⁶⁶) A hidak és a jobb oldal biztosítására a 8-ik gránátos ezred 1-ső zászlóalja és a 12-ik dragonyos ezred 3-ik százada Dornot-nál, a 12-ik ezred 1-ső zászlóalja pedig Corny-nál hagyatott.

ható szakadékokká válnak. A patakok különben csekély víz-mennyiségüknél fogva, a csata napján mindenütt átgázolhatók voltak.

Ehhez hasonló a *müuttól északra*, Mars la Tour-St.-Marcel és Bruville között fekvő tereprész is.

A Mars la Tour és Vionville között elterülő Tronviller Büsche nevű erdő bár a kilátást és áttekintést korlátozza, másrészt a támadó földött közeledését segítette elő. Az erdő északi szegélye a mélyedésen túl fekvő magaslatról uralva lesz. Nevezett erdőtől, a műut és a Römer-Strasse között Gravelotte irányában, a terep nyílt és Rézonville-ig mérsékeltlen emelkedik. A Römer-Strassetől északra elterülő erdőparcellák a kilátást újból korlátozzák.

Az 5-ik és 6-ik lovas hadosztály fellelése ; a harc bevezetése 8 — 10 óra között.

Az elrendelt kémszemle kivitele céljából az *5-ik lovas hadosztály* parancsnoka a rendelkezésre álló 4 lovagló üteggel a *Redern* dandárt rendelte az első harczvonalba, mely reggel 6 órakor Xonville-ből elindulva, 8 óra 30 perczkor folytatta útját Puxieux mellől Tronville-t délről érintve, Vionville felé.

Ezt követte balról, de valószínűleg jóval később a *Bredow* dandár Suzemont-ból Mars la Tour-on át, jobbról pedig tartalék gyanánt a *Barby* dandár Xonville-ből Tronville felé.

A Redern dandár saját előőrseitől megtudta, hogy Vionville nyugati szegélye mentén ellenséges lovas tábor van, melyben éppen lefőzéssel foglalkoznak s a biztosítással vajmi keveset törődnek.

E hirre az elővédhez beosztott üteg a Tronvilletől keletre fekvő magaslatra siet s onnan meglepőleg mintegy 2000 lépésnyi távolságból megkezdte tüzelését a látható lovas tábor ellen. A főcsapatnál levő 3 üteg szintén ide sietett, a 3 lovas ezred pedig a tüzéség biztosítása céljából *állást foglalt*.

A teljesen meglepett ellenség, *Murat* lovas dandára, szörnyű rendetlenségbe jutott. Egy lovas század és 1 üteg Vionville-től északra ellentállást akar ugyan kifejteni, de csakhamar ez is visszafordul s a többivel együtt keleti irányban vágat el.²⁶⁷⁾

²⁶⁷⁾ Forton tábornok lovasságának — írja Bonie — 16-ikán reggel 5 órakor kellett elindulnia, de ellenparancs érkezvén, 9 órakor újból lenyergeltetett. Miután az őrségen volt dragonyos tiszt két izben erősebb ellenséges lovasság és tüzéség közeledtét jelentette, a vezérkari tisztek egyike a tények megállapítása végett előreküldetett; mivel ez azt jelentette, hogy komolyabb dolog alig várható, parancs adatott, hogy minden ezredből 3 század itatáshoz vezetendő, mialatt a 4-iknek készülséget kellett tartania.

Alig, hogy a századok az itató helyekhez értek, a helységek és tábo-

Erre a német 5-ik hadosztály tüzérsége jobb kilövés céljából a Vionville-től nyugatra fekvő magaslatra, az útelágazáshoz vonatott előre s onnan a Murat lovas dandár által felriasztott Rézonville körül fekvő gyalog és lovas francia táborok ellen tüzelni kezdett.

A közvetlenül a gyalogság arcvonala előtt táborozó *Gramont* dandár még teljes rendben szállhatott lóra, de hogy a *Bredow* dandár által jobb oldalában meg ne kerüljék, a Römer-Strasse mentén levő erdő mögé állott fel, a hova a *Valabrègue* lovas hadosztály is visszavonatot.

Az ágyúdörgés hallatára a francia gyalog csapatok hamar fegyverbe léptek s Vionville felé erős osztagok küldettek előre, a mi a német lovasság további előnyomulásának gátat vetett. Ennek folytán a *Redern* dandárhoz tartozó 10-ik huszár ezred a Flavigny-től délnyugati irányban tovahúzó mélyedésben állott fel; a dandár többi része, mely időközben Tronville-nél gyülekezett, a Tronviller Büsche déli szegélyén, a *Bredow* dandár ugyanezen erdő keleti szegélye előtt foglalt állást, s végül a *Barby* dandár a többször nevezett erdő mögött állott fel.

A hadosztály tüzérsége megmaradt felállításában.

Igy álltak a viszonyok 9 óra 30 perczkor az 5-ik lovas hadosztály körletében.

A 6-ik lovas hadosztály a Mosel-en való átkelés után reggel 7 óra tájban indult el a III. hadtest élén Corny-ból Gorze irányában, a hol az 5-ik lovas hadosztály előrseitől tudomására jutott, hogy Rézonville-nél az éjen át francia lovas őrk állottak s hogy a Gorze és Rézonville közötti erdőben ellenséges gyalog osztagok vannak. Gorze-től kezdve az élen levő *Rauch* dandár a Bois de Prêtres mentén Flavigny-nak irányított, a *Grüter* dandár pedig Buxières-en át Mars la Tour felé küldetett az összeköttetés felkeresése végett az 5-ik lovas hadosztálylyal.

Az utóbbi dandár később a Bois de Gaumont-on át Rézonville felé visszahivatott.

Alig hogy a *Rauch* dandár az erdőből kibujva a fensikra ért, a Bois de Vionvilleből élénk ellenséges gyalogsági tűzzel fogadtattott, minek folytán kénytelen volt az erdő mögé visszavonulni. Ekkor jelent meg a *Grüter* dandár a hozzá beosztott lovagló üteggel a fensikon. Ez utóbbi negyed 10 órakor, tehát ugyanazon időben kezdte meg az ágyuzást a Bois de St. Arnould szegélyén

rok a porosz tüzéség által gránátokkal árasztattak el. Kutatói által gondatlanságunkról értesülve, az ellenség az útnak mindkét oldalán vágóban felvonul s ellenünk gyorstüzet ad.

Erre Vionville utczáiban nagy lesz a panique, a lovasok lóra pattannak s az utra rohannak, mely járóművekkel s elszabadult lovakkal megtelik. A tiszték a golyózapor daczára embereiket feltartóztatni igyekeznek, a mi csak nagy ügygyel bajjal sikerül, végre összeszedődik néhány szakasz, mely a többinek gyűlpontjául szolgál s így sikerül a rezonville-i fensikra visszajutni.

levő francia gyalogsági táborok ellen, a midőn az 5-ik lovas hadosztály tüzérsége Vionville melletti állásából Rézonville-t fogta meg-
lepő tűz alá.

A francia gyalogság az első meglepetésből hamar felocsúdva, azonnal előrerendeltetett a fensikon megjelent porosz csapatok visszaszorítására. És pedig legelőször is *Frossard* tábornok (II. hadtest) a Bataille hadosztálylyal Buxières felé nyomult elő s mindenekelőtt Flavigny-t és Vionville-t szállotta meg. Déli irányban a gorzei magaslatok felé a *Vergé* hadosztály s ettől balra szög alakban visszahúzva, az V. hadtesthez tartozó *Lapasset* dandár²⁶⁸⁾ a Bois de St. Arnould felé rendeltetett.

Canrobert tábornok a II. hadtesttől jobbra hátul álló VI. hadtestből a Rézonville-től nyugatra álló *Bisson* ²⁶⁹⁾ és *la Font de Villiers* hadosztályokat szintén Vionville és Flavigny felé rendelte előre; a *Tixier* hadosztály egyelőre St. Marcel-nél hagyott.

A leirt francia mozdulatokkal szemben a gyenge poroszok már nem igen tarhatták magukat, miért is a tüzérség Tronville mellé, a *Grüter* dandár pedig a Bois de Gaumont-ba vonult vissza.

Ez időtájt — körülbelül 10 óra felé — jelennek meg a lovaság által elfoglalt állás két szélső szárnyán az 5-ik és 6-ik gyalog hadosztály oszlopélei.

Megjegyzések.

A német 5-ik lovas hadosztály abbeli mulasztását, hogy 15-ike folyamán az ellenség állásának megállapítása körül nem fejtett ki kellő tevékenységet és mozgékonytságot, a III. és X. hadtestek parancsnokai ütötték némileg helyre 16-ikára szóló intézkedéseik által.

A X. hadtest szemrevételező különítményének kirendelése a fenforgó esetben teljesen jogos és indokolt, mivel a Rézonville tájékán jelentett ellenség erejéről legbiztosabban erősebb lovas test kiküldése által lehetett megbízható hírek birtokába jutni. erre pedig szükség volt annál is inkább, mert a míg Rézonville körül a fátyol felebentve nem volt, addig a Mars la Tour és St. Hilaire tájékára irányított csapatok nem érezhették magukat biztonságban; ugyan-ezen okból kell a lovas hadosztály tüzérségének elrendelt szaporítását is helyesnek elismernünk; hasonlóan helyes érzekre vall ezen szemrevételező különítmény támogatásának elrendelése az utána küldött gyalog csapatok által.

Ugyszintén elismerés illeti a III. hadtest parancsnokát is,

²⁶⁸⁾ Ezen dandár tudvalevőleg Saargemündnél csatlakozott a II. hadtesthez (Lásd 170. oldal).

²⁶⁹⁾ E hadosztálytól csupán egy ezred volt jelen (lásd a hadrendet.)

hogy hadseregparancsnokának intézkedése ellenére a 6-ik lovas hadosztályt gyalogsága elé vonja és nem a Pagny-Prégny-n át kijelölt kerülő, — hanem a legrövidebb uton indítja a veszélyeztetett irányban előre.

Ellenben igen nagy mulasztás számba megy a francziák részéről saját bal oldaluk biztosításának elhanyagolása. A veszélyeztetett oldalmenetre való tekintettel Gorze és Buxières-t okvetlenül meg kellett volna szállni gyalogság által; ezen oldalba és nem a hátramenet irányába kellett volna a lovasságot is kikülöníteni.

A közvetlen biztosítás sem teljesítettet lelkiismeretesen. A II. hadtest által felderítés végett kiküldött járőrök 8 óra tájban azon jelentéssel térnek vissza, hogy közelben seholy sem láthatók ellenséges csapatok²⁷⁰).

Hova lettek ezek a járőrök irányítva, ha nem Gorze és Buxières felé?! Ott pedig kellett ellenségre bukkanniok.

A német 5-ik lovas hadosztálynak eddig vázolt működéséhez kétségtelenül hozzáfér azon megjegyzés, hogy több erély mellett sokkal fényesebb eredményt mutathatott volna fel. Csakis passiv magatartása tette lehetővé, hogy tüzéségének meglepő harcbszállása daczára a gondtalanul táborozó Murat lovas dandár és az e mögött levő gyalog és lovas táborok a komolyabb veszélyt kikerülték. Ha az 5-ik lovas hadosztály esetleg a már kéznél levő 6-ik hadosztálylyal együtt a Murat dandárt azonnal üldözőbe veszi s avval egyidejűleg nekiront a francia gyalog táborhelynek, képzelhető, minő óriási zavar és rendetlenség keletkezett volna a francia hadtestek sorában; így azonban a 10 óra tájt a színhelyre érkező német gyalogsági oszlopélek az ellenséget erős állásban, már harc-hoz felfejlődve találják. A leirt tevékenységgel a kémszemlének tulajdonképeni célja, a földérintés, el volt érve, a francia sereg zömének holléte iránt kétség többé nem lehetett.

A harc lefolyása déli 12 óráig.

Az ágyudörgés és a Murat lovas dandár által felriasztott francia tábor gyorsan fegyvert fogott, mire a Gravelotte-ban időző Bazaine azonnal előre sietett és a II. és IV. hadtest parancsnoksága által előlegesen tett intézkedéseket jóvá hagyta, melyek szerint az időközben fegyverbe lépett csapatok következőleg léptek akcióba:

A II. hadtesttől:

A legszélső balszárnyon a *Lapasset* dandár nyomult előre a Bois de St. Arnould-ba;

²⁷⁰) Les reconnaissances rentrent et ne signalent pas de forces ennemies dans le voisinage. Frossard.

ettől jobbra a *Vergé* hadosztály fejlődött harcra még pedig a *Jolivet* dandárral a Bois de Vionville-ben, csakhamar annak nyugati szegélyét szállva meg, — a *Valazé* dandárral előbbtől északra a szabad fensikon;

a *Bataille* hadosztály *Pouget* dandarából a 12-ik vadász-zászlóalj és a 23-ik serezed Vionville- és Flavigny-t szállotta meg; az ugyanezen dandárhoz tartozó 8-ik serezed az említett két hely között foglalt állást s különösen az ottani facsoportot tartotta erősen megszállva.

A *Fauvart Bastoul* dandár második harcvonal gyanánt állott fel s a *Pouget* dandár és a *Vergé* hadosztály közötti hézagot töltötte ki.

A VI. hadtesttől:

a *La Font de Villiers* hadosztály *Colin* dandára a *Pouget* dandár erősítésére rendeltetett előre, minek folytán a 93-ik serezed szintén Vionville megszállására használtatott fel. A hadosztály másik *Becquet de Sonnay* dandára a Vionville-től északkeletre fekvő magaslatokon, s végül tőle északra a Römerstrasse-ig a *Bisson* hadosztály jelenlevő 9-ik serezedé²⁷¹⁾ volt állást foglalandó; a továbbiakra nézve Bazaine következőleg intézkedett: Az egész *gárda* és a VI. hadtest 4-ik, *Levassor* hadosztálya Gravelotte és Rézonville között a műút mentén tartalék viszonyba rendeltetett. A tüzértartalék Rézonville mellett maradt, ettől északra Rézonville és Villers aux Bois között a Vionville mellől visszavonult *Forton* és *Valabrègue* lovas hadosztályok állottak fel.

Az ekként harcukész állapotba helyezkedett francia csapatokkal szemben bukkantak ki a német III. hadtest oszlopélei Gorze és Buxières felől a fensik déli és délnyugati szegélyén.

Az 5-ik gyalog hadosztály reggel 9 óra tájban ért Gorze-ba, a hol az előőrsök és az ott egybegyűlt 6-ik lovas hadosztály által jelentetett, miszerint az elől fekvő fensikon levő „ellenséges tömegek Gorze felé előnyomulni látszanak.“ E jelentésre az elővéd parancsnoka, *Döring* vezérőrnagy a Côte Mousa-t és a Thiebault majort az elővéd 2-2 századjával megszállatta, mialatt a 9-ik dandár a városon átvonult.

Alig hogy az élt képező 2 lovas század a fensikra kiért, őket is a Rauch dandárhoz hasonlóan, a Bois de Vionville-ből öldöklő tűz fogadta úgy, hogy kénytelenek voltak Anconville Ferme felé visszahúzódní. Ellenben a lovasságot követő 2 elővéd zászlóalj nagyobb ellentállás nélkül nyomult előre a Bois de Vionville északi kiszögélése felé s 1/4 11 órakor az elővéd ütég a tűzvonal bal szárnyán szintén harcra lépett, az elővéd dandár többi része pedig követte az első harcvonalat.

²⁷¹⁾ Lásd 259. oldal.

A sikernek ezen benyomása alatt a hadosztály parancsnoka *Stülpnagel* tábornok elővédjét elegendőnek tartotta, hogy avval a Rézonville felől jövő ellenséges csapatokat feltartóztassa, miért is a 10-ik dandárral Flavigny felé szándékozott előnyomulni; a szerzett benyomásról egyidejűleg a 6-ik gyalog hadosztály parancsnokát is értesítette.

A növekvő ellenséges ellentállással szemben *Stülpnagel* tábornok a már harcban álló elővéd üteg mellé a hadosztály összes tüzérségét fejlődttette fel.

Ezalatt az F/48. zászlóalj kivételével a 9-ik dandár összes gyalogsága a Bois de Vionville és Bois de St. Arnould-ba hatolva, véres ide-oda hullámozó harcczal, mely alatt többször kézi tusára került a dolog, csak nagy nehezen, lépésről-lépésre jutottak előbbre a Jolivet és Lapasset dandár csapatjai ellen.

Másrészt a 9-ik dandár fenmaradó F/48. zászlóalja a tüzér vonalat balról megkerülve iparkodott előrehatolni, de a Valazé dandár csapatjai által balról oldaltűzbe vétetvén, megtizedelve és teljesen felcszolva volt kénytelen a Bois de Gaumont-ban menedéket keresni. A zászlóalj fosztványait az épen megérkező 10-ik dandár élzászlóalja (I, 52) vette fel; ennek parancsnoka ugyanis Döring vezérőrnagy által sürgős segélynyújtásra szállítatván föl, anélkül, hogy ezrede felfejlődését bevárta volna, az üldöző ellenségre vetette magát. Véres áldozat árán bár, de csakis úgy volt kilátás az állását már-már odahagyó tüzérség szorult helyzetén segíteni; a zászlóalj az ellenség öldöklő tüzétől iszonyú veszteséget szenvedett²⁷²), az összes tisztek harczon kívül helyeztetek; ugyanakkor, kevéssel 11 óra után esett el az ezen szárnyra siető dandárnok, Döring vezérőrnagy is. Ezek után a lelkes zászlóalj maradványa az ellenfél erőteljes lökemének engedni volt kénytelen, mely az által keletkezett, hogy Bataille tábornok látva a poroszok térnyerését, a Bastoul dandár élére állva, azt személyesen rohamra vezeti előre.

E válságos pillanatban érkeznek meg a 10-ik dandár többi csapatjai; az élen levő 52-ik ezred másik két zászlóalja futólépésben rohan fel a magaslatra és az ellenlökemre indult francziákat Flavigny irányában nagy veszteségek árán a Khf magaslaton álló tüzérség oldalozó tüzének segítségével visszaveti. A 10-ik dandár még beérkező részeivel, valamint a 6-ik hadosztálynak időközben harczbalépett tüzérségének támogatása alatt sikerült aztán *Schwerin* vezérőrnagnak a magaslaton lábát megvetnie. A leirt lökem alatt

²⁷²) Das Bataillon erlitt ungeheure Verluste durch das verheerende Feuer des Gegners. Gleich zu Anfang war der etatsmäßige Stabsoffizier, Major v. Schorlemmer, gefallen; von einer Hand in die andere ging die Fahne, denn einen Fahnenträger nach dem andern streckten die feindlichen Kugeln nieder. Bald waren sämtliche Offiziere des Bataillons ausser Gefecht gesetzt.

Bataille tábornok, közvetlenül utána pedig Valazé tábornok is megsebesül, mire $1\frac{1}{2}$ 12 óra felé mindkét dandár rendetlenségbe jutva futásnak ered.

Majdnem egyidejűleg, mint később látni fogjuk, a Flavigny-Vionville-t megszállva tartó Pouget és Colin dandár is visszavetített.

Kevéssel utóbb — 12 óra tájban — a harcsvonal jobb szárnyán a poroszok már majdnem az erdőszélig jutottak előre.

Nemsokára új, nem várt erősítések érkeztek. A X. hadtesthez tartozó, 15-én este Novéant-nál állott és a X. hadtest parancsnoka által Chambley-be irányított *Lynker* különítmény Gorze-ban ágyusztót hallván, a csatatérre sietett és magát Stülpnagel tábornok rendelkezésére bocsátotta, ki a különítményt a harcban álló tüzérség mellé részben annak fedezetére rendelte.

A *6-ik gyalog hadcsz'ály* már reggel 8 órakor bontakozott ki a Bois de Harl-ból, a honnan Vionville és Rézonville közelében a nagy francia táborok világosan láthatók voltak, miért is a hadosztály Buxières-nél, elől a 12-ik, mögötte a 11-ik dandárral mindegyik dandár 2—2 harcsvonalban felfejlődött, a jelenlevő hadtestparancsnok *Alvensleben* tábornok pedig szemrevételezés céljából előre lovagolt.

Ekkor érkezik be az 5-ik hadosztály értesítése a helyzetről, mely azon nézetnek adott kifejezést, miszerint *az ellenség visszavonulófélben van északi irányban*. Ennek folytán Alvensleben tábornok 9 óra 30 perczkor meghagyta a 6-ik gyalog hadosztálynak, hogy Mars la Tour-on át haladék nélkül Jarny-ba meneteljen, hogy ezáltal az ellenség utja nyugat felé elvágassék. Egyidejűleg a 2-ik hadseregparancsnokságnak Pont-à-Moussonba hasonló értelemben szerkesztett jelentés küldetett.

Időközben a hadtesttüzérség parancsnoka a két lovas hadosztálynál információt szerzett magának a dolgok állásáról s a tüzérséget a 2-ik dragonyos ezred fedezete alatt jobbra előre a fensikra rendelte. A magaslat különböző helyein egyenkint harcba lépő ütegek a Vionville-Flavigny-ből ellenük összpontosított gyalogsági tűz által részben visszafordulásra kényszerítettnek, de később más helyen újból felvonulnak.

Ekkor már Alvensleben tábornok is átlátta a jobb oldalában fenyegető veszélyt, miért is meghagyta, hogy a 6-ik hadosztály arczot váltson északkeletnek; ennek értelmében *Buddenbrock* tábornok 10 óra 30 perczkor „dandárokkal jobbra kanyarodást” rendel el; 12. dandár irány a mars la tour-vionvillei műút mindkét oldalán, a 11. dandár a tronville-i út mentén.

A jobbrakanyarodás végrehajtása után a két dandár helyzete, valamint a csapattestek számára kijelölt irány az V. számú csata-terven látható. A 24-ik ezred a legszélső balszárnyon lépcső viszonyban volt visszahagyandó, hogy szükség esetén a hadosztály

baloldalát a Tronviller Büsche-ből jövő meglepések ellen védelmezze.

A francziák ez időtájt, mint már említve lőn, a Vionville Flavigny által jelölt vonalat a Pouget és Colin dandárokkal tartották megszállva.

A 11. dandár 1-ső harczzonalában előnyomuló 35. ezred jobbszárny-zászlóaljja Flavigny-, az 1-ső Vionville-, a középső pedig a két helység között fekvő facsoport felé tartott. Főleg ez utóbbi nagy veszteséget szenvedett s a Khf-hez érve, egyelőre nem mehetett tovább. A második harczzonalat képező 20-ik ezred az ellenség gránát tüze elől Tronville-től keletre a teknőben keresett menedéket s egyelőre csak III. zászlóaljja küldetett előre az első harczzonal közepének és balszárnyának támogatására.

A 12-ik dandár első harczzonalát képező 64-ik ezred II-ik zászlóaljja Vionville nyugati, a fusilier zászlóalj pedig átkarolólag annak északi szegélye felé nyomult előre; az I-ső zászlóalj a közép mögött állott fel s élénk tüzzel támogatta a másik két zászlóalj előnyomulását

A második harczzonal a Tronviller Büsche-nél felvevő állást foglalt.

Az ekként 3 oldalról körülfogott Vionville kevéssel $1\frac{1}{2}$ óra előtt gyors rohammal bevétetett.

A sikerült roham után a 24-ik ezred is előre ront, de csakhamar túlerős, a Römerstrasse és a nagy műút között összefüggő s folyton erősbödő ellenséges arczzonalat lát maga előtt. *Canrobert* tábornok ugyanis látva a porosz balszárny előnyomulását, St. Marcelnél álló *Tixier* hadosztályát is az első harczzonalba rendelte, melynek tüzésége az erdőszélén máris akcióba lépett.

Egyidejűleg *Bazaine* a III. és IV. hadtesthez parancsot küldött, miszerint menetüket siettessék és hogy eredeti rendeltetésüktől eltérőleg az ütközetvonal jobb szárnya mögé vonuljanak.

A porosz 24-ik ezred ily nagyszámu ellenséggel szemben hathatós tűz kifejthetése céljából mindhárom zászlóaljjal rajvonalat alakít.

Buddenbrock vezérőrnagy látva a balszárnyon fenyegető veszélyt, a Tronvillenél tartalék viszonyban maradt két zászlóaljból egyet — a II/20-at — e szárnyra rendelte s egyuttal a hadosztály jobb szárnya mögött felállott hadosztály-tüzéségnek meghagyta, hogy a bal szárny támogatása végett Vionville-nél foglaljon állást, e helyett a jobb szárnyon Flavigny felé az éppen beérkező hadtest-tüzéség vonult fel.

Ha e pillanatban végig tekintünk a harcmezőn, a francziák tömör, minden perczen tetemes erősbitésekre számító tűzzonalával szemben egy 9000 lépés-nél hosszabb félkör alakú sekély német harczzonalat találunk, a hol a rendelkezésre álló összes gyalogság és tüzéség már is bevonatott az első vonalba. Ennek érzetében

a III. hadtest parancsnoka a gyenge harcsvonal tényleges gyaránt az újból egyesített 2 lovas hadosztályt állíttatja fel az 5-ik, illetőleg 6-ik gyalog hadosztályok mögé.

Időközben a francziáknak a Römer-Strasse és a nagy műút között felvonult tüzérsége Vionville-t pusztító tűz alá fogta, úgy, hogy abban a további megmaradás lehetetlenné vált. Nehogy a balszárny visszavonulni kényszerítettessék, *Buddenbrock* vezérőrnagy az utolsó mentő hajszállhoz kapott s a még egyes-egyedül zárkózottan Tronville-nél tartalékol maradt I/20. zászlóaljat előre rendeli; ez Vionville és Khf. között előnyomulva, mintegy 1500 lépésnyi széles arcsvonalat magával sodrit előre s így a legnagyobb s végső erőmegfeszítések útján sikerült a Vionville előtt fekvő magaslatok szegélyét birtokba ejteni.²⁷³⁾

A francia tűzvonala az ellene rohamra indult 2 lovas század daczára teljes rendben vonul hátrább a magaslat koronája felé, csak Flavigny védőrsége nem akart még sehogysen tágitani, daczára annak, hogy a major a becsapódó porosz lövedékek folytán kigyuladt. A 12., 52. és 35. ezred részeinek végre ismétlen végrehajtott rohamok után sikerült a francziákat innen is kiszorítani, miáltal a 6-ik hadosztály jobb szárnyán megbecsülhetlen kulcsponthelyre jutott; ugyanekkor veretett vissza — mint tudjuk — a Bastoul és Valazé dandárok ellenlökeme is.

Kevéssel előbb $\frac{3}{4}$ 12 tájban, érkezett a harcsvonal balszárnya mögé újabb váratlan erősítés: a X. hadtest parancsnoka által szin-Chambley-be irányított 37-ik gyalog dandár fenmaradó része²⁷⁴⁾, mely a Lynker különítményhez hasonlóan a III. hadtest parancsnokának rendelkezésére állt. Ennek egyik zászlóalja a harcsvonal balszárnya mögé rendeltetett, fenmaradó része pedig egyelőre Tronville-nél állott fel.

²⁷³⁾ E valóban élet-halál fölött döntő végső megfeszítést a V. M. következőleg eseteli:

„Bei diesem Vorgehen auf der fast gänzlich unbedeckten Hochfläche gegen die breit entwickelte Front der Franzosen entbrennt sogleich ein hartnäckiger Kampf, in dessen blutigem Hin- und Herwogen die einheitliche Leitung bald aufhört. Die Umsicht der unteren Führer und die Tapferkeit der Einzelnen tritt an ihrer Stelle. Je nachdem die Bodenverhältnisse, das feindliche Streichfeuer, die augenblickliche Eingebung der Offiziere es mit sich bringen, werden die auseinander gezogenen Compagnie-Colonnen hierhin und dorthin getrieben und unter einander gemischt. Versprengte schliessen sich an Versprengte und greifen nach besten Kräften wieder in das Gefecht ein. Vergeblich wäre der Versuch ein treues Bild dieses wilden Kampfes in allen seinen Einzelheiten wiederzugeben. Nach langem und heissem Ringen sind die Preussen etwa 1000 Schritt weit in östlicher Richtung vorgedrungen, und als es ihnen schliesslich gelingt, die Stellung an der Baumgruppe und die derselben zunächst liegenden Höhen dem Gegner zu entreissen, wendet sich dieser zum Rückzuge.“

²⁷⁴⁾ Lásd a hadrendet (VIII. sz. melléklet)

Megjegyzések :

A gyalogsági harc épügy mint Spicheren és Colombey-Nouilly-nál, e csatában is feltűnően egyenlőtlen erőviszonyok között vezettedik be, a mennyiben a német lovasság fellépése által felriasztott francia hadtestek harcra fejlődve várják a német oszlop-élek megjelenését.

Az ellenségnek ily erősen megszállt állásával szemben főleg az erdőszorosból kibontakozó 5-ik gyalog hadosztálynak volt bajos a helyzete. Hátha még Gorze-nál a szoros francia gyalogság által meg lett volna szállva! A németek különben az által, hogy a nevezett várostól északra fekvő többnevű erdőt már 16-ikára való éjjel meg nem szállották, szintén mulasztást és hibát követtek el; a megszállás pedig könnyen lett volna eszközölhető, miután Gorze amúgy is kezükben volt.

Legkésőbb azonban a kibontakozás előtt, a felfejlődés biztosítására kellett volna az erdőszéleket a menetvonal mindkét oldalán megszállani; a Côte Mousa és Thiebault major megszállása által, bár a jelen esetben elégségesnek mutatkozott, a hadosztály kibontakozása, vagy pláne annak felfejlődése a fensikon biztosítottak nem mondható. Különben az itteni eset eléggé különös: a 9-ik dandár nagyobb része az erdőn kívül, a Bois de Vionville-től keletre fekvő magaslaton fejlődik fel s aztán húzódik be az időközben a francziák által megszállt erdőbe, melynek kézrekerítése délig tartó heves küzdelembe került, mialatt — ismételten kiemelendőnek tartom — több ízben kézi tusára került a dolog.

A 10-ik dandár a beállott sürgős szükség folytán nem fejlődhetett fel rendesen; az izoláltan harcba dobott élzászlóalj vissza is veretik.

A hadosztálytüzérség egyesített alkalmazása ellenben a jobbszárnynak jó szolgálatokat tett.

Stülpnagel vezérőrnagy első helyzetjelentése, valamint Alvensleben tábornok azon intézkedése, melylyel a 6-ik hadosztályt a Rézonville körül harckészen látott ellenséges tömegek daczára Jarny felé irányította, másnak mint a főlény biztos érzetéből fakadó elbizakodottságnak alig tulajdonítható. Annálfeltűnőbb ezen intézkedés, mert hiszen annak kiadása alkalmával 9 óra 30 perczkor, sőt már előbb a csatát bevezető lovasságnak és tüzérségnek máris hátrálnia kellett, a miből nagyobb ellenséges erő jelenlétére következtetni lehetett.

Időközben a hadtesttüzérség parancsnoka is szemrevételezett s úgy látszik más színben látta a helyzetet, mert a tüzérséget felvonultatta. Ebből is különös helyzet fejlődik: míg a 6-ik hadosztály gyalogsága oldalmenetet tesz észak felé, annak lovassága és tüzérsége jobb oldalában felveszi a harcot. A 6-ik hadosztálynak harcba dobása a buxières-rézonvillei-út mentén kétségtelenül sokat könnyített volna az 5-ik gyalog hadosztály sorsán.

Egyébként a 6-ik hadosztály támadása a jobbra kanyarodás után igen szépen hajtatik végre, de a tüzéség bevezető tüze és hathatós támogatása nélkül.

Vionville és Flavigny esete igen tanulságos; ebből is kitűnik, hogy falvak, majorok s egyáltalában jól látható tárgyak az ellen tüzéségének igen jó célpontul szolgálnak, úgy hogy azokban a tartós megmaradás lehetetlen. Ugyanitt látjuk az elősodritásnak remek példáját is, midőn egy zászlóalj, nem is számítva a később hozzája csatlakozó legszélső jobb szárnyat, 5 már végkép kimerült, mintegy 1500 lépésnyi kiterjedést vett zászlóaljnak új erőt, lelket kölcsönözve, azokat magával előre rántja!

Tartalékok a hadosztályt, önálló előnyomulásához mérten, mindkét szárnyon követik, de ezek csakhamar az első vonalba vonatnak, úgy hogy déltájban a mintegy 4000 lépésnyi arczonalat felvett hadosztálynak a rajvonal mögött zárkózott gyalogsága már egyáltalában nincs.

Az egész hadtest kiterjedése körülbelül 9000 lépésnyi, mely mögött tartalék gyanánt lovasságon kívül mindössze a 37-ik gyalog dandár 3 zászlóalja áll.

A tüzéség nagyobb tömeggé nem egyesített; a színhelyen jelenlevő 21 üteg többszöri állásváltoztatás után déltájban 4 egyenlő csoportban nyer alkalmazást. Fedezetéről kevés kivétellel lovasság gondoskodik.

A 67 zászadnyi lovasságból 20 század az 5-ik, 17 század pedig a 6-ik lovas hadosztály parancsnoka alatt egyesítve van; előbbi a 6-ik gyalog hadosztály közepe, utóbbi a két gyalog hadosztály két belső szárnya mögött foglal állást. 26 lovas század az arczonal mögött, 4 század pedig a bal oldal megfigyelésére és biztosítására van kirendelve. A harczzonalaktól ketetre elterülő Bois des Ognons mindkét fél részéről teljesen ignoráltatott.

A déli órában a 6-ik gyalog hadosztálylyal (14 zászlóalj), valamint az 5-ik gyalog hadosztály 11 zászlóaljával szemben francia részről 23—23 zászlóalj gyalogság áll közvetlenül harcban. Legközelebbi erősítés a francia jobbszárny mögött a Tixier hadosztály, a közép mögött a Levassor hadosztály.

A francia arczonal kiterjedése körülbelül 7000 lépés. Szinte megfoghatatlan, hogy a tömöttebb, jobb állásban levő francia vonal egész hosszában lassan bár, de egyre tért veszített, ez csakis tisztán védőleges magatartásának tulajdonítható.

Bazaine intézkedéseire a következőket jegyezzük meg:

Lovasságának felhasználása után itélve, nem valószínű, hogy a marsall a németek 15-iki helyzetéről csak megközelítőleg helyes tudomást szerzett volna; annyit azonban már a 14-én vívott csatából is kombinálhatott, miszerint egy nap kevés volt arra, hogy az egész Metz előtt álló német sereg a Mosel tulsó partjára átkeljen; ezen körülmény tehát a mellett szólt, hogy 16-ika folyamán a német

hadseregnek csak egy része állhat vele szemben, a mi a csata elfogadását mindenestre eléggé indokolja.

A megtámadtatás pillanatában az elhatározás csak kétféle lehetett: erejének egy részével a fensikon helyt állani, míg a sereg zöme északi irányban elvonul, vagy pedig, a mit a helyzet inkább parancsolt, a csatát elfogadni, de ez esetben teljes erejének latbetetésével positiv eredményre törekedni, azaz támadólag kellett volna fellépnie. Bazaine e két alternativa közül egyiket sem fogadta el tisztán; elhatározta ugyan, hogy egész erejét akcióba hozza, de a II. és VI. hadtestnek már kezdetől fogva meghagyta, hogy védőleges harczot vivjanak. A positiv eredmény utáni törekvés itt is csak az alsóbb parancsnokoktól indul ki, a mi az áldozatdús, de vég-eredményükben semmis és már Spicherennél jellegzett ellenökem-félékhez vezet; ezt bizonyítja a Valazé, ezt a Bastoul dandár esete.

A. V. M. hibáztatja Bazainet, hogy tartalékát Gravelotte-nál tartotta vissza, mondván:

„Eleinte az összes gárda és a VI. hadtest egy része a csata-térnek oly szakaszában állítottatott fel, mely ellen komoly támadás egyáltalában nem intéztetett.“

Igaz, hogy ezen irányból komoly támadás nem következett be, *de bekövetkezhetett volna* annál is inkább, mivel a Mosel völgyéből Gravelotte felé a Mance völgyébe jó közlekedési vonal vezet; hogy sem a marsall, sem a gárda hadtest parancsnoka a csata folyama alatt sem ezt, sem a Bois des Ognonst fel nem derítette, inkább roható fel mulasztásul; különben is a felderítés és hirszerzésre egyáltalán vajmi kevés suly lett fektetve.

A francia erőelosztást²⁷⁵⁾ nagyjában véve a helyzethez mértnek kell jelezniünk, csakhogy az ez által kínálkozó előnyt legkésőbb a III. és IV. hadtest beérkezése után ki is kellett volna aknázni.

A csata lefolyása 12 és 3 óra között.

Midőn déltájban a francia II. hadtest az egész vonalon hátrálni kezdett, az ezen szárnyon jelenlevő *Bazaine* az üldöző ellenség feltartóztatására a Lapasset dandárhoz beosztott 3. lancier- és a gárda vértés ezredet rendelte előre. Előbbi felfejlődése után csakhamar vissza is fordult; a gárda vértés ezred ellenben a földön szanaszét heverő tábor szükségletek és maradványok által bár feltartóztatva és rendetlenségöe hozva, az elrendelt támadást e nehézségek daczára kiváló vitézséggel hajtotta végre. A 1/2 óra tájban keresztülvitt támadás a Flavygny-tól keletre előnyomuló II/52. és F/12. zászlóalj ellen irányult, melyet a rajvonat 250 lépésről pusztító gyorstüzzel fogadott; mindazáltal a lovasság áttör a gyalogsági vonalon, mire ez utóbbi hátrafordul s úgy veszi üldözőbe puska-

²⁷⁵⁾ Lásd a csatatervet.

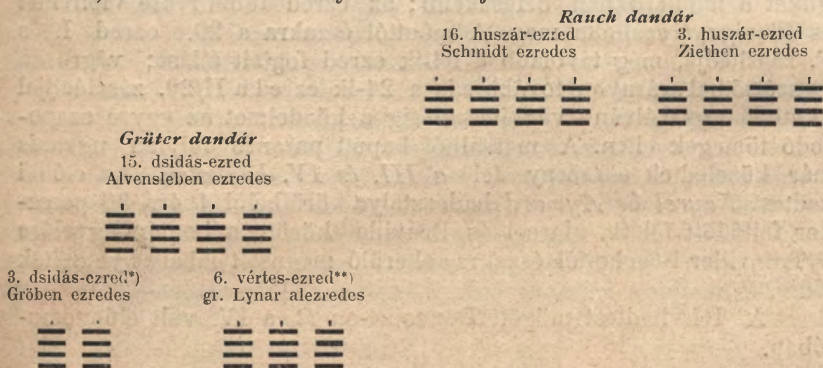
tüzével a rendetlenségbe jutott gárdistákat, kik ellen időközben a Flavigny mögött álló 11. és 17. huszárezredek századjai is rohamra indultak. A francia lovasság maradványa a német huszárok által üldözőbe véve visszafordul; utóbbiak Rézonville előtt a francia 3-ik vadász zászlóalj és a Bazaine által személyesen előre vezetett gárdaüteg tüzebe kerülvén, Flavigny mögé voltak kénytelenek visszahúzódni. E kis epizód alatt maga Bazaine is életveszélyben forgott²⁷⁶⁾.

A francia gárdisták által hőiesen keresztül vitt roham alatt 22 tiszt 208 gárdista és 243 ló helyeztetett harczon kívül.

A francia II. hadtest megkezdett hátrálásának üldözése céljából időközben *Alvensleben* tábornok is lovasságot rendelt előre. E feladattal a 6-ik lovas hadosztály bízott meg, ez azonban csak délután 1 óra tájban ért az alábbi ábra szerint²⁷⁷⁾ csoportosítva a fensikra, a midőn már hátráló csapatok helyett friss, érintetlen ellenséggel szemben találta magát. Bazaine ugyanis a hátráló II. hadtest felvétele céljából a *Picard*-gárda hadosztályt rendelte előre, mely Rézonville-től délre harczra fejlődött, hogy a II. hadtest által odahagyott vonalakat újból elfoglalja; a hadosztály 3-ik ezrede pedig a Lapasset dandár támogatására rendeltetett, mely a Bois de St. Arnouldtól északra fekvő magaslatokon derekasan tartotta magát. A 6-ik lovas hadosztály fejlőlése — állítólag helyszüke s egyéb kicsinyes okok miatt — csak részben sikerült. Alig hogy az első harczvonal Flavigny és a buxières-rézonville-i út között rohamra indult, heves

²⁷⁶⁾ A porosz huszárok — írja Bonie — hallatlan vitézség jelét adva, annyira előre mennek, hogy a marsallt körülfogják. Ez vezérkarával együtt kardot rántani kénytelen, úgy hogy már kézi tusára került a dolog, midőn az 5-ik huszár-ezred egyik századja, mely du Preuil tábornok által idejekorán értesítettet, valamint a 4-ik *chasseur* ezred egyik századja ép jókor érkeznek, hogy a marsallt és a II. hadtest egész törzsét megmentésék.

²⁷⁷⁾ A 6. lovas hadosztály harczhoz fejlődése:

*) Az ezred két százada a Mosel jobb partján maradt.

**) Az ezred 4-ik százada tűzérfedezetül volt kirendelve.

ellenséges gránát- és puskatűzbe jutott s így a hadosztály nem csekély veszteséggel Flavigny mögé veretett vissza.

A leirt lovas támadás alatt a jobb szárny és közép mögött felállítva volt 3 tüzér csoport előbbre vonatott, és pedig a jobb szárnyon levő csoport a Bois de St. Arnould északnyugati csúcsához, a középső a gorze-flavigny-i útig, a Khf. magastaton levő pedig Flavigny elé, attól keletre.

Ez által a Bois de St. Arnould és Rézonville közötti magaslat hathatós tüzér-tűz alá vétetett, mincképpen folytán a francia támadó kísérletek e szárnyon sehoggy sem vergődhettek zöld ágra, másrészt pedig a lőszer fogytán levő német jobb szárnynak sem sikerült a Bois de St. Arnould északi szegélyénél előbbre jutni. E szerint a harcsvonal e szárnyán a küzdelem jó ideig álló tüzeharc jelleget öltött.

Annál komolyabbá vált a helyzet a németekre nézve a másik szárnyon. Alig hogy Vionville-Flavigny kézre került, a hátráló *Colin* és *Pouget* dandárt üldöző német osztagok pusztító oldaltűzbe kerültek. *Canrobert* tábornok t. i. az eddig tartalékviszonyban állott *Bequet de Sonnay* dandárt ²⁷⁸⁾ éppen az üldözők oldalában, a *Bisson* hadosztály 9-ik ezrede mellé fejlődttette fel, utóbb említett ezred jobb szárnyán pedig a Tixier hadosztály *Péchet* dandára lépett fel a Römer-Strasse mentén a német legszélső bal szárny ellen. (II 24. és II/20. zlj.)

Ily körülmények között a további üldözést beszüntetve, a 6-ik hadosztálynak az ujonnan fellépő francia csapatok ellen nagy jobbrakanyarodás alakjában arczot kellett váltania észak felé. A kanyarodó jobb szárnyat a II/52. és F/12. zászlóalj képezte, ezeknek sikerül is a nagy műutig előrejutni, a hol azonban hatalmas golyózapor fogadja őket, s miután tölténykészletüket mind ellőtték, a megmaradt gyenge romok Vionville és Flavigny felé vettetnek vissza. Az említett két zászlóaljtól balra a 35-ik gyalog ezred I. és II-ik zászlóaljának részei nyomulnak előre, és sikerül is magukat a műútárokban befészkelni; az ezred többi része Vionville és Flavignyt szállotta meg. A műúttól északra a 20. ezred I. és F. zászlóalja, még távolabb a 64-ik ezred foglalt állást; végre a legszélső bal szárnyon továbbra is a 24-ik ezred a II/20. zászlóaljjal folytatta ugyszólván végkimerülésig a küzdelmet az egyre szaporodó tömegek ellen. A marsalltól kapott parancs folytán ugyanis már közeledtek e szárny felé a *III. és IV. hadtestek*. Az előbbi hadtest *Nayral* és *Aymard* hadosztálya körülbelül 1 óra 30 perczkor fejlődött fel St. Marcel és Bruville között, a honnan egyelőre a Tronviller Büsche-től északra elterülő magaslat lábáig nyomultak előre.

A III. hadtest mögött Doncourt-on át a IV. volt előnyomulóban.

²⁷⁸⁾ Lásd 261. oldal.

A III. hadtest *Montaudon* hadosztályát Bazaine Gravelotte felé irányította, mivel onnan a *Deligny* gárda hadosztályt és a gárda vadász zászlóalj, menekülő parasztoktól kapott azon hirre, hogy a Mosel völgyéből Gorze felé nagy porosz csapattömegek vannak utban, — a Bois des Ognonsba rendelte.

A II. hadtest 2 megviselt hadosztálya szintén Gravelotte tájékán gyülekezett.

Végül a *Levassor-Sorval* hadosztály utasított, hogy egyelőre 1-ső dandárával a IV. hadtest és a Picard hadosztály közötti ürt töltse ki.

A német balszárny ellen ekként készülődő oldaltámadás elensúlyozására csupán az ujonnan a színhelyre érkezett *37-ik gyalog dandár* 3¹/₂ zászlóalja állott rendelkezésre, melyből az egyik, a II/91. zászlóalj, mint tudjuk, beérkezése után azonnal a harc vonal balszárnya mögé rendeltetett²⁷⁹⁾, maradt tehát érintetlenül mindössze harmadfél zászlóalj, mely 12 óra 30 perczkor a Tronviller-Büsche felé rendeltetett előre. A sűrű cserjével benőtt erdőn való fáradságos áthatolás után annak északi és északkeleti szegélyén a 10 századnyi csapat St. Marcel irányából erős ellenséges tűz alá vétetik, mely a további előnyomulást lehetlenné tette.

Körülbelül 2 óra körül lehetett az idő, a midőn a *Levassor-Sorval* hadosztály által megerősített VI. hadtestnek parancsnoka *Canrobert* tábornok jobb oldalban a III. és IV. hadtest, bal oldalban a gárda előnyomulásáról tudomást szerezve, elhatározta, miszerint saját hadtestével Vionville irányában erőteljes támadásba megy át.

Alvensleben tábornok látván az ellenséges tömegek csoportosulásából származó, saját bal szárnyát agyonnyomással fenyegető veszélyt, más csapat hiányában, utolsó kísérlet gyanánt, miután e tekintetben a neki közvetlenül alá nem rendelt 5. lovas hadosztály parancsnokával²⁸⁰⁾ megállapodásra jutott, a lovasság harc badozására szánja el magát; ezen megállapodás érelmében a hadosztályhoz tartozó 2 dandár főleg a balszárny biztosítására volt felhasználandó, egy dandár pedig különleges feladatra a hadtestparancsnok rendelkezésére bocsátott.

A harc vonal bal szárnyának biztosítása czéljából a Tronvillenél gyülekezett *Barby*-dandárnak meghagyatott, miszerint a Tronviller-Büsche-től északkeletre állást foglalt (a Bredow-dandárhoz tartozó) 13-ik dragonyos ezredhez csatlakozzék. A harc vonal különböző pontjain már amugy is feloszolva levő *Redern* dandárbeli csapatok elfoglalt állásukban meghagyattak s így a különleges feladat koresztülvitelére csupán csak a *Bredow* dandárnak még két fenmaradó, Tronville-nél álló ezrede — a 7-ik vértés

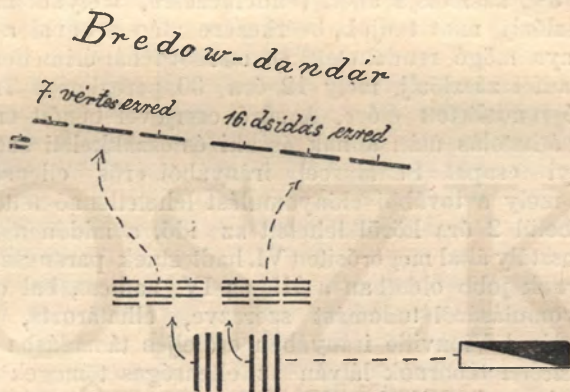
²⁷⁹⁾ Lásd a 265. oldalt.

²⁸⁰⁾ Lásd a hadrendet.

és 16-ik dszidás ezred — maradt; ezek a hadosztályparancsnok által Vionville felé rendeltettek előre.

Utközben a dandárnok azt hívé, hogy a Tronviller-Büsche nem saját, hanem ellenséges gyalogság által van megszállva, az említett erdő felé oldalbiztosításul 2 századot rendelt ki. A nagyon veszélyesnek hitt feladat megoldásával sorshuzás útján a 7-ik vértés ezred 3-ik, és a 16 dszidás ezred 1-ső százada bizatott meg. Alig hogy e két század a kijelölt irányban elindult, Alvensleben tabornoktól parancs érkezett, hogy a dandár a Römer-Strasse mentén felvonult francia tüzérség ellen rohamra induljon. A dandár előnyomulását és felfejlődését az alábbi ábra mutatja.

A Bredow dandár előnyomulása és harcához fejlődése:

Felfejlődése után a dandár heves ágyu- és puskatüzrel fogadtatott, daczára annak átszáguld a francia első harczvonalon, majd keresztül tör a tüzér vonalon össze-vissza vágva az útjába eső fogatokat és kezelő legénységet. Még evvelsem elégedve meg, a harczvágtyól égő lovas csapat tovább folytatja útját, míg 3000-lépésnyi hosszú roham után minden oldalról ellenséges lovasság veszi körül, mely, mint tudjuk, Rézonville-től északra, részben az erdő mögött földve állott fel.²⁶¹⁾ A Forton hadosztály Murat dandára által arcz- és baloldalba, a Gramont dandár által hátba, majd a Valabrègue lovas hadosztály által szintén arczba fogva, a végleg kimerült Bredow dandár rövid kézítása után megfordul s anélkül, hogy a francia lovasság által erélyesen üldöztetnék, ujból az ellenséges gyalog- és tüzér vonalakon átszáguldv, a legsűrűbb golyózapor közepette tör magának utat Flavigny mögé, a hol a 3—3 századdal rohamra indult ezredek mindegyike már csupán 1—1 századot alakíthatott.

Bár nem csatlakozhatunk teljesen a német írókhoz, kik a

²⁶¹⁾ Lásd a 261. oldalon.

vitézül és valódi lovas bravurral végrehajtott támadás erkölcsi hasznát és következményeit túlbecsülik és azt „Todesritt“-nek elkeresztelve, édig magasztalják, annyi azonban kétségtelen, hogy a Canrobert tábornok által Vionville felé szándékolt támadás, mely a 6-ik hadosztályt agyonnyomással fenyegette, ha nem is maradt abban, de vesztett energiájából, minek folytán a német erősbitések időt nyertek a beérkezésre.

Megjegyzések.

Az utóbb leírt harcmozzanat legfontosabb s legérdekesebb részét a lovas támadások képezik, melyek mindannyian nem az illető lovas parancsnokok iniciatívájából, hanem nagyobbára beállott kényszer folytán, a magasabb parancsnokok által rendeltettek el.

Az első, a viszonyok által teljesen indokolt alkalmat a lovaság beavatkozására a francia II. hadtest hátrálása szolgáltatta. Maga Bazaine ad parancsot a támadásra; az előre rendelt 9 század közül azonban csak 5 hajtja végre a rohamot, *melynek heve az ellenségnek kis távolságra adott gyorstüzén törik meg*. Hasonló sors érte az ellentámadásra indult két német huszár ezred ellentámadását is. Ez volt az első tanulságos lecke, mely megmutatta, mit várhat, mire kell elkészülve lenni modern fegyverrel felfegyverzett, kevésbé megrendült gyalogság ellen támadásra induló lovasságnak.

Volt-e és mennyiben lehetett erkölcsi haszna ezen lovas támadásnak, bajos volna bizonyítani; a német gyalogság üldözésének abbanmaradása, inkább saját gyengeségének és a Canrobert hadteste által baloldalában történt veszélyeztetésnek tulajdonítandó, mintsem az amugy is visszavert lovas támadás hatásának.

A hátráló, tehát erkölcsileg megtört csapatok ellen később üldözésre előrendelt 6-ik lovas hadosztály még csak fel sem fejlődik egészen, valószínűleg nem annyira a németek által felhozott indokoknál fogva, milyenek pl. térszüke,²⁸²⁾ a saját tüzéség tüzésnek maskirozása stb., hanem inkább a hadosztálynak késő beérkezése folytán a fensikra, midőn már maga előtt ujonnan harcbaszállott, érintetlen ellenséges vonalat talált magával szemben.

Ez újabb bizonyíték a mellett, hogy lovas támadás főkélléke a gyorsaság, még pedig úgy az elhatározásnál, mint a kivitelben a mi csak az által éretik el, ha a lovas parancsnok saját intencziójából ragadja meg a kedvező, de gyorsan muló alkalmat a beavatkozásra, fölülről megparancsolt lovas támadás a legtöbb esetben elkésik.

²⁸²⁾ Flavigny és a 10-ik dandár balszárnya között 1500 lépésnyi üres, csapatok által meg nem szállt tér volt.

Vajjon mennyiben segítette elő ezen félbemaradt támadás a tüzéség előre vonását, szintén bajos volna megállapítani.

Ezen időponttól kezdve a harc vonal keleti szárnyán lekötő, halogató harc keletkezik, annak döntő sulya a csata befejezéséig az ellenkező szárnyra helyezkedett. Az itt összetömörülő francia csapatok a nagyon is kimerült 6-ik hadosztályt agyonnyomással fenyegetik, de vajjon mit művel, hogyan védekezik a német gyenge tüz vonal e válságos komoly pillanatban? Hogy saját gyengeségét valamiképp elpalástolja, végső erőmegfeszítéssel még előbbre, *támadásra* indul, megmutatván, hogy mire képes a gyalogság, ha állását mindenáron tartani akarja; csak hogy az egyszer több az akarat mint az erő, a térnyerés az egész vonal hosszában inkább bizonytalan ide-oda hullámozássá válik. De ezen elhatározás értéke nem is annyira kézzelfogható eredményben, térnyerésben, mint inkább erkölcsi téren keresendő.

E valóban kétségbeejtő pillanatban határozza el magát a német III. hadtest parancsnoka a még számba vehető tényezőnek, a lovasságnak harczbadobására. De mintha látszanék, hogy az 5-ik lovas hadosztály fölött feltétlenül nem rendelkezhetett, a fenyegető veszély elhárítására mindössze 2 lovas ezred, és még ez sem teljesen indul rohamra, míg ellenben biztosítási célokra ugyanabban a pillanatban 7 ezred alkalmaztatik, illetőleg rendeltetik ki ujonnan, a mi semmi szín alatt sem nevezhető helyes aránynak.

Ha tekintetbe vesszük, hogy ezidőtájt a harc vonal közepe mögött a 6-ik lovas hadosztály egyesítve állott, oly látszata támad a dolognak, mintha Alvensleben tábornok nem akart volna lovasságából egy dandárnál többet a roham kétes szárnyára bizni, egyébbel nem igen magyarázható meg, hogy miért nem lett az 5-ik hadosztály az annyira szükségesnek vélt oldalbiztosításra az egész 6-ik hadosztály pedig harczoló lovasság gyanánt felhasználva. Az állítólagos helyszüke kevésbé elfogadható ok; különben Bredow tábornok akkép segített magán, hogy lovasságával az előtte harczoló 12-ik gyalog dandáron keresztül tört előre támadásra; ugyanezt megtehetette volna az egész 6-ik hadosztály is.

A támadást vezető parancsnok kiválasztása, — a mi ily alkalommal szintén fontos kérdés tárgyát képezi, — sikerültnek mondható; *Bredow* vezérőrnagy szívvel-lélekkel iparkodott kitűzött feladatának eleget tenni, sőt buzgóságában azáltal, hogy a rohamot kelletténél hosszabbra nyújtotta, kisse túl is lőtt a célponton, egyébként a valódi lovas szellemtől áthatott roham keresztülvitele valóban remeknek mondható.

A támadás irányának megválasztását a terepviszonyok befolyásolták. Veszély a 6-ik hadosztályt leginkább északi irányból *St. Marcel* felől fenyegette; errefelé azonban az itt elterülő erdős terepen támadás nem volt intézhető, ezért indul *Bredow* vezérőrnagy dandárával keletnek *Rézonville* felé, nem is sejtve, hogy ott

ellene tulerős lovas tömegek állanak lesben. A terep fedett közeledés és felfejlődés czéljául példásan lett felhasználva.

A roham lefolyása és az általa elért kellemetlen hatás épp úgy, mint az előbbi két lovas támadásnál általában a következő:

A lovasság a legelől levő ellenséges gyalogsági tűzvonalon keresztül lovagol; az utjába eső tűzéréség rendetlenségbe jut, s részint harczképtelenné válik, részben pedig menekülni kénytelen; ezután folytatódik a hajsza, míg a lélekzetüket vesztett lovak ellenséges lovasságra vagy gyalogságra bukkannak, melyen a roham már amugy is lankadt ereje végkép megtörik; a 2-ik harczvonal gyalogsága, ha át is türetik, még nagyobb rendetlenségbe sem jó, és a csakhamar visszaszáguldó lovasságot érzékeny tűz alá fogja s véres veszteséget okoz neki.

A németek a Bredow-dandár támadásának tulajdonítják, a Canrobert tábornok által szándékolt támadó lökem elmaradását, bár a VI. hadtest jobb szárnya továbbra is előnyomulóban maradt. Annyi bizonyos, hogy a merész közbevágásnak nem csak pillanatnyi muló, hanem messzebbre kiható erkölcsi hatása volt, az általa elérni szándékolt negatív eredmény, az időnyerés pedig kétségtelenül eléretett.²⁸³⁾

Még egy megjegyzésünk van a német tűzéréség felhasználását illetőleg. A krízis pillanatában a halogató harczot folytató jobb szárny és közép mögött 14 üteg van tűzállásban, míg az élethalál között küszködő balszárnyat csak 7 üteg támogatja. Ki nevezhetné ezt helyes aránynak és az erő okszerő kihasználásának? Igaz, hogy a négy különálló tűzéréségi csoport már előbb keletkezett, midőn még nem lehetett a helyzetet kellőképpen átlátni; a francia III.

²⁸³⁾ C. v. H. ismert katonai író a taglalt lovas támadásokhoz a következő megjegyzéseket fűzi:

Einen dauernden materiellen Erfolg hatte keine der Attaquen; der moralische Effect ist nicht nachzuweisen, noch weniger zu messen.

Auf Grund der hier gemachten Erfahrungen könnte aber ein allgemeiner Schluss über die Wirksamkeit der Cavallerie-Angriffe in der Schlacht nicht aufgebaut werden.

Dieselben wurden mit so geringen Kräften unternommen, dass man im Hinblick auf die beiderseits disponiblen Cavalleriekräfte ohne viel Übertreibung sagen kann: diese Cavallerie-Angriffe waren nur markiert; die Franzosen hatten gegen 50 Escadronen zur Stelle, die Deutschen nahe an 70, wovon jedenfalls die Hälfte ohne viel Zeitaufwand hätte vereinigt werden können.

Die Angriffe scheiterten, weil die Escadronen kraftlos und ausgepumpt waren, als sie frischen Abtheilungen begegneten.

Wären andere Kräfte zur Stelle gewesen, die ihr Sammeln geschützt und ihre Erfolge weiter ausgebeutet hätten, dann wäre vielleicht auch ein bleibender Erfolg nicht ausgeblieben.

Das sparsame oder zaghafte Einsetzen der Cavallerie kann nur unter ausnahmsweise glücklichen Umständen entscheidende Resultate haben.“

hadtest megjelenése alkalmával a legelső teendők egyike lett volna a St. Marcel-től délre fekvő erdők ellen hathatós tüzer-tüzet kifejteni s e célból a 6-ik hadosztályal végrehajtott jobbra kanyarodás alkalmával legalább is a Khf magaslaton felvonult tüzérseget Vionville-től északkeletre előrevenni.

A francziák által kiadott részletintézkedéseket nem ismerjük, s így csak a Bazaine által kiadott intézkedéseket s az időközben alakult általános helyzetet tehetjük megfigyelés és megbeszélés tárgyává.

A kora délután kiadott intézkedéssel a marsall erejét következőleg csoportosította:

A nagy műttől délre és annak mentén Gravelotte körül állott, illetve ide irányított:

a Lapasset dandár, a gárda hadtest, a III. hadtest 1-ső hadosztálya és a II. hadtest; összesen a harczból már kivont II. hadtest nélkül 40, avval együtt 66 zászlóalj;

a nagy műttől északra: a VI. és III. hadtest, és az éppen beérkező IV. hadtest; utóbbit nem számítva összesen 46, avval együtt 72 zászlóalj.

Evvel szemben állott német részről a harczvonal jobb oldali felén 11, a baloldalin Flavignytól északra 18 zászlóalj.

A Montaudon hadosztálynak Gravelotte és Rézonville közé történt irányítása arra vall, hogy Bazaine, — mint már korábban kifejtettük, talán nem is ok nélkül — leginkább balszárnyát féltette. A mint a fentebbiekből kitünik, a francia erőelosztás majdnem egyenletes, de elvégre is Bazaine tulsúlya csapatok száma tekintében így is biztosítva volt a harczvonal egész hosszában. Egyéb tehát nem hiányzott, mint czéltudatos erős akarat, mely a rendelkezésre álló túlerős csoportokkal a német vékony vonalat — bárhol tört volna is elő — porrá zúzhatta volna.

Canrobert tábornok rászánja ugyan magát a támadólagos előnyomulásra, de ebben sem lüktet életerő, s így, mint később látni fogjuk, látszólagos eredményre nem vezet.

Említésre méltó az a kis epizód is, midőn Bazainet a tüzvonalban látjuk egy üteg elővezetésével elfoglalva, mely alkalommal életveszélyben forgott s majdnem foglyul esik. Erre az a megjegyzésünk, hogy a bátorság és vitézság a legszebb tulajdonságok egyike közkatonától fölfelé a seregvezetőig, de valódi értéke csakis úgy és akkor van, ha az az illető állásához mérten és annak megfelelőleg nyilvánul. Csapatparancsnoktól lefelé a *személyes* bátorság jó példája sokat, gyakran csodadolgot művel. A seregvezetők bátorsága ellenben nem fizikai, hanem inkább szellemi tényező, mely a hadműveletek koncepcziójánál a merész elhatározásban nyer kifejezést, s nem az illető egyénnek saját, hanem alárendeltjeinek tettjei útján nyilvánul. Amott a sziv, itt az ész a lüktető erő, a siker biztos záloga.

A csata lefolyása d. u. 3 és 5 óra között.

A leirt lovas támadások alatt a francia jobb szárnyra rendelt csapatok folytatták előnyomulásukat, a midőn a *IV. hadtest Grenier* hadosztálya $\frac{3}{4}$ óra tájban Bruville tájékára ért, a Tronviller Büsché-vel szemben álló tűzvonal elérkezettnek látta az időt az előnyomulás folytatására, mely erdőnek északi és északkeleti szegélye — mint tudjuk — a 37-ik dandár 10 századja által volt megszállva, az erdőtől nyugatra pedig a 13. dragonyos ezred és a melléje előre rendelt *Barby* lovas dandár foglalt állást²⁸⁴).

Ez utóbbi ellenséges ösztüz által elárasztva, mihamar kénytelen volt Tronville felé visszavonulni. A Vionvillettől északra harcban álló 24-ik ezred a II/20. zászlóaljjal a feléje előnyomuló túl erős ellenség ellen a Tronviller-Büsché-ben keresett menedéket, de csakhamar az azt elfoglalva tartó 37. dandárbeli csapatokkal együtt, melyek összes töltenymennyiségüket ellőtték már, az erdön keresztül egészen Tronville-ig szorítottatott vissza, a hol a 37. gyalog dandár csapatjai a helységet szállották meg, s azonnal annak védelemre való berendezéséhez fogtak, a 24-ik ezred és a II/20. zászlóalj pedig a helységtől keletre foglaltak állást, miután a francziák a műútnál tovább nem nyomultak előre.

A gyalogsággal egyidejűleg az e szárny mögött alkalmazott tüzérség is kénytelen volt Vionville-Tronville közé visszahúzódni.

Az 5 óráig tartó szivós ellentállás alatt a 24-ik ezred 52 tisztet és 1000 főnyi legénységet veszített, a 37-ik dandár csapatjai részéről pedig 20 tiszt és 600 ember maradt a csatatéren.

E kritikus pillanatban jelennek meg újabb erősítések — a X. hadtestnek még hátralevő részei — a végkép kimerült német harcvezető támogatására.

Az augusztus 16-ikára kiadott intézkedés szerint az említett hadtesthez tartozó 19-ik hadosztálynak a Chambley-be rendelt 37-ik gyalog dandár kivételével — mint tudjuk — a gárda dragonyos dandárral Thiaucourt-ból St. Hilair-re, a 20-iknak pedig Pont à Mousson-ból Thiaucourt-ig kellett menetelnie²⁸⁵).

Utóbbemlített hadosztály menetcélját délelőtt 11 óra 30 perczkor elérvén, nyugati irányban előrsöket állított ki, a midőn a hadosztály parancsnokához, *Kraatz* vezérőrnagyhoz a csata színhelyéről segély iránti felszólítás érkezett. Ennek folytán a hadosztály lehető gyorsasággal nemsokára újból utnak indult, úgy hogy az élen menetelő 39-ik gyalog dandár 2 zászlóalja már $\frac{1}{2}$ óra körül Chambley-be ért, honnan *Woyne* vezérőrnagy dandárnok vezetése alatt Tronville felé tartottak.

Az időközben Flavigny felé előrelovagolt hadosztályparancs-

²⁸⁴) Lásd a 271. oldalt.

²⁸⁵) Lásd 256. oldal.

nok rendeletére a 39-ik gyalog dandár fenmaradó része a 3., III., V és VI./10 számú ütegekkel a harczvonal közepe mögé rendeltettek, mely csapatok felhasználásáról később leend szó²⁸⁶⁾.

A 4., IV., 5. és 6/10. számú ütegek a 16-ik dragonyos ezred fedezete alatt a gyalogságot megelőzve, előbb Tronville tájékán, majd a nagy műútig előrevezetve, ott vették fel a harczot az ottani erdőtől északra fekvő magaslaton felvonult francia tüzérséggel.

Ezalatt $\frac{1}{2}$ óra felé a 39. gyalog dandár két élzászlóaljja — I és II/79 — Tronville-ig jutott, a honnan harczra fejlődve, a Tronviller, Büsche-be küldettek előre, melyben a visszahúzódó ellenséggel szemben mindinkább sikerült tért nyerniök.

Időközben 4 óra 30 perczkor a 40-ik dandár is beérkezvén, Tronville-nél harczra fejlődött. Ennek 17-ik ezrede a hadosztályparancsnok által az előbb említett két zászlóalj közé a Tronviller-Büsche-be rendeltetett, a fenmaradó 3 zászlóalj pedig a többször említett erdő és a műút között állott fel, melyekhez 5 órakor a Pont à Mousson-ból beérkező F/56. zászlóalj is csatlakozott²⁸⁷⁾, az e szárnyon levő tüzérség pedig szintén előbbre vonatott.

Miután a francziák a Tronviller-Büsche-ből²⁸⁸⁾ komolyabb ellentállás kifejtése nélkül húzódtak vissza, a németek e szárnyon a status quo-t könnyű szerrel állithatták helyre. Különb en ide nemsokára újabb erősbitések is érkeztek.

A X. hadtest parancsnoka által St. Hilaire-be irányított csapatok közül²⁸⁸⁾ a gárda dragonyos dandár a hozzája tartozó 1 lovas gárda üteggel említett helységet délelőtt 10 órakor érte el, s miután ide keleti irányból ágyúdörgés hallatszott, a dandár parancsnoka, a 19-ik hadosztály parancsnokának, *Schwarzkoppen* tábornoknak beleegyezésével két lovas század visszahagyása után elindult a sejtett összeütközés színhelyére. A hadosztály többi része ellenben folytatta útját kijelölt menetezélja, St. Hilaire felé, a hova az déli 12 órakor érkezett meg. A hadosztályparancsnok éppen a főzés, valamint az előőrsök kiállítását czélzó intézkedéseket adta ki, a midőn a már a délelőtti órákban az összeütközés színhelyére sietett *Voigts-Rhtz* tábornok hadtestparancsnoktól parancs érkezett, miszerint a fél hadosztály a III. hadtest támogatására Chambley-től északkeletre vonuljon be. Utóbb említett hely felé a legrövidebb út Xonville-on át vezet, mindazonáltal *Schwarzkoppen* tábornok az ellenség bal oldalában akarván megjelenni, a mars-la-tour-i nagy műutat választja előnyomulási vonal gyanánt, mely helység felé a vonat fedezésére kirendelt II/57. zászlóalj kivételével, a többi csapatokkal — 5 zászlóalj, 2 utász, 1 lovas század és 2 üteg — kevéssel $\frac{1}{2}$ óra után útnak indult.

²⁸⁶⁾ Lásd a 280. oldalon.

²⁸⁷⁾ Lásd a hadrendet (VIII. sz. melléklet)

²⁸⁸⁾ Lásd 256. és 277. oldal.

Mars la Tournál ez időtájt az előre sietett gárda lovas dandár már beérkezett és innen, majd Ville sur Yron tájékáról kísérte figyelemmel a francia csapatmozgalmakat. Midőn délután 3 óra tájban a német bal szárny visszaszorított a gárda dragonyosok is Mars la Tour mögé vonultak vissza.

A tüzéséggel megerősített 38-ik dandár d. u. 3 óra 30 perczkor Suzemont-ba ért, s ezen helység és Mars la Tour között a műntról letérve, az 57-ik ezred 2 zászlóaljával az első, a 16-ik ezreddel a második harcvonalba felfejlődött. Innen további előnyomulását fél órai pihenő után folytatta Tronville felé, a hova, mint tudjuk, ép ekkor lett a német balszárny visszaszorítva²⁸⁹⁾

Menetközben *Schwarzkoppen* tábornok hadtestparancsnokától parancsot vesz, miszerint a balszárnyon beállott kritikus helyzet ellensúlyozása céljából az előnyomuló francziák jobb oldalába törjön, a mi annál sikeresebbnek ígérkezett, mivel a francziák időközben tulajdonképpen nyomós ok nélkül a támadólagos előnyomulással felhagyva, újból visszavonulóban voltak a Bruville-től délre fekvő magaslatok felé.

A tervezett támadás kivitele céljából a 38-ik dandár Bruville felé arcot vált s így halad a 16-ik ezreddel Mars la Tour-on át, az 57-ikkel pedig a helységet délről megkerülve, a Bruville-től délre fekvő magaslatokon felvonult ellenség ellen.

Mars la Tour-tól északkeletre a dandár félkör alakban 2 harcvonalba a zászlóaljakkal egymás mellett az V. sz. csataterven látható módon ment át a tulajdonképeni harc alakzatba, a dandárhoz tartozó 2 üteg pedig Mars la Tour északkeleti kijáratánál foglalt állást.

De hagyjuk most egyelőre abba az e szárnyon történtek ecsetelését s irányítsuk figyelmünket az időközben a 2 ik hadsereg főhadi szállásán, valamint a harc vonal másik szárnyán és közepén történt dolgokra.

Frigyes Károly a csata első hírént Pont à Moussonban a III. hadtest parancsnokának jelentéséből vette, mely oda konkludált, miszerint az ellenség észak felé visszavonulóban van. Ennek alapján dolgoztatott és adatott ki déli 12 órakor a következő napra szóló hadseregparancs, mely az előnyomulásnak nyugati irányban való folytatását célozta a Maas felé, sőt részben már a mögé is.

Délután 2 órakor azonban beérkezett Kraatz vezérőrnagy jelentése, mely már következtetést engedett a reggel óta folytatott mérkőzés komolyságára, miért is Frigyes Károly törzsével sietve előre lovagolt a harc színhelyére.

Délután 4 óra tájban az 5-ik hadosztály harc körletébe érve, a herceget az általa tíz évig parancsnokolt s ez alatt ismételen győ-

²⁸⁹⁾ Lásd 277. oldal.

zelemre vezetett III. hadtest csapatjai élénk „Hoch!“ kiáltásokkal üdvözölték.

A Bois de Vionville északnyugati csucsnál elfoglalt állásából Frigyes Károly a harcmezőt átpillantván, azon meggyőződésre jutott, miszerint a harczvonal keleti szárnyán az általános helyzet és a terepviszonyok lekötő harczot parancsolnak, ellenben a főnyomást az eddigi eljáráshoz hasonlóan, továbbra is a bal szárnyról kell kifejteni és folytatni, miután e mögött a X. hadtest csapatjai útban és közel voltak már.

A középen és jobbszárnyon e szerint a főszerep, állandó nyugodt tűz kifejtése által a tüzéséget illette, melynek száma a VIII. és X. hadtesttől beérkező 7 üteggel együtt 4 óra körül 18 ütegre szaporodott, melyek Flavigny és a Bois de Vionville között körülbelül 2500 lépésnyi széles téren hatalmas tűzvonalat alakítottak.

A tüzéségen kívül e szárnyon egyelőre még a következő erősbitések érkeztek meg:

A Mosel völgyében visszahagyva volt I/8. és I/12. zászlóalj²⁹⁰⁾ és a Kraatz vezérőrnagy parancsára az 5-ik hadosztály támogatására iderendelt I, II/56 és F/79 zászlóaljak²⁹¹⁾, tehát összesen 6 zászlóalj;

A beérkező I/8. zászlóalj a Lynker különítmény eddigi feladatával, a tüzéség fedezetével bizatott meg, mire az előbb említett különítmény parancsnok felszabadult csapatjaival támadó lökemre indul a Bois de St. Arnouldtól északra fekvő magaslat ellen, de csak pár száz lépésnyire juthatott előbbre, miután a lökem ereje a francziák pusztító tüzén hajtörést szenvedett.

Ugyanide irányult a 20-ik hadosztálytól beérkező 3 zászlóalj támadó lökeme is, mely azonban szintén csak véres veszteséget okozott, de eredményt nem mutathatott fel.

Hasonló sors érte az I/12. zászlóalj beérkezése után Schwerin vezérőrnagy által végrehajtott támadó lökemet, valamint a francziák által több ízben megkísérlett ellenlökemet is.

Ezalatt e szárnyra még további erősbitések érkeztek a VIII. és X. hadtest részéről; sőt azoknak jó része már erősen részt is vett a harcban.

Ez újabb erők megjelenésével és harczra fejlődésével egységes tárgyalás kedvéért később foglalkozunk majd bővebben²⁹²⁾.

A kölcsönös helyzet d. u. 5 óra körül az V. sz. csataterven látható.

²⁹⁰⁾ Lásd a hadrenden a **) alatti megjegyzést.

²⁹¹⁾ Lásd 277. oldal.

²⁹²⁾ Lásd a 285. oldalon.

Megjegyzések.

A délutáni órákban kezdeményezett s a Bredow dandár közbelépése daczára folytatott francia támadás már majdnem más fordulatot adott a csata lefolyásának, a midőn váratlanul, ugyszólván a német tűzvonal kellemes meglepetésére az ellenséges tömegek parancsszóra hátrálni kezdenek. Hogy mi volt tulajdonképpeni oka a visszavonulás elrendelésének, mai napig sincsen teljesen kiderítve; valószínűleg a St. Hilaire felől közeledő ellenségről beérkezett tulzott hamis hírek birhatták rá Ladmirault tábornokot e végzetteljes elhatározásra, a ki ezáltal a győzelem biztos sikerét kisiklani engedte kezéből²⁹³⁾.

A fenyegető fergeteget Schwarzkoppen tábornok hárította el a választott menetirány által anélkül, hogy elhatározásának jelentőségét előre mérlegelhette és átláthatta volna.

Nagyon természetes, hogy a németek kapva kaptak az alkalmon, hogy a már korábban elfoglalt helyzetbe ismét visszajuthassanak, a mi a 20-ik hadosztály élének jókori beérkezése folytán könnyű szerrel sikerült.

Utóbbi hadosztály parancsnoka csapatjainak hova irányításának tekintetében aligha kapott utasítást, csakis így történhetett, hogy az élen levő csapatokból 3 zászlóalj és 2 üteg a kevésbbé veszélyeztetett jobb szárnyra küldetett oly időben, midőn azokra a 6-ik hadosztály körletében égető szükség volt.

Az a félreértés, mely a III. hadtest részéről beküldött helyzetjelentés folytán a hadsereg főhadiszállásán keletkezett, igen tanulságos. Említett hadtest parancsnoka úgy látszik elmulasztotta előljáró parancsnokát az időközben változott viszonyokról tudomásba helyezni, a mi téves alapra fektetett intézkedésekhez vezetett.

Az itt bekövetkezett eshetőség, hogy a hadseregparancsnokságtól mindössze 20 kilométernyire két hadtest öt óra hosszát élet-halál küzdelmet vív, anélkül, hogy előbbi erről tudomást szerezne, a jelentési és parancsadási apparatus elégtelensége, vagy legalább is nem eléggé helyes alkalmazása mellett bizonyít. Ebből is kitűnik, hogy legjobb és legmegbízhatóbb az a benyomás, a mit az illető parancsnok saját észleletei és megfigyelése nyomán szerez; ezért elengedhetlen követelmény, hogy minden parancsnok ott, vagy legalább is közel azon ponthoz tartózkodjék, a hol a további elhatározásokhoz szükséges anyagot részint saját megfigyelései alapján, részint mások jelentései által gyorsan és könnyen megszerezheti.

Mars la Tournál is a hadsereg parancsnokság távolmaradásának róható fel, hogy Frigyes Károly befolyását a harc menetére személyes megjelenéséig egyáltalában nem, sőt még azután

²⁹³⁾ Lásd Ladmirault tábornoknak a 284. oldalon idézett szavait.

is csak korlátolt mérvben érvényesíthette, miután akkor már nagyon is előrehaladott, ugyszólván bevégzett tényekkel állott szemben.

Most pedig foglaljuk össze a délután 5 óra tájban beállott helyzetet, miközben a következő benyomás, illetve kép tárul elénk:

A nyugati szárnyon: a német X. hadtest 17 zászlóalja, továbbá 7 üteg és 8¹/₂ lovas-ezred áll a francia III. és IV. hadtest 39 zászlóalja és 12 lovas ezredével szemben²¹⁴).

A középén: a német III. hadtest 14 zászlóalja, továbbá 10 üteg és 6¹/₂ lovas-ezred áll harcban a francia VI. hadtest 40 zászlóaljával és 2 lovas-ezreddel.

A keleti szárnyon végre 4 hadtesthez tartozó 25 német zászlóalj, 18 üteg és 3¹/₂ lovas ezred foglal állást a gárda, a Montaudon hadosztály és Lapasset dandár 44 zászlóaljával és 13 lovas-ezreddel szemben. E szárny mögé van rendelve a III. hadtest Nayral hadosztálya is, leghátul pedig Gravelotte mellett a harczból kivont II. hadtest állott; az utóbb említett csapatokkal együtt a francia balszárnyra rendelt gyalogság száma 83 zászlóaljat tesz ki. Arcvonal kiterjedés mindkét oldalon körülbelül 14.000 lépés.

Ha e tényeket bővebb megjegyzésekkel kísélni akarnók, messze túl csapnánk e szűk határok közé szorított értekezés korlátain, s így az olvasóra kell bízunk, hogy a fenti adatok alapján az érvelések és következtetések érdekes és tanulságos fonalát tovább fűzze.

A csata folytatása és vége délután 5 óra és esti 9 óra között.

A legszélsőbb német balszárnyon a történetek leírásával a 38-ik dandár harcra fejlődéséig jutottunk; vegyük fel itt újból az események fonalát.

Midőn említett dandár zászlóaljai bal oldalukban a II/10. üteg által kísérve és támogatva az előttük álló magaslatra érték, öldöklő szórólöveg- és puskatűz fogadta őket. A megritkult, de tartalékok előrevonása által újból kiegészített rajvonal 100—150 lépésnyi előrefutással iparkodik tért nyerni. Így jutott a dandár az előlfekvő szakadástól körülbelül 100 lépésnyire; a további előnyomulást a helyenként majdnem áthatolhatatlannak látszó szakadáson át, mindössze 2 zászlóalj s ez is csak nagy ügygyel-bajjal folytathatta, s a tulsó oldalon 150—100, sőt imitt-amott csak 30 lépésnyire bukkant ki a tömör ellenséges vonal előtt, mire a két fel a

²¹⁴) A francia tüzérség elosztásáról biztosabb adataink nincsenek, de általánosságban mondhatjuk, hogy minden hadtest körletében annak saját tüzérsége nyert alkalmazást.

a legborzasztóbb gyorstüzzel árasztja el egymást; a küzdelem csak pillanatokig tartott s a 38-ik dandár a tulerős ellenség által összemorzsolva vették vissza a szakadásba, melynek tulsó meredek szélét a végkép kimerült harczosok közül 300-nál több már nem bírja megmászni, s így ki élve, ki halva az ellenség kezébe kerül; a tisztek nagyobb része szintén hős halált hal, maga a dandárnok szerencsére csak könnyű horzsolással menekül meg.

A hős csapat maradványai Tronville felé rendeltetnek vissza, míg a győzelmi mámorban előretörő francziák feltartóztatására *Voigts-Rhetz* tábornok 6 óra körül az 1-ső gárda dragonyos ezredet és az 5-ik lovas hadosztályt rendeli ki.

Előbbi habozás nélkül a szakadás innenső oldalán már a magaslatra ért franczia 13-ik seregre veti magát s azt visszavonulásra kényszeríti. A leirt roham alatt 12 tiszt, 125 dragonyos és 250 ló helyeztetett harczon kívül.

A 4-ik vértés ezrednek a Tronviller-Büsche-nél ágyufedezetként állott két százada a kedvező alkalmat felhasználni akarván, szintén rohamra indul, de az ellenség hatásos tüze elől mihamar visszafordulni kénytelen.

A leirtak alatt a legszélső balszárnyon levő gárda ütég és gárda lovas század sem maradt tételül, hanem részint a 38-ik gyalog dandár támadását támogatta, annak visszaveretése után pedig, még előbb fekvő állásba előremenve, a dandár visszavonulását fedezte. Francia részről e valóban vakmerő kis csapat ellen előbb a 3-ik vadász zászlóalj, majd a Bois de Greyère szélén álló *chasseur d'afrique* ezred rendeltetett ki. Az utóbbi által végrehajtott támadás mintegy előjátékát képezte a nemsokára bekövetkezett, az egész háboru folyama alatt vívott legnagyobb lovas támadásnak.

A franczia jobb szárny parancsnoka *Ladmirault* tábornok ugyanis még a német 38-ik dandár támadását megelőzőleg a rendelkezésre álló lovasságot a harczonek jobb szárnyára rendelte. Ennek folytán e szárny mögött a következő lovas csapatok gyülekeztek:

„Jobb szárnyunk mögött hátul — írja Bonie — a Ferme de Greyère-től mintegy 500 méternyire *du Barail* tábornok parancsnoksága alatt a 2-ik *chasseurs d'Afrique* ezred állott.²⁹⁵⁾ Ezután következtek *Legrand* tábornok által vezetve, a 2-es és 7-es huszárok és a 3-as dragonyosok (a szintén *Legrand*-hoz tartozó 11-es dragonyosok a gyalogság mögött tartalékban állottak). Bruville helységgel egy magasságban de *France* tábornok²⁹⁶⁾ állott a gárda

²⁹⁵⁾ A *du Barail* hadosztály *Margueritte* dandára a császárt kísérte el. a 4-ik *chasseurs* ezred pedig egyáltalában nem jutott Metz környékére. (Lásd. 241. oldal.)

²⁹⁶⁾ A ki dandárával a császárt *Doncourt*-ig kísérte s azután a harczonek balszárnya mögött maradt. (Lásd a 241. oldalt.)

lancier és gárda dragonyos ezredekkel. Végül a III. hadtesthez tartozó s a 2., 3. és 10-es chasseurök — valamint a 2-es és 4-es dragonyosokból álló *Clérembault* hadosztály, Bruville mellett állott. (A *Juniac* dandárt képező 5-ös és 8-as dragonyosokat a III. hadtest parancsnoka maga mellett tartotta vissza)“ Összesen volt tehát e szárny mögött a szintén közelben állást foglalt 11-es dragonyosokat nem számítva, 11 lovas ezred, melyek egyelőre az V. számú csataterven látható módon állottak fel.

Midőn a 38-ik dandár támadó előnyomulását megkezdte, Ladmirault tábornok lovas tábornokaihoz a következő felszólítást intézte :

„Jobb szárnyamat rengeteg tömegek veszélyeztetik ; 12 fontosaink ellentállnak ugyan, de amazok perczről perczre növekednek s bár az ellenséges gyalogság még nem szállt alá Tronvilleből, egyes csatárokat már látni Mars la Tour irányában. Ez lesz az alkalmas pillanat a támadásba való átmenetelre ; szabadítsanak meg ezen tömegektől s jobb szárnyam meg lesz mentve²⁹⁷).

Ezen felszólítás folytán a lovasság harcra fejlődés céljából az ottani kis patak tulsó oldalára ment át, ahol a csataterven feltüntetett lépcsős alakzatot vette fel.

Jdőközben a Voigts-Rhetz tábornoktól kapott parancs folytán a Tronville körül állott német lovasság a csataterven feltüntetett módon szintén készenlétbe helyezkedett.

Még mielőtt a zöm Mars la Tour tájékára érne s ott felfejlődött volna, a 13-ik dragonyos ezred a 2-ik chasseur ezred által megtámadott gárda dragonyos század segítségére rohan s az ellenséget hátrálása kényszeríti, azután pedig a gárda dragonyos századdal együtt újból sorakozik, a Mars la Tour tájékán egybegyült lovas tömeg első harcvezonalát képezvén.

Alig hogy a sorakozás megtörtént, a francia lovasság első harcvezonala *Montaigu* tabornok vezetése alatt sebes szárnyu sasként reá veti magát a biztosra vett prédára s a már amugy is megviselt dragonyosokat át is töri, utóbbi segítségére előbb a 10-es huszárok, majd a *Barly* dandár fenmaradó része érkezik s így $\frac{3}{4}$ óra felé az egész hosszú vonalon a nagy lovas tömegek általános összeütközése következik be, mely a francia lovasság visszaveretésével végződik.

Alig hogy a helyükön sorakozó németeknél a rend kissé helyreállt, felbukkan a láthatáron az összecsapás színhelyére vág-

²⁹⁷) „J'ai là des masses énormes qui me menacent vers la droite. Nos pièces de douze tiennent tête aux leurs ; mais cela s'accumule à chaque instant, et quoique l'infanterie ennemi ne soit pas encore descendue de Tronville, on voit des tirailleurs dans la direction de Mars la Tour. Ce serait le moment de faire une charge ; débarassez-moi de ces masses, et ma droite sera sauvée.“

(Ladmirault tábornok saját vallomása kérdőre vonatása alkalmával.)

tató Clérembault hadosztály, melynek (*Bruchard*) éldandára azonban a visszatérülő gomolyag által elragadva, már csak egyes lovasokat érhet el a Mars la Tour felé visszavonuló német lovaságból.

A 38-ik dandárból a véres támadás után megmaradt foszlányok a lovasság összecsapása alatt Tronville mögött gyülekeztek. *Voigts-Retz* tábornok pedig egyidejűleg megtette a szükséges intézkedéseket a Tronville és Mars la Tour közötti magaslatok védállapotba helyezésére és megszállására; a tüzérség a nagy műút mögé vonatott vissza.

A 38-ik dandár visszavetése folytán a Tronviller-Büsche-t megszállva tartó 20-ik hadosztály az ellenség által nyomva, már szintén tágitani kezdett, a lovas támadásnak sikeres kimenetele után azonban az említett erdő újból német kézre kerül.

Evvel a harc e szárnyon este 7 óra tájban nagyjában véget ért.

A másik, a keleti szárnyon, az ujonnan beérkezett német erők adtak új tápot a már órák hosszan át álló tüzharczvá vált küzdelemnek.

Stülpnagel tábornok felszólítása folytán a VIII. hadtest parancsnoka, *Goeben* tábornok elhatározta, miszerint kéznél levő csapatjaival a harcban álló III. hadtest segítségére megy, mely szándékáról szomszéd oszlopát, a IX. hadtest 18-ik hadosztályát is értesítette.

Az előljáró hadseregparancsnokságok által augusztus 16-ára kiadott intézkedések szerint²⁹⁸⁾ a VIII. hadtestnek a Moselig, a IX-iknek ellenben csak Sillegny-ig kellett volna előnyomulnia.

A *Goeben* tábornoktól kapott értesítés folytán a 18-ik hadosztályhoz tartozó 11-ik gránátos ezred utasítva lett, miszerint Corny mellett a Mosel hidat megszállja s azután az ott beérkező VIII. hadtest rendelkezésére álljon.

A VIII. hadtest éle, a 16-ik hadosztály a déli órában ért Arry-ba, a honnan a hozzája csatlakozott 11-ik gránátos ezreddel együtt a VIII. sz. mellékletben feltüntetett menetrendben 1 óraker Gorze felé indult el, mely helységet a hadosztály éle $\frac{1}{2}$ óraker érte el.

A harc színhelyéről jött újabb felszólítás folytán *Barnekow* tábornok tüzérségét 3 lovas századjának fedezete alatt előre rendelte, a 9 zászlóaljra felszaporodott 32-ik dandár pedig 4 óra körül a B. de la Croix St. Marc-tól délre felfejlődött, hogy innen az erdő leple alatt az ellenség balszárnyába, sőt ha lehetséges annak hátába kerüljön.

Stülpnagel tábornok kívánságára azonban ily kerülő hadmoz-

²⁹⁸⁾ Lásd 523. és 254. oldal.

dulattól eltekintetett s a Bois des Ognonsba csak egy zászlóalj küldetett, a dandárnak fenmaradó része pedig Gorze-on át a Bois de St. Arnould felé tartott, melynek szegélyét az élen menetelő 72-ik ezred délután 5 óra felé érte el. Innen az ezred rögtön támadásba ment át az előtte fekvő magaslat ellen, de már 5 óra 30 perczkor érzékeny veszteségek után kénytelen volt újból az erdőbe visszatakarodni.

Ugyanaz történik az előbbi ezredet követő 40-ik ezreddel is.

Ezután harmadizben a 11-ik ezred próbál szerencsét, de a francia csapatok, leginkább a harcza dobott *Montaudon* hadosztály 1-ső dandárának ellenökeme csakhamar azt is visszaveti.

Említett hadosztály beérkezése után *Bazaine* 6 órakor nagyobb-szabású ellentámadás kivételére ad parancsot, melyben a gravelotte-i postabázistól előrerendelt 2-ik gárda voltigeur dandár is részt vett, de még ekkor sem sikerült a németeket az erdőszélnél tovább visszaszorítani; e dugába dőlt megfeszítés után a gyalogsági tűz a harcsvonal e szárnyán majdnem egy teljes óráig szünetelt.

Ekkor 7 órakor megjelenik a Bois des Ognons nyugati szegélyén a II/72. zászlóalj s a francia felállítást bal oldalába fogja tüzevel; erre a Bois de St. Arnouldban levő osztagok negyedszer előretörnek, de újból visszaveretnek.

Kevéssel ezután jelennek meg az utolsó erősbitések, a 25-ik hadosztály részei. A IX. hadtest parancsnoka ugyanis délután 3 óra tájban előljáró hadseregpáncsnokától parancsot kapott, miszerint az eddigi meghagyástól eltérőleg hadtestével még 16-án lehetőleg közel vonuljon a III. hadtest mögé; a hadtest ennek folytán egyelőre a Moselig, Arry- és Cornyba indított útnak, innen *Wittich* vezérőrnagy a 49-ik dandárnak a VIII. sz. mellékletben felvett részeivel folytatta menetét Gorze felé; az 50-ik dandár a hid mellett maradt vissza.

Nemsokára érkezett újabb sürgető kérésre *Wittich* vezérőrnagy tüzéségét előrerendelte, a gyalogság pedig az útról jobbra letérve, az erdőn keresztül az időközben beállott félhomályban iparkodott az ellenség baloldalába kerülni. $1\frac{1}{2}$ órakor vette fel a dandár a harczt a Bois des Ognonsba rendelt francia gárda vadászokkal és a *Montaudon* hadosztály részeivel, a hol a csatározásnak csak este 10 óra után lett vége, midőn *Manstein* tábornok a harc félbeszakítására adott parancsot.

A 49-ik dandár a hűvös éjszakát egyik erdőtisztáson fegyverrel kézben töltötte.

Az esteli órákban a IX. hadtest többi részei is a Mosel tulsó partjára keltek át.

A míg a keleti szárnyon mindezek történtek, *Frigyes Károly* Flavigny melletti álláspontjából, a hol délután 5 óra óta tartózkodott szemlélte a harc menetét.

Midőn este 7 órakor a Bois des Ognons-ban a harci zaj

élénkebbé vált, azon hiszemben, hogy a IX. hadtest már akcióba lépett, Frigyes Károly a harcvezetés középmezőjével s a bal szárnyal egy nagyobb szabású támadó mozdulatra határozza el magát!

E célból a Flavigny-től délkeletre harcban álló tüzerővezetékéből a még harcalképes ütegek, a IX. hadtesttől újonnan beérkező két üteggel azonnal megkezdik az előnyomulást Rézonville felé; ezekhez csatlakozik valamivel később a Flavigny-től északkeletre harcban álló 35-ik ezred az I 20. és F/20. zászlóaljakkal is, de csak pár száz lépésnyire juthatnak előbbre, mivel észak és kelet felől öldöklő puskatűz, valamint a gárda-tüzérségnek Rézonville tájékán felállított 56 lövege által az eredeti állásba visszatarakodni kényszerítetnek.

Időközben a Frigyes Károly által előrendelt *6-ik lovas hadosztály* dandárai is előbbrevonultak Rézonville irányában és pedig a *Grüter* dandár a Buxières felől jövő út mentén, a *Rauch* dandár pedig Flavigny-től északra; de már ekkor egészen sötétedni kezdett, úgy hogy az utóbb említett dandár már csak ellenségnek vélt, de tisztán fel nem ismerhető fekete tömeg ellen indult támadásra, mely a lökem elöl jobbra kitérve, a huszárokat öldöklő tűz alá fogta s visszavonulásra kényszerítette. Ekkor francia források szerint az említett gárda ütegek tüzeinek támogatása alatt 5 gyalog dandár Vionville felé ellenlökemet intéz s a németeket újból eredeti állásukba szorítja vissza, miről azonban a V. M-ben még csak említés sem tétetik.

A bal szárnyon harcoló X. hadtest a már lefolyt küzdelem alatt annyira elerőtlenedett, hogy Frigyes Károly parancsának nem tehetett eleget, csupán Kraatz vezérőrnagy vezette az I/17. és F/92. zászlóaljat Vionville felé előre, de ez is csak annyit használt, mint midőn az ember falra borsót hány.

E hiábavaló végső erőmegfeszítés okozta, hogy a puskaropogás csak késő éjjel 10 óra után szünetelt meg teljesen.

Megjegyzések.

A legutóbb leírt harcmozzanat két legfontosabb momentumát a 38-ik dandár támadása és a nagy lovas összeütközés képezi; lássuk ezeket egyenként.

A 38-ik dandárnál mindenekelőtt Schwarzkoppen tábornok szigorú ragaszkodása a hadtest parancsnok által kijelölt menetirányhoz vonja magára a figyelmet. Alig hogy a dandár Thiaucourt-t elhagyja, ágyúdörgés hallatszik északkelet felől, mely irányban az oszloppal menetelő hadtestparancsnok azonnal ellovagol. Időközben az ágyúdörgés nem hogy elhallgatna, hanem még élénkebbé válik, majd beérkezik az előretolt lovasság jelentése, hogy a kijelölt menetcél, St. Hilaire szabad az ellenségtől; dacára ennek a hadosztály-

parancsnok gyalogságával tovább halad a kijelölt irányban s csupán lovasságának adja meg az engedélyt, hogy a harc színhelyére siessen.

Azt hisszük, miszerint Schwarzkoppen tábornok helyesebben cselekedett volna, ha megfordítva intézkedik, azaz ha a lovasság egy részével menetezéljät St. Hilaire-t megszállotta, a hadosztály többi részével pedig az ütközet színhelyére sietett volna, mely esetben a harcvonal balszárnyán 2 és 3 óra között a Tronviller-Büsche elvesztése folytán keletkezett krízis alkalmával már harcra fejlődhetett volna.

Ugyszintén nem helyeselhetjük a tábornok azon intézkedését sem, hogy a St. Hilaire-nél maradt vonat fedezésére egy teljes zászlóaljat hagyott hátra.

A szerencsésen választott előnyomulási irány jelentőségét s nagy fontosságú következményeit ellenben már volt alkalmunk kiemelni.

Suzemont és Mars la Tour között a dandár 3 óra 30 perczkor szélesebb alakzatba megy át, és pedig arczczal keletnek, miután a német balszárny ép ekkor Tronville-ig visszavetttétvén, a 38-ik dandár ekként az előnyomuló ellenséget oldalban vélte találhatni. De mire ez utóbbi Mars la Tour-ig ért, akkorára már a helyzet megváltozott, a mennyiben a francziák meggondolva magukat, újból visszahúzódtak a bruville-i magaslatokra²⁹⁹); ennek következtében a 38-ik dandár is ide váltott arczot.

Ennek megtörténte után Schwarzkoppen tábornok valószínűleg azon hiszembén, hogy a francziák amugy is visszavonulóban vannak, a nélkül, hogy a támadást tüzér- és gyalogsági tüz által előkészítette volna, egy vonalba széthúzott zászlóaljaival könnyü lélekkel, ugy szólván rohamlépésben indul az ellenségnek³⁰⁰), mely a dandárt a legpusztitobb tömeges és gyorstüzzel fogadja, úgy hogy a mindössze legfeljebb 1 1/2 óra hosszat tartó támadó előnyomulás és visszavonulás alatt a dandár erejének majdnem 60⁰/₀-át hagyta a csatatéren.

Ehhez fogható véres veszteséget oly rövid idő alatt egyik seregtest sem szenvedett nem csak e háboru egész tartama alatt, hanem a legutóbb lefolyt másfél század alatt vívott összes csaták egyikében sem.

Hátha még a francziák a kínálkozó alkalmat erélyes üldözés.

²⁹⁹) Lásd a 279. oldalon.

³⁰⁰) Hoenig százados, a ki személyesen vett részt a dandár támadásában, eltérőleg a V. M. adataitól ezeket írja:

„Dieser Weg ist *nicht* sprungweise zurückgelegt worden, der ganze Raum wurde in *Geschwindigkeit* durchmessen und als man bis auf 100 Meter südlich der Schlucht gekommen, stockte die Bewegung, die Mannschaft legte sich nieder, kein Gott hätte sie noch einmal vorwärts zu führen vermocht.“

által kihasználták volna! talán még hirmondónak is alig marad valaki a szerencsétlen 5 zászlóaljból. Tekintve, hogy a 38-ik dandár megjelenése alkalmával Bruville körül nálánál sokkal nagyobb számú ellenséges gyalogság és lovasság volt már constatálva, a támadás elrendelése minden reális alapot nélkülöz s ugyszólván túlmerész vállalat színében tűnik föl, melynek sorsa a szerencsés véletlen csalóka szeszélyére lett bízva.

A tragikus kimenetelű támadás alkalmat adott a dragonyos dandárnak, hogy fényesen bebizonyítsa áldozatkészségét, ha arról van szó, hogy testvér fegyvernemét a végleges megsemmisüléstől megmentse.

Hogy Ladmirault tábornokot mi vihette azon szerencsétlen gondolatra, hogy saját maga gátat vessen dicsőségesen előnyomuló csapatjainak, még mai napig sincsen tökéletesen felderítve. Jóval a 38-ik dandár fellépése előtt a tábornok már az egész Grenier hadosztály felett rendelkezett, de ezt, úgy látszik, nem tartotta elég-ségesnek a támadás kockázatására³⁰¹).

5 órakor meg is érkezik Cissey hadosztálya, de ekkor már megjelent a német 38-ik dandár is, melynek elszánt fellépéséből a tábornok bizonyára azt következtette, hogy az csak élet képezi egy mögötte közeledő nagyobb seregtestnek; ennél fogva már beérkezett 2 hadosztálya erejében nem bízva, ijedtében lovas tábornokaihoz fordul segítségért; ez okozta a németek által nem várt kedvező fordulatot, hogy t. i. a 38-ik dandár visszavetése után, a szándékolt francia támadás elmarad, a mit Ladmirault tábornok avval indokol, hogy csapatjai reggel 4 óra óta talpon voltak anélkül, hogy étkezhettek volna³⁰²).

De vajjon lehet-e ezt mentségül elfogadni? Minden előljárónak kötelessége alattvalói jólétéről gondoskodni, de vannak körül-

³⁰¹) Quand de Cissey sera arrivé nous reprendrons notre attaque. Il est signalé, il n'est pas loin, *et je ne veux rien risquer.* (Ladmirault tábornok szavai Cisseyhez.)

³⁰²) Le général de Cissey arriva et prit rapidement ses dispositions; il se porta en avant de Greyère avec une brigade composé du 97e et du 73e. J'avais laissé le 64e dans le bois de Greyère et bien m'en avais pris car il arriva bientôt une masse d'infanterie et une brigade de cavalerie qui engagea une charge. Cette brigade fut anéantie. Drapeaux, soldats, officiers: tout fut détruit; quatre cents ou cinq cents hommes, au moins furent tués. L'infanterie fut également fort éprouvée et se retira avec de grosses pertes

Il était alors cinq heures et demie, cela a terminé la chose.

Nous nous sommes portés en avant et quoique à bout de forces, nous étions depuis quatre heures du matin debout et nous n'avions pas mangé; nous avons poursuivi l'ennemi jusqu'à sept heures du soir, aussi loin que possible vers Mars-la-Tour. Puis la nuit nous avons bivouaqué sur nos positions. La journée était donc bonne pour nous (?) (Ladmirault tábornok jelentéséből).

mények, a midőn a legmesszebbmenő erőmegfeszítéstől sem szabad visszariadni.

Szép, sőt mondhatni majdnem kegyetlenséggel határos példáját adta ennek Frigyes Károly pár órával később, midőn a már végleg kihasználta, elerőtlenedett csapatmaradványoknak parancsot ad, hogy még egy utolsó csapást mérjenek a tétlenségben sinylődő francia túlerőre.

A mint látjuk, a német csapatoknak még jobban kijutott a fáradsalmakból, mert míg a Cissey- és Grenier-hadosztályok az nap alig tettek meg többet 30 kilométernél, s Doncourtnál háti bőröndjüket lerakták, addig a német 38-ik dandár tikkasztó hőségben csak a harcmezőig 37 kilométernyi utat tett meg anélkül, hogy rendes étkezéshez juthatott volna.

Ismételjük tehát, hogy Ladmirault tábornok mentegetődzése el nem fogadható, habozó magatartása pedig annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert a nap s a csata sorsa az ő kezébe volt letéve.

A harcvezonal nyugati szárnyán bekövetkezett nagy lovas összecsapás mindkét részről a harcvezonal e szárnyának degagirozása utáni törekvésben leli indító okát, miért is mindkét fél szárnyparancsnoka ellenséges gyalogság ellen tervezte a lovas támadás keresztülvitelét. Jellemző, hogy e helyett a két lovas tömeg mágneserővel hat egymásra s a gyalogsági vonalakon kívül, azok szárnyán csap össze.

A támadás keresztülvitelére német részről a támadásban tényleg részt vett csapatokon kívül, legfeljebb még a Tronviller-Büsche mögött álló 2-ik dragonyos ezred, esetleg még a 15-ik lovas dandár vehetett volna részt, utóbbiak azonban nem tartoztak Voigts-Rhetz tábornok közvetlen parancsnoksága alá.

Az, vajjon nem lett volna-e czélszerű már előbb a bőven rendelkezésre álló lovasságból még többet a fenyegetett bal szárny mögé összevonni, megint más kérdés tárgyát képezi, melyre annyival is inkább „igen“-nel felelhetünk, mert hiszen a közép mögött visszatartott 10 ezred erejű lovasságnak, ott a harcviszonyoknál fogva kevésbé, a jobbszárnyon pedig az erdős terep miatt, egyáltalában nem volt tere a beavatkozásra.

Igy azonban a rohamban mindössze 22 lovas század, azaz a harcmezőn jelenvolt lovasságnak nem egészen egy harmada vett részt, megjegyezvén, hogy ezen csapatok a nap folyamán majdnem kivétel nélkül harcban állottak már.

Ezen erővel szemben francia részről még tűzben nem volt 29 lovas század lépett akcióba. Clérembault tábornok a tervezett ámadásról értesítve nem lévén, csak az összecsapásnál keletkezett nagy porfellegből gyanította a lovas összecsapás bekövetkezését s így saját intencziójából sietett a roham színhelyére.

Utóbbit számításán kívül hagyva, a rohamot keresztülvivő szá-

zadok számának különfélesége daczára, a lovasok száma mindkét félnél majdnem egyenlően 3000-re tehető.

A két lovas tömeg zömének összecsapása *arcztámadás* alakjában történt; csak később beérkező kisebb részek iparkodnak egyik és a másik részről is a kéztusára kelt tömeg oldalába vagy hátába kerülni és a gomolyaggá vált tömeg csakhamar lavinához hasonlóan északi irányban kezd tova hömpölyögni. Ekkor egyszerre ott terem Clérembault hadosztálya, mely elől a nagyjából sorakozott német lovasság saját harczzvonala mögé vonul vissza. Utólag papiron mindkét fél — a németek kétségkívül jogosabban — győztesnek véli és mondja magát.

A csata sorsára a nagy lovas összeütközés tulajdonképpen vajmi kevés befolyást gyakorolt; az általános helyzet maradt továbbra is az, a mi annakelőtte volt.

Még néhány megjegyzést a harczzvonat keleti szárnyán történtekhez.

Ugy a VIII., mint a IX. hadtest részei nem az eredetileg kiadott intézkedésből kifolyólag, hanem a harczz hírére jelennek meg a csatatéren. Mindkét hadosztálynál a tüzérség az oszlopból kiválva, a lovasság fedezete alatt előresiet, azonban nem a hadosztály jövendő harczzterepére, hanem a már különben is túltömött tüzérségi vonal mellé. Mennyivel nagyobb lett volna az erkölcsi hatás, ha az újabb erősbítések harczzbalépésével egyidejűleg a Bois de St. Arnould szélén tüzérség is megszólalt volna.

A 16-ik hadosztály gyalogsága 4 óra tájban St. Cathérine-nél felfejlődik, hogy menetét a Bois des Ognons-on át folytatva, átkarolólag találja a francziák balszárnyát. Stülpnagel tábornok kívánóságára a hadosztály nem a jobb szárny mellé, hanem a mögé rendeltetik a Bois de St. Arnouldba. miért is a már felfejlődött hadosztály újból menetszlopba kénytelen átmenni.

Említett erdő szélének azon része, mely a Rézonville-től délfelé huzódó keskeny hegyháton terül el, körülbelül 800 lépésnyi széles s ez időtájt a 8-ik ezred 2 zászlóalj által volt megszállva; e mögé közeledett Barnekow tábornok vezetése alatt 8 zászlóalj, egy zászlóalj pedig a Bois des Ognonsba különíttetett ki.

A beérkező csapatrészek — mint említettük — beérkezésükhöz mérten, egymásután, tüzzel való előkészítés nélkül törnek előre az erdőből, de az ellemlökemre helyesen felhasznált franczia tartalékok által mindannyiszor visszaveretnek. Tekintve, hogy a Bois de St. Arnould említett részében 10 zászlóalj számára igen keskeny volt a fejlődési tér, véleményünk szerint sokkal célzerűbb lett volna a hadosztályt a Bois des Ognons nyugati szélén az eredeti gondolat értelmében átkarolólag harczzba állítani; a IX. hadtestnek a Bois des Ognonsban esthomályban megjelenő részei már vajmi keveset lendíthettek a dolgok állásán.

Említést érdemel végre Frigyes Károlynak a késő esti órákban

kiadott támadó intézkedése, mely hivatva volt a csüggedő lelkekbe új erőt önteni, az ellenségnek pedig megmutatni, miszerint „porosz részről erős az akarat, s meg van a képesség, hogy az eddigi eldöntetlen harc győzelemmé változtassék át.“

Tisztán katonailag szemlélve a dolgot, alig tagadhatjuk meg a herczegnek ezen merész, de könyörületlen elhatározásától elismerésünket, másrészt azonban emberi szivünk és érzésünk sugallja, hogy csupán egy eszme kedvéért, mely reális sikerre amugy sem számíthatott, annyi vért ontani halálos vétek. Olyan ez az eset — bocsánat a triviális hasonlatért — mint midőn a vigyázatlan ember megrakott szekere megreked a sárban s a kocsis önhibáját jóvá teendő, lovát, a szegény párát addig ostorozza, míg az végső erejét megfeszítve neki rugaszkodik, a rozzant szekeret pár lépéssel előbbre húzza, de aztán: egy nagy ropogás s a szekér lovastul oda van.

Erőviszony; veszteségek.

A harcban részt vett erők összegét az eltérő adatok folytán bajos megállapítani. Talán közel járunk a valósághoz, ha az ütközet színhelyén jelen volt német csapatok állományát valamivel több mint 67.000-re, a francziákét pedig 137.000—140.000³⁰³⁾ emberre becsüljük.

Ebből a németek a V. M. adatai szerint. 15.079 embert és 711 tisztet, a francziák pedig Bazaine bevallása szerint 16.954 embert, ezek között 831 tisztet veszítettek, a mi német részen 23⁰/₀, francia részen pedig 12¹/₀-nak felel meg.

A német hadtestek közül a legnagyobb veszteséget az elejétől végig harcban állott III. hadtest szenvedte: 310 tiszt és 6441 főnyi legénység, azaz 22 000 emberből körülbelül 31⁰/₀-ot.

A X. hadtest vesztesége 202 tiszt, 4945 főnyi legénység.

A 38-ik dandáré — a foglyul esett 1 tiszt és 441 főnyi legénységet nem számítva — 72 tiszt és 2101 főnyi legénység. A dandár 5 zászlóalja 95 tiszt és 4546 emberrel vonult harcba s így tisztekben 75³/₄⁰/₀-ot, legénységben pedig több mint 46⁰/₀-ot vesztett. A halottak és sebesültek közötti arány 3 : 4-hez.

A fenti dandárhoz tartozó 16-ik ezred a mindössze 1¹/₂ órai küzdelem alatt a csata folyamán eltűnt 1 tiszt és 423 ember beszámításával, 49 tisztet és 1736 főnyi legénységet vesztett, azaz tisztekben körülbelül 86⁰/₀-ot, legénységben pedig 63¹/₂⁰/₀-ot. Ez képviseli a legnagyobb veszteséget, melyet gyalog ezred az egész háboru folyama alatt egy napi csatában vesztett.

³⁰³⁾ A Bazaine által nyújtott adatok csak 130.000—135.000-re engednek következtetni.

1000 embernél többet veszített még:

a 11-ik gyalog ezred	41 tiszte	1119 főnyi legénységet	: 42%
" 24 " " "	47 " "	1099 " "	42%
és az 52 " " "	50 " "	1202 " "	46%

A lovasság vesztesége:

A z 5-ik lovas hadosztály: 62 tiszte, 830 legénység, 902 ló, vagyis 5029 lovasának mintegy hatodát.

A Bredow dandárnak alig 800 főt számláló 2 ezredéből a merész támadás alatt az állomány fele vált harczképtelenné, és pedig veszített:

a vértés ezred 7 tiszte, 198 főnyi legénységet és 261 lovat (37%);

a dsidas ezred 9 tiszte 183 főnyi legénységet és 200 lovat (35%);

Összesen: 16 tiszte 381 főnyi legénységet és 461 lovat, s így körülbelül a fenti gyalog ezredek veszteségarányát éri el.

A 6-ik lovas hadosztály: 20 tiszte, 274 legény, 354 ló, a mi a legénységi állomány 7%-ával ér föl. A veszteség majdnem fele a késő esti órákban gyalogság ellen támadásra indult 3-ik huszár ezredet terheli (30%).

A délutáni órákban végrehajtott nagy lovas támadás alatt az abban résztvevő 22 század 42 tiszte, 443 főnyi legénységet és 394 lovat veszített, vagyis lovakban kevesebbet, legénységben pedig nem sokkal többet, mint a Bredow dandár többször említett támadása alatt.

Feltűnő, hogy a Cissey hadosztály ellen támadásra indult 1-ső gárda dragonyos ezred mindössze 14 tiszte és 82 főnyi legénységet veszített.

A tüzérség vesztesége:

A harcban részt vett 38 üteg összesen veszített 39 tiszte, 681 főnyi legénységet és 1003 lovat; ebből esik az 5-ik gyalog hadosztály 3 ütegeire 12 tiszte, 162 ember és 209 ló, a többi 35 ütegre pedig mindössze 27 tiszte, 519 legény és 794 ló.

Átlagosan veszített tehát az említett 3 üteg mindegyike:

4 tiszte, 54 embert és 70 lovat; a többi ütegek mindegyike:

0.8 " 15 " és 22 "

A veszteségeket fegyvernemenként *egyesítve*, a következő érdekes adatokhoz jutunk.

A 64.000 főnyi gyalogság összesen veszített 564 tiszte, 13101 embert, vagyis 21%-ot.

A 13.171 főnyi lovasság összesen veszített 102 tiszte, 1341 embert és 1891 lovat, vagyis 10%-ot (lovakban 12%-ot);

A 38 ütegnyi tüzérség összesen veszített 39 tiszte, 681 embert és

1003 lovat, vagyis átlagosan ütegenként 1 tisztet, 18 embert és 26 lovat (átlag majdnem 15°/_o).

E szerint a kivonuló létszámnak majdnem minden 5-ik gyalogosa s minden 9-ik lovasa a csatatéren maradt.

A *franciák* veszteségéről nem igen állanak megbízható adatok rendelkezésre.

A II. hadtest Frossard tábornok bevallása szerint körülbelül 26.000 emberből 201 tisztet és 5085 főnyi legénységet veszített azaz 20°/_o-ot.

A IV. hadtest 2 hadosztálya a német 38-ik dandárral folytatott rövid tusa alatt állítólag 200 tisztet és 2258 főnyi legénységet veszített, a mi annyit jelentene, hogy a 38-ik dandárnak minden második embere egy-egy francziát harczon kívül helyezett.

A többi hadtestek közül a V. M. adatai szerint:

a	III.	98	tisztet és	748	embert
a	VI.	191	"	"	5457 "
a	gáda	113	"	"	2010 "
a	tart.lov.	70	"	"	465 "
a	"	tüzérs. 6	"	"	105 " veszített.

Ezen összeg nagyjában összevág Bazaine előbb közölt adataival.

Az egész csata a két fél részéről együttvéve 32.744 embernyi áldozatot követelt.

A tábornokok közül német részen Döring és Grüter vezérőrnagyok, a francziák részéről pedig Legrand, Brayer és Marguenat tábornokok a csatatéren maradtak, Bataille, Valazé és Montaignu tábornokok pedig megsebesültek.

Végmegjegyzések.

Mars la Tour-Rézonville, daczára annak, hogy a csata a körülmények véletlen, előre nem látott fejleménye következtében keletkezett, s hogy abban a vezetés czéltudatos alkotó ereje egyik részről sem nyilvánulhatott, mégis egyike a német-francia háboru legérdekesebb és legtanulságosabb csatáinak, mely az ujabbkori harczászat fejlődésére és tökéletesbitésére kiváló hatást gyakorolt. Ha egyébért nem, a benne előfordult önfeláldozó lovas támadások miatt dicső emlékű és örökbecsű marad e véres összeütközés úgy a francia, mint a német nemzetre nézve, melyben a harczászat fogalmai szerint — bár utólag francia s német egyaránt győzőnek mondja magát³⁰⁴) — győztes egyik fél sem, csupán nyertes lett az, kinek máskülönben is jobban rendben volt a szénája.

³⁰¹) Bazaine jelentését a csata lefolyásáról (lásd 297. oldal) a császár a következő távirattal veszi tudomásul:

„Je vous félicite de votre succès, je regrette de ne pas y avoir assisté. Remercier en mon nom officiers, sous-officiers et soldats. La patrie applaudit à leurs travaux.
Napoleon.“

Bevezetés, sőt egész lefolyása tekintetében sokban hasonlít e szívós mérkőzés a spichereni csatához. A csatát kezdeményező hadosztályparancsnok itt is, ott is visszavonulófélben gondolja ellenfelét, minek folytán támadólagos gyors előnyomulásra határozza el magát. De már az első komolyabb összekocczezésnél kiderül, hogy legalább egyenerejű, majd később, hogy túlerős ellenséggel van dolga, melylyel szemben a harcba dobott csekély erő gyorsan elkopik, s a hosszúra nyult vékony, sekély vonal támasz nélkül marad. Az ebből német részen keletkező krízist a francziák sem itt, sem ott nem tudják előnyükre fordítani.

A mi rendesea csak fenkölt észbeli munkálkodás eredménye s csak megfeszített testi-lelki fáradozások gyümölcse szokott lenni: a siker legrealisabb alapfeltételét, a viszonylagos túlerőt úgy itt, mint Spicheren-nél a vélelten adta a francziák kezébe; a sors ugyyszólván tálczán kínálta nekik a babérokat, csak utána kellett volna nyulniok, de ők még ezt sem tették, s így rózsa helyett itt is csak tövisszurás jutott nekik osztályrészüil.

A rendelkezésre álló francia erőnek, bárhol, középen vagy bármely szárnyon érvényesült volna annak nyomása, kétségtelenül sikert kellett aratnia; de így Ladmirault a jobb, Bazaine pedig folyton bal szárnyát féltvén, — valódi erős, életképes akarat egyik ponton sem nyilvánulhatott. Tisztán csak a vezetők ily lethargikus magatartásának tulajdonítható, hogy 2 német gyalog hadosztály órákon át 6.- a csata vége felé pedig 5 német hadosztály több mint 12 hadosztálylyal szemben fen tudja tartani az egyensúlyt, sőt a késő esti órákban vérszemet kapván, minden áron támadni, győzni akar! Pedig a helyzet s az erőviszony éppen ellenkező magatartást parancsolt. Bazaine seregének, hogy a végleges katasztrófát kikerülje, *e csatában okvetlenül győznie kellett*, máskép szabad elvonulását már nem biztosíthatta, a németek ellenben már avval is elérték céljukat, ha sikerül nekik a francia erőket lekötöni s visszavonulásukat addig késleltetni, míg a többi hadtest a harc színhelyére ér.

Ennélfogva daczára annak, hogy taktikai értelemben a csata eldöntetlen maradt, az a németekre nézve hadászati tekintetben kétségtelenül következménydús győzelem számba megy.

Bazaine mindjárt a csata kezdetén helyesen fogta fel a helyzetet, ezt bizonyítja csataterve, mely szerint bal szárnyának lekötő harca mellett jobb szárnyával támadólag akart előnyomulni. E célból a III. és IV. hadtestnek balrakanyarodást kellett végrehajtania, hogy a németek, ha lehetséges, a gorzei- és chambley-i szorosokba és a Mosel völgyébe vettessenek vissza.³¹⁵⁾ Csakhogy az említett

³⁰⁵⁾ Je me dirigeai — irja Bazaine — vers la droite, où je ralliai le premier échelon conduit par le maréchal Le Boeuf, à qui j'indiquai la direc-

hadtestek hátulsó lépesői csak igen lassan közeledtek, miért is Bazaine credeti szándékát — valószínűleg bal szárnya miatti aggodalmában — megváltoztatva, dél után 2 órakor Le Boeuf-nek parancsot küld, hogy „állását a Nayral hadosztálylyal erősen tartani iparkodjék, hogy Aymard hadosztályával a VI. hadtesttel összeköttetést tartson, Montaudon hadosztályát pedig Gravelotte-ba indítsa.³⁰⁶⁾

Ezen időponttól kezdve minden intézkedés már csak tisztán védelmi ellenrendszabályokból áll, melyek positiv eredményre nem vezethettek.

Annál jobban magaslik ki e mellett a német vezetők szívós, majdnem a végletekig megfeszített akarateréje, mely óriási veszteségek árán bár, de még sem engedte, hogy a legyőzetés eszméje a csatában résztvettek szívében maradandóan felülkerekedjék.

Ha egyes, bár szintén csak dicséretes tevékenységi ösztönre valló tuzásoktól, mint pl. a 38-ik dandár, — s a késő esti órákban Frigyes Károly által elrendelt támadástól eltekintünk. — a németeknek e csatában tanusított magatartásából tanulhatjuk meg, hogyan kell lekötő harcztot vivni. Valamint Spicherennél, ugy itt is fényesen bizonyította be fölényét az aktiv, támadólagos szellem a passiv védelmi magatartás fölött.

Hasonlóan mint a francziáknál, úgy német részről is a döntés a külső, északi szárnyon volt keresendő; hogy ennek daczára a VIII. és IX. hadtet részei a jobb szárnyon állittatnak harcztba, az kétségkivül az idő előhaladottságának tulajdonítandó.

A fegyvernemek működésével és magtartásával harcztban már az egyes harcztmozzanatok méltatásánál foglalkoztunk, csupán csak a tüzérség alkalmazásáról akarunk még néhány szót szólni.

A németeknél déli 12 órakor 126, 3 órakor 150, 4 órától kezdve pedig 210 löveg áll harcztban. Ezen tüzérség a csata folyamán 19-638 gránátot és 19 kartácsot, a III. hadtest tüzérsége pedig, mely elejétől végig részt vett a küzdelemben, lövegenkint átlag 164 lövedéket lőtt el. Mindkét fél tüzérségénél és helyenkint

tion de Mars-la-Tour comme l'objectif, le troisième et le quatrième corps devant exécuter une conversion, l'aile droite en avant, afin de refuser les Allemands les défilés de Gorze, Chamblay, et dans la vallée de la Moselle si cela était possible. Les autres échelons de ce corps arrivèrent successivement mais lentement, et une de ses divisions n'arriva qu'à la nuit à Gravelotte.“

³⁰⁶⁾ „De maintenir fortement ses positions avec la division Nayral stb.“ Rapport du maréchal Bazaine, Bataille de Rézonville, Bruxelles 1870.

az egyes gyalogsági osztagoknál is, a harc folyama alatt, különösen pedig a harc vége felé töltényhiány állott be.³⁰⁷⁾

Nagyobb tüzerőmeg csak a délutáni órákban alakult Flavigny és a Bois de Vionville között; 108 löveg azaz több a harcban állott tüzerőség felénél.

Francia részen nagyobb tüzerőmeg csak a Römer-Strasse mentén és az esti órákban a gárda hadtest körében alakítottatott, különben az ütegek általában véve saját hadtestük körletében vonulnak fel s a harcban dicséretes tevékenységet fejtenek ki.

Bár az egyes fegyvernemek a harc folyama alatt önmagukban az összetartás és kölcsönös támogatásnak, a fegyelem s a kitarásnak mindkét részen többször igen szép jelét adták, azok összműködése és kölcsönhatása e csatában sem juthatott érvényre.

Ezt látjuk különösen az északi szárnyon, a hol sem a 38-ik dandár támadása, sem az azt visszaszorító Cissey hadosztály üldözése nem esik egybe az egyidejűleg elrendelt s nyomban utána bekövetkezett lovas támadásokkal; a két fegyvernem, a francia s német oldalon egyaránt, külön-külön vivja a harcot, holott itt nem csak lehetett, hanem kellett volna is, hogy azok működése kellő összhangzásba hozva, egyesíttessék.

Igaz ugyan, hogy főleg mostani csatatareink nagy kiterjedése mellett az összműködés lényeges feltétele, az egységes harcvezetés a legnehezebb problémák egyike, mindazonáltal továbbra is elérendő követelmény gyanánt kell tekintenünk, hogy mindhárom fegyvernem vállvetve, egymást kölcsönösen támogatva s egymás hatását fokozva, lehetőleg összhangzásban törekedjék a harc végcéljait, a győzelmet biztosítani.

A csatában német részről összesen mintegy 64.000 gyalogos, 13,171 lovas és 228 löveg vett tevékeny részt; ebből déltájban

³⁰⁷⁾ Bazaine jelentése a rézonville-i csata lefolyásáról

Gravelotte, 16 août, 12h du soir.

Sire,

Ce matin à neuf heures l'ennemi a attaqué la tête de nos campements à Rézonville.

Le combat a duré depuis ce matin jusqu'à huit heures du soir. Cette bataille a été acharnée; nous sommes restés sur nos positions après avoir éprouvé des pertes sensibles. La difficulté aujourd'hui gît principalement dans la diminution de nos pare de réserve, et nous aurions peine à supporter une journée comme celle d'aujourd'hui avec ce qui nous reste dans nous caissons D'un autre côté, les vivres sont aussi rares que les munitions, et je suis obligé de me reporter sur la route de Vigneulles à Lessy pour me ravitailler. Les blessés ont été avacués sur Metz. Il est probable, selon les nouvelles que j'aurai de la concentration des armés des princes, que je me verrai obligé de prendre la route de Verdun par le nord.

Bazaine.

27.500 ember, 9.100 ló s 126 löveg 8500 lépésnyi széles arczvon-
nalban, dél után 5 órakor pedig 51.200 ember, 12.000 lovas s
210 löveg áll harcban 13.500 lépésnyi széles arczterületen;
a harc vége felé az arczkiterjedés körülbelül 10 kilométer.

E szerint esik az arczvonl egy-egy lépésére;

déltájban	3·2	gyalogos,	1·1	lovas	0·015	löveg
délután 5 órakor	4·5	"	1	"	0·0155	"
a harc végén	4	"	majdn. 1	"	0·016	"

Ezen erők természetesen nem mindenütt voltak egyenletesen
elosztva. A gyalogság legsűrűbben a Bois de St. Arnoldban tömörült
össze, lépésenkint körülbelül 10 ember, ellenben a jobbszárny legszél-
sőbb 4000 lépésnyi területén egyetlen löveg sem állott.

Az egész arczkiterjedésnek körülbelül negyedrészt a tüzér-
ség foglalta el.

Francia részen 15.000 lépésnyi arczkiterjedésre mintegy
135.000 gyalogos esik, vagyis átlag lépésenkint 9 ember.

Intézkedések és események a csata befejezése után.

A harc elnémulása után az *előörsök* következőleg állittat-
tak ki:

A *németek* részéről a Bois des Ognonstól kezdve a Tronvil-
ler-Büsche-n és Mars la Tour-on át az Yron patakig.

E mögött a nap folyamán a harczszínhelyre ért csapatok
nagyobbára harczkörletükben szabad táborba szálltak; a IX. had-
test távolabb eső részei még az esti órákban közelebb vonultak.

A *francziák* részéről: a Bruville-től délre elterülő magaslaton
— erdőszél St. Marcelltól délre a Römer-Strasse mentén; innen
az előrs vonal délkeleti irányba csap át s Rézonvillet délről fél-
kör alakban körülfogva, Gravelotte felé húzódik vissza.

Ütköztáborok: a Bruville-St.-Marcel-Rézonville-Gravelotte
által jelölt vonal mentén.

A késő este elfoglalt táborok nem voltak egyebek ideiglenes
nyugvóhelyeknél, mert még az éj folyamán parancs érkezett,³⁰⁶⁾
mely a seregnak közelebb vonását Metzhez rendelte el.

Ezen elhatározása okául a marsall élelem- és töltény-készlet
hiányát említi, de erős a gyanunk, hogy a csatában megtartott
védőállás odahagyásának nem ez képezte legnyomósabb indokát.
Valószínűbb, hogy Bazaine már a lefolyt harc alatt seregével
egyenerejű ellenséget sejtett maga előtt, mely a közel jövőben
előreláthatólag még tetemes erősbitésekre számíthatott, melylyel
szemben erejét úgy látszik nem tartotta elégségesnek arra, hogy a

³⁰⁶⁾ Lásd a 300. oldalon.

csatát még egyszer a rézonville-i állásban elfogadja, illetőleg, hogy magát elvonulás közben a megtámadtatás eshetőségének tegye ki. Terve tehát most már oda módosult, hogy az ellenséget az általa bevehetetlennek (inexpugnable) jelzett plappeville-i állásban bevárja s hogy visszavonulását Verdun felé csak akkor folytatja, miután előbb az ellenség ereje az említett erős védőállásban kifejtett ellentállásban megtörik³⁰⁹⁾.

A fenti elhatározásra és az abból folyó intézkedésekre később még visszatérünk, előbb azonban lássuk a németek táborában időközben történeteket.

Míg a 2-ik hadsereg jobb szárnya Vionville-Mars la Tour-nál csatát kezdeményezett, addig annak bal szárnya a 3-ik hadseregnek Marbache-Nancy között kezet nyujtva, tisztán nyugati irányban folytatta menetét.

Augusztus 16-án este az 1. és 2-ik hadsereg a következő helyzetbe jutott:

2-ik hadsereg:

II. hadtest: 3-ik hadosztály Buchy, 4-ik hadosztály Solgne, tüzérség Luppy.

XII. hadtest: Lovas hadosztály Nonsard, 25-ik hadosztály Regniéville en Haye, 24-ik hadosztály Pont à Mousson.

Gárda-hadtest: Lovas hadosztály (a gárda dragonyos dandár kivételével, mely tudvalevőleg Mars la Tour-nál jelen volt s a csata után ott is maradt) Apremont;

2-ik hadosztály Etang de Maux-la-Chèvre, elővéd Ronconville; 1-ső hadosztály Bernécourt; tüzérség Beaumont.

IV. hadtest: 7. hadosztály Rozières-en-Haye, elővéd Toul felé előretolva.

8-ik hadosztály Marbache és Belleville, tüzérség le Saizerais.

Utóbbi hadtest parancsnoka, *Alvensleben* tábornok, miután vett hírek szerint Toul erőd csak gyengén, mindössze 1000 - 2000 mobil gárdista által volt megszállva, — az erőd felé előretolt elővédjének parancsot küld, miszerint az erődöt rajtaütés által hafalmába ejtse. Ennek értelmében *Zychlinski* vezérőrnagy az elővéddel délelőtt 11 órakor fogott a feladat megoldásához, de a jól védett erősséggel szemben sehogy sem vergődhetett zöld ágra. A hadtest parancsnoka látva a vállalat sikertelenségét, dél után 3 és 4 óra között

³⁰⁹⁾ Ma pensée — írja Bazaine — en établissant l'armée du Rhin sur les positions de Rozérieulles à Amanvillers, donnant les ordres les plus précis pour que ces lignes soient très solidement fortifiées, était d'y attendre l'ennemi. Les combats précédents m'avaient montré qu'une bataille défensive, peut-être deux, dans des positions que je considérais comme inexpugnables une fois couvertes par des fortifications passagères, useraient les forces de mes adversaires, en leur faisant éprouver des pertes considérables. qui répétées coup sur coup, l'affaibliraient assez pour l'obliger à me livrer passage, sans pouvoir s'y opposer sérieusement.

A parancs az alárendelt seregtesteknek a lőszer kiegészítését czélzó intézkedések kiadása után, este 10 és 11 óra között adattott ki.

A II. és IV. hadtest a harcshelyétől két napi menetre állott, azok beérkezésére egyelőre nem lehetett számítani; e két hadtest ennél fogva meghagyatott az eddigi irányban a Maas felé előnyomulóban; 17-én a II-iknek Pont à Moussonig, a IV-iknek pedig Boucq-ig kellett előnyomulnia.

A Gorzeban éjjelező IX. hadtest parancsnokának meghagyatott, hogy hadtestét hajnal hasadtával a helységtől északra gyülekeztesse.

A XII. hadtest még éjjel volt elindulandó s Thiaucourt-on át Mars la Tour-ba rendeltetett, hogy ott a X. hadtest mögött foglaljon állást; végül a Gárda hadtestnek parancs küldetett, miszerint Chambley-Beney-n át azonnal Mars la Tour felé induljon utnak s ott a XII. hadtestől balra foglaljon állást; a gárda lovasság a Maas felé volt utját folytatandó.

Ezen intézkedések mint látjuk nagyrészt összevágának a nagy főhadiszállásból korábban kiadott parancscsal, minek folytán a hadtestparancsnokok már jóval előbb azok szellemében előre dolgozhattak; csakis így volt a kivétel még idejekorán eszközölhető.

A vionvillei csata után keletkezett kelyzetet közelebbről szemügyre véve az alábbi következtetésekhez jutunk.

Magán a csatáéren a III. és X. hadtest, valamint a VIII. és IX. hadtest részei állottak; az utóbb említett két hadtest fenmaradó része és a VII. hadtest, melyek Gravelotte-Vionville 10 kilométeren belül állottak, szükség esetén a következő nap reggelén már harcbaállíthatók voltak. A XII. hadtest, mely a metz-verduni úttól egy erős menetnyire állt, déltájban érkezhett a csatahelyére, a 38 kilométernyire távol eső gárda hadtestre ellenben csak a délutáni órákban lehetett biztosan számítani.

A IV. hadtest pláne 45 kilométernyire volt a harcshelyétől s így ennek beérkezésére a legjobb esetben is csak 18-án este lehetett számítani, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy a hadtest egy része Toullal érintkezésbe lépett.

Végül a Mosel jobb partján álló II. hadtest sem érkezhett be 18-ikánál előbb, miután 17-ikére a kiadott intézkedés szerint csak Pont à Moussonig volt irányítva.

E szerint 17-én reggel a harc megújulása esetén rendelkezésre állott: a III. X. IX. VIII. és VII. hadtest, vagyis összesen 10 gyalog hadosztály, körülbelül 130.000 emberrel, melyek közül 4 hadosztály a megelőző harc által már nagyon meg volt viselve.

Ehhez 18-ika folyamán még a XII, gárda és II. hadtest járulhatott, vagyis 6 gyalog hadosztály mintegy 80.000 főnyi létszámmal; 18-án ennél fogva 16 német gyalog hadosztály 210.000 —

220.000 emberrel harcolhatott az immár csak körülbelül 125.000 embert számláló 14 francia gyalog hadosztálylyal.

Az I. hadtestnek visszahagyása ellen, mely 17-ike folyamán esetleg szintén már közelebb vonulhatott volna az előrelátható csatatérhez, nem igen emelhető kifogás. Nevezett hadtest s a 3-ik lovas hadosztálynak meghagyása a Mosel jobb partján részben a vár keleti arczvonalaának megfigyelése, részben a sereg eddigi összeköttetéseknek és hadtápvonalainak biztosítása ezéjából szükségesnek mutatkozott.

A fenti érvelésből látható, hogy a németeket már csak 17-én reggel fenyegette veszély; ekkor még megeshetett, hogy az elmúlt nap küzdelmében megviselt első vonalban álló seregrészek a francziák erőteljes döntő lökemenek kénytelenek lesznek engedni, mely esetben előreláthatólag a Mad folyó mentén, Thiaucourt körül került volna ujabban kenyértörésre a dolog s több mint valószínű, hogy az itt vívott csatában megint csak a francziák húzták volna a rövidebbet a német túlerővel szemben.

Ezért tehát jogosan állithatjuk, miszerint Bazaine seregének sorsa már Vionville-Rézonville előtt dőlt el — idáig nyulnak vissza a később bekövetkezett katasztrófa szálai és közvetlen indokai; már itt iratott fogalmazványa, — a mi később Gravelotte-, St. Privatnál és Metz kapui alatt történt, az már csak tisztázata és jogérvényes elismerése volt a vérrel írott megadási szerződésnek.

Feltéve, hogy Bazaine 16-án este a németek fenti erőcsoportosításának lehetőségét maga kombinálhatta, sőt ha tekintetbe vesszük, hogy ő azokat magára nézve a valóságnál kedvezőtlenebb színben sejtette, ehhez fűzött további kombinációinak s abból keletkező elhatározásának is könnyen nyitjára akadunk; ez magyarázza meg, hogy azon csatatért, a melyen magát győztesnek vélte és vallotta, 17-én reggel kényszerítő ok nélkül saját elhatározásából az ellenségnek engedte át.

Mennyiben jogos és indokolt ezen elhatározás, a fölött itéletet hozni utólag bizonyára könnyebb, mint az események súlyos behatása és a felelősség nehéz terhe alatt. Annyi tény, hogy a marsall az elvonulás eszméjét Châlons felé egyelőre még nem adta fel³¹⁰⁾, ezt lehe-

³¹⁰⁾ Augusztus 17-iki jelentésében ezeket írja:

On dit aujourd'hui que le roi de Prusse serait à Pange où au château d'Aubigny, qu'il est suivi d'une armée de 100.000 hommes, et qu'en outre des troupes nombreuses ont été vues sur la route de Verdun et à Monts-sur-les Côtes. Ce qui pourrait donner une certaine vraisemblance à cette nouvelle de l'arrivée du roi de Prusse, c'est qu'en ce moment, ou j'ai l'honneur d'écrire à Votre Majesté les Prussiens dirigent une attaque sérieuse sur le fort de Queuleu. Ils auraient établi des batteries à Magny, à Mercy-le-Haut et au bois de Pouilly. Dans ce moment le tir est même assez vif.

„Quant à nous, les corps sont peu riches en vivres. Je vais tâcher d'en faire venir par la ligne des Ardennes, qui est encore libre. M. le géné-

tővé teendő, vonult vissza az erősebbnek vélt állásba, hogy ott az immár elkerülhetetlen csatát előnyösebb feltételek alatt elfogadhassa. E szerint feltett szándéka megvalósulásának érdekében hajlandó volt áldozatokat hozni, mert ilyenek nélkül már nem volt kilátás a kelep-
czéből való kiszabadulásra s ép ez az a pont, a melyhez megjegyzés fér, a mennyiben nyitva áll a kérdés, nem lett volna-e czélszerűbb és üdvösebb a mondott célra a seregnek egy részét: például egy hadtestet feláldozni, melynek kötelességévé tétetett volna, hogy a 16-án kézben tartott állásban végsőig tartson ki; ennek leple alatt a sereg fenmaradó része a szándékolt irányban elvonulhatott volna, ily elhatározás mellett csak a nyél volt kockára téve, amugy pedig a fejsze nyelestől odaveszett.

Az általunk helyesebbnek vélt intézkedés mellett a seregnek nagyobb része hadműködésre kész és harczképes állapotban vonulhatott volna el, helytállás esetén ellenben a legsikeresebb kimenetel feltételezése mellett, azaz még nyert csata esetén is már csak ismételt harcok által elgyengült, megviselt sereg maradványaira lehetett számítani.

ral Soleille, que j'ai envoyé dans la place, me rend compte qu'elle est peu approvisionnée en munitions et qu'elle ne peut nous donner que 800.000 cartouches, ce qui pour nos soldats est l'affaire d'une journée. Il y a également un petit nombre de coups pièces de 4, et enfin il ajoute que l'établissement pyrotechnique n'a pas les moyens nécessaires pour confectionner des cartouches. M. le général Soleille a dû demander à Paris ce qui est indispensable pour remonter l'outillage; mais cela arrivera-t-il à temps? Les régiments du corps du général Frossard n'ont plus d'ustensiles de campement et ne peuvent faire cuire leurs aliments.

„Nous allons faire tous nos efforts pour reconstituer nos approvisionnements de toutes sortes, afin de reprendre notre marche dans deux jours, si cela est possible: je prendrai la route de Briey; nous ne perdrons pas de temps à moins que de nouveaux combats ne déjoignent mes combinaisons.“

XIII.

A Gravelotte-St.-Privat melletti csata

augusztus 18-án.

I. Események augusztus 17-ike folyamán.

Bazaine a 16-iki csata után a Metz körüli állásfoglalásra határozván el magát³¹¹), e vegből a visszavonulást még aznap éjfél tájban kibocsátott következő parancsával rendelte el:

„A mai csata folyamán keletkezett nagy mennyiségű töltény-elhasználás, valamint azon körülmény, hogy több napra szóló élelem fölött nem rendelkezünk, gátol bennünket az egyelőre megállapítva volt menet megkezdésében; ennek folytán a sereg a plappeville-i fensikra vonul vissza s itt következőleg áll fel:

a *II. hadtest* Point du jour és Rozérieulles között; ettől jobbra a *III. hadtest* Châtel St. Germain-nél; a *IV. hadtest* a III.-hoz zárkózva, Montigny la Grange-ig terjeszkedik ki.

A *VI. hadtest* Verneville-nél áll fel.

A *du Barail* lovas hadosztály a VI. hadtestet követi, a *Forton* lovas hadosztály pedig a II. hadtest mögött áll fel.

A gárda Lessy és Plappeville-nél foglal állást; ide jut a hadseregpáncsnokság is.

A mozdulatok 17-én reggel 4 órakor kezdendők meg. A visszavonulást a Metman hadosztály fedezi, mely a gravelottei állást tartani s azután a III. hadtesthez bevonulni tartozik³¹²)

³¹¹) Lásd a 299. oldalon.

³¹²) La grande consommation qu'a été faite de munitions, d'infanterie et d'artillerie dans cette journée, ainsi que le manque de vivres pour plusieurs jours, nous empêchent de continuer la marche qui leur avait été tracée. Nous allons donc nous reporter sur le plateau de Plappeville. Le 2e corps occupera la position entre le Point du Jour et Rozérieulles, le 3e à sa droite, à hauteur de Châtel-Saint-Germain, le 4e prolongeant le 3e jusqu'à Montigny-la-Grange, le 6e à Verneville. La cavalerie du Barrail suivra le mouvement du dernier corps, la division de Forton ira s'établir en arrière du 2e; la garde à Lessy et Plappeville où sera le quartier général. Le mouvement devra commencer le 17 à quatre heures du matin, et sera couvert par la division Metman qui tiendra la position de Gravelotte, et ira ensuite rallier le 3e corps.“

A fenti parancs folytán a tervezett visszavonulás ellenséges behatáson kívül hajtatott végre, csupán a Metman hadosztály folytatott 17-ike folyamán a német VII. hadtest előcsapatjaival apróbb csatározásokat.

A kijelölt állás megszállása közben a IV. hadtest kiutalt területe szűknek bizonyulván, *Ladmirault* tábornok az egész Cissey hadosztályt Amanviller-től északra helyezte el; másrészt *Canrobert* tábornok Verneville körül kijelölt előretolt állását aggályosnak tartván, előterjesztésére *Bazaine* a VI. hadtestet alábbi rendeletével St. Privat la Montagne megszállására rendeli vissza:

„A Verneville körüli állásra vonatkozólag Lamy ezredes által hozzám juttatott előterjesztése folytán felhatalmazom Önt a jelzett állás elhagyására és megengedem, miszerint hadtestével, a többi hadtestetek által elfoglalt hegyháton folytatólag állást foglaljon.

„E célból St. Privat-la-Montagne-t szállhatja meg, balszárnyával az Amanvillersnél álló IV. hadtesthez csatlakozván,

„Kérem értesítését elhatározásáról, mely alkalommal főhadiszállásának helye is megjelölendő lesz, nehogy a parancsközvetítés körül késedelem álljon be.

„U. i. A verneville-i állás *Ladmirault* tábornok visszavonulásának fedezése céljából jelöltetett ki, a ki még mindig *Doncourt*-ban van.³¹³⁾“

A hadseregparancsnokság ezen intézkedései alapján a francia hadsereg augusztus 17-ike folyamán következőleg helyezkedett el:

A jobb szárnyon:

VI. hadtest: *Roucourt*-tól a St. Privat-tól délre fekvő magaslatig.³¹⁴⁾

A középén:

IV. hadtest: Amanvillersnél,

III. hadtest: a la Folie-Leipzig és *Moscou* által jelölt vonalban.

³¹³⁾ „D'après les observations qui m'ont été transmises par le colonel Lamy, au sujet de votre position à Verneville, je vous autorise à quitter cette position et à aller vous établir sur le prolongement de la crête occupée par les autres corps.

Vous pourriez occuper Saint-Privat-la Montagne et vous relier par votre gauche au 4e corps établi à Amanvillers.

Je vous prie de me faire connaître la détermination à laquelle vous vous serez arrêté, et de me dire en même temps le point choisi pour votre quartier général, afin qu'il n'y ait pas de retard dans notre correspondance.

P. S. Cette position de Verneville avait été indiquée pour protéger la retraite du général de *Ladmirault*, qui est encore à *Doncourt*.“

³¹⁴⁾ Megjegyzendő, hogy ezen hadtest csak késő este foglalhatta el állását, miután a *Doncourt* felől Amanvillers felé visszavonuló IV. hadtest csapatjaival kereszteződött.

A bal szárnyon :

II. hadtest : le Point de Jour Rozérieulles között.

Bal oldal biztosításul St. Ruffinbe a *Lapasset-dandár* rendeltetett.

Tartalék :

Gárda : St. Quentin és Plappeville erődök előtt, mögötte a *tüzér tartalék*.

A jobb szárny mögött St. Privat-tól keletre, *du Barail* lovas hadosztálya, a balszárny mögött pedig Longeau-nál a *Forton* lovas hadosztály állott fel.

Főhadiszállás : Plappeville.

Ezáltal a helyzet a francia seregre nézve immár olyanná fejlődött, hogy a szándékolt elvonulás Verdun felé már csak sikeres döntő csata utján volt kivívható, amennyiben, mint alább látni fogjuk, a legrövidebb útvonalon — Gravelotte-Mars la Tour-Verdun — már 17-ike folyamán ellenséges seregrészek állottak, a Gravelotte-Conflans-Etain és az Auboué-Briey-n át vezető utvonalak közül pedig előbbi már a harczászatilag, utóbbi pedig a hadászatilag veszélyeztetett körletbe esett.

Egyébként az erőelosztáshoz a kijelölt védőállásban csupán azt jegyezzük meg, miszerint az általános tartaléknak nem a bal, hanem a hadászatilag minden esetre fontosabb jobb szárny mögött volt a helye. A gárdának Plappeville körüli felállítása valószínűleg övrendszabály akart lenni, nehogy a sereg könnyű szerrel és idő előtt Metz-től elszoríttassék.

A különben már természetből fogva erős állás az egész vonal mentén fedezékek kiemelése által még ellentállóbbá tétetett, kiváltkép a balszárnyon, a II. és III. hadtest körletében, a hol a hátul levő erődök és az ujonnan emelt erődítésekől egész várrendszer képződött, míg az ennél már természetből fogva gyengébb s így annál inkább mesterséges megerősítésre szorult legszélsőbb jobb szárnyon csak futólagos földfödözékek emeltettek ki, mely körülmény főképp abban leli magyarázatát, hogy a védőállását amugy is későn elfoglaló VI. hadtest, hadmérnöktelep híján volt.

Még mostohább lőn itt a helyzet a VI. hadtestnek tulterjeszkedése által Roncourt-ig, a mi még inkább növelte ezen szárnyak gyöngeségét.

Egyébként a védőállás egész hosszában a kilövés majdnem mindenütt szabad és korlátlan volt, a mi nemcsak a puska-, de a lövegtűznek is, teljes mérvben való érvényre jutását tette lehetővé.

A *németek* augusztus 17-ike folyamán a következő helyzetbe jutottak :

1-ső hadsereg.

VII. *hadtest*: Ars; a hadtest elővédjét képező 28. dandár a Bois des Ognons és Bois de Vaux-ba előretolt *Metman* hadosztály csapatjaival apróbb csatározásokat folytatott, mig nem Steinmetz tábornok a nagy főhadiszállásból érkezett parancs értelmében a harc félbeszakítását rendelte el. Megjegyzendő különben, hogy a Metman hadosztály utasításához képest délután 3 óra tájban amugy is bevonult már a le Point du Jour-nál álló III. hadtesthez.

VIII. *hadtest*: Gorze; a Gneisenau különítmény Arry-nál.

I. *hadtest*: a folyamatban levő Moselen való átkelést leplezendő, tüntetőleg Metz felé előbbrevonult, a hol tüzéréjét megszólaltatta; este felé a hadtest újból Courcelles sur Nied mellett elfoglalt táborába vonult vissza.

1. *lovas hadosztály*: Corny-nál.

3. " " : Coin-les-Cuvry-nál

Hadsereg főhadiszállás: Ars.

2. hadsereg:

IX. *hadtest*: a Bois de Vionville-től nyugatra fekvő fensíkon.

III. *hadtest*: 5-ik hadosztály Buxières-nél, 6. Flavigny és Vionville-nél.

X. *hadtest*: Tronville.

XII. *hadtest*: 23-ik hadosztálya Mars la Tour-, 24-ik hadosztálya Puxieux, a hozzá tartozó 12-ik lovas hadosztály Parfondrupt-nál.

Gárda: Hannonville és Latour-en-Woevre közt; a *gárda drago-nyos dandár* Tronvillenél, a másik két dandár nyugati irányban a Maas felé előretolya.

II. *hadtest*: Pont à Mousson.

IV. *hadtest*: szintén a Maas felé előnyomulóban Boucq-nál.

5. *lovas hadosztály*: Tronville.

6. *lovas hadosztály*: Flavigny-Vionville mögött.

Hadsereg-főhadiszállás: Buxières.

Arcvonal és mélységkiterjedés körülbelül 20 klm.

Előőrsvonal:

az 1- *hadsereg körletében*: Vaux helységtől a Bois de Vaux, Bois des Ognons és Bois de St. Arnould északi szegélye mentén;

a 2. *hadsereg körletében*: a Bois de St. Arnouldtól ív alakban a Tronviller-Büsche északi szegélyéhez, innen Ville sur Yron-on át nyugati irányban a Longeau patakig, majd annak mentén Fresnes felé visszahuzva.

A király nagy főhadiszállásával reggel 6-órakor érkezett a csatatérre s a Flavigny-től délre fekvő magaslatra lovagolt, a hol Frigyes Károly már reggel $1\frac{1}{5}$ óra óta jelen volt.

A csatatér lelovaglása közben személyesen nyert észleletek, valamint a délelőtt folyamán beérkezett, részben ellentmondó hírek arra engedtek következtetni, miszerint a nap folyamán ellenséges támadástól már nem kell tartani, a mennyiben az ellenség eddigi védőállását nagyobbára odahagyta; de vajjon a francziák keleti irányban Metz felé, avagy északnyugati irányban Verdun felé vonultak-e el, azt határozottan megállapítani nem sikerült; főleg az ellenség körletében Gravelotte-től északra történeteket nem eléggé szorgos hirszerzés következtében sűrű fátyol fedte.

Ily viszonyok közt adta ki a nagy főhadiszállás az alárendelt két hadseregpáncsnokságnak, a nélkül, hogy előbb a helyzettel teljesen tisztába jött volna, délután 2 órakor az előbb említett magaslaton másnapra szóló következő intézkedését:

„A 2. hadsereg holnap, 18-án, 5 órakor reggel sorakozik (wird antreten) és a balszárnyról lépcsős alakzatban, az Yron és Gorze-patak között (általában Ville sur Yron és Rézonville között) nyomul előre. A VIII. hadtest ezen mozdulathoz a 2. hadsereg jobb szárnyán csatlakozik. A VII. hadtest feladata eleinte a 2. hadsereg mozdulatait Metz felől jövő esetleges támadások ellen biztosítani. Ő felsége a király további intézkedései az ellenség rendszabályaitól tétetnek függővé. Jelentések Ő felségéhez egyelőre a Flavigny-től délre fekvő magaslatra küldendők.“

(aláírva) Moltke

Valóban különös egy intézkedés, mely a hét hadtestből álló hatalmas hadsereget *egyidőben* sorakoztatja, akár csak egy zászlóaljról volna szó! Ily szófukaran csakis az intézkehetnek, aki tudja, miszerint elég, ha alantos közegeinek a ezélt nagy vonásokban megjelöli, a kivétel módját ellenben nyugodt lélekkel azok bölcs belátására bízhatja.

A lépcsős alakzat alkalmazása élénken emlékeztet Albrecht főherczegnek Custuzza előtti hasonintézkedésére. Ezen esetek analógiája alapján az előnyomulásnak ekkénti elrendelése főleg oly körülmények között látszik kívánatosnak, midőn egész seregrészekkel végrehajtandó kanyarodásról és oly ellenség tulszárnyalásáról van szó, melynek felállítását biztosan megállapítani nem sikerült.

Igy volt az a fenforgó esetben is.

A fenti intézkedés utolsó előtti mondata, nemkülönben azon körülmény, hogy az ellenségről még csak említés sem tétetik, eléggé bizonyítják, miszerint a főhadiszállás a parancs kibocsátása alkalmával a francziák állása, szándéka, de még saját további teendői iránt is igen nagy kérdőjel előtt állott, melyre csakis a szor-

gos hirszerzés és felderítés adhatta volna meg a helyes választ. Annál feltünőbb és sajtáságos tehát, hogy e tekintetben az intézkedés mit sem tartalmaz.

Határozottan körvonalozható hadműveleti cél és tárgy hiányában az intézkedés általános recept gyanánt, egyesített erővel való lépcsős előnyomulást rendel el *arcziránynyal északnak*, nyilvánvalóan azért, mivel Moltke az ellenség nagyobb részét inkább elvonuló félben levőnek az Orne folyó mögé gondolta, mint Metz előtt állásban; máskép nem igen hihető, hogy ily veszedelmes oldalmenetre határozta volna el magát.

Különben az egész intézkedés diplomatikus stílusban van szerkesztve; mindenekelőtt nélkülözzük benne a cél és szándék tüzetes megjelölését s azonkívül, főleg az 1. hadsereg részeinek szóló parancs, nem egészen tiszta és világos, mely körülmény, mint alább látni fogjuk, Steinmetz tábornoknak nagy fejtörést okozott. Legérezhetőbb hiányául azonban minden esetre az róható fel, hogy a bizonytalan helyzet tisztázásáról egyáltalában nem gondoskodik.

Az intézkedés kibocsátása után a nagy főhadiszállás, valószínűleg a király éji nyugalma és kényelmére való tekintetből, újból a 22½ klmnyire hátul fekvő Pont à Moussonba ment vissza s talán a megteendő távolság nagyságának tulajdonítandó, hogy az intézkedés a helyzetnek teljes tisztázása előtt, ugyyszólván taláalomra bocsáttatott ki.

A 2. *hadsereg parancsnoksága* ezalatt, részint a délután 2 órakor vett intézkedés értelmében, részint a nagy főhadiszállás hozzájárulásával már előbb, délután 1 órakor kiadott intézkedésével hadseregét a 307. oldalon részletezett helyzetbe rendelte s másnap reggel 5 órára a további szóbeli intézkedések személyes átvétele végett a X., XII. és *Gárda* hadtest vezénylő tábornokait Mars la Tourba, a III. és IX. hadtest parancsnokait pedig félórával később Vionville-be rendelte.

A II. hadtestnek parancs küldetett, hogy 18-án reggel 4 órakor menetét Buxières felé folytassa s végül a IV. hadtest továbbra is a Maas felé volt útját folytatandó.

A hirszerzés és felderítésről úgy látszik *Frigyes Károly* is megfeledezett, arról legalább sehol említés téve nincsen. A 16-ika folyamán még helyesen előre tolva volt lovas hadosztályok a gyalogság közé és mögé rendeltetnek, csupán csak a *szász lovas hadosztály* küldetett hadtestparancsnoka által hivatásának megfelelően az Orne folyó felé hirszerzésre előre. Ezen hadosztály a conflans-etaini utat már 9 órakor érte el s kiküldött járőrei csupán Jeandelize-nél bukkantak néhány francia szétugraszottra, akiktől azonban a francia sereg hollétére vonatkozólag mit sem lehetett megtudni. A lovas hadosztály délután 6 órakor Parfondrupt mellé vonult éji szállásra s az időközben beérkezett jelentéseket, — melyek szerint

Etain s a Conflans felé vezető műút sehol sem volt az ellenség által megszállva, — előljáró XII. hadtest parancsnokságának Puxieuxbe továbbította Természetes, hogy ezen különben igen fontos negatív jelentés a 40 kilométernél messzebb hátul levő nagy főhadiszállást aznap, illetve a rá következő éjjel már el nem érhetette, sőt bebizonyult tény, hogy oda egyáltalában el sem jutott.

Ismételten hangsúlyozzuk tehát, hogy ugy a nagy főhadiszállásnak, mint a 2. hadseregparancsnokságnak joggal róható fel mulasztásul, hogy ez alkaolmmal a felderítő és hirszerző szolgálatra kellő súlyt nem fektetett. Mennyi surlódásnak és bizonytalanságnak lehetett volna elejét venni, ha a bőven rendelkezésre álló lovasság az augusztus 16-iki csata óta hivatásának megfelelően az ellenséget nyomon követte és ellenőrző karmai alól többé ki nem bocsátotta volna.

De ha már a 16-iki összeütközés után a fontosabb irányban, a balszárnyon az érintkezés el is veszett, első sorban a legmagasabb parancsnokságnak állt érdekében és vált kötelességévé, az elveszett fonalat újból fevenni és az ellenség hollétét, mirt a hadműveletek mikénti folytatására döntő befolyással bíró körülményt, megállapítani.

Hogy e tekintetben a szükséges támpontok nyeressenek, egyebet sem kellett volna tennie, mint a Conflans és Auboué melletti Orne-átjárókhoz minél gyorsabban harcászati érzékkel bíró szemeket, kiválóan ügyes és megbízható tiszti hirszerző járőröket kirendelni, miután a francia sereg, ha időközben Metz környékéről egyáltalában elvonult, arra kellett hogy vegye útját.

Az 1-ső hadsereg parancsnoka, Steinmetz tábornok, délután 4 óra tájban vette kézhez a nagy főhadiszállásnak másnapra szóló intézkedését, melynek tartalma a tábornokot szemtanuk állítása szerint élénk haragra lobbantotta, mindenekelőtt kiméretlen eljárásnak tartván, hogy a nagy főhadiszállás az alája rendelt hadtestekkel közvetlenül disponál, miáltal, ugymond, az ő személye, illetőleg a hadsereg parancsnokság, felesleges közbeeső parancsnoksággá válik.

Egyébként a VII. hadtest számára kitűzött feladattal sem volt teljesen tisztában. Ezen hadtestnek feladatává tétetett, hogy „kezdetben“ az észak felé mozgó 2. hadsereg jobb szárnyát fedezze; de vajjon miképpen tegye ezt, maradjon-e „egyelőre“ már elfoglalt állásában, avagy neki is folytatnia kell útját és hova?

Tekintve, hogy Steinmetz tábornok a délután folyamán az ellenség állását személyesen szemrevételezte, mely alkalommal le Point du Jour és Moscou körül igen nagy, hadtestét fölülmuló francia csapattömegeket pillantott meg, melyek a terepnek mesterséges megerősítésével voltak elfoglalva, este 6 óra 30 perczkor oly formán intézkedett, hogy másnap reggel 5 órára a 14. hadosztálytól egy ezred a Bois des Ognons északi, egy ezred pedig a Bois de

Vaux északi és északkeleti szegélyét szállja meg; a 14. hadosztály fenmaradó része a Mance völgyében az említett két ezred mögé s végül a 13. hadosztály a hadtesttüzérséggel Ars sur Moselle-től nyugatra volt állást foglalandó.

Mindezekről a nagy főhadiszállásnak jelentést küldve, Steinmetz tábornok egyuttal azon nézetének adott kifejezést, miszerint a másnapra teljesen magára hagyatott VII. hadtest helyzete ily viszonyok között nagy mértékben veszélyeztetve van, minnélfogva erősbitése sürgősen szükséges.

Erre Moltke augusztus 18-án reggeli 4 órakor következőleg válaszol:

„A VII. hadtestnek egyelőre védőleges magatartást kell követnie. Az összeköttetés a VIII. hadtesttel csupán *előrefelé* kereshető. Ha kiderülne, hogy az ellenséges sereg Metzbe veti magát, részünkről jobbrakanyarodás hajtatik majd végre. Támogatás az 1. hadsereg részére, ha szükséges, a 2. hadsereg második harczvonalából rendeltetik ki.“

Csakhogy ezen biztatás, úgy látszik, Steinmetz tábornokot nem igen elégitette ki, miért is reggel 7 órakor, *Manteuffel* tábornoknak parancsot küld, miszerint „az I-ső hadtestnek egyik dandárát néhány üteggel a váreődök hatáskörletén kívül az ellenségnek esetleg Ars irányában intézendő támadásának oldalazása céljából, Vaux felé irányítsa“.

Egyidejűleg az I-ső lovas hadosztálynak is parancs küldött, hogy csata esetén szintén mihamarabb közreműködjék.

II. Események augusztus 18-án a délelőtt folyamán.

Az előbb említett rendelkezések kiadása után *Steinmetz* tábornok reggel 8 óra tájban a Gravelotte-tól délre elterülő fensikra lovagolt előre, mialatt a Bois des Ognons északi szegélyét megszállva tartó VII. hadtestbeli csapatok az ellenség által meg nem szállott Gravelotte felé nyomultak előre; ugyanide rendeltettek, a 26. gyalog dandár kivételével, a még Ars-ban levő többi hadtestbeli csapatok is.

A gravelotte-i fensikra érve, Steinmetz tábornok a VIII. hadtest parancsnokától, aki tulajdonképpen ez időben még közvetlenül a nagy főhadiszállásnak volt alárendelve, azon értesítést vette, miszerint hadtestével Gorze-ból reggel 6 órakor elindulva, immár Rézonvill-be ért, a hol egyelőre felállítást vesz, hogy aztán a szükséghez képest jobb avagy balfelé folytathassa előnyomulását; továbbá, hogy elővédjét a St. Marcel felé tartó IX. hadtesthez leendő csatlakozás céljából Villers aux Bois felé tolta előre.

Ezen rendelkezéseivel *Goeben* tábornok a nagy főhadiszállásból kapott megbízatásnak teljes mértékben megfelelt.

Ezalatt a 2. hadsereg szintén folytatta előnyomulását.

Frigyes Károly ugyanis a meghatározott időben és helyen³¹⁵⁾ kiadta volt szóbeli intézkedését, mely lényegében következőleg hangzott:

„A 2. hadsereg ma előnyomulását folytatja és feladata továbbra is az ellenséget Verdun és Châlons felől elszorítani és ott megtámadni, a hol reá bukkan. E célból a XII. hadtest mint legelső balszárny, azonnal sorakozik; ezt követi jobbra hátul a IX. hadtest. A XII. hadtest Jarny-ra, a gárda Doncourt-ra veszi irányát, a IX. hadtest Vionville és Rézonville között, majd St. Marcell balról érintve, nyomul elő. Ezután következik a III. hadtest, a gárda és IX. hadtest között mozogván. A 6-ik lovas hadosztály, a III. hadtest parancsnoksága alá lép; utóbbinak hadtest-tüzérsége mint hadsereg-tartalék-tüzérség rendelkezésemre áll. A X. hadtest a hozzá beosztott 5. lovas hadosztálylyal a XII. hadtestet követi, utóbbi és a gárda között tartván irányt.

A 100—120.000 főre becsült *ellenség* hir szerint már tegnap este Conflans felé elvonulóban volt, s valószínű, miszerint a tegnap Gravelotte körül táborozó három ellenséges hadosztály ugyancsak elvonult már, ellenkező esetben azok ellen Steinmetz tábornok támadólag lép fel, mely esetben legelőbb a IX. hadtest kerülhet beavatkozásra.

Vajjon mindezeknél fogva a 2-ik hadsereg balra, vagy jobbra kanyarodást lesz-e kénytelen eszközölni, az most még meg nem állapítható.

Egyelőre csupán egy kis mérföldnyi előmenetelről van szó, mely nem hosszú, vékony menetoszlopokban hajtandó végre, hanem magukban jól összetömörült hadosztályokkal s a hadtestek két-két hadosztálya közé beosztott hadtest-tüzérséggel.“

Ezen már a közvetítés módjánál fogva is (összehívott hadtest-parancsnokok előtt szóbeli intézkedés) érdekes parancs többféle szempontból köti le figyelmünket, s érdemes arra, hogy kissé tovább időzzünk mellette.

Első tekintetre feltűnő az ellenség helyzetének merően téves megítélése, mely a felette veszélyes és esetleg végzetessé válható, ellenséges tömegek tőszomszédságában végrehajtott oldalmenet elrendelését vonta maga után. Nevezetes továbbá a menetalakzat különös és szokatlan formája, bár hasonlót elvéve Napoleon is alkalmazott már. Mintha érezte, tudta volna a herczeg, hogy közel és nagy a veszély, rendes előnyomulás helyett két harcvezonalba³¹⁶⁾ alakított legszorosabb esatarendben végrehajtható tömegmozdulatot rendel el; szinte látni véljük, hogy mint emeli a herczeg fokosát

³¹⁵⁾ Lásd a 309. oldalon.

³¹⁶⁾ Első harcvezonal: XII. gárda és IX. hadtest.
Második „ III. „ és X.

ütésre kész helyzetbe, már-már suhintani készül, midőn még támadása tárgyáról és annak hollétéről tudomása sincsen. Annál feltűnőbb tehát, hogy a helyzet tisztázására hadtestparancsnokainak figyelmét még csak fel sem hívja, sőt ellenkezőleg lovas hadosztályait a hátulmenetelő hadtestekhez osztja be.

Hogy az elrendelt menetalkzat folytán a csapatok összetömörülése mily nagymérvűvé vált, legjobban mutatja azon körülmény, hogy elindulás előtt a hadsereg arcvonalszélessége 13 kilométert tett ki, mely egy mfdnyi rövid menet után éppen felényire zsugorodott össze.

Hogy ily viszonyok között a XII. és a gárda hadtest irányítása által keletkezett oszlopkeresztezés nagy bajt és surlódást okozott, magától értetődő dolog. Hasonlóan a tultömör echiquier alakításnak tulajdonítható, hogy a mozdulatokat reggel 5 és 6 óra között megkezdett élhadtestek reggel 9 óráig, mint alább látni fogjuk, még csak alig 7 klmnyire juthattak előbbre.

Időközben a reggel 6 óra óta a Flavygny-től délre fekvő magaslatokon álló nagy főhadiszállás 8 óra tájban azon meggyőződésre jutott, miszerint Bazaine főerejével Metz felé vonult vissza s hogy annak jobb szárnya körülbelül Amanvillersnél keresendő. Ebből kifolyólag a mondott időben *Verdy* alezredes oly utasítással küldetett a 2. hadsereg főhadiszállásába, hogy erről a hadsereg parancsnokát értesítve, egyidejűleg tudomására hozza, hogy feltéve, miszerint az ellenség helyzetének megítélése a további előnyomulás folyamán helyesnek bizonyul, az 1. hadsereg arcban, a IX. hadtest pedig *jobb* szárnyát támadja meg az ellenségnek. Ez alkalommal a gárda a tartalék szerepét veszi át, míg ellenben a többi hadtest egyelőre mégállítandó.

Ennek folytán *Frigyes Károly* a kapott parancscsal nem egészen összhangzásban, az elől menetelő 3 hadtestnek (XI., gárda és IX.) parancsot küld, miszerint az etaini műúthoz érve álljanak meg, a IX. hadtestnek egyidejűleg meghagyatott, hogy Leipzig és St. Privat felé lovasságot rendeljen előre.

A reggel 9 órakor beállott helyzet a VI. számú csataterven foglalt vázlaton van feltüntetve.

Ez időtájt a francia bal szárnyon élénk mozgás volt észlelhető, sátrak felszedettek, vonatok egyes csapatosztályokkal északi és észak-keleti irányban elvonulni látszottak, más csapatok ellenben az elől fekvő Bois de Genivaux-ba szállottak alá, egyszóval a francziák a harcához kijelölt állásaikban elhelyezkedni kezdenek, miközben a német VII. hadtest előcsapatjaival helyenkint összekocczanásra és élénk tűzváltásra került a dolog.

A jelzett mozdulatok a német intéző körök figyelmét sem kerülték ki, csupán az a különös a dologban, hogy úgy az 1. hadsereg parancsnoksága, mint a nagy főhadiszállás ebből a francziák elvonulására vélt következtetést vonhatni, minek folytán utóbbi 9

óra 30 perczkor a következő értesítést küldi a 2. hadseregparancsnoságnak :

„A VII. hadtest jobb szárnyán jelentéktelen rajharcz. A *Metz felé elterülő magaslaton látható francia csapatok északi irányban, tehát valószínűleg Briey felé elvonulni látszanak.* Valószínű, miszerint az 1. hadsereg aligha szorul nagyobb támogatásra, mint a III. hadtest részéről Vionville vagy St. Marcel felől.“

Eltérőleg ezen értesítés tartalmától, a 2. hadsereg főhadiszállásába beérkezett jelentések Frigyes Károly herceget mindinkább azon meggyőződésre juttatták, miszerint az ellenség zöme egyelőre még Metz irányában keresendő, minek folytán a délelőtt 10 órakor kiadott hadsereg parancsával elrendeltetett, hogy :

a IX. hadtest Verneville és la Folie irányába nyomuljen előre s ha az ellenség jobb szárnya ott állana, a csatát nagyszámu tüzéség felfejlődése által vezesse be ;

a gárda hadtest a IX. hadtest támogatására Vionvillebe,

a III. hadtest Caulre-Ferme mellé rendeltett s végül

a XII. hadtest egyelőre Jarny-nál hagyatott.

Az előbb említett értesítés kibocsátása után nemsokára a nagy főhadiszállásból az 1. hadsereg főhadiszállásába küldött *Holleben* őrnagy, nemkülönben a nagy főhadiszállásba érkező *Sperling* tábornok³¹⁷⁾ a 2. hadsereg körletében észleltekkal egybehangzóan szintén oda nyilatkoztak, miszerint az ellenség tetemes erővel a Bois de Genivaux mögött áll s úgy látszik, mintha az a csatát elfogadni szándékoznék.

Ere a nagy főhadiszállás, a cselekvésnek sürgős szükségét érezvén, daczára annak, hogy az ellenség helyzete felől még mindig kínos bizonytalanságban érezte magát, délelőtt 10 óra 30 perczkor az alábbi *ütközet-intézködést* bocsátja ki, melynek szövegezése világosan mutatja, miszerint Moltke mindkét eshetőséggel, az ellenség helytállásával, de egyuttal az elvonulás lehetőségével is számolni akart ;

„A beérkezett jelentések szerint feltehető, hogy az ellenség Point du Jour és Montigny la Grange között helyt állani szándékozik. Négy francia zászlóalj a Bois des Genivaux-ba vonult be. Ő felsége azon nézetben van, miszerint czélszerű lenne a XII. és gárda hadtestet Batilly irányában elindítani, hogy az ellenség azon esetre, ha Briey felé elvonulna, St. Marie aux Chênes-nél utolérassék ; ha pedig a magaslaton állva marad, *Amanvillers felől* megtámadassék. Ez esetben a támadás *egyidejűleg* intézendő : az 1. hadsereg által Bois de Vaux és Gravelotte felől, a IX. hadtest által a Bois de Genivaux és Verneville felé, a 2. hadsereg bal-szárnya által észak felől.“

(aláírva) Moltke.

³¹⁷⁾ Az 1. hadsereg vezérkari főnöke.

Az 1. hadseregparancsnokságnak, jelenlevő vezérkari főnöke útján egyidejűleg meghagyatott, miszerint támadásba csak akkor menjen át, ha a bal szárnyon a 2-ik hadsereg előbbrenyomulva, a közbelépésre készen leend.

Ezen ütközet-intézkedés és a 17-én délután 2 órakor kibocsátott hadműveleti parancs³¹⁸⁾ alapeszméje között igen nagy a hasonlatosság; lényegesebb eltérés a kettő között csak annyiban nyilvánul, hogy azokban a hadműveletek súlypontja helyet cserél. A hadműveleti parancs ugyanis a keleti, Metz felőli eshetőségek tekintetbe vétele mellett, leginkább északon keresi a döntés színhelyét, az ütközetintézkedés ellenben az északi irányt alárendeltebb jelentőségűnek tartván, erejének teljes latbavetésével kelet felé fordul. E szerint az ellenséges jobb szárnynak Amanvillers-nél való feltételezése mellett 5 hadtesttel (VII., VIII., IX. gárda és XII.) az első és 3 hadtesttel (II., III. és X.) a második vonalban *kettős átkaroló támadás* szándékoltatott. Csakhogy az ellenség helyzetének, leginkább pedig jobb szárnya fekvésének helytelen megítélése folytán a szándékolt átkaroló támadás egyszerű arctámadássá vált, mely nem várt kellemetlen valóságon, a tévedésnek kiderítése után, csakis az arcvonalnak újabb és újabb meghosszabbítása által lehetett segíteni.

Ime újabb súlyos beszámítás alá eső következménye a hírszerző és felderítő szolgálat lanyha kezelésének s e tekintetben a mulasztás oroszlánrészre a 2. hadseregparancsnokságot illeti, miután az általános helyzetből s a dolgok állásából kifolyólag ennek volt nem is éppen nehezen teljesíthető feladata, legkésőbb 18-ika reggeléig az ellenség holléte tekintetében már teljesen tisztázott helyzetet a nagy főhadiszállás elé tárni. E helyett azt látjuk, hogy Moltke kénytelen a 2. hadseregnek is a körülötte uralgó nagy sötétségben fáklyát gyújtani s azt csupán a valószínűségen alapuló ösztönszerű feltevései és kombinációi alapján a helyesebb utra terelni.

Ami az ütközet intézkedésnek azon kívánalmát illeti, hogy a támadás a két hadsereg által *egyidejűleg* intéztessék, arra csak azt jegyezzük meg, miszerint az in praxi, a fenforgó idő és térbeli viszonyoknál fogva kivihetetlen volt, amennyiben a 2. hadsereg bal-szárnyának beérkezésére délután 2 óránál előbb nem igen lehetett számítani, míg ellenben az 1. hadsereg részei már is élénk csatározást folytattak a velük szemben álló ellenséggel.

Midőn délelőtt 11 óra tájban a többször említett harcintézkedés a 2. hadsereg főhadiszállásába érkezett, ott már újabb keletű hírek állottak rendelkezésre, melyekből kitűnt, miszerint nemcsak Amanvillersnél, hanem St. Privat-nál is tetemes *ellenséges erők*

³¹⁸⁾ Lásd a 308. oldalon.

állanak, s így már nyilvánvaló volt, hogy a Point du Jour-St.-Privat által jelölt, körülbelül 10 klm. kiterjedésű arczvonalba az egész francia sereg áll.

Ennek folytán sürgősen szükségesnek látszott a délelőtt 10 órakor kiadott parancsnak³¹⁹⁾ mielőbbi kiegészítése, illetőleg módosítása, nehogy a IX. hadtest izoláltan előretörve, fejével a falnak menjen.

Az erre vonatkozó intézkedés délelőtt 11 óra 30 perczkor adatott ki s lényegében a következőket tartalmazta:

A *IX. hadtest* la Folie felé intézendő támadását addig halaszssa el, míg a gárda hadtest Amanvillers *felől* közbeléphet.

A *gárda* előnyomulását Verneville-en át lehetőleg siettesse s amennyire még lehetséges, Habonville-n át kerülve, Amanvillers-en át támadja meg, csatlakozva a IX. hadtesthez, az ellenség *jobb* szárnyát.³²⁰⁾

A *XII. hadtest* Ste. Marie aux Chênes felé irányított.

A szász trónörökösnek egyidejűleg meghagyatott, miszerint az alsó Mosel völgyébe kikülönítendő lovas-különítmény által az ottani vasut- és távirda összeköttetést Diedenhoffen-nel szakítsa meg.³²¹⁾

Második vonalban:

a *X. hadtest* St. Ail,

a *III. hadtest* Vionvillen át Verneville; s végül

a *II. hadtest*, a jobb szárny tartaléka gyanánt, Rézonville-be rendeltetett.

Még mielőtt ezen parancs a gárda és XII. hadtestet elérte volna, azok parancsnokai saját kezdeményezésükből útban voltak már a hadseregparancsban említett helységek, Ste. Marie aux Chênes és Amanvillers felé,³²²⁾ sőt midőn később a St. Privat környékén észlelt ellenséges csapattömegekről újabb hírek érkeztek be, az egész gárda hadtest Habonville-nek vette irányát.

III. A csata bevezetése és lefolyása déltől délutáni 5 óráig.

A) A német I. hadsereg harcza a francia bal szárny ellen.

A csata bevezetése a IX. hadtest által.

Az éppen említett menetek végrehajtása közben egyszerre csak hatalmas ágyudörgés hangzik át Verneville tájékáról.

³¹⁹⁾ Lásd a 314. oldalon.

³²⁰⁾ Bár mint fentebb láttuk, az ellenség jobb szárnya most már nem itt, hanem St. Privatnál jelentetett.

³²¹⁾ Lásd később.

³²²⁾ Lásd később.

A IX. hadtest ugyanis a hadseregparancsnokság által dél-
előtt 10 órakor kibocsátott parancs folytán³²³⁾ Caulre-Ferme mellől
Verneville-la Folie irányában útnak indult. A hadtest parancsnoka
Manstein tábornok a verneville-i magaslatra érve, Amanvillersnél
egy látszólag gondtalan francia tábornok pillantott meg, de egyide-
jűleg tudomást nyert arról is, miszerint az ellenség állása St.-
Privat-on tul is terjed.

Bár a felsőbb parancs úgy hangzott, hogy a IX. hadtest
csak azon esetre menjen át támadásba, ha az ellenség jobb szárnya
la Folie-nál állana, mindazonáltal *Manstein* tábornok jónak vélte
elővéd tüzéségét, a mit sem sejtő francia tábor ellen megszólal-
tatni. Megjegyzendő, hogy ez délelőtt 11 óra 45 perczkor történt,
a midőn a hadseregparancsnokság negyedórával előbb kelt fentebbi
parancsát még nem kapta volt kézhez.

A megkezdett ágyuzás által a francziák egész vonala fel-
riasztatott, minek folytán a csata kezdetét vette.

Az elhangzott ágyúszó a még mindig Flavigny mellett álló
nagy főhadiszállásig is elhallatszott, mire Steinmetz tábornoknak
azonnal értesítés küldetett, hogy az elhangzott ágyudörejét ne tekintse
indokul az általános támadásba való átmenethez s hogy szükség
esetén csupán tüzéségét vonultassa fel, a későbbi támadó művelet
előkészítése czéljából.

Csakhogy ezen értesítés kissé elkésve érkezett az 1. had-
sereg főhadiszállásába, a VIII. hadtest pedig, úgy látszik, épenség-
gel nem lett a nagy főhadiszállás ezen szándékaról értesítve.

Az 1-ső hadsereg közbelépése.

Emlitet hadtest parancsnoka *Goeben* tábornok a 2. hadsereg
körletéből áthangzott ágyudörgés folytán, a maga részéről is elér-
kezettnek vélte az időt a támadásba való átmenetre, miért is déli
12 óra 15 perczkor Villers aux Bois-nál összpontosult 15.
hadosztályának parancsot küld, miszerint Gravelotte felé előnyo-
mulva, az elől fekvő mélyedésben³²⁴⁾ fedett felállítást vegyen s egy-
idejűleg az említett helységet szállja meg. Utóbb említett feladattal
a 33. gyalog-ezred bízott meg, mialatt az elrendelt mozdulatok
végrehajtása közben a hadosztály élénk, de hatástalan ellenséges
tüzértűzbe jutott.

A tüzéség felvonulása.

Ezt látván a Gravelotte mellett álló *Steinmetz* tábornok, déli
12 óra 30 perczkor a VII. hadtest tüzéségét felvonulásra utasítja,

³²³⁾ Lásd a 314. oldalon.

³²⁴⁾ Lásd a VI. sz. csatatervet.

minekfolytán előbb a 14. hadosztálynak, majd délután 1 óra 15 perczkor a 13. hadosztály ütegei is a VI. sz. csataterven látható módon tűzállásba helyezkednek, felvevén a harcztot a le Point du Jour mellett állást foglalt francia ütegekkel, míg a hadtest tüzérség már szintén útban volt Ars felől a fensik felé. Ezen rendelkezés egyébként legkevésbé sem állott ellentétben az időközben a nagy főhadiszállásból beérkezett értesítéssel, melynek értelmében a hadtest gyalogsága a tüzérség bevezető harca alatt egyelőre várakozó magatartásra utasított, minek folytán az délután 1 óra körül a csataterven látható helyzetbe jutott.

Midőn a 15-ik hadosztály előnyomulása közben ellenséges löveg-tűzbe jutott, délután 12 óra 15 perczkor *Goeben* tábornok parancsára itt is mindenekelőtt annak tüzérsége iparkodott a fensikra feljutni, mely mellé nemsokára a hadtest tüzérség is felvonult. Ezen 11 ütegből álló tekintélyes tüzérvonal balszárnyának fedezése céljából a II/67. zászlóalj és a 7. huszárezred Malmaisonba rendeltetett előre, a jobb szárny biztosítását a Gravelotte megszállására már előbb kirendelt 33. gyalog ezred vette át.

A külsönös helyzetet délután 1 óra után a VI. számú csataterv mutatja.

A 15. hadosztály támadása.

Goeben tábornok a támadás felvételére határozván el magát, délután 1 óra tájban kiadta erre vonatkozó intézkedését, melylyel a 15. hadosztály egyik dandára Gravelotte-on át, a műut mentén, másik dandára pedig a Bois des Genivaux felé rendeltetett előre; a 16. hadosztály további rendeletig Gravelotte mellett volt állást foglalandó.

A 29. dandár parancsnoka, *Wedell* tábornok még az erre vonatkozó parancs vétele előtt a felvonult tüzérség jobb biztosítása kedvéért, a gyalogság előbbretolását rendelte el, a mit a Gravelotte keleti szegélyét megszállva tartó III/33. zászlóalj, az elől fekvő ellenséges gyalogság által megszállott erdőszegély ellen támadásra indulván, parancs bevárása nélkül saját elhatározásból teljesített már.

Említett zászlóaljnak sikerült is az erdőt a műuttól délre birtokába ejteni, midőn azonban annak keleti szegélyén kibukkan, óriási golyózápor fogadja, mely elől ismét az erdőben volt kénytelen menedéket keresni. Időközben az ezred II. és I. zászlóalja is beérkezett s a mélyedésben újból gyülekezett III. zászlóalját felvéve, a támadást megújítja, de St. Hubert és a Kiesgrube felől öldöklő kereszttüz alá vétetvén, ismét csak az erdőszélig juthat előre, a hol délután 2 óra felé védelemre berendezkedik. A dandár másik, 60. gyalogezrede időközben Gravelotte-ba érve, ott egyelőre hadosztály parancsnoka által visszatartatott.

Kevéssel a 33-asok első támadó előnyomulása után, *Weltzien*

tábornok a 15. hadtest parancsnoka, a 30. dandárt a műttől északra rendeli előre. Nehogy a tüzérség tüze az előnyomuló gyalogság által maszkiroztassék, az egész dandár Gravelotte-nak vette irányát s azon a zászlóaljok egymásután vonultak át. Az erre figyelmessé lett ellenség ugy tüzér, mint gyalogsági tüzet ide összpontosítván, a dandár kibontakozása igen nagy áldozatokkal járt. A dandár élén beosztva volt III. és I/67. zászlóalj azonnal az erősen megszállott erdőszélre vetette magát, tért azonban csak a dandár többi részeinek támogatása és közbelépése után nyerhetett. Az erdőnek birtokba vételét után, a dandár St. Hubert major felé átkarolólag nyomult elő, ugyanide csatlakozott délről a 35. ezred balszárnya is, míg annak jobb szárnya a Kiesgrube-t foglalta el, mely alkalommal a Bois de Vaux északkeleti csuczában levő 53. gyalogezredbeli osztagok is előretörték a műt irányában.

Az ekként kettészakadt 33. gyalog ezred közé a Gravelotte felől utánnomuló 60. gyalogezred ékeltetett be.

Mialatt a 15. hadosztály ekként tért nyert, az 1. lovas hadosztály Malmaison-ig nyomult előre s annak lovagló ütege a VIII. hadtest tüzérsége mellé vonult fel.

Ugyszintén beérkezett időközben Gravelotte-nál a 16-ik hadosztály is, még pedig előbb a 32., majd 2 óra tájban az Arry-ból jövő 31. dandár is.

A tüzérség előbbre vonása.

Ily körülmények között mindenekelőtt a tüzérségnek előbbrevonása határozottatott el, hogy az a főtámadás irányában alaposabban és szisztematikusabban közreműködhessék. Biztosításul a 7. huszár ezred balszárnya mögé állott fel, az e szárnyon levő II/67. zászlóalj pedig a Bois des Genivaux-ba tolatott előre.

Időközben beérkezett Ars felől a VIII. hadtest hadtest-tüzérsége is, mely a 3 helyet nem talált üteg híjján, a többi VII. hadtesbeli ütegekkel együtt szintén előbbre fekvő állásba vonult fel; eszerint most már 3 óra felé a tevékenyen működő lövegek száma 132-re (22 üteg) szaporodott.

Ezen hatalmas tüzér-tömeg, melynek ujháb állását a VI. számú csataterv 5 órai helyzete tünteti fel, tüzkifejtésével a francia ütegeket mindinkább elhallgattatta, úgy hogy a német tüzérség nemsokára az ellenséges gyalogságot, nemkülönben St. Hubert-t Moscout és le Point du Jourt foghatta tűz alá, mely utóbbi csakhamar ki is gyulladt.

St. Hubert megrohanása.

A tüzérségnek hatásos fellépése, nemkülönben ujháb erők, a 60. gyalog ezred beérkezése folytán a St. Hubert-t arcban és mind-

két oldalról körülvevő csapatok az ellenség pusztító oldal és kereszt-tüze alatt nevezett major ellen általános rohamra indulának, melyet azonban a francia védőrség be sem várva, a főállását képező magaslat felé vonult vissza.

A major bevétele után, mely körül időközben 18 század tömörült össze, annak rendszeres megszállása és védelemre való berendezése eszközöltetett.

A St. Hubert felé intézett rohammal majdnem egyidejűleg a 15. hadosztály mindkét szárnyán is történtek újabb támadó kísérletek Moscou és le Point du Jour ellen, melyek azonban, főleg a bal szárnyon, az ellenség pusztító kereszttüze folytán kudarcot vallottak.

Miután pedig ez időtájt a 15. hadosztály összes ereje már az első vonalban állott, az elől levő erősen megviselt zászlóaljknál pedig a tiszték fele vagy elesett volt, vagy megsebesült, a műveletek folytatására újabb erők közbelépése előtt még csak gondolni sem lehetett, sőt ellenkezőleg minden pillanatban tartani kellett az ellenség ellentámadásától, mely az izolált 15. hadosztályt végveszélybe dönthette volna.

A 31. dandár közbelépése.

Ennek érzetében *Goeben* tábornok délután 3 óra felé a 31. dandár parancsnokának, *Gneisenau* vezérőrnagynak parancsot ad, miszerint dandárával az előlfekvő völgyet átlépve, a 15. hadosztály harcát Moscou irányában támogassa. Egyidejűleg a 16. hadosztály tüzérsége is felvonult a többi ütegek vonalába.

A nyert parancs folytán a *Gneisenau* dandárhoz tartozó 29. gyalogezred a nagy műuton *zászlóaljakkal egymás mögött*, a 69. gyalog ezred pedig *a műüttől északra egy vonalba széjjelhuzott zászlóaljakkal* kezdte meg az előnyomulást.

Azon hirre, miszerint legsürgősebb a szükség a 30. gyalog dandár balszárnyán, utóbb említett ezred 6 százada az ezredparancsnok intézkedése folytán a Mance villaszerü elágazása felé tért le, míg a fenmaradó 6 század, jobb szányával a műut mentén maradva, Moscou felé vette irányát.

Események a VII. hadtest körletében.

A VIII. hadtest körletében történt éppen vázolt események lefolyása alatt, a VII. hadtest gyalogságának helyzete délután 1 óra óta²⁵⁾ lényegében alig változott; csupán a hadtest tüzérség-

²⁵⁾ Lásd a 318. oldalon.

gel időközben bevonult F/77. zászlóalj állott fel annak jobb szárnya mögé, a többi gyalogság mellé; a Bois de Vaux-ban levő harcsoportnál pedig az 53. gyalog ezred támadó lökeme folytán³²⁶⁾ az F/13. zászlóalj szintén az első vonalba rendeltetett, ezen ezred II. zászlóalja pedig az erdőszélhez valamivel közelebb vonatott.

E szerint a VII. hadtest csapatjai, körülbelül 7000 lépésnyi széles arckiterjedéssel, 3 csoportot alakítanak, melyeknek legerősebbike, a Gravelotte menti, állván a hadtest összes tüzérségéből, egy teljes dandárból és azonfelül még két különböző hadosztály kötelékébe tartozó s a magasabb kötelék figyelembevétel nélkül egymás mellé állított 8 zászlóaljból.

Épp úgy mint itt, széjjel van szakítva a dandárkötelék a Bois de Vauxban levő középső csoportnál is. Még különösebb azonban, hogy ezen csapatok legmagasabb parancsnokaikkal együtt 3 óránál tovább tétlenül nézik 15. hadosztálybeli bajtársaik elkeseredett harcot vívó hiábavaló erőlködését és elvérzését, míg végre a 29. dandár parancsnokának felszólítása folytán, *Steinmetz* tábornok délután 3 óra tájban mégis rászánja magát a közbelépésre.

Az előretolt állásokban volt francia csapatok visszavonulása folytán azon téves nézetten lévén, miszerint az ellenség állását teljesen odahagyva, Metz felé vonul vissza, az 1. hadsereg parancsnoka mindenekelőtt az 1. lovas hadosztályt utasítja a műtszoroson való átkelésre, hogy az üldözés foganatosítása céljából mihamar kéznél legyen; ezzel egyidejűleg a még *Ars*-nál álló 26. dandár parancsot kap, hogy azonnal Vaux irányában, az ellenség legszélsőbb balszárnya felé erélyesen lépjen fel.

Hasonló felfogásból kiindulva, *Zastrow* tábornok a VII. hadtest összes tüzérségét a műtszoroson át szintén a Mance tulsó partjára rendeli, meghagyván egyuttal a 27. gyalog dandárnak, miszerint a tüzérséget biztosítandó, az erdő széléig vonuljon előre.

Ezen intézkedésekre később még visszatérünk, előbb azonban lássuk tovább a dolgok folyását.

A műtszoroson való átkelést a VII. hadtest tüzérségének ügetésben előrendelt 4 ütege (4. 3. 3. 1. és IV./VII.) kezdte meg, megelőzvé az ugyanazon irányban előhaladó 29. gyalog ezredet³²⁷⁾ Említett 4 üteg mögé a szintén ügetésben elősiető 1. lovas hadosztály ékelte be magát, minek folytán a többi ütegek újból részint eredeti állásukba, a helyüket még el nem hagyott 13. hadosztálybeli ütegek mellé, részint Gravelotte mögé tartalék viszonyba vonultak vissza. Ezalatt az előbb említett 4 üteg az erdőből kibukkanva, az ellenség által a legpusztítóbb tüzzel árasztatott el, mely

³²⁶⁾ Lásd a 319. oldal.

³²⁷⁾ Lásd a 320. oldalon.

az élen menetelő löveg fogatát rövid idő alatt harczon kívül helyezte; az üteg többi 5 lövegének azonban mégis sikerült nagy nehezen kívánszorognia s a gyalogság rajvonalában állást foglalnia a hol azonban csak rövid ideig tarthatta magát; az üteg romjai, néhány teljesen összelőtt löveg hátrahagyásával, Gravelotte felé vonultak vissza. Az ezt követő 3. könnyű üteg St. Hubert-nél a műuton, a 3. lovagló üteg pedig a legelől említett 4. könnyű ütegtől balra vonult fel.

Ezalatt a franczik még jobban összpontosították tüzelésüket a szoros kijárata felé úgy, hogy a IV. nehéz üteg már egyáltalában fel nem vonulhatván, az erdőben keresett menedéket, amelynek vizenyős részében fenakadva, csak 19-én reggel került ismét elő.

Ezalatt a másik két üteg óriási veszteség mellett derekasan kitartott állásában; így pl. a 3. lovaglónál rövid idő alatt 3 tiszt 35 ember és 75 ló hullott el.

Hasonló sors érte a tüzérséget követő *1. lovas hadosztályt* is. Az élen menetelő 4. dsidás ezred nagynehezen kibontakozott ugyan a szorosból, fel is vonult St. Hubert és a Kiesgrube között, de itt csak igen rövid ideig tarthatta magát, minek folytán az erdőben keresett menedéket, honnan egyik része a műut mellett Gravelotte felé, másik része pedig a Mance medrében a Min de Mance felé tört magának utat.

Az ezrednek ezen vállalat alatt szenvedett vesztesége 3 tiszt, 49 ember és 101 ló.

A hadosztály többi részével *Hartmann* tábornok, látván a kibontakozás lehetetlenségét, még mielőtt az erdőből kibukkant volna, visszafordult s azt újból előbbi állásába Malmaison mellé vezette vissza, a hol a hadosztály délután fél 5 óra tájban a 4. dsidás ezred kivételével, mely csak este fél 8 órakor vonult be, ismét együtt volt.

Hasonlóan eredeti állásába vonult vissza ily körülmények között a szintén St. Hubert felé előrerendelt 9. és 15. huszárezred is.

Francia ellenlökem.

A kedvező alkalmat kiaknázandók, a francziák ellenlökemre indulnak, csak hogy ebben úgy látszik vajmi kevés lehetett a tetterő, mivel ellenkező esetben alig kerülhetett volna nagy erőltetésbe a németeket a Mance völgyébe visszasöpreni.

Erősebb lökem tényleg csak a II. hadtest kötelékéből indult ki, melyben az I. és II/55., valamint a 76. és 77. sor-ezred részei vettek részt. Ezen csapatoknak sikerült is a műuttól délre harcban álló, különben már erősen megviselt német tüz-

vonalat az erdőbe visszaszoritani, ellenben St. Hubert felé és attól északra a francziák ellenfelük nagy szerencséjére, komolyabb változatot nem kezdeményeztek.

A német 39. ezred és 31. dandár közbelépése.

A szükséges erő és nyomaték hiányában ezen támadólagos visszavágásnak csak mulandó értéke lehetett, annál is inkább, mivel német részről nemsokára újabb erősbitések érkeztek be, még pedig mindenekelőtt a *Zastrow* tábornok által előrerendelt 27. dandár³²⁸⁾ 39. ezrede, mely a műuttól délre az erdőn áthaladván, le Point du Journak vette irányát.³²⁹⁾ Ennek védelme alatt a 33-asok és a 60. ezred I. és F. zászlóalja újból rendezkedhettek.

A műuton és attól északra előnyomuló 31. dandárnak³³⁰⁾ 29. ezrede a műut mindkét oldalán fejlődött harcra, de St. Hubert-nél tovább nem juthatott, a hol időközben nyüzsgő hangyarajként 3 különféle dandár s 6 ezred kötelékébe tartozó 43 század tömörült össze rendetlen és tehetetlen golyófogóvá.

Végül a legszélsőbb balszárnyon előnyomuló 69. ezred csak századonként bontakozott ki az erdőből s így említésre méltó eredményt ez sem érhetett el.

Ez volt a dolgok állása délután 5 óra tájban, midőn az egész vonalon mindkét részről egyidőre harczszünet állott be.

A német 26. dandár elrendelt előnyomulását és bevezető harczát a Lapasset dandár ellen, egységes tárgyalás kedvéért későbbre halasztjuk.³³¹⁾

Megjegyzések a német 1. hadsereg és a francia balszárny közötti harcz eddigi lefolyásához.

A nagy főhadiszás szándékával ellentétben álló időelőtti csata kezdeményezésének indító okát *Manstein* tábornok elhatározása képezvén, mindenekelőtt erről néhány szót.

Jóllehet a felsőbb helyről kapott parancs a IX. hadtest támadólagos fellépését bizonyos feltételhez kötötte, mindazonáltal a német sereg bármelyik kezdeményező tábornokát ezen hadtest élére gondolva, százat egy ellen lehetne kockáztatni; hogy az, ha Amanvillers-nél az ellenség jobb szárnyára, avagy közepére bukkan is, hadtestével még tulerőnek is neki megy. Így láttuk ezt Spichenen,

²²³⁾ Lásd a 321. oldalt.

³²⁹⁾ Lásd a csatatervet.

³³⁰⁾ Lásd a 320. oldalon.

³³¹⁾ Lásd a csata leírását délutáni 5 órától kezdve.

igy Weissenburg előtt is és tettéért az illetőt bizonyára inkább dicséret, mintsem gáncoskodás illeti meg.

Egyébként valóban különös színben tűnik fel, hogy a hadseregparancsnokság Manstein tábornoktól oly tényezőnek, az ellenség jobb szárnyának sürgős kiderítését várja és attól teszi függővé a világgá bocsátott hadtest további műveleteit, melynek megállapítására a lefolyt 48 órai idő sem bizonyult elegendőnek, még a nagyobb apparatussal rendelkező hadsereg főhadiszállásnak sem.

Mindezeknél fogva véleményem szerint a felelősség a csata időelőtti kezdeményezéséből kifolyó következményekért nem annyira Manstein tábornokot, mint inkább előljáró hadseregparancsnokságát illeti.

Hogy a kezdeményezett harcztot csirájában elfojtani nem sikerült, azon a fenforgó viszonyoknál fogva legkevésbé sem csodálkozhatunk. A nagy főhadiszállás Manstein tábornoktól 8, az 1. hadtest parancsnokától 5, az utóbbi pedig Goeben tábornok álláspontjától mintegy 3 km-re állott, minélfogva a harcztot beosztó parancs közvetítése legalább is jó félórát igényelt, mialatt főleg Verneville-nél a harc heve annyira elharapódzhatott már, hogy annak korlátozása mindenesetre kérdésessé vált.

Már ebből is látjuk, hogy a törzs- és főhadiszállások álláspontjának megválasztása nem közömbös, sőt ellenkezőleg kiválóan fontos tényező a harcvezetés művészetében.

Különben is a nagy főhadiszállás e tárgyban csupán Steinmetz tábornoknak adott újabb utasítást, mely tulajdonképpen csak a VII. hadtestre vonatkozhatott, miután a VIII. hadtest fölötti rendelkezés jogát a nagy főhadiszállás, mint tudjuk, magának tartotta fenn és azt időközben Steinmetz tábornokra újra át nem ruházta.³²²) Ebből keletkezett aztán azon furcsa viszony, hogy az 1. hadsereg parancsnoka a VIII. hadtest működésére, noha az szemelattára operál, befolyását egyáltalában nem érvényesítte; ellenben igen helyesnek véljük Goeben tábornok eljárását, a ki daczára annak, hogy vele most már a nagy főhadiszállás közvetlenül rendelkezett, szándékáról és hadteste helyzetéről nemcsak a nagy főhadiszállásba, hanem Steinmetz tábornokhoz is küldött jelentéseket.

A VIII. hadtest támadólagos fellépése folytán a nagy főhadiszállás által szándékolt egységes és egyidejű támadás eszméje végkép hajótörést szenvedett, az egyszer vért szagolt tigrist többé visszatartani és megfékezni nem lehetett.

³²²) Bár a délelőtt 10 óra 30 perczkor kibocsátott harcintézkedésben (lásd 314. oldal) a VIII. hadtestről külön említés nem tétetik, ami arra enged következtetni, miszerint Moltke „az 1. hadsereg“ kifejezése alatt, az előbb említett hadtestet is odaértette, ezen körülményt azonban Steinmetz tábornok kétségbevonni látszott.

A harcztot e szárnyon teljesen modern felfogás szerint alakított egységes vezénylet alatt 108 lövegből álló hatalmas tüzértömeg vezeti be, melynek szárnybiztosításáról már kezdettől fogva gondoskodva van. Később e téren két hadtestnek összes tüzérése tömörül össze egy egészszé, melynek arczkiterjedése 3000 lépés. Lőtávolsága az első allásból a francia fővédővonalig 3000—3500 lépés, tehát kissé nagy, a második közelebb fekvő lőállásból 2000—2500 lépés.

A mily impozáns és tiszteletet gerjesztő e hatalmas tüzér-vonal, ép oly kevéssé felel meg erőkifejtés tekintetében testvér fegyvernemének, a gyalogságnak támadása. Kezdetben századok, majd zászlóaljok, ezredek, később egész dandárok indíttatnak egyszerre utba a közös cél felé, melyek azonban mintha csak a Purgatoriumon mentek volna keresztül, a könnyen elváló salaktól megtisztulva, mint számra nézve gyöngé, erőtlen osztagok bukkannak ki a Mancet kísérő erdő tulsó szélén.

A legelsőnek tűzbe rendelt 29. dandár nem mint ilyen, hanem annak csak egy része, a 30. ezred, sőt ez is csak zászlóaljankint keveredik harcba.

A 15. hadosztály másik dandára, noha annak a hadtestparancsnok utasítása szerint a Bois de Genivaux-ban kellett volna harczhoz fejlődnie, ellenséges tűzben összetorlódott zászlóaljakkal ugyancsak Gravelotte-on vonul át. A magasabb parancs ezen mellőzésének nemcsak a szóban forgó dandár, hanem esetleg az egész német jobb szárny keservesen adhatta volna meg az árát, a mennyiben ha a Bois de Genivauxba előretolt francia osztagoknak támadásba átmenve, sikerült volna említett erdő déli szegélyét s esetleg Malmaisont birtokukba venni, az egész gravelottei állás tarthatatlanná vált.

Hogy a francziák a velük szemben álló sokkal gyengébb ellenség ellen ezen irányban erősebb támadó lökemet nem intéztek, az valóban csak szerencseszámba megy.

A mi a 31. gyalog-dandár harc alakzatát illeti, avval szintén nem érthetünk egyet. Egyik ezrede a tüzérégen áttörve s utóbbinak tüzét egyidőre maszkirozva, széles vonal alakzatban nyomul elő, míg a másik ezred egymás mögé tömörített zászlóaljakkal az utvonalon marad. A dandárparancsnok, miután saját rendelkezésére tartalékot nem különített ki, a harc menetét egyáltalában nem befolyásolhatta, olyannyira, hogy itt nem dandár, hanem két teljesen önállósított ezred harcával van dolgunk; így történhetett aztán, hogy később a 69. gyalog-ezred másfél zászlóalja szintén a műt felé huzódván, a dandár főereje a jobb szárnyra került, holott az elől harczoló 15. hadosztálytól még elindulás előtt vett értesítés szerint, a tűzvonal legszélsőbb bal szárnya szorult leginkább, még pedig sürgősen támogatásra.

Érdekes és figyelemreméltó továbbá a délután 3 óra tájban

beállott helyzetnek teljesen ellentétes megítélése, egyrészt Goeben tábornok, másrészt a VII. hadtest parancsnoka és Steinmetz tábornok részéről, pedig a három tábornok egymás tőzsomszédságában állva figyelte meg a dolgok eddigi fejleményét. Míg Goeben tábornok a valóságnak megfelelően, az elől harcban álló 15. hadosztály fölött már-már aggódni kezdett s annak támogatását sürgősen szükségesnek vélte, addig a két utóbbi a máris olcsó áron kivivottnak hitt győzelem kiaknázására gondol s e célra egy már különben is igénybe vett kényelmetlen szorost képező keskeny utpályatestre 14 úteget és 8 huszárezredet zsúfol össze³³³⁾, mialatt főfegyvernemét,

³³³⁾ Hogy az olvasó fogalmat alkothasson magának a kérdéses műt-szorosnak akkori képéről, nem tartom érdeknélkülinek egy porosz írónak erre vonatkozó följegyzéseit közölni: „Welch ein Bild, welch eine Leitung! — kiált fel az író munkájában — Man hatte nur eine Strasse. dazu unter feindlichem Feuer; man warf von fünf verschiedenen Befehlsbereichen auf die eine Strasse zu gleicher Zeit 1 Inf. Rgmt (Nr. 29), neben die Strasse 2 andere (39 und 74), 1 Kavalleriedivision mit ihrer Batterie und 4 andere Batterien, dazu die Husarenregimenter Nr. 9 und 15, ersteres vom VIII., letzteres vom VII. Armeecorps, ohne dass die beiden letzteren unter eine Hand gebracht worden wären, ohne vorherige Verständigung unter sich, ohne eine Reihenfolge festzusetzen, es den Massen überlassend, wie sie sich durch die Strassenenge winden würden! Die 31. Inf. Brigade sollte verstärken, die 1. Kavalleriedivision verfolgen, die 27. Inf. Brigade der Bewegung als Rückhalt dienen, die Artillerie unterstützen! Ein Hexenkes-sel der Verwirrung in Allem und Jedem, in der Leitung, in Bedeutung und Zwecken der Waffengattungen, in den taktischen Begriffen, der Beurtheilung der vorgehenden Begebenheiten. — — —

Die sich derart zwischen $3\frac{1}{4}$ und $4\frac{1}{2}$ Uhr auf der grossen Strasse zusammendrängenden Kavallerie-, Artillerie- und Infanterie-Massen nahmen bei Freund und Feind in diesem Augenblick fast ausschliesslich die Aufmerksamkeit in Anspruch. Da Artillerie und Kavallerie sich im Trabe bewegten, die letztere, welche anfangs in Zugcolonne war, auf der Strasse zu dreien abbrechen musste, so begannen die ungeheuren, dichten, weissen Staubwolken zu stagniren, welche dem auf der Lauer liegenden Feinde anzeigten, dass sich etwas Aussergewöhnliches vorbereite, der Staub nahm bald eine solche Dichtigkeit auf der Strasse an, dass die Truppen sich in der Kolonne gegenseitig nur selten sehen, meist nur Fühlen und Hören konnten. . . . Das Abbrechen der Kavallerie aus Zügen zur Kolonne zu dreien erzeugte eine solche Stockung, dass die hintere Brigade zuerst halten, dann im Schritt folgen musste. Während dessen schossen von rechts die 9. und 15. Husaren, ebenfalls in der Colonne zu dreien vorbei und gelangten neben die 2. und 3. Kürassiere. Ein scharfes Gedränge entstand unter den eingekeilten 32 Schwadronen, die Queue der Division musste von neuem halten. Vorgreifend sei bemerkt, dass inzwischen die vordersten Batterien bei St. Hubert aufgefahren waren; plötzlich rasten von diesen ein Paar Munitionswagen mit wildgewordenen Pferden von St. Hubert gegen die Strassenenge zurück. Das Gedränge und Stocken wurde nun unerträglich, die Strasse war dicht verstopft, einige Minuten konnte kein Reiter vor- oder rückwärts, die ganze Masse hatte sich thatsächlich wehrlos gemacht. Als nun gar das an der Spitze befindliche 4. Uhlanenregiment bei St. Hubert aufzumarschiren suchte, ergoss sich plötzlich das vereinte, feindliche Infanterie- und Artilleriefeuer auf die unglücklichen Truppen. Das Gedränge, Stossen, Schieben und Geschrei nahm einen unheimlichen Grad an, ein jeder fühlte die Wehrlosigkeit der Lage, das Heranuehen einer Katastrophe.“

a gyalogságot még továbbra is a tett színhelyétől messze hátul összetett kezekkel tétlenségben sinylődni hagyja.

De még azon esetre is, ha ezen gyalogság közbelepése egyelőre feleslegesnek tartatott, már csupán csak a rend és fegyelem kedvéért kellett, hogy dandárparancsnoktól felfelé minden magasabb parancsnoknak érdekében álljon, a teljesen megbomlott magasabb kötelékeket újból helyreállítani, mihez idő és alkalom bőven állott rendelkezésre. Meg kívánom különben jegyezni, miszerint a nagy főhadiszállás ütközetintézkedése értelmében³²⁴⁾ a VII. hadtest gyalogságának és tüzersége egy részének ütközettere nem Gravelotte-tól délre, hanem a Bois de Vaux északi szegélye mentén volt keresendő, a hol a csapatok számára szabadabb működési tér is állott rendelkezésre.

Francia részén mindenekelőtt szembetűnik a tulajdonképeni védővonal előtt fekvő s a Bois des Genivaux és Bois de Vaux közötti erdőrész hátránya, melyet megszállatlanul hagyni még sem igen lehetett. Miután azonban az oda előretolt gyenge osztagok sokáig ellentállni nem voltak képesek, azoknak visszavonulása a főállás felé az utóbbiban elhelyezett csapatok tüzkifejtését hátráltatta.

Francia részén a harc általában véve a szívós védelem jellegét viseli magán; az állás megtartásának elve dominál mindenütt, az erőteljes activ ellentámadás eszméjét hiába keressük az egész vonalon, pedig az ellenséges gyalogság által csak gyengén megszállt Bois des Genivaux irányában végrehajtott nyomás kevés áldozat mellett szép eredményt és sikert biztosíthatott volna.

B) A német 2. hadsereg harcza a francia közép és jobb szárny ellen.

A IX. hadtest előnyomulása és harcbaszállása.

A porosz IX. hadtest reggel 9 óra tájban Caulre Ferme-hez érve, az előljáró hadseregparancsnokától kapott parancs értelmében³²⁵⁾ a 18. hadosztályal az etaini nagy műttől északra, a 25-ikkel attól délre tömörebb alakzatba átmenvén, a csapatok főzéshez fogtak. miközben az elővéd Verneville felé előretolatván, 10 óra körül az előörsöket a Bois Doseuillons és Bois des Genivaux között felállította.

A 18. hadosztály harcza délután 1 óráig.

Dél előtt $\frac{3}{4}$ 11-kor beérkezik a 2. hadsereg parancsnoksága által 10 órakor kiadott parancs³²⁶⁾, minek folytán *Manstein* tábornok

³²⁴⁾ Lásd a 314. oldalon.

³²⁵⁾ Lásd 316. oldal.

³²⁶⁾ Lásd. a 314. oldalon.

elővédjének meghagyja, miszerint „la Folie irányában előnyomulva, az ottani erdőt a majossal együtt szállja meg, egyelőre azonban a jelzett ponton ne menjen túl.“

Az elővéd parancsnoka *Blumenthal* vezérőrnagy a II. és III/36., valamint a 9. vadász zászlóaljjal azonnal útnak indul, azonban már Chantrenne Fermenél erős ellentállásra talál.

Ezalatt *Manstein* tábornok Verneville felé előrelovagolván, ott, mint tudjuk, déltájhan az Amanvillersnél felfedezett ellenséges tábor megtámadására határozza el magát,³²⁷⁾ mi czélból az elővéd üteget azonnal a Verneville-től keletre fekvő magaslatra rendelte előre, az elővédnek Chantrenne felé még el nem vonult részét pedig Vernevillenél visszatartotta. A tüzérség parancsnokának, *Puttkammer* vezérőrnagynak egyidejűleg meghagyatott, miszerint a 18. hadosztály és a hadtesttüzérséggel az Amanvillers és Montigny la Grange közötti ellenséges állás felé előnyomulva, az ottani magaslaton vonuljon fel, s a harcztot nyomatékosan vezesse be. Ennek folytán az ütegek mihamar a VI. sz. csataterven látható módon lépcsős alakzatban, arcczal észak-keletnek vonultak fel, ahol azonban részint az ellenséges tüzérség, de még inkább az ellenséges gyalogság zömtüzétől sokat kelle szenvedniök.

Az első ágyudőrej ugyanis az egész francia vonalat felriasztotta s az elől fekvő magaslatokat csakhamar tekintélyes számú tüzérség koronázta, a francia gyalogság pedig sietve elfoglalta a számára már előre kijelölve volt helyeket és pedig harcshoz fejlődött a IV. (*Ladmirault*) hadtest részéről *Cissey* hadosztálya két harcsvonalban a Bois de la Cusse-el szemben a vasut mindkét oldalán. Ettől balra, Amanvillers és Montigny la Grange-nál a *Grenier*-hadosztály rendezkedett, melynek első harcsvonala Champenois Ferme felé tolatott előre. *Lorencez* hadosztálya egyelőre Amanvillersnél visszatartatott. A *Ladmirault* hadtest balszárnyán a *Montaudon* és *Metman* hadosztályok vonultak fel, utóbbi a Bois des Genivauxba 6 zászlóaljat, előbbi pedig a la Folie-től délnyugatra fekvő erdőbe egy dandárt rendelvén előre.

Ily viszonyok közt a német tüzérség helyzete, melyet a St. Privattól délre felvonult francia VI. hadtestbeli tüzérség oldalba, sőt hátba is fogott, perczről-perczre veszedelmesebbé lön.

A tüzérség fedezése czéljából *Manstein* tábornok a 6. dragoños-ezred két századát a tüzér állás és a Bois de la Cusse közé rendelte, melyek azonban az ellenséges tüzér- és gyalogtüz záporában ki nem tarthatván, rövid idő multán Verneville felé elvonultak.

Hasonlóan a tüzérség oltalmára a 18. hadosztály parancsnoka, *Wrangel* tábornok a Vernevillenél visszatartott I/36. zászlóalj felét

³²⁷⁾ Lásd a 317. oldalon.

a Bois de la Cusse-be, másik felét pedig az ellenség által megszállott l'Envie Ferme felé indította el, melyet sikerült is rohammal bevenni.

Időközben, déli 12 óra 15 perczkor a 18. hadosztály zömének éle Verneville-t érte el. Az élen beosztott F. és I/84. zászlóaljzat Manstein tábornok szintén a Bois de la Cusse-be rendelte, a hol azok délután 1 óra tájban a két 36-os századdal együtt a csata-terv szerint fészkeltek be magukat, megjegygezvén, hogy már menetközben is érzékeny veszteséget szenvedtek.

Ezalatt *Blumenthal* vezérőrnagy magára hagyatva, teljesen önálló harczot vívott. A III/36. zászlóaljnak különös nehézség nélkül sikerült Chatrenne Ferme birtokába jutni, ellenben a másik két zászlóalj, az attól délre fekvő erdőben előnyomulva, csakhamar tulerős ellenségre bukkant, melynek tüze minden további előhaladást megakasztott. Tekintve továbbá, hogy a la Folie mellett időközben felvonult francia tüzérség szintén nagy számmal szedte áldozatait, az erdőbe behatolt két zászlóalj csakhamar visszavonulásra kényszerítettetett.

Blumenthal vezérőrnagy ennek folytán a 36-osokat a major-tól északkeletre fekvő magaslat mögé vonta vissza, a major megtartását pedig a vadászoknak tette feladatává.

A 25. (hesseni) hadosztály előnyomulása és harczbaszállása.

Ez időtájt lépett harczba a 25. (hesseni) hadosztály is, mely eleinte a 18. hadosztályt követte, később azonban attól balra tért le.

A hadosztályhoz tartozó 25. lovas-dandár a bal oldal biztosítása céljából a Bois Deseuillons-t északról megkerülvén, Habonvilletől keletre ellenséges ágyu- és puskatüzbe jutott, miért is a Bois de la Cusse mögött felállítást vón.

Eközben kapta meg *Manstein* tábornok a hadseregpáncsnokság azon rendelkezését, hogy támadását addig halaszssa el, míg a gárda-hadtest Amanvillers felől közbeléphet.³³⁸⁾ Ámde most már kétségen felül állott, hogy az ellenség állása még Amanvillers-en is jóval tulterjed; *Manstein* tábornok ennélfogva a lehetőséghez képest saját hadtestével is észak felé kikeríteni szándékozván, az előresietett *Lajos hesseni herczegnek* meghagyja, miszerint hadosztályával a Bois de la Cusse-től északra a gárda közbelépéséig, várakozó állást foglaljon.

Ezen utasításhoz képest a délután 12 óra 30 perczkor Verneville-től nyugatra beérkezett elővéd Anoux la Grange felé

³³⁸⁾ Lásd a 316. oldalon.

irányított. A Bois de la Cusse nyugati szegélyéhez érve, az él (2. vadász) zászlóalj, miután az őt követő I/4. zászlóalj vele egy magasságra hozatott, jobbra kanyarodást vitt véghez; ily viszonyban folytatódott a menet a Habonvilletől délre fekvő erdőparcelláig, a hol az elővéd 1 óra tájban egyelőre megállapodott, a hozzája beosztott két üteg pedig a csataterven látható helyen felvonult s felvette a harcztot a St. Privat-nál már tűzben álló francia ütegekkel.³³⁹⁾ A hadosztály másik 3 ütege nemsokára szintén bevonulván, most már mind az öt üteg előbbre fekvő állásba vonult, magukra vonván a Cissey hadosztály összes tüzérségének figyelmét, miáltal a 18. hadosztály és a hadtest-tüzérség sorsán lényegesen könnyítve lett. A francia VI. hadtest tüzérsége az ugyane tájban St. Ail-nél fellépő gárda-tüzérség által köttetett le.³⁴⁰⁾

Karöltve a tüzérség előbbrevonulásával, a gyalogság is előbbre jutott, még pedig az elővédből a 2. vadász-zászlóalj a vasut mentén már harcbanálló F/84. zászlóalj mellé³⁴¹⁾, a 4. ezred pedig az ütegekkel egy magasságban állott fel. Eközben beérkezett a hadosztály zöme is, melyből az 1. és 2. ezred a 4. ezred mögé, az 1. vadász-zászlóalj pedig az I/84. zászlóalj mögé jutott. A zöm élén menetelő 3. ezred már korábban letért a Bois de la Cusse-be, honnan előbb az I., majd annak II. zászlóalja is a veszélyben forgó hadtest-tüzérség támogatására küldetett.

Katasztrófa a német tüzérség körletében.

A már kezdettől fogva sokat szenvedett hadtest-tüzérség ellen ugyanis kevéssel délután 1 óra után egy Amanvillers felől előbbrevonult szórólöveg üteg pusztító rézsut tüze alatt a Grenier hadosztályhoz tartozó 5. vadász zászlóalj részei meglepő gyorsasággal a balszárny ütegre (IV. nehéz) vetik magukat és annak négy lövegét zsákmányul ejtik.

A Bois de la Cusse legészakkeletibb csucsában éppen megjelenő I/84. zászlóalj³⁴²⁾ a katasztrófát már el nem háríthatta, de legalább a francia lökem folytatásának határt szabott, bár a tüzérség helyzete, főleg a bal szárnyat képező hadtest-tüzérségé, továbbra is kétségbeejtő maradt. Ennek folytán a Bois de la Cusseben személyesen jelenlevő Manstein tábornok a Verneville-nél éppen beérkezett 85. ezred F. zászlóalját is sürgősen előre rendelte. Közbevetőleg legyen megjegyezve, miszerint a harcászati kötelék megóvása céljából célszerűbb lett volna ezen zászlóalj helyett a

³³⁹⁾ Lásd 328. oldal.

³⁴⁰⁾ Lásd 335. oldal.

³⁴¹⁾ Lásd 329. oldal.

³⁴²⁾ Lásd a 329. oldalon.

szintén Vernevillenél álló II/84. zászlóaljat előrerendelni, miután az ugyanazon ezredhez tartozó I. és F. zászlóalj már is a Bois de la Cusse-ben harczolt.

Mialatt az F/85. zászlóalj a tüzéség balszárnya felé közeledett, máris érzékeny veszteséget szenvedett; feladatának terheesebb része azonban csak ezután következett, a mennyiben erősebb francia osztagok újból támadó lökemre készültek a tüzéség bal szárnya ellen. Ezt látva az említett zászlóalj parancsnoka, a légénység szerelvényét lerakatta s az előretörő ellenségnek futólépésben ment eléje, majd a tüzéség bal szárnyát elérve, megállt s ösztüzeket adatott. Az ellenség pusztító kereszttüze alatt azonban a zászlóalj ellentálló képessége csakhamar megtört, a mennyiben rövid idő alatt 12 tiszt és körülbelül 400 embere helyezettelt harczon kívül. A zászlóalj maradványai fél 3 óra tájban a küzdőteret odahagyva, a közeli erdőben kerestek menedéket.

Természetes, hogy ennek folytán a tüzéség állása is tarthatatlanná vált, miután időközben az ellenséges rajok ahoz teljesen közel furakodtak, sőt az állásba már be is törtek, úgy hogy alig maradt elég idő a hadtest-tüzéség lövegeinek visszavonzolására, a Bois de la Cusse mögé. Ez alkalommal többek között a 2. lovagló üteg 2 tisztet, 36 embert és 102 lovat veszített.

A tüzervonal jobb szárnyát képező három 18. hadosztálybeli üteg a fenyegető veszély daczára a Verneville-től keletre időközben felvonult hesseni lovagló-üteggel együtt állásában megmaradt s tüzét Champenois Ferme ellen összpontosította, miután az innen jövő ellenséges gyalogsági tűz nagy mértékben kellemetlenné kezdett válni.

Szerencsére ekkor gyalogság is kéznél volt már. Ugyanis a tüzéséget fenyegető nagy veszély folytán a Bois de la Cusse-nél álló Manstein tábornok az oda beérkező 2. hesseni ezred I. zászlóalját³⁴³⁾ a 18. hadosztály-tüzéség jobb szárnyára rendelte, a honnan az Champenois felé rohamra indulva, azt délután 3 óra 30 perczkor meg is szállotta, miután azt a francia védőrség, a rohamot be sem várva, odahagyta.

Ezáltal az ütegek helyzete újból jobbra fordult, főleg miután azok bal szárnyát az időközben a Bois de la Cusse legészakkeletibb parcellájába érkezett 3. hesseni gyalogezred³⁴⁴⁾ és az ennek jobb szárnyán délután 3 óra 30 perczkor az erdőből Amanvillers felé előrendelt 1. hesseni vadász-zászlóalj biztosította.

Miután a gyalogságnak e szerint sikerült az előterepen lábát megvetnie, ennek oltalma alatt az oly szerencsétlenül járt ütegek újból elfoglalhatták volna odahagyott állásukat. Csakhogy a 6 üteg közül csupán a 2. lovagló és a 4. könnyü üteg, utóbbi csak 5

³⁴³⁾ Lásd a 330. oldal.

³⁴⁴⁾ Lásd 330. oldal.

lőveggel, nyerte vissza időközben harczképességét s így az állásukban kitartott 18. hadosztálybeli útegek mellé egyelőre csakis a fentjelzett 11 löveg vonulhatott ismét fel.

A harcz lefolyása a IX. hadtest bal szárnyán.

Manstein tábornok a leirtak alatt főhadiszállásával a Bois de la Cusse tájékán, leginkább annak északi szegélye mentén tartózkodott s innen dirigálta hadtestének egyes veszélyeztetett körlelteibe az elodázhatlanul szükséges segélycsapatokat.

A hadseregparancsnokságtól kapott irányelvek, még inkább azonban az ellenségnek időközben felismert helyzete, a hadtest részére egyelőre várakozó magatartást parancsoltak, sikeres támadólagos fellépésre csupán a gárda-hadtest beérkezése után lehetett gondolni.

Közvetlen veszély ez időtájt a IX. hadtestet már nem igen fenyegette, legkevésbé pedig annak balszárnyát, ahol csapatok elegendő számban álltak rendelkezésre.

Manstein tábornok ennél fogva a gárda hadtest parancsnoka részéről felajánlott közvetlen segély igénybevételét szükségesnek nem tartotta, a maga részére is leghathatósabb támogatásnak vélvén, ha az említett hadtest mielőbb St. Privat felé támadólag lép fel. Minden eshetőségre csupán egy dandárnak visszatartását tartalék gyanánt látta szükségesnek Anoux la Grange-nál. Megjegyzendő hogy ezen kölesönös megállapodás még a tüzéség körlelteiben beállott előbb említett katasztrófa előtt történt.

Lajos hesseni herczeg a 25. hadosztály parancsnoka ehhez képest utasítást nyert, miszerint karöltve a gárdának St. Privat felé intézendő támadásával, a Bois de la Cusse-ben rendelkezésre álló csapatjaival — az eszközölt kikülönítések és az eddigi harczok folytán már csak körülbelül 5 zászlóalj³⁴⁵⁾ — szintén támadólag lépjen fel.

Kevéssel fél 4 óra után *Lajos* herczeg St. Marie-nál gárda csapatokat pillantván meg, saját csapatjainak előnyomulására is elérkezettnek látta az időt, miért is a 49. dandár 3 zászlóalját St. Privat irányában az első harczvonalba előrerendeli, a tartalék gyanánt kijelölt 4. ezred egyelőre állásában meghagyatott.

Wittich vezérőrnagy a vett parancs értelmében a 2. ezred II. zászlóalját, melyhez később az I/1. zászlóalj fele is csatlakozott, a helyenkint 15 láb magasságra feltöltött s a francziák által közlekedési akadályokkal bőven ellátott vasuti töltésen személyesen

³⁴⁵⁾ a 49. dandártól: az 1. gyalog-ezred és a II/2. zászlóalj.
az 50. „ a 4. gyalogezred.

vezette át, s ott a terven látható módon³⁶⁶⁾ állást foglalt, ezáltal a mögötte tűzben álló tüzérség arczvonalaát is az előterepen befészkelte s máris kellemetlenné vált francia rajok tüze ellen biztosítván.

A 49. dandár fenmaradó részei (1./I/1. és II/1. zászlóalj) egyelőre a tüzérség mögött hátra maradtak.

A további előnyomulás *Lajos* herceg parancsára egyelőre beszünttetett, miután az előbb *Ste. Marie*-nál észlelt gárda csapatok egyelőre szintén nem nyomultak előbbre.

Egyébként a *Bois de la Cusse*-ben harczoló csapatok helyzetén délutáni 5 óráig csak annyiban történt változás, amennyiben a 18. hadosztálybeli csapatok a rajvonalból visszavonotván, a heseniiek mögé tartalék viszonyban állítottak fel.

A harcz folytatása Chantrenne-nél, a IX. hadtest jobb szárnyán.

A IX. hadtest közepének, leginkább pedig a tüzérségnek kétségbeesett harcza alatt *Blumenthal* vezérőrnagy csoportja, *Chantrenne*-nél délután 1 óra tájban elfoglalt állásában³⁴⁷⁾ a számra nézve tulnyomó ellenséggel álló tüzharcot folytatott.

A csoportparancsnok által beküldött helyzetjelentés folytán *Wrangel* tábornok *Verneville* mellől 2 órakerelőbb a 85. gyalog ezred I., majd annak II. zászlóalját is *Blumenthal* vezérőrnagy rendelkezésére bocsátotta.

Az I. zászlóalj előbb a major udvarán állott fel, majd 2 óra 45 perczkor a *Bois des Genivaux* északkeleti csúcsa ellen támadásra rendeltetett, azonban csak a II. zászlóalj beérkezése után sikerült délkeleti irányban néhány száz lépésnyi tért nyerni.

Ezalatt a 36-osok körében, a hol *Blumenthal* vezérőrnagy személyesen jelen volt s a harcz alatt meg is sebesült, sem sikerült jóval előbbre jutni, sőt 4 óra tájban említett ezred III. zászlóalja már annyira kimerült, hogy *Chantrenne* mögé vissza kellett vonni, miután különben is tölténymennyiségét teljesen ellötte.

Események a 2. hadsereg többi hadtesteinek körletében délután 5 óráig.

III. hadtest.

A III. hadtest a délelőtt 11 óra 30 perczkor kelt hadseregparancs értelmében³⁴⁸⁾ *Vionville* mellől délután 1 órakerelőbb indult el,

³⁴⁶⁾ 5 órai helyzet.

³⁴⁷⁾ Lásd a 329. oldalt.

³⁴⁸⁾ Lásd a 316. oldalon.

hogy feladatához mérten Verneville-nél a IX. hadtest tartaléka gyanánt felállhasson. Az élen a 6., utána az 5. gyalog hadosztály, e mögött a hadtest tüzérség menetelt, melyhez leghátul a 6. lovas hadosztály csatlakozott

A hadtestnek délután 2 óra 35 perczkor St. Marcel-be ért hadtest tüzérsége, itt közvetlenül a hadsereg parancsnokság azon rendelkezését vevé, miszerint a IX. hadtest támogatása céljából Verneville fefé előresietve, annak közelében állást foglaljon.

Ezen parancs folytán a nehéz és könnyű ütegek fél 4 óra tájban, a Bois des Genivaux északnyugati szegélye mentén, az eleinte Verneville-nél visszatartott lovagló ütegek pedig később a IX. hadtest tüzérségének balszárnyán a VI. számú csataterven látható módon vonultak fel.

Ezáltal a Bois des Genivaux és Bois de la Cusse között 4 óra után összesen 75 löveggel rendelkező 13 üteg, tehát újból szép számú tüzérség vette fel a harczt az ellenfél tüzérségével, minek folytán utóbbinak tüzhátása fokozatosan alább szállt.

Eközben a hadtest két gyalog hadosztálya délután 3 órától kezdve, Caulre Ferme és Verneville között, a 6-ik lovas hadosztály pedig a Bois Doseuillons és Bois de la Cusse között vonult fel.

Gárda és XII. hadtest.

A gárda hadtest előnyomulása és harcra fejlődése.

A Frigyes Károly herczeg által reggel 5 órakor Mars la Tourban szóbelileg kiadott intézkedés szerint³⁴⁹⁾ a gárda hadtest a délelőtt folyamán egy oszlopban folytatta útját Doncourt felé, mely helységet az élen menetelő 1. hadosztály délelőtt 11 órakor elérve, annak közelében éppen felfejlődni készült, a midőn a hadsereg parancsnokságnak délelőtt 10 órakor kibocsátott parancsa érkezett be, mely a hadtestet a IX. hadtestnek támogatása céljából Verneville-be rendelte³⁵⁰⁾.

Ennek folytán, valamint arra való tekintettel, hogy időközben a Batillyn át előretört huszár századtól azon értesítés érkezett, miszerint Ste. Marie ellenséges gyalogság által van megszállva, s hogy St. Privatnál tetemes francia erők állanak, a gárda parancsnoka, *Ágost württembergi herczeg* az 1. hadosztályt a hadtest tüzérséggel és lovas hadosztálylyal Jouville-n át Habonville felé, az időközben élével Bruvilleig ért 2. hadosztályt pedig a felsőbb parancs értelmében onnan St. Marcel-en át Verneville felé rendelte előre.

³⁴⁹⁾ Lásd a 312. oldalon.

³⁵⁰⁾ Lásd a 314. oldalon.

A menetnek ily csoportosításban eszközölt végrehajtása alatt érkezik be a hadtest főhadiszállásába a déli órákban a délelőtt 11 óra 30 perczkor kibocsátott hadseregparancs³⁵¹⁾, minek folytán a 2. gárda hadosztálynak meghagyatott, miszerint Verneville irányából letérve, Habonville felé folytassa útját, a hova Ágost herczeg a hadtest főhadiszállásával szintén azonnal előre lovagolt, a hol a további teendők iránt a IX. hadtest parancsnokával személyesen értekezett³⁵²⁾

Ezalatt *Pape* vezérőrnagy hadosztályának élén 12 óra 45 perczkor Habonville-től délre beérkező, a helyzet gyors átpillantása után elhatározta, miszerint 4 üteggel a szemben álló francia tüzérséggel a harczt felvéve, hadosztályával lehetőleg földötten St. Marie felé elvonul.

Ennek folytán az elővéd üteg még 1 óra előtt, a hadosztály többi három ütege pedig kevéssel azután a Habonville-től délnyugatra fekvő magaslaton a vasut mentén felvonult.³⁵³⁾

Ezen állás távolság és kilövés tekintében kevésbé megfélemlenek bizonyulván, a tüzérség csakhamar előbbre vonult a St. Ail és Habonville közötti magaslatra, a hova a hadseregparancsnok rendelkezése folytán nemsokára a hadtest-tüzérség is beérkezett. Ezáltal az ellenséges tüzérség tüze megoszolván, IX. hadtest helyzetén lényeges könnyebbülés állott be³⁵⁴⁾.

Ez időtájt a már egy idő óta a Habonville-től nyugatra álló 2. hadsereg főhadiszállásába Moltkének délután 1 óra 45 perczkor kiadott következő értesítése érkezett be :

„A IX. hadtest a Bois Deseuillons előtt lövegtűzben áll. Komoly, általános támadás az egész vonalon nem fog előbb bekövetkezni, mignem Amanvillers felé jelentékeny erők nyomulhatnak elő.“

Miután ezen irányelvek még mindig azon — időközben tévesnek bizonyult feltevésre alapítvák, hogy az ellenség jobb szárnya Montigny la Grangenál van, tekintve továbbá, hogy időközben a IX. hadtest körletében a harczt már annyira elharapódzott, hogy annak félbeszakítása simán aligha folyt volna le, *Frigyes Károly* ezen megváltozott viszonyokkal szemben arra határozza el magát, hogy a IX. hadtest által tovább vivendő halogató harczt alatt, a gárda az ellenségnek St. Privatnál, tehát ő általa is tévesen feltételezett legszélsőbb jobb szárnya ellen átkarolólag nyomul elő. Ezen elhatározásáról az utóbb említett két hadtest parancsnoka nyomban értesített, még pedig Ágost württembergi herczeg azon szóbeli hozzáadással, miszerint a gárda gyalogság a tulajdonképeni táma-

³⁵¹⁾ Lásd a 316. oldalon.

³⁵²⁾ Lásd a 332. oldalon.

³⁵³⁾ Lásd a csatatervet.

³⁵⁴⁾ Lásd a 330. oldalon.

dásba csak a St. Marie felé már utban levő XII. hadtest beérkezése után menjen át.

Utóbb említett hadtest parancsnoka egyidejűleg újból figyelemzvetve lett az Alsó Mosel völgyben vezető közlekedési vonalak megszállásának fontosságára, hogy ez által Bazaine összeköttetése az ország belsejével, lehetőleg már most elvágassék.

Ellentétben a német intéző körök feltevésével, a francia jobb szárny következőleg helyezkedett el kijelölt állásában :

Az Amanvillers körül állást foglalt Cissey-hadosztályhoz a *le Roy de Dais* dandár csatlakozott; a *Tixier hadosztály* másik, *Péchet* dandára Roncourt mögött a legszélsőbb jobb szárnyat képezte.

St. Privat-ban és attól délre a *le Vassor Srrval* hadosztály állott fel, mely már kezdetben nyugat felé erős osztagokat tolt előre.

A *Bisson* hadosztálytól egyedül jelenlevő 9. soredred St. Privat keleti kijáratát tartotta megszállva.

A *le Font de Villiers* hadosztály a tüzérség legnagyobb részével St. Privat és Roncourt között állott fel; Geslin ezredes ezredjével (94. soredred) Ste. Marie-ba tolatott előre.

S végül St. Pravat-tól keletre *du Earail* tábornok parancsnoksága alatt a kombinált lovas hadosztály állott fel³⁵⁵⁾.

Az ekként állásba helyezkedett francziákkal szemben a német gárda következőleg fejlődött harcra :

Az 1. hadosztály útegeinek bevezető tüze alatt, melyeknek biztosítása czéljából a gárda-fusilier-ezred I. zászlóalja Habonville-t szállotta meg, az elővéd fenmaradó 3 zászlóalja³⁵⁶⁾ az említett

³⁵⁵⁾ Megjegyzendő, hogy a védőállásnak ilyenén megszállása nem felelt meg tökéletesen Bazaine erre vonatkozó. Metzben délelőtt 10 órakor kibocsátott, különben igen terjengős alábbi parancsának :

„M. le maréchal Le Boeuf m'informe que des forces ennemies, qui paraissent considérables, semblent marcher vers lui; mai à l'instant où je vous écris, il m'envoie l'extrait ci-joint du rapport de ses reconnaissances. Quoi qu'il en soit, installez vous le plus solidement possible sur vos positions, reliez-vous avec la droite du 4-e corps; que les troupes soient campées sur deux lignes et *sur un front le plus restreint possible*. Vous ferez également bien de faire reconnaître les routes qui de Marange viennent déboucher sur votre extrême droite et je prescris à M. le général de Ladmirault d'en faire autant par rapport au village de Norroy-le-Veneur. Si, par cas, l'ennemi, se prolongeant sur notre front, semblais vouloir attaquer sérieusement Saint-Privat-la-Montagne, prenez toutes les dispositions de défense nécessaires pour y tenir et permettre à l'aile droite de faire un changement de front, afin d'occuper les positions en arrière si c'était nécessaire, positions qu'on est en train de reconnaître. Je ne vaudrais pas y être forcé par l'ennemi et si ce mouvement s'exécute, ce ne sera que pour rendre les ravitaillements plus faciles et donner une plus grande quantité d'eau aux animaux et permettre aux hommes de se laver stb.

Je vous envoie la brigade Bruchard, qui sera provisoirement détaché du 3. corps, jusqu'à ce que la division de cavalerie qui vous est destinée, soit reconstituée stb.

³⁵⁶⁾ Lásd a hadrendet a IX. számú mellékleten.

helység és St. Ail mögött tova húzódó mélyedésben hatolt tovább, mialatt a gárda-huszár-ezred a Batilly és St. Ail között fekvő erdőnél állott fel. Midőn a gyalogság St. Aillel egy magasságra ért, északkeleti irányból egy erős ellenséges osztag futólépésben közeledett nevezett helység felé, melyet azonban a gárdá-fusilier-ezred III. zászlóaljának sikerült megelőznie, ez által az időközben elfoglalt új tüzérállás bal szárnyát biztosítván, bár a német útegeknek az előterepen befészkelte franczia rajok tüzétől arczbau még ezután is sokat kelle szenvedniök, anélkül, hogy a St. Privat-nál felvonuló franczia tüzérséggel szemben a majdnem 4000 lépésnyi távolságnál fogva, valami különös hatást érthettek volna el. Előbbre fekvő állásba átmenni pedig egyelőre azért nem mutatkozott tanácsosnak, miután St. Marie láthatólag erősen volt ellenséges gyalog osztagok által megszállva.

Ennek érzetében *Pape* vezérőrnagy mindenekelőtt Ste. Marie elfoglalását tűzte ki legközelebb elérendő cél gyanánt, mi végből elővédjének meghagyja, miszerint az említett helység felé harczhoz fejlődjék, támadásba azonban csak a hadosztály zömének beérkezése után menjen át; egyidejűleg ide rendeltetett a Habonvillenél visszahagyott gárdá-fusilier-ezred I. zászlóalja is.

Ennek folytán a III. gárdá-fusilier zászlóalj St. Ailnél, ugyanezen ezred II. zászlóalja és a vadasz zászlóalj az előbbenitől balra a teknőben, a legszélső balszárnyon pedig a főcsapatnak időközben beérkezett élzászlóalja harczhoz csoportosul, míg a hadosztály többi 11 zászlóalja fél 3 óra tájban a hadtest főhadiszállásából vett információhoz képest, mely szerint a támadás csak a százszok beérkezése után volt megindítandó, a közeli erdőnél egyelőre készütségi állást foglalt.

Pape vezérőrnagy a támadásnak tüzérségi előkészítését szükségesnek vélvén, ennek foganatosítására a tüzérvonal balszárnyán felvonulva volt hadtesttüzérséget kereste meg, miczélből annak 10 lövege arczváltással St. Maire felé nevezett helységhez néhány száz lépéssel közelebb vonult.

Ugyanekkor érkeztek be St. Marie-től nyugatra a XII. hadtest előcsapatai is s így a tulajdonképeni támadás most már fennakadás nélkül kezdetét vehette. Mielőtt azonban ennek leírásához fognánk, lássuk az utóbb említett hadtest körletében időközben történeteket.

A XII. hadtest előnyomulása és harczbaszállása.

A XII. hadtestnek, mind tudjuk, a 2-ik hadsereg parancsnoksága által délelőtt 10 órakor kibocsátott intézkedés szerint³⁵⁷⁾ egyelőre Jarny-nál kellett maradnia.

³⁵⁷⁾ Lásd 314. oldal.

Délelőtt 11 óra 30 perczkor a hadtest főhadiszállásába értesítés érkezett, miszerint a gárda Doncourt-nál beérkezvén, rövid pihenő után útját folytatni fogja; egyuttal az előretolt lovasságtól jelentés érkezett, miszerint Batilly tájékán ellenséges gyalogság és lovasság mutatkozott.

Ennek folytán a *szász trónörökös* a maga részéről is a menet folytatását határozza el és ebből kifolyólag a következő intézkedést adja ki:

„Az elővéd az Orne mindkét oldalán Valleroy és Moinville felé nyomul elő. A 23. hadosztály a 45. dandárral Tichémontba menetel és a Bois de Pontyt szállja meg. A 46. dandár Jarny-nál rendelkezésemre visszamarad. A 24. hadosztály Moncel, Chateau, Jouaville és Batillyn át St. Marie aux Chênes; s végül a hadtest-tüzérség Giraumont en Jarnisy felé nyomul elő.“

Ezen a hadtestparancsnok saját intencziójából kiadott intézkedés tehát nagyjában összhangzásban volt Frigyes Károlynak ugyanazon időben, délelőtt 11 óra 30 perczkor kiadott parancsával³⁵³⁾ s így annak beérkezése után csupán egyes kiegészítések kibocsátása vált szükségessé és pedig a 46. dandárnak meghagyatott, miszerint a 45. dandárt kövesse, a Puxe-nél álló lovas hadosztálynak pedig parancs küldetett, miszerint egy ezredet Valleroy felé különítsen ki.

Ezek folytán a XII. hadtest délután 1 óra tájban a következő csoportosításban volt útban Ste. Marie-Valleroy felé:

A bal szárnyon az Orne völgyében *Craushaar* vezérőrnagy parancsnoksága alatt az eddigi elővéd Valleroy és Moinville felé; az elővédtől jobbra hátul a 45. dandár s mögötte a 46. dandár, Jarny-ból a Bois de Ponty felé;

a jobb szárnyon a 24. hadosztály Ste. Marie aux Chênes s mögötte a hadtest-tüzérség Giraumont felé.

A lovas hadosztálynak két ezrede a lovagló üteggel a Bois de Ponty felé utban, a két dsidás ezred pedig a Maas felé vezető utakat tartotta szemmel, utóbbiak egyike (a 18-ik) Briey felé különített ki.

Ezalatt a szász trónörökös főhadiszállásával a Jouaville és Batilly között fekvő magaslatra lovagolt, a hol a lovasság jelentéseiből tudomására jutott, miszerint az ellenség nemcsak St. Privat-t, hanem Roncourt-t is megszállotta.

Bár a déltájban kiadott hadseregparancs a XII. hadtest számára Ste. Marie aux Chênes-t jelölte meg vépontonul, a tónörökös a megváltozott viszonyokból kifolyólag elhatározza, hogy hadtestével még nagyobbat kerítve az ellenségnek Roncourt-nál jelzett jobb szárnyát nyugat és észak felől támadja meg, miért is délután 2 óra felé az alábbi parancsot adja ki:

³⁵³⁾ Lásd a 316 oldalon.

„A 23. hadosztály, melynek a 46. dandár alárendeltetik, Coinville-n s az Auboué-tól keletre fekvő erdőn át a roncourt-i állás felé veszi útját. A 24. hadosztály Batillyt nyugatról megkerülve, az ottani erdő előtt fekvő nagy mélyedésből közvetlenül Ste. Marie aux Chênes felé nyomul elő. A 48. dandár rendelkezésemre a Batty melletti erdő mögött visszamarad.“

Ezen elhatározásról, illetőleg intézkedésről úgy a gárda hadtest valamint az előljáró hadsereg parancsnokságnak délután 2 óra 30 perczkor értesítés, illetve jelentés küldetett.

A 23. hadosztály parancsnoka, *György* szász herceg délután 1 óra 30 perczkor, tehát még mielőtt hadtest parancsnokának fenti elhatározásáról tudomása lett volna, azon hirre, hogy St. Privat-Roncourt-nál legalább egy ellenséges hadosztály áll, az időközben Bois de Ponty-ig eljutott s azt megszállva tartó 45 dandárt³⁵⁹⁾ Ste. Marie felé rendelte előre. Hasonlóan erre felé tartott a hadosztály csapataiból alakult elővéd is, miután azt *Craushaar* vezérőrnagy a megkezdett harc hallatára Beaumont tájékán az Orne innenső oldalára vezette vissza.

Ezen mozdulatok alatt beérkezik a hadtestparancsnok imént közölt intézkedése, minek folytán az egész 23. hadosztály számára gyülekező helyül Auboué jelöltetett ki, egyes osztagok azonban már belevegylvén a Ste. Marienál időközben lángra lobbant harciba, ezen parancsnak azonnal nem tehettek eleget.

A 24. hadosztály a többször említett hadtestparancsot Batilly-ba érve, délután 2 óra 15 perczkor kapta meg. Ennek folytán a 47. dandár menetét folytatván, Ste. Marietól nyugatra a mélyedésben állott fel, a 48. dandár pedig Batilly-nál visszahagyatott. Kevéssel 3 óra előtt *Nehrhoff* vezérőrnagy hadosztályparancsnok tüzérségének felvonulását rendeli el, mire az a Ste. Marietól délnyugati irányba vezető és a St. Ailból jövő utak találkozási pontján állást foglal. Nemsokára harcbalépett e mögött a batilly-i erdőcskétől északra az utkeresztzésig az egész szász hadtest-tüzérség is, tüzét leginkább Ste. Marie felé összpontosítván.

Ste. Marie megrohanása.

Ezalatt a két hadosztályparancsnok, *Fape* és *Nehrhoff* vezérőrnagyok, a támadás keresztülvitele iránt megállapodván, a gárda csapatok délről és délnyugatról, a szászok pedig nyugat és északnyugat felől délután 3 óra tájban rohamra indulnak, melyben a gárda és a 24. hadosztály részéről 7—7 zászlóalj, a 23. hadosztály részéről pedig körülbelül egy zászlóaljat tevő gyalogság,

³⁵⁹⁾ Lásd a 338. oldal.

összesen tehát 15 zászlóalj vett részt. Az óriási túlerővel véghez vitt roham alatt a gárda jobb oldalával a francia főállás felé lévén fordítva, annak oldalozó tüzétől érzékeny veszteséget szenvedett.

Ste. Marie-nak a támadóhoz képest úgyszólván maroknyi védőrsége a hatalmas lökemnek ellent nem állhatván, a helység délután fél 4 óra tájban német kézre került, melynek bevétele és megszállása után a két hadosztályparancsnok az erősen össze-vissza keveredett osztagok újbóli rendezéséhez fogott. Közös megegyezés folytán Ste. Marie-ban csak a gárda maradt meg, míg ellenben a szász csapatok a Roncourt felé visszavonuló ellenséget követve, csakhamar az azt felvevő Péchot dandárral keveredtek veszteségteljes harcba, úgy hogy *Nehrhoff* vezérőrnagy csakhamar indítatva érezte magát a 47-ik dandárt Ste. Marie mögé visszarendelni, a hol az délután 5 óra tájban gyülekezett is.

Időközben a szász tüzérség állást változtatva, Ste. Marie-tól északra vonult fel, a hol délutáni fél 5 óráig összesen 12 üteg tömörült össze, hatalmas tüzértömeget alkotván.

Ezt megelőzőleg a XII. hadtestparancsnoka azon hízsemben, miszerint az ellenség jobb szárnya még Roncourt-on is túlterjed, a 23. hadosztálynak délután 4 óra felé parancsot küld, hogy még jobbat kerítsen észak felé, nehogy előnyomulása közben még mindig az ellenség arcvonalára bukkanjon. Egyuttal a 48. dandár is a szász herczeg parancsnoksága alá helyeztetett, a *szász lovas hadosztály* pedig, mely délután 3 órakor a Bois de Pontyt érte el, egyidejűleg utasított, miszerint a saját gyalogsága balszárnyát megkerülve, az ellenség hátába iparkodjék kerülni, két századot pedig Maizières felé különítsen ki az ottani vasut- és távirdavonal szétrombolása végett³⁶⁰).

György herczeg a tórörökös ezen parancsát délután 4 óra 30 perczkor kapta meg, midőn a 45. dandár már az Auboué és Roncourt közti erdőben nyomult elő, minek folytán a kerülő mozdulat végrehajtásával Montois-n át, a neki ujonnan alárendelt s általa az 1-ső lovas ezreddel és 3 üteggel megerősített 48. dandárt bizta meg.

Ezalatt *Craushaar* vezérőrnagy a 45. dandárral nyugot felől volt előnyomulandó Roncourt felé; a 46. dandár fölött a további rendelkezés jogát a herczeg magának tartotta fenn.

Ezalatt a gárda lassankint a csataterven látható módon rendezkedett. Pape vezérőrnagy parancsára előbb a 2-ik gárda ezred, majd 3 óra 45 perczkor az 1-ső gárda dandár is előbbre rendeltetett s a csataterven feltüntetett módon állott fel.

A gárda hadtest másik fele eközben kijelölt utját Habonville felé folytatva³⁶¹), délután 2 óra 15 perczkor élével Jouaville és

³⁶⁰) Lásd a 316. és 336. oldalon.

³⁶¹) Lásd 334. oldal.

Anoux la Grange között az utat átlépve, az ottani erdőcskétől északra készülségi állást foglalt.

Innen délután 3 óra 15 perczkor a 4-ik gárda ezred I. zászlóalja a St. Ail és Habonville között felvonult tüzérség fedezetére rendeltetett ki, majd a IX. hadtest parancsnokával történt megállapodás értelmében³⁶²⁾ kevéssel 4 óra után a 3. dandár Habonville mellé vonatott.

A 2. gárda hadosztály még fenmaradó része (5 zászlóalj, 4 lovas század és 3 üteg) a hadtestparancsnokságtól nemsokára beérkezett parancs folytán, Ste. Ailnek vette irányát, hol a gyalogság nevezett helységtől északra, a tüzérség a többi ütegek mellé, a dsidás ezred pedig a helység mögötti mélyedésben foglalt állást.

Ezen mozdulatok alatt a francziák az elveszített előretoit állást képező Ste. Marie visszavételét ismételten megkisérelték ugyan s főleg délután fél 5 óra tájban egy nagyobb szabású, gyalog és lovas csapatokkal egyidejüleg végrehajtott lökemre indulának, azonban eredmény nélkül. E hiábavaló erőlködések után mindkét részen, majdnem egyidejüleg a IX. hadtest körletében beállott harczzünettél, itt is egyidőre elnémult az ellenfelek bőszi harci zaja.

X. hadtest.

Ezen hadtest még a reggeli órákban Tronvillenél, majd délután 1 óra tájban St. Marcel-nél a gárda hadtest elvonulását bevárván, délután fél 3 óra körül Batilly környékére ért, a hova nemsokára az 5. lovas hadosztály is követte.

A hadtest ezen menetét a következő alakzatban hajtotta végre: a két gyalog hadosztály egymás mögött, még pedig a tüzérséggel és vonattal az úton, a gyalogsággal tömörebb oszlop alakzatban nagyobbára ut nélkül torony irányt a terepen; hadtest-tüzérség az él- (20.) hadosztály mögött.

II. hadtest.

A 2. hadseregparancsnokságtól vett intézkedés szerint ezen hadtestnek reggeli 4 órakor kellett menetét Buxières felé folytatnia³⁶³⁾. Hogy a hadtest minden körülmények között kellő időben kéznél lehessen, *Fransecky* tábornok személyesen kérte ki a császár engedélyét, hogy csapatjaival 2 órával előbb vonulhasson el. Ezen előterjesztés jóváhagyása folytán a Pont à Moussontól délre

³⁶²⁾ Lásd 332. oldal

³⁶³⁾ Lásd 309. oldal.

elhelyezett 4. hadosztálynak még éjfél előtt kellett szállásait odahagynia.

A 3. hadosztály délelőtt 11 óra tájban Buxières-be érve, pihenőt tartott, a lefőzéshez azonban vízhiány miatt nem foghatott hozzá.

Itt kapta *Fransecky* tábornok délután 1 órakor a hadsereg parancsnokságnak intézkedését, mely a II. hadtestet Rézonville-be rendelte³⁶⁴), minek folytán a hadtest délután 2 órától kezdve menetét a kijelölt irányban folytatva, délután 5 óra tájban a csataterven látható helyzetbe jutott.

Francia részen a délután első óráiban az előretolt állásokban levő gyenge osztagok a túlerős ellenség elől a főállás felé vonultak vissza; egyébként a helyzet csak annyiban változott, hogy miután St. Hubert német kézre került, az *Aymard* hadosztály támogatására a *Brincourt* gárda-dandár Chatel St. Germain-től északra, a *Garnier* dandár pedig Lessy-től nyugatra állott fel és továbbá hogy délután 3 óra felé *Bourbaki* tábornok a *Picard* hadosztálylyal a VI. hadtest támogatására útnak indult.

A német 2. hadsereg körletében, valamint a francia közepén és balszárnyon délután 5 óráig történtek megbeszélése.

Manstein tábornok korai csata kezdeményezéséről röviden már szóltunk³⁶⁵), mely alkalommal kiemeltük, miszerint merész elhatározását inkább dicsérőleg kiemelni, mintsem gáncsolni vagyunk hajlandók, egy fontos pontra azonban kétség kívül őt is mulasztás terheli s az a felderítésről való kellő gondoskodás hiánya. Ha előbb nem is, a hadtestnek egy és háromnegyed órai pihenője alatt bőven volt ideje és alkalmja a legszükségesebb felvilágosítások szerzésére. Ezen mulasztás első következménye, hogy *Manstein* tábornok, a magasabb parancsnak haladék nélkül megfelelni akarván, kénytelen elővédjét világgá bocsátani, nem is sejtve, hogy azt egyenesen az ellenség torkába meneszti.

Azon körülmény, hogy hadtestét Cautre Ferme mellől egyetlenegy oszlopban indítja útnak, szintén a mellett szól, hogy *Manstein* a helyzettel legkevésbé sem lehetett tisztában, a mennyiben ily rövid távolságra végrehajtandó támadó menet alapfeltetele az oszloptöbbszörösítés.

Az elővéd élének és a tüzérségnek messze 3000 lépésnyire széjjelágazó előnyomulási iránya a zavarok és kellemetlenségek egész sorozatának lőn kútforrásává, ez okozta, hogy az elővéd csapatjai a harc folyama alatt apróbb részekre széjjelmarczangolva,

³⁶⁴) Lásd a 316. oldalon.

³⁶⁵) Lásd a 323. oldal.

összefüggés nélkül 5000 lépésnyi széles területre terjeszkednek ki, mi mellett a magára hagyatott tüzérség alapján véve mégis csak védtelen marad s így a katosztrófát ki nem kerülheti.

Sulyosította a helyzetet még azon körülmény is, hogy a heseni hadosztály a megváltozott s időközben fel is ismert viszonyok daczára nem az elővéd alkotta, s máskülönb en is tulszéles váz kitöltésére használtatott fel, hanem nagy köruton mozogva, a hadtest másik hadosztályának zömével együtt az alig néhány száz lépésnyi széles Bois de la Cusseben tömörül össze, a hol nagyobb-szabásu tevékenységre egyelőre alkalom nem igen kínálkozott. Mig eszerint a hadtest balszárnyán csapatfölösleg keletkezik, addig a tüzérség és a jobb szárny csoport között egy 2000 lépésnyi széles ür tátong, mely ellenséges beekelés czéljából szinte önmagától kínálkozott; csakhogy az ellenfél a jó alkalmat eléggé kiaknázni nem tudván, az elkövetett hiba méltó büntetés nélkül marad.

A IX-ikhez hasonlóan a III-ik hadtest, az azt követő 6-ik lovas-hadosztálylyal együtt, szintén csak egy menetoszlopban „siet“ a csata színhelyére.

Sajátságos továbbá, hogy nem az elől beosztott hadosztályok tüzérsége, hanem az mögött menetelő hadtest-tüzérség nyújtja a IX. hadtestnek az első segélyt, mely e czélből 45 percz alatt 7000 lépésnyi utat tesz meg, a mi minden esetre dicséretes teljesítmény.

A *gárda hadtest* eleinte egy, később Bruville-től kezdve, két oszlopban nyomul előre; megjegyzendő azonban, hogy az oszlopnak ily megosztása nem annyira gyorsabb harcrafejlődés szempontjából rendeltetett el, mi végből az erők s így a támadó oszlopok együttartása elengedhetlen követelmény, — hanem inkább abban leli magyarázatát, hogy Ágost herczeg egyrészt a felsőbb parancsnak, de egyuttal a megváltozott helyzetnek is megfelelni szándékozott.

A herczegnek ezen elhatározása minden esetre elismerésre méltó, sőt még helyesebbnek declarálnók eljárását, ha a körülmények folytán időközben hatályát veszített hadseregparancstól magát teljesen emanczipálva, mindkét hadosztályát már eleve kerülő nélkül Habonville-nek, sőt még szorgosabb hirszerző és felderítő szolgálatkezelés mellett, talán mindjárt Ste. Marie aux Chênes felé irányította volna, miáltal egyrészt a 2. gárda hadosztály ide-oda ingadozása folytán keletkezett időveszteség, nemkülönb en az ellenség közelében szükségessé vált oldalmenet Habonville-Ste. Marie között kikerülhető lett volna.

Ezen, bár sulyos következmények nélkül maradt tények első sorban megint csak a már többször említett cardinális hibának, a hadászati felderítés körül elkövetett mulasztásnak tudhatók be.

Egyébként a hadtestparancsnok, valamint Pape vezérőr-

nagy magatartásáról és tevékenységéről dicsérőleg kell megemlékeznünk.

Még nagyobb elismerés illeti a *XII. hadtest* parancsnokát önálló czéltudatos tevékenysége, korrekt elhatározása, valamint a helyzetnek minden tekintetben megfelelő intézkedéseiért. Ő az egyedüli magasabb parancsnok, a ki lovasságát legalább a hadtestet érdeklő szűkebb keretben már kezdettől fogva helyesen alkalmazza, amennyiben a felderítést általa minden fontosabb irányban, Verdun, Briey és Metz felé eszközölteti. Hogy mindennek daczára oly későn sikerül az ellenség jobb szárnyát megállapítani, az leginkább az általános helyzetnek a hadseregpáncsnokság részéről történt téves megítélésének tudható be, minek folytán a hadtest parancsnok figyelme eleinte helytelen irányba tereltetett.

A szász trónörökös elhatározásának köszönhető, hogy a nagy főhadiszállás által annyira hangsúlyozott átkarolás e szárnyon egyáltalában létrejöhetett.

A hadtestéhez tartozó seregvezetők, György herceg, Craushaar és Nehrhoff tábornokok magatartása szintén kifogastalan és dicséretre méltó.

A Ste. Marie elleni támadás kersztülvitele mintaszerűnek mondható. Az 1. gárda hadosztálybeli csapatok harcsoportosítása és visszatartása a XII. hadtest beérkeztéig, a támadásnak előkészítése tüzértűz által, valamint a szászok harcbebalépése, egyszóval az egész művelet inscenálása ügyes és szakavatott kezekre vall.

Az egy és ugyanazon feladat megoldása céljából összekerült különféle hadtestbeli és különféle nemzetiségű csapatok közös akciójánál a közös magasabb parancsnokot a 2 hadosztályparancsnok kölcsönös és példás közmegegyezése helyettesíti, miáltal a támadás határozottá, erős és egységessé válik.

Igaz ugyan, hogy itt véletlenül 15 zászlóalj legfeljebb 3 ellen, tehát ötszörös tulerő intézett támadást s így a művelet oly színben tűnik fel, mint midőn ágyuból verebet lönek, mindazonáltal erős a meggyőződésünk, hogy ily gondos előkészítés mellett a támadás, erkölcsi fenhatóságánál fogva, még futólag megerősített állásban levő egyenerejű ellenséggel szemben is számíthat sikerre.

Ezen támadás végső mozzanata két igen érdekes és nevezetes tényt mutat fel: egyfelől a csapatok összetorlódását és összekeveredését a helységben, a hogyan a csatatér ellenkező szárnyán St. Hubertnél még nagyobb mértékben történt, másrészt a rendezetlen csapatokkal eszközölt üldözés következményeit.

Mi sem természetesebb, mint hogy egyes harcászatiilag fontos pontok kézrekerítése a körülötte harcoló csapatokra, mindegyik osztozni óhajtván a kivivott dicsőségben, mágnesként hat; de valamint sok szakács a levest elsózza, úgy itt is egyik osztag a másikat gátolja tevékenységében s miután az ellenség ily elveszett fontos posztók visszavétele érdekében azok ellen rendszerint még

jó ideig erős tűzhatást fejt ki, az odatóduló osztagok csak ok nélkül emelik a halottak és sebesültek számát.

Ezért a jelenlevő parancsnokoknak kötelességévé válik, az ilyenmü összetömörülést, nemkülönben a dicsőség első mámorában egyes osztagoknak czéltalan utánszaladását annál is inkább megakadályozni, miután ily eljárás az ellenségnek gyakran módot nyújt eredményteljes támadólagos visszavágásra, a hogyan az itt is bekövetkezett.

Francia részen harcvezetés, magatartás stb. tekintében új jelenséggel e csatában sem találkozunk, a már leirt csaták megbeszélése alkalmával tett megjegyzéseim nagyjában véve a grave-lottei csatára is vonatkoztathatók, ennek folytán ismétlések elkerülése végett elégségesnek tartom, az azokra való hivatkozást, egy körülményt azonban mégis megbeszélés tárgyává akarok tenni, s ez az egész francia védő vonal hosszában alkalmazott előretolt állások kérdése.

Még a legideálisabbnak látszó védőállásnál is, ha annak elő- és oldaltérepét alaposabban szemügyre vesszük, legtöbbször találkozik egy-egy erdőparcella, major, házesoport község kimagasló domb stb., mely a főálláshoz viszonyított fekvésénél fogva, nem igen lehet a védő inyére; ilyenkor aztán gyakran kísért bennünket a vágy, azt is az állásba befoglalni, vagy legalább számára egy megfelelő erejű védőrséget kirendelni, nehogy annak birtokát az ellenségnek olcsó áron átengedjük. Ekkép keletkeznek aztán a várerődökhez hasonlóan, az ugynevezet előretolt állások.

Az efajta pontok, ha természeti fekvésük, vagy egyéb tulajdonságaiknál fogva, még oly erősek is, a beléjük helyezett mozgó erő csekélységénél fogva, a maguk erejéből az ellenség lökemének sokáig nem képesek ellentállani s így csakhamar a hátullevő csapatok támogatására szorulnak, minek folytán utobbiak, rendszerint az ellenség hatásos tüzeben, előbbre vonulni kényszerülnek, a mi eredetileg szándékolva sem volt; vagy pedig az előretolt csapatok maguk vonulnak vagy vettetnek vissza a főállás felé, mialatt az abban elhelyezett csapatok erő- és tűz kifejtése egy időre megbénul.

Ezért tehát a legtöbb esetben tanácsosabb leend, az ily pontokat — ha egyáltalában lehet — letarolás, eltorlaszolás, vagy egyéb akadályok készítése által ártalmatlanokká tenni; minden esetre pedig fekvésüket és távolságukat pontosan megállapítani, hogy ellenük, ha azokat az ellenség elfoglalná, a lehető legnagyobb tűzhatást fejthessük ki.

A jelen esetben leginkább két ily előretolt fontos pont tűnik ki: Ste Marie és St. Hubert; előbbi a tulajdonképeni főállás előtt mintegy 3000 lépésnyire, tehát a puskatűz hatáskörén kívül, utóbbi azon belül s egyszersmind a műtszoros torkolata előtt fekszik. Ste. Marie megszállásának czélszerűsége felett lehet vitatkozni, St. Hubert kézbenatására ellenben már fekvésénél fogva

is határozottan szükség volt. Egyébként Ste. Marie megszállása is bőven kifizette magát az által, hogy maga ellen ötszörös ellenséges erőnek felfejlődésére szolgáltatott okot, ami a francziákra nézve mindenesetre értékes időnyereséggel járt, bár az ebből kifolyó előnyök kiaknázását a francziák, mint sok más alkalommal, itt is elmulasztották.

Most pedig, mielőtt a további események leírásához fognánk, foglaljuk röviden össze a délután 5 óra tájban beállott helyzetet, mely időpont már azon oknál fogva is kiváló fontosságu, mivel a német sereg felvonulását és harcsoportosítását szorosán véve csak akkor fejezte volt be; ez jelezte a nagy főhadiszállás által annyira hangsúlyozott együnetű támadás megkezdésének időpontját, mely azonban az 1. hadseregnek korai és túlhevés előretörése folytán részben meghiusult.

A délután 5 órakor immár teljesen felfejlődött német sereg arczkiterjedése körülbelül 20.000 lépés, ebből az 1-ső hadsereg mintegy 8000 lépés, a 2.-ra 12.000 lépés esik. Ezen belül a csapatok elosztása:

az első hadseregnél: arczsoport: 4000 lépésnyi területen körülbelül 4 gyalog és 1 lovas hadosztály³⁶⁶) (45.000 ember 144 löveg, vagyis lépésenkint 11 ember).

átkaroló csoport; 4000 lépésnyi területen körülbelül 1 gyalog és 1 lovas hadosztály (8,500 ember, 6 löveg, vagyis lépésenkint 2 ember).

a 2. hadseregnél: arczsoport: 12.000 lépésnyi területen 8 $\frac{1}{2}$ ³⁶⁷) gyalog és 2 lovas hadosztály (100.000 ember és 250 löveg, vagyis lépésenkint 8–9 ember.

átkarolásra már kirendelve: 1 $\frac{1}{2}$ gyalog hadosztály, 1 lovas ezreddel és 3 üteggel.

Ebből láthatjuk tehát, miszerint a nagy főhadiszállás eredeti szándéka és csataterve, mely szerint 2 hadtestet (VII. és VIII.) leköttő, 3 hadtestet (IX. gárda és XII.) támadó, illetőleg átkaroló csoportnak, 3-at pedig (II. III. és X.) tartaléknak szánt, időközben lényegesen módosult olyannyira, hogy átkarolásra észak felől egyelőre már csak másfél hadosztály marad.

Francia részről a fenti erőfekkel szemben állanak:

a német 1-ső hadsereggel: a II. hadtest a Lapasset dandárral és a III. hadtest egyrészével, összesen tehát körülbelül 4 gyalog hadosztály 5 gyalog és 1 lovas hadosztály ellen;

³⁶⁶) A Rézonville-nél már felvonult 3. hadosztályt is beleszámítva; vagyis 3 gyalog-hadosztály az első, egy a második harcvezetvényben.

³⁶⁷) Ezek közül 3 elsővonalbeli már majdnem végkép elhasználva, 4 ellenben tartalék viszonyban áll, és pedig 2 a hadsereg jobbszárnya, 2 annak közepe mögött, a döntésre hivatott balszárny mögött e szerint tartalék egyáltalában nincsen.

a 2. hadsereggel: a IV. és VI. hadtest, valamint a III.-nak fenmaradó részei, összesen $8\frac{1}{2}$ gyalog és 3 lovas hadosztály 10 gyalog- és $2\frac{1}{2}$ lovas-hadosztály ellen. Ezenkívül általános tartalék gyanánt a gárda Plappeville körül.

A lovasság mindkét részen a gyalogsági vonalak mögött áll.

A német tüzérség az egész arczkiterjedésnek több mint egy harmadát foglalja el s főleg a déli és északi szárnyon hatalmas tüzértömeggé csoportosult össze; egy része az arczterepen hely hiányában fel sem vonulhatott. Az itt mutatkozó felesleg igen előnyösen az északi átkaroló csoportnál nyerhette volna beosztását.

Német részen jellemző továbbá a seregtartalékok aránylagos elosztása az arczvonala mögött, ami a nagy kiterjedés által teljesen indokolva van. Különbösen legjobb bizonyíték ennek czélszerűsége mellett a francia seregtartalék együtttartásának következménye, amennyiben a francia gárda, mint később látni fogjuk, a VI. hadtest támogatására előrerendeltetvén, oda ideje korán már el nem jutott.

IV. A csata folytatása délutáni 5 órától kezdve.

A) A csata folytatása és kimenetele a német 1-ső hadsereg és a francia balszárny körletében.

A Steinmetz tábornok által elrendelt tragikus véget ért „üldözés” idejében az 1-ső hadsereg gyalogsága nagyjában véve még mindig a csata kezdetén alakított három harcscsoportban állott, még pedig a legerősebb csoporttal Gravelotte körül, a teljesen önmagára utalt s parancs nélkül hagyott középső csoporttal a Bois de Vaux közepe táján kiszögellő erdőcsucsban s a legszélső jobb szárny csoportot képező 26. dandárral Vaux helység körül.

E szerint a francziák bal szárnya felé bekanyarodva 4000 lépésnyi kiterjedéssel két különálló, egymástól teljesen független csoport áll; ezekkel a nagy főhadiszállás harcintézkedése azon kívánalmának, miszerint az 1-ső hadsereg nemcsak Gravelotte, hanem a Bois de Vaux felől is a 2. hadsereggel egyidejűleg intézze támadását, csak igen szerény mértékben lehetett megfelelni.

A középső csoport működését pár szóval már jeleztük,³⁶⁸⁾ s így csupán csak a 26. dandárról kell még egyet-mást pótlólag felemlitenünk.

A 26-ik dandár fellépése a Lapasset dandárral szemben.

A hadseregarparancsnokságtól délután 4 óra tájban beérkezett parancs értelmében³⁶⁹⁾ Goltz vezérőrnagy következőleg intézkedett:

³⁶⁸⁾ Lásd a 319. oldalon.

³⁶⁹⁾ Lásd a 321. oldalon.

A 15. gyalog ezred I. és II. zászlóalja Vaux helységen át Jussy felé, az 55. ezred F. zászlóalja ezek mögött balra a rozérieuilles-i magaslatokra rendeltetett előre; ugyanezen ezred másik két zászlóalja menetét egyelőre a műton volt folytatandó, a honnan Jussy keleti szegélye felé kellett bekanyarodnia s végül az F/15. zászlóaljnak 1—1 századdal a vasuti hidat és indóházat kellett megszállva tartania, a zászlóalj fenmaradó részével pedig az előllevő csapatokat tartalék viszonyban követnie s így a harcászati kötelék megővésére nem igen lett a kellő súly fektetve.

A gyalogságnak ekként elrendelt s 4 órától kezdve folyamatban levő mozdulatatai alatt a különítmény ütege és lovas százada a csataterven látható módon állott fel.

Az előnyomuló osztagok Vaux és Jussy helységek között találtak az első ellentállást kifejtő *Lapasset* dandár előretolt osztagaira. Utóbb említett dandár, melyet feladata teljesítésében egy hozzája beosztott gárda üteg, valamint a II. hadtest tüzérsége s később a St. Quentin erőd várlövegei is támogattak, zömével a Rozérieuilles körüli magaslatokat és Ste. Ruffine-t tartotta megszállva.

A német osztagoknak a Vaux-tól északnyugatra fekvő erdőcsucs, valamint Jussy elfoglalása, még egységes vezetés híján is könnyű szerrel sikerült, a további előnyomulás azonban főleg az ellenséges tüzértüz folytán lehetetlenné vált s így a *Goltz* vezérőrnagtól várt erélyes fellépés inkább lekötő, illetőleg halogató-tüzharcz jelleget öltött, melyet a dandár a harcászati kötelék figyelmen kívül hagyása mellett alkotott, két egyenként körülbelül harmadfél zászlóaljnyi erős harcsoportban az említett erdőcsucs és Jussy körül vívott, míg a Mosel völgyében Ste. Ruffine-nel szemben egy zászlóaljnyi gyalogság foglalt állást.

A 4-ik gyalog dandár megjelenése.

Ily csoportosításban maradt a fenti dandár a csata befejeztéig. Az általános helyzeten a Mosel jobb partjáról közbelépő I. hadtestbeli csapatok sem változtathattak.

Utóbb említett hadtest parancsnoka, *Manteuffel* tábornok a hadsereg parancsnokától vett felszólítás folytán³⁷⁰⁾ az egy lovas századdal és két üteggel megerősített 4. gyalog dandárt rendelte Vaux felé előre, minek folytán *Zglinitzki* vezérőrnagy különítményének élével délután fél 5 óra tájban Augny-ba érve, egyik üteget azonnal Orly Ferme mellett vonultatta fel. Az Augny-nál maradt gyalogság csak későn este 6 óra 30 perczkor folytatta előnyomulását Ste. Ruffine felé, minek folytán csak az annak élet

³⁷⁰⁾ Lásd a 311. oldalon.

képező F/5. zászlóalj jutott harciba. Este az egész dandár újból Augny-nál gyülekezett.

Az 1. hadsereg arczsoportjának folytatólagos harca a francia balszárny ellen.

Ezek után térjünk vissza a Gravelotte tőszomszédságában történetekre.

A szerencsétlen kimenetelű „üldözés“ után beállott harcszünet idejében az 1. hadsereg parancsnokságának Gravelotte körül még összesen körülbelül 16 intakt zászlóalj állott rendelkezésre. Igaz ugyan, hogy ezek közül csak a 32. dandár 6 zászlóalja, valamint a 74. ezred 3 zászlóalja volt együtt parancsnokaiknak keze alatt, míg a többi 7 zászlóalj magasabb kötelékéből kiszakítva, cél és terv nélkül állott az illető zászlóalj parancsnoka által legjobbnak vélt helyen; mindazonáltal ily nagyszámú gyalogság jelenléte tekintélyes erőt képvisel, melytől a fenforgó viszonyok között nemcsak az ellenség ellenökeméből kifolyó s esetleg végzetessé válható katasztrófa elhárítása, hanem még positiv eredmény kivívása, sőt czélszerű felhasználás mellett, a mire idő és alkalom bőven nyílt, esetleg kedvező döntés kierőszakolása is remélhető volt. Annál feltünőbb tehát, hogy ezen erők a jelzett czélok egyikére sem vétetnek a kellő időben igénybe s csak este 5 órakor ad *Steinnetz* tábornok a leghátul álló 32. dandárnak parancsot az előnyomulásra, a mi különben *Goeben* tábornoknak korábbi intézkedése folytán amugy is folyamatban volt már, megjegyzendő azonban, hogy a dandárhoz tartozó I/40. zászlóalj már előbb Malmaison felé, a III/40. zászlóalj pedig a VIII. hadtest balszárnya mögé a Bois des Genivauxba rendeltetett.

A dandárnak fenmaradó s St. Hubert felé irányított 4 zászlóalja csak nagy nehezen bontakozhatott ki az erdőből, mivel előnyomulása közben hatalmas ellenáramlással, a St. Hubert felől visszatóduló saját gyalogság özönével kelle küzdenie³⁷¹⁾. Végre este

³⁷¹⁾ Az itteni helyzetről Hoenig porosz katonai író következőleg ír:

„Westlich des Gehöftes St. Hubert stauten sich zu beiden Seiten der grossen Strasse regimentstarke Abtheilungen der verschiedensten Truppentheile zu dichten Haufen zusammen, in welche nur schwer Ordnung zu bringen war, weil in diese Massen die feindlichen Geschosse fortwährend Lücken rissen. Nicht viel anders stand es an anderen noch westlicher gelegenen Stellen. . . .

Fortwährend schlüpfen Abgekommene in die Wälder und von da nach rückwärts; oder sie kauerten sich auf der Mancesohle hinter deckenden Plätzchen nieder, um Schutz gegen das Auge des Offiziers und das Geschoss zu finden. Dieses „Abfliessen“ der „Abgekommenen“ riss bis in den späten Abend nicht ab, da 59 Compagnien in und um St. Hubert zusammengepfercht waren; diese Massen bildeten gewissermassen ein Reservoir, aus dem die Mannschaft im Laufe der Stunden abtröpfelte.“

7 óra tájban az erdő keleti szegélyén megjelenve, időközben ellenlökemre indult erős ellenséges osztagokat talál magával szemben.

Francia ellenlökem.

Már korábban említettük, miszerint délután 5 óra felé a csatavonal hosszában mindkét részén általános harcpszünet következett be, melyet csak néha szakított félbe az ágyuk tompa moraja.

Francia részről azonban e külső nyugalom csak látszat volt, a mennyiben az első vonalbeli osztagok mögött még az eddiginél is fokozottabb lázas tevékenység fejtetett ki: nem kevesebbről levén itt szó, mint az utolsó döntő lökem előkészítéséről. E célból a Point du Jour és Moscou közötti tűzállások friss csapatok által szállattak meg, az összes csapatok tölténymennyisége kiegészítettet, az ujonnan rendezett tartalékok pedig a legalkalmasabb pontokon előtörésre készenlétbe helyeztetek.

Az alkalom a végső közbevágásra nem is igen soká késett, amennyiben fél 7 óra tájban a nyugovó nap ragyogó színében Rézonville és Gravelotte között egyszerre csak egy folyton nagyobbodó „sisakerdő“, a német II. hadtestnek, közbefogott tüzérséggel, három harcvonalban tömören felvonult gyalogsága tűnik fel a láthatáron, melyben a francia tábornokok a porosz király 2—3 hadtestből álló tartalék seregét vélték felismerni³⁷²⁾, az ellen volt tehát az utolsó erőteljes lökem intézendő, ha egyébert nem, legalább időnyerés céljából. Ehhez képest *Leboeuf* és *Frossard* tábornok abban állapodtak meg, hogy a döndő támadó lökemet Moscou és Point du Jour felől egyidejűleg, még pedig azon pillanatban intézik a „tartalék sereg“-nek vélt II. német hadtest ellen, mihelyt az az erdő keleti szegélyén kibontakozni kezd.

Ámde a koncepcziójában remek vállalat kivitele a 32. német gyalog dandár megjelenése folytán dugába dőlt, amennyiben *Frossard* tábornok az ujonnan közbelépő ellenséges csapatok által félrevezetve, körülbelül egy dandárnyi gyalogsággal egyedül tör elő állásából.

Ekkor a tüzharcot egyidőre beszüntetett tüzérség is újból megszólal és becsapódó lövedékeivel még a német nagy főhadiszállás álláspontját is veszélyezteti. A lökem ereje mindazonáltal a gyalogsági erők elégtelensége folytán, még mielőtt *Leboeuf* közbeléphetett volna, a friss ellenséges csapatok, leginkább pedig a *Gravelotte* mellől a legnagyobb hatást kifejítő tüzérség ellentállásán hajótörést szenved s a 32. dandár önfeláldozó 4 zászlóalja zárkózott

³⁷²⁾ Lásd a 302. oldalon.

tömör fellépésének sikerült a fergetegként előretörő francziák rohamát megakasztani.

Ily körülmények között a III. hadtestnek alig megkezdett lökeme, bár a tartalék, többek között a Chatel St. Germain-nél álló gárda-voltigeur hadosztály is időközben az *Aymard* hadosztály támogatására előbbre rendeltetett, szintén abban maradt. Ez adja meg magyarázatát azon majdnem lehetetlennek látszó körülménynek is, hogy az ellenlökem St. Hubertet nem is érintette.

Frossard tábornok határozott fellépése mindazonáltal nem maradt következmények nélkül: a harc eddigi folyamán különben is erősen megviselt s össze-vissza kuszált rendezetlen német csapat-tömegek erkölcsi egyensúlyukat végleg elvesztvén, vad futással kerestek menedéket a hátuk mögött elterülő erdőben, a minek kihatása a Gravelotte körül felvonult tüzérségre, sőt még a II. hadtestre is áterjédt.

Még növelte a zürzavart és rendetlenséget a 9. huszár ezred visszazudulása Gravelotte felé³⁷³⁾, mely valószínűleg saját elhatározásából követte a támadásra indult 32. gyalog dandárt.

A nagy főhadiszállás, továbbá Steinmetz és Zastrow tábornokok intézkedései.

Mielőtt az elbeszélés fonalát a félbehagyott irányban tovább szönnök, előbb a nagy főhadiszállásból időközben kibocsátott intézkedéseket kell még pótlólag felemlítenünk.

Midőn a harc délután 1 óra tájban Gravelotte körül perczről perczre élénkebbé vált, a nagy főhadiszállás álláspontját délután 2 óra felé Rézonville mellé tette át, a hova Steinmetz tábornoktól a harc menetéről igen kedvező hírek, — negyed 5 órától, vagyis az elrendelt üldözés sikertelensége idejéből keltezve azonban értesítés érkezett, miszerint a Bois de Vaux és Genivaux előtt ide-oda

³⁷³⁾ Erről Hoenig szemtanuk elbeszélése nyomán, következőleg ír: Man konnte bei Gravelotte und Malmaison nicht beurtheilen, mit welcher Stärke der Gegner angegriffen hatte, auch konnte man nicht feststellen, ob der feindliche Angriff durch das Artilleriefeuer östlich des Waldrandes zum Stehen gekommen sei, oder nicht. Noch im Ungewissen darüber, ergoss sich plötzlich ein von Panik getriebener, bunter „Infanteriebreu“ aller Regimenter, weisse, rothe, blaue Achselklappen, auf der ganzen Front südlich der grossen Strasse aus dem westlichen Waldrande gegen die feuernde, deutsche Artillerielinie. Man konnte im ersten Augenblicke nicht einmal unterscheiden, ob diese „verbrauchten Schlacken“ aus Freund oder Feind beständen. Moralisch verbraucht, berührte sie weder Kommando noch Beehl: mit gezogenem Säbel fuhren verschiedene Artillerieoffiziere dazwischen, man rief ihnen zu, man werde sie mit den eigenen Geschützen niederkarätschen: nichts half. Der Soldat ist in solchen Lagen unzurechnungsfähig“.

hullámozó harc eredményre nem vezet s hogy ennél fogva kívánatosnak látszanék a 2. hadseregnek minél gyorsabb és erélyesebb közbelépése az ellenség jobb szánja ellen, mivel csakis így van kilátás arczban is előbbre juthatni.

Ezen hirre a király törzsével még előbbre lovagolt s délután 5 óra körül a Malmaisontól délre fekvő kúpon állott fel, a honnan 5 óra 30 perczkor *Fransecky* tábornoknak parancs küldetett, miszerint hadtestével Gravelotte-nál Steinmetz tábornok rendelkezésére álljon. Ennek folytán a 3. hadosztály a hadtesttüzérséggel 5 óra 45 perczkor Gravelotte felé útnak indul, melyet 6 óra 30 perczkor a 4. hadosztály is követ, mely időben az 5. hadosztály Gravelotte-nál éppen felfejlődni készült.

Ugyanekkor a király meghagyja Steinmetz tábornoknak, miszerint, „még rendelkezésre álló összes erejét a Point du Jour körüli magaslatok ellen mozgásba hozza.“

Mialatt Steinmetz tábornok az erre vonatkozó intézkedések kiadásával volt elfoglalva, következett be este 7 óra felé a Frossard tábornok által keresztülvitt fentebb említett támadó lökem.

Steinmetz tábornok a kapott parancs folytán *Zastrow* tábornoknak meghagyja, miszerint „a VII. hadtestnek az erdőn innen álló zászlóaljait a Mance tulsó oldalára vezesse előre,“ *Fransecky* tábornoknak pedig parancsot küld, miszerint „Point du Jour ellen előnyomulva a tőle jobbról álló VII. hadtestbeli csapatokkal karöltve, az ellenséges állást minden körülmények között vegye be.

A kapott parancs betűszerinti teljesítése helyett *Zastrow* tábornok csupán 4 zászlóaljat rendel előre, még pedig az I/77-et a Kiesgruben át Point du Jour felé, a Mance malom körül csoportosult 73. ezred zászlóaljait pedig az ottani kőbányák felé, a még rendelkezésre álló 6 zászlóaljat (74. ezred 3 zászlóalja, F/53, II/77. és az F/77.) ellenben továbbra is tétlenül visszatartja.

Az I/77. zászlóalj az erdőből kibontakozván, a nemsokára szintén e tájon harcbalépő II. hadtestbeli csapatokhoz csatlakozott, a 73. ezred pedig az útközben hozzája csatlakozott két 13-as századdal együtt dandárnokának *Osten-Sacken* vezérőrnagy vezetése alatt a kőbányáktól délre bukkant ki az erdőből, az erős ellenség ellen azonban tért nem nyerhetvén és mivel már különben is erősen alkonyodni kezdett, a jelenlevő *Glümer* tábornok hadosztály parancsnok az erdőszegélynek erős megszállását és megtartását rendelte el.

A 73-asokkal egyidejűleg, a reggel óta a Bois de Vaux északi csúcsában álló 5 zászlóalj³⁷⁴⁾ szintén rohamra indult, de kevés eredménnyel, úgy hogy e csapatokat is eredeti állásukba kellett visszavonni.

Az ekként egymással érintkezésbe lépett két, összesen 8¹/₂

³⁷⁴⁾ Lásd 317. oldal.

zászlóaljából álló harcscsoport a sötétség beálltával a Bois de Vaux biztosítása céljából annak szegélye mentén sűrű ütközet-előőrsoket állított ki.

A II. hadtest közbelépése.

Fransecky tábornok, a beálló sötétségre való tekintettel nem tartván tanácsosnak csapatjait széles arcvonalban az erdő homályának neki indítani, *Steinmetz* tábornok parancsából kifolyólag következőleg intézkedett :

Az önmagában jól felzárkozott gyalogság részére előnyomulási vonal gyanánt a nagy műutat jelölte ki; meghagyván egyidejűleg az élt képező 2. vadász zászlóaljnak, hogy mihelyt az erdő keleti szegélyén kibontakozik, térnyerés céljából minél gyorsabban dél-felé kitérve, Point du Jour felé vegyen irányt, míg az azt követő 54. gyalog ezred a műut mentén volt szintén mennél zárkózottabban előnyomulását folytatandó.

A hadtest összes lovassága, valamint a tüzérség is Gravelotte-nál visszatartatott, a hol hely hiányában utóbbinak mindössze 2 ütege vonulhatott fel a tüzérvonal jobb szárnyán.

Az ekként előirt mozdulatok, a nagymérvű csapatloródások és a demoralizált menekülők ellenáramlata következtében csak nagy nehezen voltak végrehajthatók.

A gyalogság, valószínűleg a már-már lankadó erők felvillanyozása szempontjából kürt és dobszó mellett vonul át a kellemetlen műut-szoroson, mely felé az ellenség a nagy zenebona által a törté-
nendőkre figyelmessé téve, még inkább összpontosítja tüzelését.

Végre mégis sikerül a 2. vadász-zászlóaljnak az erdőből kibontakoznia, megjgggyezvén, hogy ezalatt az erdő előtt harcban álló 33., 39. és 40. gyalog ezredbeli osztagok egy erélyes rohammal a kőbányákat már birtokukba ejtették volt. Erről azonban a 2. vadász zászlóalj parancsnokának tudomása nem lévén, az előbb említett osztagokat ellenségnek véelve, azokra jó ideig tüzeltetett.

Ugyanez történt az említett vadász zászlóaljat követő 54. ezrednél is, mely azon hiszemben, hogy St. Hubert időközben a francziák által visszafoglaltatott, az ott összetömörült saját gyalogság ellen összpontosította tüzelését. Erre a zavar és rémület tetőpontjára hágott s a fejüket vesztett századmaradványok még tömege-
sebben tódultak az egyedüli nyílás, a műut-szoros felé.

Hogy ezen félreértéseknek döntő következménye, katasztrófa nem lett a vége, valóban szerencse számba megy. Az 54. gyalog ezred a tévedésről értesülvén, tüzet beszünteti s előbb St. Hubert-ig, majd Mascou felé előretör, a szilaj rohamnak azonban a francziák gyorstüze csakhamar határt szab.

Ezalatt a 3. hadosztály zöme a műútszorost még mindig csapatok által elárasztva találván, annak 14. és 2. ezrede attól délre

tör magának utat az erdőn keresztül, a melyből kibontakozva, minden terv és rendszer nélkül darabonként vegyül bele a harezolók rettenetesen szövevényes tömkelegébe. Az egyelőre a völgyszakadéokban tartalékul maradt 42. ezred később szintén előre rendeltetett s Point du Jour-ral szemben állott fel.

Végül még a 4. *hadosztálynak* is parancs küldetett a Mance tulsó partjára való átkelésre, minek következtében kevéssel 9 óra után a 21. ezred St. Hubertnél, valamivel később a 61. ezred az előbbenitől délre állott fel.

Ezt követte a 7. gyalog dandár is, úgy hogy éjjel fél 11 óra tájban összesen 24 fris zászlóalj s ezekhez a régebben itt harczoló csapatokat is hozzávéve, egy mindössze 2000 lépés széles és 1000 lépés mély területen éjnek idején, keveset számítva, 45 zászlóalj zsúfolódott össze.

Ennek egy harmada (15 zászlóalj) St. Hubert közvetlen környékére esik, úgy hogy főleg itt ugyszólván ember ember hátán tolongott.

Időköben a magasabb parancsnokok látván, miszerint ellenséges visszavágástól már nincs mit tartani, a harcz beszüntetésével egyidejűleg, az erősen széjjelmált VII. és VIII. hadtestnek a tüzökörletből való visszavonását határozták el, míg a II. hadtesnek feladatává tétetett, az éj folyamán a hegyoldalt megszállva tartani; utóbb említett hadtest ennek folytán a 7. dandárral a jobb, a 8-ikkal a bal szárnyon az első harczvonalban, ezek mögött pedig 500 lépésnyire a 3. hadosztálylyal a második harczvonalban vett felállítást.

Az éj folyamán a VIII. hadtest, az 1-ső hadsereg legszélső balszárnyán harczoló csapatjai kivételével (69. ezred részei), a nagy műúttól északra, a VII. pedig attól délre gyülekezett. Előbbinél a a harczászati kötelekek nagyobbára még az éj folyamán helyreállottak, utóbbi még erősen széjjeldarabolva töltötte az éjszakát és pedig táborozott: a zárkózott 27. dandár Gravelottenál a nagy műúttól délre, közelében volt a 77. gyalogezred és az F/53. zászlóalj (a 28. dandártól); Rozérieuilles-el szemben állott a 73. ezred és az I/13. zászlóalj (a 25. dandártól), ettől jobbra a 7. vadász zászlóalj, az 53. ezred I. és II., valamint a 13. ezred II. és F zászlóalja (a 28. és 25. dandártól), végül a legszélsőbb jobb szárnyon a 26. dandár, vagyis 5 külön álló kisebb-nagyobb csoportban.

A VIII., VII. és II. hadtest tüzérsége és lovassága általában a csata folyamán elfoglalt pontokon maradt.

Az 1. lovas hadosztály Rézonville mellett szállt táborba.

A francziák reggel 3 óra felé Moscou-t, 5 óra 30 perczkor pedig Point du Jour is odahagyták; ezen állásokat a német 4. hadosztály azonnal elfoglalta.

Megjegyzések az utóbb leirt csatarészlethez.

A francia balszárnyal szemben a döntés az általános helyzetből kifolyólag, mint már említve lőn, nem Gravelotte tájékán arcban, hanem délfelé Rozérieuilles irányában volt keresendő, a mire már a nagy főhadiszállásnak ismert harcintézkedése is eléggé nyomatékosan hívta fel Steinmetz tábornok figyelmét. Nagyon természetes tehát, hogy az általa elrendelt erőelosztás már a priori sem számíthat helyeslésre, még pedig annál kevésbbé, mivel a legfontosabb helyről elvont és Gravelotte körül összehalmozott erők amugy is megfelelő felhasználás helyett tétlenül hagyattak.

Az erőcsoportosítás körül elkövetett hibát első sorban a 26. gyalog dandár parancsnoka és a Bois de Vaux legészakibb csúcsában harcbalépő csapatok önálló fellépés és erélyes tevékenység által voltak hivatva jóvátenni.

E helyett azt látjuk, hogy Goltz vezérőrnagy csak nagyon is későn beérkezett parancsszóra és ekkor is nyomatékosabb erő kifejtésre alig alkalmas harc alakzatban vezeti dandárát a kijelölt irányban előre, anélkül, hogy az útjába eső első jelentéktelen akadályok elharítása után komolyabb munkára vállalkoznék, legalább úgy véljük ezt a szenvedett veszteségek arányából kiolvasni³⁷⁵⁾.

Magától értetődő dolog tehát, hogy ennek folytán a dandár a csata sorsára befolyást egyáltalában nem gyakorolhatott.

Vajjon az I. hadtestbeli 4. dandár nem léphetett volna-e előbb közbe, annak elbírálását nem óhajtom tovább feszegetni.

A 32. dandárra vonatkozólag megjegyezéseink a következők:

Délután 5 óra tájban ez képezte a VIII. hadtestnek még egyedüli zárt csapattömegét; tekintettel a hadtest általános helyzetére nem látjuk be annak helyességét, hogy ezen dandár a csapatokkal különben is túltömött gravelotte-i fensikra irányított.

Véleményünk szerint annak már kezdettől fogva nem a hadtest legszélső jobb, hanem ellenkezőleg annak legszélső balszárnyán, a Bois des Ganivaux és Malmaison között volt a helye; a szemben álló ellenséges csapattömegekre való tekintettel s azon körülménynél fogva, hogy a balra harcoló IX. hadtesttel egyelőre még az összeköttetés sem állott helyre, leginkább e tájon kellett az átörés veszedelmétől tartani. Hogy Goeben tábornoknak tudomása volt arról, miszerint a helyzet a Bois des Ganivauxban rózsás nem igen lehetett, az a 32. dandár 2. zászlóaljának odairányításából következtethető. Annál kevésbé magyarázható meg tehát, a különben minden alkalommal kiválóan harcászati érzéket tanúsító tábornoknak azon ténye, hogy a 32. dandár fenmaradó 4 zászlóalját ön-

³⁷⁵⁾ A harc folyama alatt a 15. ezred összesen 4 tisztet és 71 főnyi legénységet veszített, az 55. ezred pedig 4 tisztet és 94 főnyi legénységet.

szántából St. Hubert felé irányította, a hol az időközben a rend és fegyelem kárará összetömörült 43 század is túlságos sok volt már, olyannyira, hogy azok egymást akadályozták a tevékenységben. Ezáltal az itteni századok száma 59-re szaporodott fel.

Egyébként Barnekow tábornoknak határozottan érdemül tudandó be, hogy a dandár mindnégy zászlóalja, nem úgy, mint az eddigi csapattestek századokra széjjelmálva, hanem egységesen jutott akezióba.

A csatavonal e szárnyán vívott harc utolsó mozzanata, a Vilmos király által kiadott parancs folyamánya, melynek kibocsátása ellen Moltke állítólag ellenvéleménnyel élt. A vezérkar főnöke ugyanis átlátván, hogy ily késő esti órákban helyes harczcsoportosítás-ról és harczvezetésről szó sem lehet s hogy ennek folytán az elrendelt arcztámadás eredményre alig vezethet s csak hiábavaló veszteségeket és zürzavart okozand, szent kötelességének vélte felséges urát ezen körülményekre figyelmeztetve, lehetőleg elhatározásának megmáskísására rábeszélni. De a király a szeme láttára törtéteken elkedvetlenedve, leginkább pedig Steinmetz tábornok eddigi magatartása és komoly kifogás alá eső harczvezetése miatt türelmét veszve³⁷⁶⁾, minden áron és mielőbbi döntést óhajtott.

Igy történt, aztán, hogy a legmagasabb hadúr kipróbált legjobb tanácsadójának higgadt és meggondolt érveléseit el nem

³⁷⁶⁾ Érdekesen ecseteli Hoenig egyik munkájában Steinmetz tábornoknak itteni találkozását Vilmos királlyal, melyből az alábbi részletet veszszük át: Als das Hauptquartier hinter der I. Armee eingetroffen war, hatte sich General v Steinmetz zum Könige begeben und ihm über den Stand der Dinge Bericht erstattet. Die Begegnung des Monarchen und des Generals von Steinmetz erfolgte zu weit vor ihren Stäben, als dass aus den letzteren hätte vernommen werden können, was der Monarch zum General sagte. Aus den heftigen Geberden des Königs und seinen ernsten Zügen beim Wegreiten des Generals von Steinmetz schlossen aber Zuschauer, dass der König dem General wegen seiner bisherigen Massnahmen sein Missfallen ausgedrückt hätte, besonders wegen des vorzeitig eingeleiteten Angriffs der I. Armee, und so war es. Von diesem Augenblicke ab bemächtigte sich des Generals von Steinmetz eine noch grössere Verstimung, und es scheint, als ob er nun keine Neigung mehr gehabt hätte, die Gegenwart des Königs zu suchen und ihm — in diesem Falle — seine Bedenken (bezüglich des erhaltenen Befehls) auszudrücken. Der General führte von da ab einfach das aus, was ihm als fertiger Befehl zugegangen war. Obwohl Steinmetz zweifellos nicht wegen des Angriffes in der Front getadelt war, sondern wegen des vorzeitigen Angriffs, so blieb es immerhin ein eigentliches Verhängniss, dass ihm nun der Befehl zum Angriff in der Richtung erteilt worden war, die Steinmetz für die unbezwingbare erkannt hatte. Es soll nicht genauer untersucht werden, in wie weit der Tadel des Generals von Steinmetz begründet war, allein es ist leicht begreiflich, dass auch der Monarch schliesslich von der gereizten Stimmung erfasst wurde, welche bis daher wegen verschiedenen Differenzen zwischen Steinmetz und Moltke im Hauptquartier bestanden hatte, und der König konnte in solchen Augenblicken sehr deutlich werden.

fogadván, a megmozgatott tömegek lavinamódra hömpölyögnek tovább a bizonytalanság ijesztő örvénye felé.

Természetes, hogy ez Moltkét igen kellemetlenül érinthette és ha a tanácsának mellőzéséből eredő igen nehéz és kellemetlen helyzet daczára, jelenvoltak állítása szerint lefelé, könyezetével szemben továbbra is képes volt nyugalmát, fölfelé pedig az őt annyira jellemző szerénységet és benső meggyőződésből fakadó ragaszkodását királya iránt csorbítottatlanul megóvni, ezzel a nemes agg az önmérséklés és a lovagias gondolkozásmód legfényesebb példáját tárja elénk.

Érdekesnek, sőt szükségesnek tartottuk e kis epizód felemtését, amennyiben az mélyebb bepillanást enged a seregvezetés szövevényes beléletébe, élénk világot vetvén annak surlódásokozta nehézségeire, jeléül annak, hogy komoly, borongós pillanatok még az ilyen ideális, legszebb egyetértésben és belső bizalomszülte harmoniában működő főhadiszálláson sem kerülhetők ki.

Egyébként a király erélyes parancsa lefelé, az alsó forumig megtett utjában igen sokat veszített határozottságából. Mindjárt Steinmetz tábornok parancsa már nem az „összes rendelkezésre álló erőkre,“ hanem a II. hadtesten kívül csupán a VII. hadtest néhány zászlóaljára terjeszkedik ki, a Bois de Vauxban álló két harcscsoport még csak említve sem lesz.

Zastrow tábornok az előrerendelt zászlóaljak számát még lejjebb, 9-ről 4-re apasztja le, melyek közül egy teljesen önállóan nyomulván előre, a vállalatnál számításba sem jöhetett.

Nevezetes, hogy a mitől eddig mindenki irtózott, a mit a seregvezetők kicsinyje-nagyja eddig lehetetlennek tartott, ime az előrerendelt 4 zászlóalj az esthomályban nagyobb nehézség nélkül áthatol az erdőn, melynek tulsó szegélyén aránylag rövid idő alatt elég zárkózott rendben bukkan ki. Csak egy a baj, hogy már sötétedni kezd, minek folytán ez erők megjelenése már csak keveset nyom a latba.

A II. hadtest működésének méltatásánál első sorban annak harcscalépés előtti menetteljesítését kell dicsérőleg kiemelnünk. Ellenben mint ok nélküli időpazarlást okozó ténytet hibáztatnunk kell, hogy ezen hadtest előbb Rézonvillenél, majd innen menetét 5000 lépésnyire folytatva, Gravelotte előtt újból felvonul, a hol pláne menetszlopba megy át, hogy a műtszoroson átkelhessen, a mi már magában véve sem tartozott a legszerencsésebb eszmék közé.

A hadtest gyalogsága zömének czélszerű intézkedés mellett kétségkívül a 73-ik gyalogezredet kellett volna követnie, nem pedig olyan kacskaringós utat megtennie, mint a hogyan az a 2. vadász zászlóalj részére meghagyottat.

A csatatér déli szárnyán vívott harc végső mozzanatait összegezve, azt látjuk, miszerint a király parancsa folytán mozgásba hozott erők fellépése mit sem változtatott a dolgok állásán, sőt szi-

goruan véve a dolgot, e szárnyon szemmel látható eredményt csak a 15. hadosztály mutatott fel, annak megállapodása óta az 1-ső hadseregnek alig sikerült még csak egy talpalatnyival is előbbre jutnia.

A *francziák* legfontosabb ténykedését délutáni 5 órától kezdve a tervezett ellentámadás előkészítése és végrehajtása képezi. E czélra ugyilátszik, a délután 5 óráig az első vonalban küzdött csapatok ujakkal váltattak fel, amiből aztán a németek nagy szerencséjére az ismert hosszabb tartamu harcpszünet keletkezett.

Az ellentámadás két különböző hadtestbeli csapatok által a hadtestparancsnokok kölcsönös megegyezése alapján volt végrehajtandó. Hogy a kivitel csak részben sikerült, az leginkább az egységes vezetés hiányának és azon körülménynek tulajdonítható, hogy a két hadtestparancsnok a kivitel időpontja tekintetében határozott megállapodásra nem jutott. Mindazonáltal Frossard tábornok támadó lökemét — elismerésre méltó ügyességgel és gyorsasággal hajtván végre, — kiváló erkölcsi siker koronázta.

B) A csata folytatása a csatavonal közepén, a német IX. és a francia IV. hadtest körletében este 7 óráig

A délután 5 óra tájban beállott általános harcpszünet a csatavonal közepén sem tartott sokáig; Lajos hesseni herceg támadó lökeme³⁷⁷⁾ csupán a viszonyok által indokolt időleges félbeszakítást nyert.

Mozdulatok a gárda hadtest körletében 5 óra 15 perczkor St. Ailból St. Privat felé *Manstein* tábornokot a támadólagos fellépés megujtására birják, mi czélból a rendelkezésére bocsátott 3. gárda dandárt³⁷⁸⁾ Habonville mellől a vasutól délre Amanvillers felé, a 49. dandárnak már Lajos hesseni herceg parancsa folytán a vasut mindkét oldalán harcshoz tagozott 3 zászlóalját pedig az említett gárda dandártól balra a vasut mentén rendeli előre. A 4. hesseni ezred, valamint a 18. hadosztálynak időközben a harczból kivont részei egyelőre tartalék viszonyban hagyattak.

A 3. gárda dandár harczbaszállása.

A vett parancs folytán *Knappstaedt* ezredes a 3. gárda dandár parancsnoka a gárda lövész-zászlóaljjal s az ettől jobbra fejlődött Sándor császár ezred 2 zászlóaljával³⁷⁹⁾ az első harczvo-

³⁷⁷⁾ Lásd a 333. oldalon.

³⁷⁸⁾ Lásd a 332. oldalon.

³⁷⁹⁾ Ezen ezred I. zászlóalja a tüzérség fedezésére Habonville-nél visszamaradt.

nalban, az Erzsébet királynő ezreddel pedig a második harcvezetési vonalban, a Bois de la Cusse-en át Amasvillers felé nyomult előre.

A gárda lövész zászlóalj a tőle jobbra előnyomuló osztagoknál előbb az erdő keleti szegélyéhez érve, elszántan nekirohant az előtte levő erős ellenséges állásnak, azt azonban, csak mintegy 600 lépésnyire közelítheti meg, a hol nemcsak arczban, hanem mindkét oldalában is öldöklő golyózápor fogadja, úgy, hogy a zászlóalj rövid idő alatt minden tisztjét elvesztvén, az életben maradt legrangidósb hadapród vette át a zászlóalj parancsnokságot.

A tőle jobbra előnyomuló Sándor császár ezred F. zászlóalja nemsokára a gárda lövészek jobb szárnyán száll harcba, a II. zászlóalj ellenben jóval jobbra tartva, a tűzervonal bal szárnyán és az 1. hesseni vadász zászlóaljon áttörve, a verneville-amanvillers-i műút térdalaku hajlásáig jutott előre, itt azonban a Grenier hadosztály csapatjaiban hatalmas ellentállásra talált.

Mindkét zászlóalj főleg tisztekben rövid idő alatt igen érzékeny veszteséget szenvedett, maga a dandár parancsnoka, *Knappstaedt* ezredes is súlyosan megsebesült. A dandár parancsnokságot átvevő *Zenner* ezredes 6 óra 15 perczkor az utóbb említett 2 zászlóalj között keletkezett ür kitöltése végett az Erzsébet királyné ezred másfél zászlóalját rendeli előre, azonban sem ennek, sem a *Manstein* tábornok parancsára a Bois de la Cusse-ből szintén előrerendelt I. és F/84., valamint $\frac{1}{2}$ I 36 zászlóaljnak sem sikerül az elől levő rajvonalat még előbbre rántani, minek folytán itt egyelőre veszteségteljes álló tüzharcz keletkezik.

A 49. dandár harca.

A 3. gárda dandárral egyidejűleg a vasut mindkét oldalán *Wittich* vezézőrnagy nyomult elő a 49. dandárnak előrerendelt 3 zászlóaljával és pedig az I/1. és II/2. zászlóaljakkal a vasutól balra, a II/1. zászlóaljjal attól jobbra; az előnyomulás későbbi folyamán ezen csapatok nagybőre a vasuti őrház felé tömörültek össze, melyet bevenni és megszállani sikerült is. A további előnyomulás és térnyerés számos kísérlete mindannyiszor az ellenség arcz és oldalozó zömtyűzen hajótörést szenvedett s így óriási áldozatok árán egyéb előny nem volt kivívható, mint hogy a hadtest balszárnya, összhangzásban a gárda hadtestnek később tárgyalandó előnyomulásával, kissé előbbre tolatott, miáltal természetesen a hadtestnek két csoportban felfejlődött tüzérségét is jobban biztosította.

Események a IX. hadtest legszélső jobb szárnyán.

Ezalatt a hadtest legszélső jobb szárnyán Chantrenne körül lényegesb változás alig állott be. Este 6 óra tájban *Blumenthal*

vezérőrnagy a Bois des Genivaux előtt La Folie-val szemben fekvő erdőparcella ellen támadó lökemet indit. de eredmény nélkül.

Miután e szárnyon ellenséges visszavágás lehetősége kizárva nem volt, *Wrangel* tábornok a III. hadtest beérkezése után, a még Verneville-nél álló 18. hadosztálybeli csapatokat a Bois des Genivaux felé rendeli előre.

III. hadtest.

Ugyanekkor vonult fel a III. hadtest tüzérsége Champenois és Chantrenne körül két különálló csoportban, tüzét a la Folie-val szemben fekvő erdőparcella ellen összpontosítván.

Utóbb említett hadtest gyalogsága a 6. lovas hadosztálylyal a mondott időben a hadsereg parancsnokság kizárólagos rendelkezésére Verneville körül állott. Ezen hadtest, valamint egyáltalában a IX. hadtest harczkörletében föllépő többi csapatok további harcműködéséről később leendő szó.

C) A csata folytatása este 7 óráig a harcsterület északi részén, a német gárda és XII. hadtest, valamint Canrobert hadteste körletében.

A gárda hadtest előnyomulása St. Privat felé.

A Ste. Marie aux Chênes visszafoglalását czélzó eredménytelen kísérletek után délután fél 5 óra tájban, mint már említve lőn, ugy francia, mint német részen a harcsterület e szárnyán is jó ideig tartó harczszünet állott be, mignem *Ágost* herczeg, a ki főhadiszállásával St. Ail-től délre foglalt állást, délufán 5 óra felé Roncourt felől St. Privat felé francia csapatmozdulatokat vélt felismerhetni. Tekintve továbbá, hogy a XII. hadtest tüzérsége ez időtájt Ste. Marie-től északra már szintén felvonuló félben volt, miből a herczeg a szászok mielőbbi közbelépésére vélt következtetést vonhatni, a gárda parancsnoka, a hadsereg parancsnokság engedélyének előzetes kikérése után, mindkét hadosztályának a támadó előnyomulás megkezdését hagyja meg, az 1. hadosztálynak St. Privat déli szegélyét, a 2-iknak Jerusalem-et adván irányul.

Az intézkedés kibocsátása után, melynek értelmében *Budritzki* tábornok a 4. gárda gyalog dandárt 5 óra 15 perczkor a kijelölt irányban utnak indította, *Ágost* herczeg másik hadosztályának körletébe Ste. Marie felé lovagolt át. Ide érve, *Pape* vezérőrnagy figyelmeztette a herczeget, miszerint a XII. hadtest megkerülő oszlopa még látható nem lévén, a támadás megkezdését korainak s előzetes tüzérségi előkészítés nélkül kivihetetlennek tartja.

Pape vezérőrnagy indokai és ellenvéleménye azonban el nem fogadtatván, délután 5 óra 45 perczkor 1. dandárát St. Privat déli kijárata felé utnak indította, melyet a 2. gárda ezrednek 600 lépésnyi távközzel követnie kellett; a 2. dandár többi részei egyelőre Ste. Marie körül hagyattak vissza.

A 4. gárda dandár harcvaszállása.

Vett parancs folytán a 4. gárda dandár szárnyankint két harcvaszalba tagozva, kezdte meg előnyomulását St. Privat felé. Ezt, valamint az előtte fekvő hegylejtőket a francia VI. hadtest 3. és 4. hadosztályához tartozó csapatok sűrűn tartották megszállva, megjegyzendő továbbá, hogy a tartós száraz idő folytán, a föld felülete annyira kiszáradt, hogy a becsapódó lövedékek a mérsékelt hajlásu lejtén újból visszapattanva, még mint gurulatok is nagy számban szedték áldozataikat a gárdisták soraiból.

A balszárnyon előnyomuló Ferencz császár nevét viselő 2. gránátos ezred II. zászlóalja mindinkább a nagy műut felé huzódván, érzékeny veszteségek alatt 500 lépésnyire közelítette meg az ellenséget, de előbbre, a hátullevő zászlóaljak beérkezése után sem juthatott.

A rövid ideig folytatott tüzharc alatt az ezrednek majdnem valamennyi tisztje harczon kívül helyeztetett, a századok pedig apró, erőtlen csoportokká olvadtak le, de azért még továbbra is helyt állottak.

Említett ezredtől délre a királyné 4. gárda gránátos ezrede nyomult előre a St. Privattól délre tovahuzódó s erősen megszállt hegyhát felé, melynek elfoglalása csak iszonyu, főleg tisztokban szenvedett igen érzékeny veszteségek árán,³⁸⁰⁾ sikerült; ez alkalommal körülbelül 200 sebesületlen francia esett a győzők kezébe, mivel azonban az ellenséges arcvaszalnak csakis egy része tágitott, a győztes csapatokat még továbbra is minden oldalról pusztító golyózápor fogadta.

Ily körülmények között a dandárnak, *Berger* vezérőrnagy, az előnyomulás beszüntetését rendelte el, meghagyván a 4. gránátos ezrednek, miszerint az ellenség kezéből kiragadt magaslatot minden áron tartani iparkodják.

Az 1. gárda hadosztály folytatólagos harca.

Időközben az 1. gárda hadosztály csapatjai a vett parancs folytán következőleg vegyültek a harcba.

³⁸⁰⁾ A dandár összes törzstisztjei közül mindössze egy őrnagy maradt sértetlenül.

Az 1. gárda dandár készülségi állásából három harczzonalba tagozódva nyomult elő Ste. Marie déli kijáratáig és pedig felfejlődött a két ezred egymás mellett szárnyankint, a két-két századdal rajvonalat, s fél-fél zászlóaljjal tartalékot alakító fusilier zászlóaljakkal az első, a fél zászlóalj oszlopvonalakba alakított II. zászlóaljjakkal a második és az ugyanazon alakzatot felvett I. zászlóaljjakkal a harmadik harczzonalban.

Kessel vezérőrnagy ekként harczzhoz csoportosult dandárával ellenséges puska- és lövegtűzben Ste. Marie-től délre megérkezvén, nehogy az előtte harczzoló 4. dandárral összekeveredjék, balrakanyarodással óhajtott a müüttől északra, mintegy 600 lépésnyire eljutni s aztán újból St. Privat felé arczzot váltani. Ezen müvelet azonban a becsapódó ellenséges lövedékek hatása alatt kivihetetlennek bizonyult. Alig hogy a 3. ezred fusilier zászlóalja az arczzváltáshoz fogott, a mögötte következő II. zászlóalj, miután zárt alakzzatban az ellenség tüztől sokat kellett szenvednie, az előbbi zászlóaljtól balra, mihamar szintén rajvonalba megy át; ugyanezz történi az 1. ezred első és második harczzvonalát képező zászlóaljjaknál is, mi-alatt a 3. harczzvonalbeli két zászlóalj legnagyobb része tovább észak felé folytatja menetét s a Roncourt felől tüzelő francia oszztagokkal veszi fel a harczzot.

Az ekként a jobb szárnyról lépcsős alakzzatban fokozatosan harczzbalépő oszztagok alig félórányi idő alatt a legérzékenyebb veszteségek árán 600—800 lépésnyire közelezztik meg St. Privat-t, itt azonban végkép kimerülve összeroszkadnak, úgy hogy friss tartalékok hiján nincs emberi hatalom, mely őket egyelőre előbbre ránt-hatná.

Időközben *Pape* vezérőrnagy a dandárt tartalék gyanánt követő 2. gárda ezrednek meghagyja, miszerint a müuthoz támaszkodó 4. dandár és az 1. dandár jobb szárnya között keletkezett ürbe vonuljon be.

A Ste. Mariet délről megkerülő ezred, nevezett helységtől mintegy 600 lépésnyire keletre két harczzvonalba tagozva, dandárnokának, *Medem* vezérőrnagynak vezetése alatt dobszó mellett pusztító golyózáporban lépi át a müutat, úgy hogy a danárnok, az ezred és az I. zászlóalj parancsnoka gyors egymásutánban sulyosan megsebesül; a harczz további folyama alatt utóbb említett zászlóalj valamennyi tisztjét, a többi zászlóaljjak pedig azok legnagyobb részét a csatatéren hagyják; az ezred mindazonáltal elfoglalja kijelölt helyét, minek folytán este 6 óra után St. Privat előtt, bár végtelenül gyenge, sekély és erőtlen, de összzefüggő védővonal keletkezzik.

Ennek támaszául *Pape* vezérőrnagy este 6 óra 15 perczzkor a St. Marieban visszamaradt 4. gárda ezredet rendeli előre. Az ott tartózkodó *Ágost* herczeg parancsára ezen ezred a St. Marietől Hautmécourt felé húzódo melyedésben két harczzvonalba tagozva,

előbb mintegy 1000 lépésnyire észak felé fődötten nyomul elő, a hol St. Privat felé arczot váltva, szintén fedve a mélyedésben s így tulságos veszteségek kikerülésével folytatja utját a rajvonal balszárnya felé.

Másrészt a gyalogsággal egyidejűleg a tüzérség is előbbrevonult, melynek egyik része az Amanvillers előtti terepet vette tüze alá, másik része pedig St. Privat felé fordult³⁸¹), mely ellen eddigelé tüzérség még egyáltalában nem működött.

Ámde hamarjában ez sem lendíthetett sokat a dolgok állásán.

A jobban fedett s így aránylag sokkal kevesebbet szenvedett ellenség könyörtelenül tovább röpíti öldöklő golyózáporát a vezetőjüktől megfosztott, de azért állásukban elszántan kitaró vitézekre s elvégre is olyanná válik a helyzet, hogy érzi, tudja a még életben maradt vezetők mindegyike, hogy az ellenség esetleges ellenökeme rohanó árként söpri majd el az utjába eső kegyetlenül megviselt csapatmaradványokat, de azért bizik, remél mindenki és a jóságos Isten megkönyörül: az ellenség komolyabb ellentámadást még csak meg sem kísérel, a mi joggal megbocsáthatlan és többé jóvá nem tehető mulasztásul róható fel.

Általános ellentámadás helyett a helyzet előnyét kiaknázandó, mindössze a St. Privat mögött álló du *Barail* lovas hadosztály egyik ezrede indul támadásra az 1. gárda ezred balszárnya ellen, anélkül azonban, hogy nagyobb bajt és zavart okozhatna.

A 2. gárda dsidás ezred az ellenséges lovasságot megpillantva, Roncourt irányában eléje megy, összeütközésre azonban nem kerül a dolog, amennyiben a francia lovasság már az ellenséges gyalogtűzhatás folytán visszafordulni volt kénytelen, erre a dsidások is az ellenséges gyalogtűz körletéből újból Ste. Marie mellé vonulnak vissza.

A XII. hadtest fejlődése Roncourt felé.

Ezalatt a XII. hadtest körletében is tovább fejlődtek a dolgok az elrendeltek értelmében³⁸²).

Az Auboué-tól keletre fekvő erdőbe bevonult 45. dandár kevéssel 5 óra után az erdőből kibukkanva, az ellötte fekvő hegylejtén befészkelte ellenséges rajokkal vette fel a harczot, a dandár tartalékát képező 101. ezred I. zászlóalja pedig a csak gyengén meg szálltnak látszó Montois felé különített ki

Egyébként a dándárnak meghagyatott, miszerint a megkerülő csapat közbelépése előtt támadásba ne menjen át.

A 47. dandár 5 óra 30 perczkor szintén az előbb említett

³⁸¹) Lásd a csataterven a 7 órai helyzetet.

³⁸²) Lásd 340. oldal.

erdő déli szegélyéhez rendeltetett, míg a hadtest tüzérség mintegy 900 lépésnyire Roncourt felé előbbre vonult.

Ezalatt a 46. dandár Auboué-tól keletre, a megkerülő csoportot képező 48. dandár pedig este 6 óra tájban a Montois-tól dél-nyugatra fekvő fensikra ért. Itt a dandár azon hiszemben, hogy Montois ellenség általmeg van szállva, harchoz fejlődött, de csakhamar kiderül, miszerint a francziák már korábban odahagyták a helységet s így a dandár részint a helységen át, részint azt délről és északról megkerülve, tovább folytatta előnyomulását Roncourt felé, miközben a szintén előbbrevonult 45. dandárral, melynek jobb szárnyához egyes gárda osztagok is csatlakoztak, érintkezésbe lépett.

E szerint 7 óra tájban Roncourt-al szemben a tüzérségen kívül összesen 15 zászlóalj volt felfejlődve és pedig $11\frac{1}{2}$ zászlóalj az első, $1\frac{1}{2}$ zászlóalj a második és 2 zászlóalj a harmadik harcvezonalban; közvetlen e mögött a 47. dandár, még hátrább pedig végső tartalék gyanánt a 46. dandár állott.

Malancourt felé körülbelül 1 zászlóalj 1 üteggel vett arcot, míg a lovasság Montois mindkét oldalán foglalt állást³⁸³).

Miután Roncourt előtt még mindig ellenséges rajvonalak állottak s úgy látszott, hogy maga a helység is erősen van ellenség által megszállva, a csapatjaik előnyomulását követő György herczeg és a hadtest parancsnok legközelebb elérendő cél gyanánt Roncourt elfoglalását tűzte ki, minek sikeres végrehajtása után a hadtest St. Privat felé volt előnyomulását folytatandó.

X. hadtest.

A történetek alatt a X. hadtest a hadseregparancsnokság által délelőtt 11 óra 30 perczkor kibocsátott parancs értelmében³⁸⁴) este 6 óra felé Batilly mellől utnak indult St. Ail felé, mely helységet a hadtest-tüzérség 7 óra tájban el is érte. Ugyanekkor a hadtest gyalogsága, tömör alakzatba felfejlődött hadosztályokkal egymás mögött, említett helységtől mintegy 1500 lépésnyire van még. Mögötte az 5. lovas hadosztály két dandárral az első, egy dandárral pedig a második harcvezonalban folytatja menetét a kijelölt irányban.

D) A csata folytatása és kimenetele a csatavonal közepén és északi szárnyán este 7 órától kezdve.

Roncourt megszállása és a sászok előnyomulása St. Privat felé.

Canrobert tábornok látván, hogy levegőben függő, gyenge jobb szárnyát erős ellenséges átkarolás fenyegeti s hogy a Bazaine-

³⁸³) Lásd a 7 órai helyzetet.

³⁸⁴) Lásd 316. oldal.

tól sürgősen kért támogatás idejekorán már be nem érkezhettek, elhatározta, hogy Roncourtban visszahagyandó gyenge utóvéd oltalma alatt az ezen helység tájékára előretolva volt csapatjait, kivéve a Jaumont erdőben visszahagyott *Péchet* dandárt, St. Privat mellé vonja vissza, mely helység és a Jaumont erdő közötti hegyháton néhány még harczképes üteg állított fel. Ezen mozdulatok valóban kiváló ügyességgel hajtottak végre, úgy hogy azokat a szászok még csak észre sem vették, minek folytán a Roncourt ellen intézett koncentrikus előnyomulás légdöfésnek bizonyult.

A III/107. I/101. zászlóalj, valamint a 106. ezrednek legközelebb álló részei az előttük talált gyenge ellentállást alig kifejtő francia osztagokat minden nehézség nélkül visszaszorították, miközben a 106. ezred legszélső balszárnya, a Jaumont erdőt megszállva tartó *Péchet* dandárral keveredett harcba. Roncourt-ban, a hova időközben s 108. ezred, valamint a 3. gárda ezred I. zászlóaljának részei is behatoltak, a *Péchet* dandár 10. ezredjéhez és a *la Font de Villiers* hadosztály 91. ezredjéhez tartozó több francia gyalogos foglyul ejtetett.

A Roncourt köré csoportosított többi csapatok részint ezen helység megszállása után, részint a gárda parancsnokok sürgős segélykérése folytán már előbb, a legrövidebb uton St. Privat felé siettek.

Legelőször a 107. ezred I. és II. zászlóalja tett eleget a felszólításnak, mely Roncourt-t, balra hagyva, egyenesen St. Privat északi kijárata felé tartott, miközben az ugyanoda irányított 100. ezreddel kereszteződven, annak osztagai közé ékelte be magát; Craushaar vezérőrnagy vett felszólítás folytán a 101. ezred II. és III. zászlóalját utóbb említett helység északnyugati csucsa felé vezette előre, ugyanide vette irányát az eredetileg Roncourt felé felfejlődve volt gárda csapatok nagyobb része, valamint az eddig az 1. gárda hadosztály balszárnya mögött tartalékot képező 4. gárda ezred is³⁸⁵⁾

St. Privat környéke úgy észak, mint nyugat felől egy mérsékelt lejtéjű kopár hegyhátból áll, több egymás mögé párhuzamosan emelt s a francziák által sűrűn megszállott mezei fallal.

Midőn a szászok élet képező 107. ezred 2 zászlóalja St. Privat-hoz mintegy 1000 lépésnyire ezen falak elseje felé közeledett, öldöklő golyózápor fogadta, melyben a két zászlóalj a nélkül, hogy a tüzet viszonzná, szuronyrohamra indul a majdnem utolsó pillanatig állásában megmaradt ellenség ellen.

Majdnem egyidejűleg és szintén érzékeny veszteségek mellett rohamra indulnak a helység északnyugati szegélye felé tóduló 101., 4. gárda és 100. ezredbeli osztagok is, mialatt több törzstiszt, a századparancsnokok nagyobb része és sok más tiszt halálát leli, vagy legalább is harczon kívül helyeztetik.

³⁸⁵⁾ Lásd a 7 órai helyzetet.

Ezalatt a 100. ezred 5 százada, valamint az 1. gárda ezred 2 százada északkelet felől előnyomulva és St. Privat felé bekanyarodva, az ellenség erős tartalékára bukkan, mely egyelőre a további előnyomulást lehetetlenné tette.

St. Privat e szerint a támadó által 500—600 lépésnyire félköralakban körülkerítettven, a leghatásosabb távolságról folytatott döntő tüzharcz már csak rövid ideig tarthatott.

A *szász trónöökös* és *György* herczeg Roncourt mellől kísérték éber figyelemmel csapatjaik előnyomulását és idejekorán gondoskodtak a tüzéségnek előbbre vonásáról, minek folytán St. Privat-t 1400 lépésnyi távolságból nemsokára félköralakban 14 üteg övezte át.

Ezeknek, valamint a nagy műúttól délre felvonult 10 porosz ütegek hatása alatt falak, sőt egész épületek omladozni kezdenek, több helyen pedig vastag tüzsugár jelezte a francziákkal túltömött helység kigyulladását.

Ezalatt a még rendelkezésre álló tartalékok is közelebb vonattak és pedig a szászok arcvonala mögé a Roncourt tájékán egyesítve visszatartott 108. ezred, valamint a szintén arrafelé útban levő 46. dandár; a gárda csapatok támogatására pedig a *Pape* vezérőrnagy által Ste. Marie-ből előrerendelt gárda-fusilier ezred és a St. Ail felől közeledő 20. hadosztály.

Miután e szerint elegendő számú csapatok készenlétbe helyezése és alapos tüzéségi előkészítés által a siker feltétele biztosítottnak látszott, a két hadtest parancsnoka majdnem egyidejűleg a roham végrehajtását rendelte el.

Roham St. Privat ellen.

Az erre vonatkozó rendelkezéseket különben a legelől levő tábornokok már előbb, este fél 8 óra tájban adták ki, minek folytán megelőző rövid gyorstüz után a szászok észak és északnyugat felől, a gárdisták pedig dél és nyugat felől élénk kürt és dobszó mellett az égő helységekre vetik magukat.

A legnagyobb ellentállást a francziák az északi és északnyugati szegély mentén fejtették ki, mely alkalommal a csapatjait bizható *Craushaar* tábornok szíven találva bukott le lováról.

Az ezután St. Privat belsejében következett makacs utcái harcz egyes fázisait leírni lehetetlen, mivel a csapatokkal túltömött helységben az est homályában barát és ellenség össze-vissza keveredett, miközben többször kézi tusára került a dolog.

Az elszánt és tágitani nem akaró védő még a templom körül egy utolsó elkeseredett ellentállásra készül, de elvégre is félórai kétségbeesett küzdelem után, este 8 órakor a hatalmas túlerőnek engedni

kénytelen, mely alkalommal több mint 2000 sebesületlen fogoly esik a győzők kezébe.

Pape vezérőrnagy, ki az első rohamoszlopok sorában került a helységbe, a rend fentartása érdekében kezdettől fogva dicséretes tevékenységet és erélyt fejtett ki. Ő volt az, aki, miután a védőrség nagyobb része megadta magát, a helységbe tódult csapattestek egy részét a helységen kívüli gyülekezésre utasította miáltal előreláthatlan eshetőségekre legalább félig-meddig rendezett, zárkózott osztagok állottak rendelkezésre. Hasonló czélból közelebb vonatott Jerusalemmel a rohamban részt nem vett gárda-fusilier ezred is.

A St. Privat birtokáért vívott elkeseredett harc alatt a *Péchet* dandárral a 106. ezred túlnyomó része, továbbá az I/101. III/107., valamint az eleinte a II. és III/101. zászlóaljakkal vegyesen St. Privat északnyugati szegélye előtt harcba keveredett, később azonban Roncourt-nál gyülekezett 3. gárda ezred I. zászlóaljának legnagyobb része, ugyancsak a később iderendelt 103. ezred (a 46. dandártól) és 13. vadászzászlóaljbeli osztagok, végül pedig *Lippe* vezérőrnagy vezényelte alatt a Montoisnál egyesített két száz lovass ezred egy üteggel vették fel a harcot, minek következménye lőn, hogy ezen dandár is az erdő szegélyén, majd a jaumont-i kőbányáknál időlegesen kifejtett ellentállások után a további küzdelmet feladta.

A francia jobb szárny visszavonulása és az annak fedezését célzó intézkedések.

St. Privat elestével Canrobert hadtestének, sőt végkövetkezményeiben az egész csatának sorsa el volt döntve. A VI. hadtestnek a hosszú, szívós harc folytán erősen folbomlott csapatjai a nyomásnak engedve, a Forêt de Jaumontban visszahagyott *Péchet* dandár, a *du Barail* lovass hadosztály, leginkább pedig a 100. és 94. serezed oltalma alatt nagyjából délkeleti irányban húzódtak vissza.

A *Picard* gárda gránátos hadosztály, melyet *Bazaine* a tüzértartalék egy részével 3 óra felé útnak indított, késő beérkezése folytán már egyáltalában harcba sem bocsátkozhatott, ellenben az előresiető tüzér-tartalék még a st. privat-i katasztrófa idejében sietve vonult fel Marengo és a Bois de Saulny között, tüzeit rendkívüli hévvel az előnyomuló németek ellen összpontosítván.

X. hadtest.

A X. hadtest közbelépése.

Ennek ellensúlyozására Roncourt-tól délkeletre a száz ütegek, ugyancsak a St. Privat-tól Bois de la Cusse felé húzódó hegyhátton

vegyest gárda és X. hadtestbeli 23 üteg vonult fel, mely utóbbi tüzértömegnek déli fele főképp Amanvillers felé összpontosította tüzet. Miután a Ladmirault hadtest csapatjai ez irányból ismételten apróbb támadásokba mentek át, a X. hadtest parancsnoka, *Voigts Rhetz* tábornok szükségesnek látta a 19. hadosztályhoz tartozó 57. ezred két zászlóalját tüzér fedezetül annak jobb szárnya mögé előrerendelni.

Utóbb említett hadtest 20. hadosztálya még a St. Privat miatti küzdelem idejében ezen helység és Ste. Marie között rézsút Roncourt felé tartott, azonban a történetek folytán a jelzett irányban csakis a 10. vadász zászlóalj a tüzérséggel folytatta útját, míg a többi gyalogság St. Privat felé tért le, a hova azonban annak zöme csak bekövetkezett döntés után érkezett be.

IX. hadtest.

A IX. hadtest csapatjainak a mellette harczó gárda hadtest térnyerése daczára tartalékok hiányában az este 7 óráig birtokba vett területtel meg kellett elégedniök.

Később, midőn a francia IV. hadtest, küszöbön álló visszavonulásának leplezése céljából ismételten apróbb támadó lökemre indult, éledt fel újból a harc a 3. gárda dandár körletében, mely teljesen csak késő este szűnt meg.

Időközben este 7 óra tájban *Frigyes Károly* herceg a Bois de la Cusse-nél álló *Manstein* tábornokot személyesen felkeresvén, annak az Amanvillers felé végrehajtandó újabb támadó lökem céljából a közelben álló III. hadtest egyik dandárát bocsájtja rendelkezésre.

III. hadtest.

A vett parancs folytán *Alvensleben* tábornok egész 6. hadosztályát s e mögött az 5. hadosztályt is Champenois és a Bois de la Cusse között utnak indítja. Ekkor azonban a Bois des Genivaux felől egyszerre erős puskaropogás hallatszik, miután épp ez időtájt indult a francia II. hadtest és a III-iknak balszárnya az ismert utolsó nagy ellenlökemre.³⁸⁶⁾

Ennek folytán az egész hadtest irányt változtatva, az említett erdő felé tér le, beavatkozásra azonban már nem volt szükség, miután, mint tudjuk, *Leboeuf* csakhamar lemondott a támadólagos felépés folytatásáról.

³⁸⁶⁾ Lásd a 350. oldalon.

Végül néhány apróbb episodról kell még említést tennünk, melyek a csatával szoros összefüggésben nincsenek ugyan, mindazonáltal az illető parancsnokok legmesszebbmenő gondoskodásáról tanuskodnak.

A midőn ugyanis bizonyossá lőn, hogy Bazaine Metz előtt állást foglalt, *Frigyes Károly* azonnal az ellenséges sereg teljes izolálására törekszik, amint azt a legszélső balszárny parancsnokának ¹smételen hangsúlyozta is.³⁸⁷⁾ A harc további folyama alatt a herczeg e tekintetben még messzebbmenő intézkedéseket tesz, meghagyván $\frac{3}{4}$ körül a szász trónörökösnek, miszerint Woippy felé egy egész gyalog dandárt indítson utnak.

A késő estig tartott harc utóbb említett parancs teljesítését lehetetlenné tette ugyan, a közlekedési vonalak elrendelt szétrombolása azonban teljes mértékben sikerült.

A szász trónörökös parancsa folytán³⁸⁸⁾ fentebbi célból ugyanis két lovas század Auboué-ből délután 4 órakor az Orne völgyében lefelé vezető uton elindulva, azt több helyen fatorlaszokkal elzárva találta, ami az előrejuthatást nagyban késleltette. Mindazonáltal este 7 és 8 óra között Richemont és Uckange-nál ugy a vasut, mint a távirdavonal szétrombolása végrehajtatott.

Nehogy visszafelé újból az említett akadályokkal kelljen megküzdeni, a két század még az éj folyamán Neufchef-Avril-Brieyn át Aubouéba tért vissza, a hova másnap reggel 7 óra 30 perczkor érkeztek meg.

Menetteljesítmény: nagyobbára éjjel, erdős, veszőséges terepen körülbelül 55 klm; a 20 klmnyi ut oda a feladatból kifolyó munkálattal együtt mindössze körülbelül $3\frac{1}{2}$ órát igényelt.

Hasonlóan sikerült a szász trónörökös által elrendelt egy ily másnemű vállalat is. Délután 5 órakor szintén Auboué-ből az egyik utász századnak egy része a Diedenhofenből Sedan-Mezières-be vezető vasut szétrombolása végett *kocsin* Mercy le Basba küldetett, a hova az éjjel 2 óra 30 perczkor érkezett meg. Eszközölt alapos szétrombolás után a különítmény 19-én délután 1 órakor ismét Roncourtban volt. Távolság oda 20 klm., melynek megtevésére $9\frac{1}{2}$ óra kissé soknak látszik; összes menetteljesítmény körülbelül 65 kilométer.

Megjegyzések a legutóbb leirt csatarészlethez.

A nagy főhadiszállás, valamint a 2. hadsereg parancsnoksága a *IX. hadtestnek* az ellenséges állás kiterjedésének helytelen megítélése folytán eredetileg támadólagos magatartást irt elő; tekintve

³⁸⁷⁾ Lásd a 316. és 336. oldalon.

³⁸⁸⁾ Lásd a 339. oldalon.

azonban, hogy ezen támadó lökem a francziák feltételezett jobb szárnya helyett azoknak tömör s már a terepviszonyoknál fogva is szivós ellentállásra képes közepére talált és mivel másrészt Manstein tábornok hadteste számára működési körlet gyanánt erejét jóval túlhaladó (7000 lépésnyi széles) tereprészt foglalt le, úgy, hogy több helyen hézagos s általában véve gyenge, sekély, határozott erő kifejtésre képtelen harczcsoporthoz keletkezett, — a támadólagos fellépés ezen nehézségek folytán a hadtest balszárnyán csakhamar a lekötő, sőt a jobb szárnyon pláne csak halogató harcz jellegét öltötte magára. E tekintetben a IX. hadtest csoportjai közé beékelt 3 gárda dandárnak 1500 lépésnyi széles arcvonallal, tartalékok s megelőző tüzéségi előkészítés nélkül végrehajtott támadó fellépése sem idézhetett elő változást.

Említésre méltó, hogy ezen dandár a helyett, hogy Habonville mellől a többi gárda hadtestbeli csapatok körletében, vagy legalább is azokhoz közel egyenesen Amanvillers felé irányították, kerülő uton a már különben is csapatokkal túltömött Bois de la Cusse-en át rendeltetik előre, anélkül, hogy sikerülne a nevezett erdőben harczoló csapatokat, valamint a szintén áttört 1. hesseni vadász zászlóaljat magával rántania; egyébként nemcsak hogy összhangzó működésről az egyidejűleg támadásra rendelt 49. dandárral gondoskodva nem lett, hanem még maga a gárda dandár sem egységes egész gyanánt, csupán annak egyes zászlóaljai kerülnek egymás után harczba.

A IX. hadtest körletében a dolgok állásának újabb lendületet csakis a III. hadtest, vagy legalább is java részének harczbadobása adhatott volna, csak hogy Manstein tábornoknak csak későn s ekkor is csupán ezen hadtest egyik dandára felett adatott meg a rendelkezés joga; ámde elég különös, hogy Alvensleben tábornok a Bois des Genivaux-ból fenyegető veszély ürügye alatt az erre vonatkozó rendelkezést is figyelmen kívül hagyhatónak vélte.

Tagadhatatlan, miszerint kezdettől fogva az 1. és 2. hadsereg érintkezési pontján fekvő s a IX. hadtest által kellő figyelemre nem méltatott Bois des Genivaux képezte a németek achillesi sarkát, mely ellen az ellenség legalább is 3 hadosztályt hozhatott volna működésbe; ennek elmulasztása eléggé bizonyítja, miszerint a francziák nem igen értettek ahhoz, hogyan kell az ellenfél gyengéit saját előnyükre kiaknázni, pedig már saját csapatelosztásuk is ezen irányban megkísérlendő áttörésre utalhatta őket, miután Bazaine seregének zömét, relativ gyenge szárnyak mellett, erős, tömör közép alkotására használta fel, míg ellenben a németeknél ép ennek ellenkező képét látjuk: sekély, gyenge arcvonalat és erős átkaroló szárnyakat.

A *gárda hadtest* működésének megbirálása szempontjából mindenekelőtt *Ágost* herczeg támadó intézkedésével kell foglalkoz-

nunk, mely állítólag a XII. hadtest előhaladásáról szerzett téves információ folytán lett időnek előtte kibocsátva.

Ámde a herczegnek saját bevallása szerint, a gyorsabb ütemben előrevont szász tüzérség, intézkedésének kiadása alkalmával Ste. Marietől északra még csak felfejlődni készült, mi alapon tételzhetette tehát fel, hogy a XII. hadtest gyalogságának átkarolásra kirendelt zöme rövid idő múlva szintén közbeléphet? Lehetségesnek tartjuk-e, hogy a gárda parancsnoka ennyire elszámította volna magát?

Részemről hajlandóbb volnék elhinni, miszrint a herceget az elhamarkodott lépésre más indok, talán a csata eldöntésének dicvágya ösztönözte, mely ambíziószülte nemes versenyéért egy föltétel alatt teljes elismerésünkre is tarthatna számot, ha t. i. előbb a vállalat sikerének legalább alapfeltételéről, a döntő támadásnak tüzérségi előkészítéséről, valamint az előnyomulás időpontjának meghatározása által, a támadásra rendelt seregtestek összműködéséről gondoskodott volna; így azonban, mikorára az 1. hadosztály még csak támadásra indul, a 4. dandár, melynek 1. harczoneala előnyomulás közben legyező alakjában 2000 lépésnyi széles területen széjjelmálik, úgy, hogy az ez által keletkezett hézagok kitöltésére még a 2. harczoneal sem mutatkozik elégségesnek, — az izoláltan folytatott fél órai veszteségteljes harc alatt teljesen elveszíté képességét a támadás folytatására, mely hátrányon a hadtest parancsnoka már csak azért sem volt képes segíteni, miután tartalékot saját rendelkezésére egyáltalában nem különített ki. Hasonlóan nem tarthatjuk szerencsésnek a két hadosztály támadása számára kijelölt s St. Privat déli szegélyén egy pontban egyesülő irányvonal kijelölését sem; ez okozta a harc körletéből kiszorított 1. dandárnak oldalmenetét az ellenség hatásos löveg- és puskatüze körletében.

Vajjon kénytelen volt-e a dandár oldalmenetét oly közel, az ellenség szeme láttára végrehajtani, az megint más kérdés. Igaz ugyan, hogy Ste. Marie-től északra az éppen felvonult szász tüzérség korlátozta a dandárnak harcra fejlődését és előnyomulását, de azért az átvonulás tartamára inkább a tüzérségnek el kellett volna hallgatnia, semhogy a dandár már felfejlődése közben oly érzékeny veszteségeknek tétessék ki.

Említésre méltó továbbá a dandár hátulsó harczonealait képező csapatoknak ösztönszerű törekvése, minél előbb a rajvonalba juthatni, nehogy tétlenül kelljen az ellenség golyózáporát eltűrniök.

A 4. ezred, az 1. gárda dandár és a 2. gárda ezred szertelen veszteségein okulva, már godosabban használja fel a kínálkozó terepfedezéseket s bár nagyobb mérvű veszteségek nélkül éri el a rajvonalat, azt előbberrántani többé nem képes; ehhez az egész megviselt vonal mentén új friss erők harcbeadobása vált volna szükségessé.

Hogy e szerencsétlen össze-vissza lőtt s vezetőiktől meg-

fosztott csapatmaradványok mindezek daczára veszélyeztetett állásokban továbbra is rendíthetetlenül megmaradnak, az ezen hadtest legutolsó közemberének is örök dicsőségére válik; ezekre is teljes mértékben ráillik a napoleoni fiatal gárda dicsőítése: „a gárda meghal, de nem adja meg magát.“

Ezen első támadás meggyűlölése idejében a gárda hadtest csapatjai, beleszámítva a közbeékelt 3 hesseni zászlóalj is, több mint 7000 lépésnyi széles területen vannak széjjelszórva, úgy hogy a hadtest állományát kerekén 28,000 emberrel számítva, az arcvonal minden lépésére átlag 4 ember esett, ami energikus támadás keresztülvitelére soknak semmi esetre sem mondható.

E végtelen sekély vonal közvetlen támogatására csupán a legszűlső balszárny mögött áll 3 zászlóalj rendelkezésre, ami legkevésbé sem irigyléseméltó helyzet.

Különben az igazság érdekében kiemelendőnek tartom, miszerint a szenvedett kudarczért nemcsak Ágost herceget, hanem a 2. hadsereg parancsnokságát is terheli felelősség, amennyiben a támadás korai elrendeléséhez Frigyes Károly előleges beleegyezését adá. Sőt részemről nem zárkozhatom el azon vélemény elől, miszerint éppen Frigyes Károly hercegnek, mint a bal szárnyon jelenlevő legrangidősebb parancsnoknak lett volna kötelessége az e szárnyon működő hadtestek műveleteit az idő és térbeli viszonyok tüzetes megállapítása által összhangzásba hozni, ami nélkül rendszeres erő kifejtést, tetterős akaratnyilvánulást egyáltalában nem képzelhetni.

Ily eljárás mellett e szárnyon, nem a hogyan történt, egyes seregrészek, illetve hadtestek harcza, hanem egy legalább 3 hadtestből (G. XII. és X.) álló tömör egésztest képező seregcsoport ellenállhatlan tettereje diktálta volna sokkal kevesebb veszteségek árán az ellenfélnek a törvényt.

A *XII. hadtestnél* a mily példás az intézkedés, ép oly remek a végrehajtás is. A tüzérségi előkészítés és a harczrafejlődés Roncourt felé rendben, elhamarkodás nélkül hajtatik végre; kellő számú tartalék csapatok kirendelése, a 45. dandárnak visszatartása, míg az átkarolásra kirendelt oszlop vele egy magasságra ér, a lovasságnak felállítása a külső szárnyon, mely tájon maga a hadtestparancsnok is jelen van, egytől-egyig oly jelenség, mely meg gondolt czéltudatos működésre vall. Egyet azonban mégis meg kívánok jegyezni, hogy t. i. erősebb ellenségnek Roncourtban való feltételezése mellett talán jobb lett volna a tartalékot képező egyik dandárt a külső szárny mögé állítani.

A Roncourt előtt felfejlődött hadtest arczkiterjedése 2500 lépés, állománya lovasság és tüzérség nélkül kerekén számítva 27000 ember; esik tehát az arcvonal minden lépésére 10—11 ember.

Érdekes különben az ezen időtájt, este 7 óra körül, az immár teljesen kifejlődött s éppen a döntés előtt álló csatavonal egész hosszában beállott helyzetet megfigyelés tárgyává tenni.

Az egész arczkiterjedés, melyen belül a teljesen harcához csoportosult 178.818 gyalogos, 24.584 lovas és 726 lövegből álló sereg áll, éppen 25.000 lépést tesz ki, s így átlag az arczvonallal minden lépésére valamivel több mint 7 gyalogos, majdnem 1 lovas és 0.029 löveg esik.

Az első vonalbeli hadtest mindegyikére (VII., VIII., IX. G. és XII.) átlag 5000 lépés esik, vagyis hadosztályonként 2500 lépés, ami éppen az általánosan helyesnek elismert kiterjedésnek felel meg.

Nagyon természetes azonban, hogy az elosztás nem egyforma az egész vonal mentén.

A 8000 lépés kiterjedésű *balszárnynak*, a X hadtestet is ide számítva, összesen 67.535 gyalogos és 370 löveg van szánva, azaz lépésenkint 8.4 gyalogos és 0.045 löveg; ezen arány később Roncourt kézrekerítése után az arczvonallal csökkenése folytán még kedvezőbbé vált, úgy hogy akkor *minden lépésre átlag 13.5 gyalogos és 0.074 löveg esik.*

A 7000 lépés kiterjedésű *középen* 44.304 gyalogos és 174 löveg áll, ebből esik lépésenkint 6.3 gyalogos és 0.025 löveg, de ha a tulajdonképpen akcióba sem lépett III. hadtestet leszámítjuk, marad *lépésenkint csak 4 gyalogos és 0.019 löveg;*

Az 5500 lépésnyi széles területet elfoglalt és 57.441 gyalogost és 258 löveget számláló *jobb szárnyánál* (1-ső hadsereg zöme a II. hadtesttel) körülbelül *11. gyalogos és 0.047 löveg esik átlag az arczvonallal minden lépésére s végül*

a 4500 lépés kiterjedésű *legszélsőbb jobb szárnyon* körülbelül 8500 gyalogos és csak 6 löveg áll, úgy hogy *minden lépésre átlag alig 2 gyalogos esik.*

A francia csatavonal kiterjedése, a Lapasset dandár arczvonallal nem számítva, 17.000 lépés, avval együtt majdnem 20.000 lépés, melyből az első vonalbeli hadtestek mindegyikére körülbelül 4000 lépés esik, úgy hogy az arczvonallal minden lépésére átlag 9–10 ember jut; az egyenlőtlen csapatelosztásnál fogva azonban a felállítás a középben tömörebb, a jobb szárnyon ellenben meglehetősen ritka.

E számokból, ha azokat egymással szembe állítjuk, igen érdekes következtetések vonhatók le.

Ezek után térjünk újból vissza a német balszárnynon történtek folytatólagos megbeszéléséhez.

Miután Roncourt harc nélkül kézrekerült, a szabaddá vált osztagok a gárda parancsnokok felszólítására, be sem várva felsőbb parancs beérkezését, a szorongatott bajtársak közvetlen támogatására sietnek, azért nem is csoda, hogy a rend egyidőre felbomlik.

A tüzéség szintén közelebb vonatik, mely mélyebben fekvő állása daczára saját gyalogságát átlőni kénytelen.

A helység belsejében lefolyt zavaros, minden köteléket felbontó harc köréből leginkább Pape vezérőrnagy magatartását és jótékony befolyását kell kiemelnünk követendő példa gyanánt.

St. Pivat bevételeivel a gyalogság harcza nagyjában véve befejezést nyert; nemcsak hogy üldözés nem foganatosítottatik, hanem még a támadás folytatása is abban marad a Marengo körül összetömörült francziák ellen; az üldöző csapatok szerepét egy ujonnan alakult hatalmas tűzervonal veszi át. A késő esti óra, az erdős terep és a várerődök közelléte az üldözést megnehezítette ugyan, de azért nem tette lehetetlenné, miről a győztes félnek soha, semmi körülmények között sem kellene lemondania, miután csak az adja meg valódi jutalmát a véres verejttel folytatott harci küzdelemnek.

Igaz ugyan, hogy a XII. hadtest és még inkább a gárda a megelőző harcok által erősen meg volt viselve s főleg a St. Pivatban és a körül folytatott harcban a kötelékek nagy mértékben felbomlottak, de az üldözés foganatosíthatása céljából kellő időben kéznél voltak már a szükséges számú friss csapatok: számos lovaság és két aznap még harcban sem állott gyalog hadosztály.

E tekintetben a kezdeményezés, vagyis az üldözés elrendelése rendszerint a legmagasabb parancsnokot illeti, a jelen esetben tehát Frigyes Károlyt, kinek napnyugta felé már erre való tekintettel is, az alkalmas pillanat megítélhetése céljából nem a lekötő harcot folytató IX. hadtest körletében, hanem a döntő balszárnyon kellett volna tartózkodnia.

A mi az egyes fegyvernemek harcmodorát illeti, a korábbi csaták megbeszélése alkalmával tett észrevételek után kevés a megjegyezni valónk.

A *gyalogság* harcánál céltudatos összműködés helyett, itt is századok, zászlóaljok, ezredek, és seregtestek egymás kölcsönhatására való tekintet nélkül, külön-külön, úgyszólván saját szakállukra vivnek harcot; az alsóbb parancsnokok az öntevékenység határát gyakran messze túlhaladják, úgy hogy munkálkodásuk nem ritkán az önállóság hajhászatának bélyegét viseli magán. Pedig a régi megdönthetetlen igazság, a latin közmondás: „concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur“ semmire sem vonatkoztatható jobban, mint éppen a harctevékenységre.

A tűzérség alkalmazása, hatása és kitartása általában mintaszerű; ha helylyel-közzel a roham előkészítésére kellőképpen közre nem működött, az kevésbé a tűzérparancsnokoknak, mint inkább az önállóan működő seregparancsnokoknak róható fel hibául.

Jellemző, hogy ezen fegyvernem helyszüke miatt az előtte harcoló gyalogságon gyakran ennél mélyebben fekvő állásokból átlőni kénytelen.

A *lovasság* a harc előtt, mint már többször volt alkalmunk hangsúlyozni, kevésbé megfelelően, a harc alatt és után pedig --

a gravelotte-i műtszoros menti expediciótól eltekintve, — egyáltalában nem lett felhasználva; különösen szembeötlő a harc alatti felderítés elmulasztása Roncourt tájékán, a hol 4 lovas ezred közzeléte daczára sikerül az ellenségnek teljesen észrevétlenül állását odahagynia.

Most pedig a seregvezetésről néhány szót.

A leginkább személyi indokokon alapuló hadseregalakításnak 1870-ben követett módja különböző számú hadtestek egyesítése által, a bevezető hadművelet ideje alatt egészben véve czélszerűnek bizonyult; a német 2. és 3. hadsereg aránytalan nagysága daczára, eléggé folyékonyan és könnyen, nagyobbmérvű surlódások nélkül halad a naponkint előirt menettávolságnyra előre, világos jelül annak, hogy távolabb az ellenségtől, különben helyes, célirányos vezetés feltételezése mellett a rendelkezési egységek sokasága nem igen hátráltatja a művelet gyors és sima lefolyását, a mennyiben a művelet ezen stádiumában az egyes seregrészek egész napi teendői egyszerre előre határozhatók meg, úgy hogy az egyes napokra szóló hadművelési parancs kibocsátásával a hadseregparancsnokság tevékenysége nagyjában véve befejezést nyer.

Ellenben közvetlenül a csata előtt, de még inkább a harc alatt, a midőn a helyzet az ellenség ellenhatása folytán, ugyszólván pillanatról-pillanatra, más szint és alakot ölt, úgy, hogy a magasabb parancsnok előbbi rendelkezéseit gyakran módosító beavatkozása többször válik szükségessé, — mihamar érezhetővé lesz, miszerint ily nagyszámú tömegek egységes vezetése egy helyről, főleg a parancsközvetítés korlátolt eszközeinél fogva, melyek a tér és időviszonyok szülte nehézségeket nem mindig képesek leküzdeni — majdnem lehetlenné válik.

Ezért látjuk, hogy a magasabb helyről kiadott intézkedések vagy elkésve, bizonyára azonban oly időben érkeznek rendelkezésük helyére, a midőn már az illető alsóbb forumnak saját elhatározásából, saját belátása szerint kellett cselekednie, a hogyan azt legutóbb a gravelottei csata leírása közben is lépten-nyomon kimutatni alkalmunk volt.

Hogy ezen a felsőbb parancsnoknak elébevágó intézkedések nagyobbára a magasabb intenció szellemében adattak ki, minek folytán utólagos, a rendszeres munkálkodást bénító nagyobbmérvű helyreigazítások eszközlése rendszerint kikerülhetővé vált, az a hadsereg magasabb parancsnokainak egyöntetű kiképzéséről és a modern hadakozás lényegéről szerzett egyformán helyes nézetéről tanuskodik; ez az, ami a vezetőket a pillanat szülte helyzet helyes felismerésére és az annak teljesen megfelelő intézkedéstelre képesíti; így látjuk ezt a német 2. és 3. hadsereg parancsnokainál, így a hadtestparancsnokok tulnyomó részénél, ellenben láttuk, miszerint Steinmetz tábornok gyakran még ismételt utbaiga-

zítások nyomán sem volt képes magát a nagy főhadiszállás gondolatmenetébe beleképzelni, s az ezáltal támasztott kívánalmaknak a helyzethez mértén megfelelni.

A francia seregnél, mely a gárdát is beleszámítva, eleinte 8 hadtestből állt, a jelzett nehézségek még nagyobb mértékben válnak érezhetővé, minek folytán Napoleon már augusztus 5-én Bazaine és Mac Mahon marsallok parancsnoksága alatt két 3—3 hadtestből álló hadseregesoportot alakít, a gárda és VI. hadtest feletti rendelkezést magának tartván fenn. A Gravelottei csatában 5 francia hadtest képez ugyanannyi rendelkezési egységet és tudjuk, hogy a főparancsnokságot gyakorló Bazaine a csatavonal jobb szárnyának harcára már nem érvényesíthette befolyását.

Hasonlóan áll a dolog a német balszárnyon is, a hol még egy oly kiváló hadvezéri tulajdonokkal megáldott egyénnek mint Frigyes Károlynak sem sikerült a IX. hadtest balszárnya, a gárda és XII. hadtest harcbszállásánál egyöntetű, egységes összműködést létesíteni.

Mindezen jelenségekből az alábbi tanulságot véljük levonhatni.

A hadművelet ideje alatt, a midőn a művelet koncepciója mellett leginkább a seregellátás szabályozásának kérdése nyom legtöbbit a latba, a cél és feladathoz képest 3—5 hadtestből álló hadseregek alakítása látszik legmegfelelőbbnek; 2 hadtestből álló hadseregek alakítása, a német 1-ső hadseregnek esetén okulva, kevésbé ajánlatos, a mennyiben ez a fővezérlet rendelkezési egységeit ok nélkül szaporítja és a takarékoság elvével is ellenkezik; ily erejű hadsereg műveleteinél majdnem kivétel nélkül az egyik hadtest feldarabolása válik szükségessé, minek folytán a hadsereg parancsnokság, mikép Gravelotte-nál is történt, az intézkedések gyors közvetítését gátló, ugy szólván felesleges közbeeső parancsnoksággá lesz.

A csata küszöbén és a harc alatt, a hadművelet idejére alakítva volt hadseregekötélék további fentartásának létjogosultsága majdnem kivétel nélkül megszűnik. Valamint a harcteravnél a dandár, ugy a csataterv megállapításánál a hadsereg kötelék alkotta keret a többinél lazább kapcsolatok tekintendő; az ütközet intézkedéssel a volt hadseregek helyett pillanatnyi szükséghez mért megfelelő erejű *harczcsoportok* ad hoc alakítandók. A kisebb testek harcához hasonlóan, nagyobb viszonyok között is, lekötő, átkaroló, esetleg megkerülő és tartalék csoportok alakításának kérdése lép előtérbe egy-egy magasabb rangú tábornok vezénylete alatt. Ennek nyomai látszanak különben a Gravelottei csata alapját képező német hadműveleti és ütközet intézkedésnél is, csak hogy kissé különös és nem eléggé határozott formában.

A hadműveleti intézkedés rendelkezési egységei:
a 2. hadsereg (6 hadtest és 2 lovas-hadosztály),

a VIII. és

a VII. hadtest ; tehát egy aránytalanul nagy és két igen gyenge csoport.

A lovas hadosztályokról még csak említés sem tétetik.

Az ütközetintézkedés rendelkezési egységei:

Az 1. hadsereg (értve alatta valószínűleg a VII. és VIII. hadtestet),

a IX. hadtest és

a 2. hadsereg balszárnya, mely fogalom alatt a gárda és XII. hadtestet és talán még a X. hadtestet is értenünk kell.

A 2. hadsereghez tartozó többi hadtestekről, valamint a lovas hadosztályokról hallgat a krónika.

Az intézkedésből a lekötő, átkaroló és tartalék csoportok alakítása nem domborodik ki világosan, ellenkezőleg az összes részek egyidejű támadásáról van szó ; a parancsnoklási hatáskör szabályozva egyáltalában nem lett.

Az események folytán az önálló intézkedési egységek, illetőleg csoportok következőleg alakulnak :

A 2. hadsereg 5 hadteste és 2 lovas hadosztálya ; ezenbelül a XII. hadtest a csata folyamán teljesen önállóan saját intenciója szerint operál ;

a II. hadtest, mely részben hadseregparancsnokságától, részben a nagy főhadiszállásból veszi parancsait ;

a VII. hadtest az 1. lovas hadosztálylyal Steinmetz tábornok vezénylete alatt.

a VIII. hadtest közvetlenül a nagy főhadiszállás által vezetve. Vagyis 1 igen erős és 3 egyformán gyenge csoport.

A csata befejezése felé újból a két hadseregbe való beosztás áll helyre, a VII. VIII. és II. hadtest az 1. lovas hadosztálylyal Steinmetz tábornok alatt az 1-ső, a többi seregrészek Frigyes Károly alatt a 2-ik hadsereget képezvén.

Mennyivel inkább megfelelt volna a természetes harczkibontakozásnak, ha a minden oldalról elrendelt egyidejű támadás helyett már kezdettől fogva a VII., VIII. és IX. hadtest az 1-ső lovas hadosztálylyal *lekötő*, — a gárda, XII., az ezek mögött álló X. hadtest és az 5., 6. lovas hadosztálylyal a *támadó*, illetőleg *átkaroló*-s végül a II. és III. hadtest *tartalékcsoporthá* egyesítettet volna.

Hasonló következtetéseket vonhatnánk le az augusztus 14. és 16-iki ütközet intézkedésekből is, melyek szintén nem igen dicsekedhetnek a legcélszerűbb csoportalakítással.

Az éppen letárgyalt csatában a hadtestparancsnokok a harc alatt nem egyformán választják meg intézkedési egységeiket. A beosztott tüzérségtől és lovasságtól eltekintve, melyek már eo ipso külön rendelkezési egységeket képeznek, a gravelottei csatában a XII. hadtest parancsnoka a hadosztály kötelék mellőzésével, kizárólag dandárokkal, Goeben tábornok pedig főleg dandárokkal intéz-

kedik; a gárda parancsnoka rendelkezéseinél részint a dandár, részint a hadosztály köteleket tartja szem előtt; a VII. és IX. hadtestnél végre a harcászati kötelek jobbra már harczbaszállás előtt annyira felbomlik, hogy egységesen még a csapattestek sem kerülnek akcióba.

A Colonbey-Nouilly melletti csatában kizárólag a dandárok képezik a magasabb intézkedési egységeket, melyek a szükséges lovassággal és tüzérséggel esetről-esetre láttatnak el.

A Vionville Mars la Tour melletti csata intézkedéseiben általában véve a hadosztálykötelek dominál, csupán a szárnyakon lépnek fel egyes dandárok önállóban.

Mint a seregvezetést befolyásoló lényeges tényező említést érdemel még a parancsnokok tartózkodási helyeinek megválasztása az ütközet alatt.

A nagy főhadiszállás ütközet intézkedése a Flavigny melletti magaslaton kelt, a hol a király törzsével reggel 6 óra óta tartózkodott. Innen délután 1 óra tájban ellovagolván, 2 órakor Rézonville-nél, majd délután 5 óra felé Malmaison tájékára érkezett meg. Miután a döntés sulypontja már kezdettől fogva a balszárnyon, a 2. hadsereg körletében volt keresendő, nem éppen mondhatnók, miszerint a nagy főhadiszállás a leghelyesebben választotta volna meg álláspontját. Ezen körülménynek tulajdonítandó, hogy a fővezérlet a balszárnny működésére a csata alatt egyáltalában nem érvényesíthette befolyását; a 2. hadseregparancsnokságnak szóló utolsó intézkedése délután 1 óra 45 perczkor kelt. Hogy ezen időponttól kezdve Amanvillers-től északra mi történik, arról úgy a királynak, mint Moltkénak csak sejtelve lehetett, sőt a csatának St. Privatnál bekövetkezett szerencsés eldöntésének híre is csak éjjel felé érkezett az időközben Rézonville-ben a legnagyobb bizonytalanságban nyugalomra vonult nagy főhadiszállásba.

Frigyes Károly reggel 5 órakor Mars la Tournál, 5 óra 30 perczkor Vionvillenél áll, délután 1 óra tájban St. Marcel és Verneville között, 2 órakor Habonville-nél s a csata további folyamán a Bois de la Cusse-nél tartózkodik. Nem tévedünk, ha azt hisszük, miszerint a 2. hadsereg parancsnokának jelenléte, főképe este felé St. Privat-Roncourt előtt kívánatosabbnak látszott, mint a halogató IX. hadtest balszárnján.

Igy tehát a magasabb parancsnokok közül mintaképül e tekintetben is csupán a szász trónörökös és a VIII. hadtest parancsnoka szolgálhat.

Steinmetz tábornok egészben véve ugyan szintén helyesen választotta meg tartózkodása helyét, csak hogy ő rendelkezéseinek kibocsátásánál bizonyult kevésbé szerencsésnek, miáltal a közel-létéből származó előny kérdésessé vált.

Francia részén magasabb értelemben vett csatavezetésnek egyáltalában nyoma sincs; Bazaine a megszálló intézkedés kibocsá-

tása után a dolgok menetére már alig gyakorol befolyást³⁸⁹⁾, csupán 3 óra tájban ismételt sürgetésre indítja útnak az egyik gárda hadosztályt a jobb szárny felé, mely azonban a kapott parancsnak csak kelletlenül tett eleget, mert este 7 óráig, tehát teljes 4 óra alatt még csak alig pár ezer lépésnyire jutott előbbre. Hogy e hallatlan késedelmet mi okozta, az még eddigelé felderítve nincsen.

Felette jellemző, hogy a késő esti órákban a legszélső jobb szárnyon szenvedett ehec elegendő arra, miszerint lassankint az egész védővonalon a csatavesztés érzete fusson át. Ime ez a különbség a támadás és védelem titkos erkölcsi rúgói között: a védőnek, hogy megállja helyét, az egész vonalon győznie kell, ellenben a támadó már az által is a helyzet urává válik, ha műveletét a csatavonalnak csupán egy jelentékenyebb részén siker koronázza. Valamint a bár csupán csak egy helyen léket kapott vizgátnak különben ép, erős teste a veszedelmet többé feltartóztatni nem képes, úgy van ez az ellenség védővonalánál is; ha a támadónak sikerül annak bármely részén erősebb rést ütni, úgy az rendszerint egész hosszában elvesziti ellentálló képességét.

V. Intézkedések a csata befejezése után.

St. Privat eleste után Canrobert tábornok azon meggyőződésre jutván, miszerint segélycsapatok nélkül az ellenség óriási túlerejének többé ellentállni nem képes, hadtestével a visszavonulást az állás közepe mögé megkezdette.

Még mielőtt *Bazaine* a katasztrófa bekövetkezéséről értesült volna, a nap eseményeiről este 7 óra 45 perczkor továbbított alábbi táviratában számol be a császárnak.

„A küzdelem igen heves volt, e pillanatbanban, 7 órakor, a tűz heve engedni kezd. Csapataink állásaikat következetesen megtartották. Egy ezred, a 60., St. Hubert védelme körül sokat szenvedett³⁹¹⁾).

³⁸⁹⁾ Malheureusement — írja a francia irók egyike — l'armée française n'a pas de commandant en chef: le maréchal Bazaine demeure à Plappeville; il a donné l'ordre à ses lieutenants, le matin, de tenir. Le reste importe peu. Si l'on est trop pressé, on se retirera en arrière, sur les positions indiquées: la défaite a été prévue, mais non la victoire. Aussi, c'est à peine si le maréchal prend garde aux détails de l'action, s'il coudent à entendre les officiers qui se succèdent, porteurs de mauvaises nouvelles. La droite faiblit; le centre est sérieusement menacé. „Qu'on se maintienne.“ Telle est la seule réponse que l'on peut obtenir. Le maréchal s'est désintéressé du commandement; il veut échapper à cette responsabilité suprême qu'il sent si lourde. Le matin, il la donnée à Bourbaki; il la confie à qui veut.“

³⁹⁰⁾ „ L'attaque a été très-vive; en ce moment, sept heures, le feu cesse. Nos troupes sont constamment restées sur leurs positions. Un régiment, le 60e a beaucoup souffert en défendant la ferme de St. Hubert.“

Ezt kiegészítőleg augusztus 19-én a marsal a következőket jelenti császárijának :

„A hadsereg tegnap egész nap St. Privat és Roizerieulles közötti állásában harczolt és azt meg is tartotta (?). A IV. és VI. hadtest este 9 óra tájban a jobb szárny visszavétele által, ellenséges tömegeknek az esthomály leple alatt jobb szárnyunk ellen intézendő műveletnek ellensúlyozása céljából, arcváltást hajtott végre. Ma reggel a II. és III. hadtestet állásukból visszarendeltem és a hadsereg Longeville és Sansonnet között a Mosel balpartján újból csoportosítva van, St. Quentin és Plappeville erődök mögött továbbhúzódo görbe vonalat alkotván. A csapatok a folytonos harczokban, melyek anyagi szükségletük kielégítését lehetetlenné tették, nagy mértékben kimerültek, miért is 2—3 napi nyugalom engedélyezése elengedhetetlen követelmény. A porosz király Moltkéval ma Rézonvilleben volt s minden arra mutat, hogy a porosz sereg Metzét körülfoglalni fogja. Szándékom tehát északi irányban Montmédy felé irányt véve, onnan a menehould-châlonsi útra letérni, feltéve, hogy az erősebben megszállva nincsen; ellenkező esetben utamat Sedan, esetleg Mézières-ig folytatom s onnan térek le Châlons felé. Metzben 700 fogoly van, kik ostrom esetén a várnak csak hátrányára vannak, miért is Moltke tábornagynak ugyanannyi számú francziá tisztt és legénység kicserélése iránt ajánlatot fogok tenni³⁹¹.)

Német részről *Frigyes Károly* St. Privat birtokbavétele után, este 8 óra 30 perczkor hadtesteinek a következő intézkedést adta ki:

„A hadtestek a harcz befejezésekor elfoglalt állásukban fognak táborozni és magukat gyalog előőrsök által biztosítják, melyek az összeköttetést a szomszéd hadtestekkel felvenni tartoznak s arra

³⁹¹) L'armée s'est battue hier toute la journée sur les positions de Saint-Privat-la Montagne à Rozérieulles, et les a conservées. Les 4e et 6e corps on fait, vers neuf heurs du soir, un changement de front, l'aile droite, en arrière, pour parer à un mouvement tournant par la droite, que des masses ennemies tentaient d'opérer à l'aide de l'obscurité. Ce matin j'ai fait descendre de leurs positions les 2e et 3e corps, et l'armée est de nouveau groupée sur la rive gauche de la Moselle, de Longeville à Sansonnet, formant une ligne courbe, passant derrière les forts de Saint-Quentin et de Plappeville. Les troupes sont fatiguées de ces combats incessants, qui ne leur permettent pas les soins matériels et il est indispensable de les laisser reposer deux ou trois jours. Le roi de Prusse était ce matin à Rézonville avec M. de Moltke, et tout indique que l'armée prussienne va tâter la place de Metz. Je compte toujours prendre la direction du Nord et me rabattre ensuite par Montmédy, sur la route de Saint Menehould à Châlons, si elle n'est pas fortement occupée; dans le cas contraire, je continuerai sur Sedan et même Mézières pour gagner Châlons. Il y a dans la place de Metz 700 prisonniers qui deviendraient un embarras pour la place en cas de siège; je vais proposer un échange à M. le général de Moltke pour pareil nombre d'officiers et soldats français.“

legyenek elkészülve, hogy kétségbeesett ellenség éjjel is kísérletet tehet keresztülvergődhetése érdekében. Holnap reggel 5 órakor valamennyi hadtest vezérkari főnöke Caulre Ferme-ben gyülekezik, hogy hadtesteik állásáról jelentést tegyenek s a további parancsokat kézhez vegyék. A főhadiszállás éjjelre Doncourtba megy.“

Hasonlóan a csata befejezése alkalmával elfoglalt helyzetükben maradtak az 1. hadsereg körletében harczott hadtestek is.

Az éj folyamán, főleg az 1. hadsereg körletében többször került apróbb csetepatékra a dolog, míg végre reggeli 3 óra tájban az ellenség Moscout, majd 5 óra felé Point du Jourt is odahagyá. A 2. hadsereg arcvonala előtt az éj nyugodtan telt el; a reggel 5 órakor kiadott intézkedés értelmében a balszárny hadtesteknek Metz felé közelebb vonulni kellett, a XII. hadtest egyik hadosztálya pedig egészen Woippy-ig rendeltetett előre, hogy ezáltal a Mosel völgyében észak felé vezető út is bírtokba vétessék.

Erőviszony.

A harcban részt vett összes német erők összege kereken számitva 180.000 gyalogos és 24.000 lovas (166.400 ló és 21.235 szálfegyver).

Bazaine hadseregét mindössze 100.000 ember és 450 ágyú erejűnek mondja, ha azonban az augusztus 13-án parancsnoksága alá helyezett sereg létszámát 168.000-re tesszük s ebből a 14. és 16-iki veszteséget, kereken 33.000 főt leszámítjuk, körülbelül 135.000 ember marad, ami bizonyára közelebb jár a valósághoz.

A két sereg számaránya tehát körülbelül 3 : 2-höz³⁹²⁾.

Veszteségek.

A németek összes vesztesége 900 tiszt, 19.260 főnyi legénység és 1877 ló; ebből esik az első hadseregbe 225 tiszt, 3994 főnyi legénység és 537 ló, vagyis emberekben körülbelül 9%, a 2. hadseregbe 675 tiszt, 15.266 főnyi legénység és 1340 ló, azaz emberekben körülbelül 10%.

³⁹²⁾ Egyéb francia források következőleg állapítják meg a kölcsönös erőviszonyt:

V. D.	125.000	francia	270.000	némettel szemben
Canonge	140.000	„	218.000	„
Bonnet	150.000	„	260.000	„
Fay	120.000	„	230.000	„
Duquet	130.000	„	200.000	„

Az egyes seregtettek vesztesége:

VII. hadtest	39	tiszt,	821	ember,	213	ló ; a gyalogs. átl. veszt.	3 ⁰ / ₀
VIII. "	178	"	3085	"	147	" " " " "	14 ⁰ / ₀
1. lov. hado.	7	"	88	"	177	" " " " "	—
gárda hadt.	307	"	7923	"	420	" " " " "	27 ⁰ / ₀
II. hadtest	54	"	1193	"	41	" " " " "	4·7 ⁰ / ₀
IX. "	199	"	3888	"	647	" " " " "	15 ⁰ / ₀
XII. "	106	"	2113	"	128	" " " " "	7·5 ⁰ / ₀
III. "	2	"	50	"	59	" " " " "	
X. "	6	"	99	"	45	" " " " "	
5. lov. hado.	1	"	—	"	—	" ; összesen :	
1-ső hads.	224	tiszt	3994	ember	537	ló	
2-ik "	675	"	15266	"	1340	"	

A gyalog hadosztályok közül legtöbbet veszített:

az 1. gárda hadosztály	156	tisztet és	4109	főnyi legénységet
a 2. "	133	" " "	3606	" "
a 15. gyalog	124	" " "	2199	" "
a 18. "	96	" " "	2008	" "
a 25. "	69	" " "	1474	" "

A csapattettek közül 1000 emberen felül veszített:

az 1. gárda gy.-ezred	36	tisztet és	1056	főnyi legénys.	} átlaga a tisztok 37 ⁰ / ₀ és a legény- ség 30 ⁰ / ₀ -a
a 3. "	36	" " "	1060	" "	
a 2. "	39	" " "	1076	" "	
a 2. "	38	" " "	1020	" "	

Az egyes fegyvernemekre a veszteségek következőleg oszolnak meg:

a gyal. összes vesztesége	812	tiszt és	18.303	főnyi legénys. =	10-11 ⁰ / ₀
a lovas. "	12	" " "	163	lovas és 338 ló =	0·7 ⁰ / ₀
a tüzérség "	78	" " "	849	ember 1280 " =	5·5 ⁰ / ₀

A tüzérség veszteségének több mint fele, 43 tiszt, 487 főnyi legénység és 749 ló a VII. és IX. hadtestek tüzérségére esik; ezeken kívül legtöbbet veszítettek a gárda ütegek 17 tisztet, 185 főnyi legénységet és 275 lovat, úgy hogy az összes többi tüzérségi alakulásokra mindössze 18 tiszt, 177 főnyi legénység és 256 ló marad.

A francziák vesztesége Bazaine adatai szerint: 6 tábornok, 589 törzs és főtiszt és 12.273 főnyi legénység.

E szerint az összes állományt véve, alapul, a francziák átlagos vesztesége 9⁰/₀, a németek 10⁰/₀-ával szemben.

Más forrás szerint a francziák vesztesége következőleg oszlik meg az egyes hadtestekre:

II. hadtest ³⁹³⁾	27 tiszta,	594 főnyi legénység
III. "	110 "	2050 " "
IV. "	246 "	4561 " "
VI. "	212 "	4473 ³⁹⁴⁾ " "

Összesen: 595 tiszta 11678 főnyi legénység

³⁹³⁾ A Lapasset dandárt hozzászámítva.

³⁹⁴⁾ Ezek közül csak 1820 halott vagy sebesült és 2653 eltűnt.

Le Faure szerint a VI. hadtestnél 5200 ember helyezettett harcraon kívül.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A németek hadrendje.

Főparancsnok: *I. Vilmos porosz király.*

A vezérkar főnöke: *Moltke* báró, gyal. tábornok.

Hadügyminiszter: *Roon*, gyal. tábornok.

Külügyminiszter: *Bismarck-Sckönhause*n. gróf, vezérőrnagy.

A csapatok általános áttekintése (augusztus 1-én)

1-ső hadsereg:	50	zlj,	32	lovas század,	30	üte	(180 löveg),
2-ik	156	"	148	"	91	"	(546 "),
3-ik	128	"	102	"	80	"	(480 "),
Tábori csap. ezenfel.:	140	"	100	"	63	"	(378 "),
A német ser. összege:	474	"	382	"	264	"	(1584 ")

1. hadsereg.

Parancsnok: *Steinmetz*, gyal. tábornok.

Vezérkari főnök: *Sperling*, vezérőrnagy.

A csapatok általános áttekintése.

VII. hadtest:	25	zászlóalj,	8	lovas század,	14	üte	(84 löveg),
VIII. " :	25	"	8	"	15	"	(90 "),
3. lov. hado.:	—	"	16	"	1	"	(6 "),
Összesen:	50	"	32	"	30	"	(180 ")
Ehhez járult később:							
I. hadtest :	25	"	8	"	14	"	(84 "),
1. lov. hado.:	—	"	24	"	1	"	(6 "),
Főösszeg:	75	"	64	"	45	"	(270 "),
6 gyalog és 2 lovas hadosztályba beosztva.							

VII. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *Zastrow*, gyal. tábornok.

Vezérkari főnök: *Unger*, ezredes.

13-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Glümer* tábornok*).

25. gyal. dandár: *Osten-Sacken*, vezérőrnagy*); 13. gyalog- és 73. könnyű gyalog ezred, összesen 6 zlj.

26. „ „ *Goltz*, vezérőrnagy; 15. és 55. gyalog ezred; összesen 6 zlj.

7. vadász-zászlóalj, 8-ik huszár-ezred, a 7. tábori tüzer-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 2 tábori utász-század.

A 13. gyalog hadosztály *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

14-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Kameke*, tábornok.

27. gyal. dandár: *François*, vezérőrnagy; 39. könnyű-gyalog- és 74. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

28. „ „ *Woyna*, vezérőrnagy; 53. és 77. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

15. huszár-ezred, a 7-ik tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog osztaga, 1 tábori utász-század.

A 14-ik gyalog hadosztály *összege*: 12 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Helden-Sarnowski*, ezredes.

A 7-ik tábori tüzer-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(12 + 24) = 36$ löveg.

A VII. hadtest *összege*: 25 zászlóalj, 8 lovas-század, 84 löveg és 3 utász-század**).

*) A német „General-Lieutenant“ rendfokozatot, mely tulajdonképen a mi altábornagyi ranguunknak felel meg, következetesen „tábornok“ szóval fordítottam; megkülönböztetésül a „General-Major“ kifejezés „vezérőrnagy“-nak iratott.

**) Ezenkívül minden hadtest kötelékébe 3 egészségügyi különítmény tartozott, melyek az alárendelt két hadosztálynál és a hadtest-tüzérségnél nyerték beosztásukat.

VIII. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *Goeben*, gyal. tábornok.
Vezérkari főnök: *Witzendorf*, ezredes.

15-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Weltzien*, tábornok.

29. gyal. dandár: *Wedell*, vezérőrnagy; 33. könnyű gyalog- és 60. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

30. " " *Strubberg*, vezérőrnagy; 28. és 67. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

8. vadász-zászlóalj, 7-ik király-husár-ezred, a 8-ik tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 tábori utász-század.

A 15. gyalog-hadosztály *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

16-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Barnekow*, tábornok.

31. gyal. dandár: *Neidhardt-Gneisenau* gróf, vezérőrnagy; 29. és 69. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

32. " " *Rex*, őzredes; 40. könnyű gyalog- és 72. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

9-ik husár-ezred, a 8-ik tábori tüzér-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 16-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Broecker*, ezredes.

A 8-ik tábori-tüzér-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(18+24) = 42$ löveg.

A VIII. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas század, 90 löveg és 3 utász-század.

3. Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Gröben* gróf, tábornok.

6. lovas-dandár: *Mirus*, vezérőrnagy; 7-ik dsidás- és 8-ik vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

7. „ „ *Dohna* gróf, vezérőrnagy; 5. és 14. dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

A 7-ik tábori-tüzérezred 1-ső lovagló-ütege.

A 3-ik lovas-hadosztály *összege*: 16 lovas-század, 6 löveg.

1-ső számú tábori vasut-osztag.

1-ső „ „ „ távirda-osztag.

OSZK

2. Hadsereg.

Parancsnok: *Frigyes Károly* porosz herceg.
Vezérkari főnök: *Stiehle*, vezérőrnagy.

A csapatok általános áttekintése.

Gárda-hadtest:	29	zlj,	32	lovas-század,	15	üteg	(90 löveg),
III.	"	25	"	8	"	"	14 " (84 "),
IV.	"	25	"	8	"	"	14 " (84 "),
IX.	"	23	"	12	"	"	15 " (90 "),
X.	"	25	"	8	"	"	14 " (84 "),
XII. (szász.) ht	29	"	24	"	"	"	16 " (95 "),
5. lov. hado.	—	"	36	"	"	"	2 " (12 "),
6. " "	—	"	20	"	"	"	1 " (6 "),
Összesen:	156	"	148	"	"	91	" (546 "),

Ehhez járult később:

II. hadtest: 25 " 8 " " 14 " (84 "),

Főösszeg: 181 " 156 " " 105 " (630 "),

14 gyalog- és 2 lovas-hadosztályba beosztva.

Gárda-hadtest.

Vezénylő tábornok; *Ágoston* württembergi herceg, lovassági tábornok.

Vezérkari főnök: *Dannenberg* vezérőrnagy.

1-ső gárda-gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Pape*, vezérőrnagy.

1-ső gárda-gyalog dandár: *Kessel*, vezérőrnagy; 1-ső és 3-ik gárda-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik " " " *Medem* báró, vezérőrnagy; könnyű gárda-ezred, 2. és 4. gárda-ezred; összesen 9 zlj.

Gárda-vadász-zászlóalj, gárda-huszár-ezred, a gárda-tábori tüzérezred 1-ső gyalog-osztaga. 1 tábori utász-század.

Az 1-ső gárda-gyalog-hadosztály *összege*: 16 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

2-ik gárda-gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Budritzki*, tábornok.

3-ik gárda-gyalog-dandár: *Knappe*, ezredes; 1. és 3. gárda-ezred; összesen 6 zlj.

4-ik " " " *Berger*, vezérőrnagy; 2. és 4. gárda-ezred; összesen 6 zlj.

Gárda-lövész-zlj, 2-ik gárda-dsidás-ezred, a gárda tábori-tüzérezrednek 3-ik gyalog-osztaga, 2 tábori utász-század.

A 2-ik gárda-gyalog-hadoszt. *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Gárda-lovas-hadosztály).*

Parancsnok: *Goltz* gróf, tábornok.

1-ső gárda-lovas-dandár: *Brandenburg I.* gróf, tábornok: a gardes du corps- és gárda-vétesezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik " " " *Albrecht* porosz herceg, tábornok; 1. és 3. gárda-dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

3-ik " " " *Brandenburg II.* gróf, tábornok; 1. és 2. gárda-dragonios-ezred; összesen 8 lovas-század.

A gárda-lovas-hadosztály *összege*: 24 lovas-század.

Hadtest-tüzérség.*

Parancsnok: *Scherbening*. ezredes.

A gárda-tábori tüzérezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(18+24) = 42$ löveg,

A gárda-hadtest *összege*: 29 zászlóalj, 32 lovas-század, 90 löveg és 3 utász-század.

*) A gárda-lovas-hadosztály nem rendelkezett állandóan beosztott tüzérség felett, hanem a szükséghez képest a gárda-hadtest-tüzérségből lett a kellő számú tüzérséggel ellátva.

III. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Alvensleben II.* tábornok.

Vezérkari főnök: *Voigts-Rhetz*, ezredes.

5-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Stülpnagel*, tábornok.

9-ik gyalog-dandár: *Döring*, vezérőrnagy; 8-ik testőr-gránátos- és 48. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

10-ik „ „ *Schwerin*, vezérőrnagy; 12-ik gránátos és 52. gyalog-ezred; összesen 3 zlj.

3. vadász-zászlóalj, 12. dragonyos-ezred, a 3-ik tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század.

Az 5-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

6-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Buddenbrock* báró, tábornok.

11-ik gyalog-dandár: *Rothmaler*, vezérőrnagy; 20. gyalog és 35. könnyű gyalog-ezred összesen 6 zlj.

12-ik „ „ *Bismarck*, ezredes; 24. és 64. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik dragonyos-ezred, a 3-ik tábori tüzer-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 6-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Dresky*, ezredes.

A 3-ik tábori tüzer-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

A III. hadtest *összege*: 25 zászlóalj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

IV. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Alvensleben I.* gyalogsági tábornok.

Vezérkari főnök: *Thile*, ezredes.

7-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok; *Gross*, tábornok.

13-ik gyalog-dandár: *Borries*, vezérőrnagy; 26. és 66. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

14-ik „ „ *Zychlinski*, vezérőrnagy; 27. és 93. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

4-ik vadász-zászlóalj, 7-ik dragonyos-ezred, a 4-ik tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 7-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

8-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Schöler*, tábornok.

15-ik gyalog-dandár: *Kessler*, vezérőrnagy; 31. és 71. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

16-ik „ „ *Schejfler*, ezredes; 86-ik könnyű gyalog- és 96. gyal.-ezred; összesen 6 zlj.

A 12-ik huszár-ezred, a 4-ik tábori tüzér-ezred 2-ik gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 8-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Crusius*, ezredes.

A 4-ik tábori tüzér-ezred lovagló- és 3-ik gyalog-osztaga; összesen (12+24) = 36 löveg.

A IV. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

IX. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Manstein*, gyalogsági tábornok.

Vezérkari főnök: *schellendorfi Bronsart* őrnagy.

18-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Wrangel* báró, tábornok.

35-ik gyalog-dandár: *Blumenthal*, vezérőrnagy; 36. könnyű gyalog- és 84. gyalog-ezred; összesen 6 zászlóalj.

36-ik „ „ *Below*, vezérőrnagy; 11-ik gránátos- és 85. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

9-ik vadász-zászlóalj, 6-ik dragonyos-ezred, a 9-ik tábori tüzérezred 1-ső gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 18-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hesseni (25.) hadosztály.

Parancsnok: *Lajos hesseni herceg*, tábornok.

49-ik gyalog-dandár: *Wittich*, vezérőrnagy; 1-ső és 2-ik gyalog-ezred, 1-ső vadász-zlj; összesen 5 zlj.

50-ik „ „ *Lyncker*, ezredes; 3. és 4. gyalog-ezred, 2-ik vadász zlj; összesen 5 zlj,

(25). lovas-dandár: *Schlotheim* báró, vezérőrnagy; 1. és 2. lovas-ezred, 1 lovagló-üteg, 1 tábori üteg-osztag 1 utász-század.

A hesseni (25.) hadosztály *összege*: 10 zlj, 8 lovas-század, 36 löveg, 1 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Jagemann*, ezredes.

A 9-ik tábori tüzérezred 2-ik gyalog- és 2-ik lovagló-osztaga; összesen $(24+6) = 30$ löveg.

A IX. hadtest *összege*: 23 zlj, 12 lovas-század, 90 löveg, 3 utász-század.

X. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Voigts-Rhetz*, gyalogsági tábornok.
 Vezérkari főnök: *Caprivi* alezredes.

19-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Schwarzkoppen*, tábornok.

37-ik gyalog-dandár: *Lehmann*, ezredes; 78. és 91. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

38-ik " " *Wedell*, vezérőrnagy; 16. és 57. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

9-ik dragonyos-ezred, a 10-k tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 19-ik gyalog-hadosztály összege: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

20-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Kraatz-Koschlau*, vezérőrnagy.

39-ik gyalog-dandár: *Woyna*, vezérőrnagy; 56. és 79. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

40-ik " " *Diringshofen*, vezérőrnagy; 17. és 92. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

10-ik vadász-zlj, 16-ik dragonyos-ezred, a 10-ik tábori tüzér-ezred 2-ik gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 20-ik gyalog-hadosztály összege: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

A 20-ik gyalog-hadosztály összege: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Goltz*, ezredes.

A 10-ik tábori tüzér-ezred lovagló- és 3-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

A X. hadtest összege: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg és 3 utász-század.

XII. (szász) Hadtest.

Vezénylő tábornok: a szász koronaherczeg, gyalogsági tábornok.
Vezérkari főnök: *Zeuschwitz*, alezredes.

23-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Görgg*, szász herczeg, tábornok.

45-ik gyalog-dandár: *Craushaar*, vezérőrnagy 100., 101. gránátos- és 108. lövész-ezred; összesen 9 zászlóalj.

46-ik " " *Montbé*, ezredes; 102. és 103. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

1 lovas-ezred, a 12-ik tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog-osztaga, a 12-ik utász-zászlóalj két százada.

A 23-ik gyalog-hadosztály összege: 15 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

24-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *holdenbergi Nehrhoff*, vezérőrnagy.

47-ik gyalog-dandár: *Leonhardi*, vezérőrnagy; 104. és 105. gyalog-ezred; 12-ik vadász-zlj; összesen 7 zászlóalj.

48-ik " " *Schulz*, ezredes; 106. és 107. gyalog-ezred; 13-ik vadász-zlj; összesen 7 zlj.

1 lovas-ezred, a 12-ik tábori tüzer-ezred 2-ik gyalog-osztaga, a 12-ik utász-zlj egy százada.

A 24-ik gyalog-hadosztály összege: 14 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

12-ik lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Lippe*, vezérőrnagy.

23-ik lovas-dandár: *nidda-i Krug*, vezérőrnagy; gárda-, lovas- és a 17. dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

24-ik " " *pilsachi Senfft*, vezérőrnagy; 3-ik lovas- és 18. dsidás-ezred; összesen 8 lov.-sz.

A 12-ik tábori tüzer-ezred 1-ső lovagló-ütege; összesen 6 löveg.

A 12-ik lovas-hadosztály összege: 16 lovas-század, 6 löveg.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Funcke*, ezredes.

A 12-ik tüzer-ezred 3-ik és 4-ik gyalog-osztaga; összesen $(18+24) = 42$ löveg.

A XII. hadtest összege: 29 zlj, 24 lovas-század, 96 löveg, 3 utász-század.

5-ik Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Rheinbaben* báró, tábornok.

11-ik lovas-dandár: *Barby*, vezérőrnagy; 4-ik vértés-, 13-ik dsidás- és 19-ik dragonyos-ezred; összesen 12 lovas-század.

12-ik " " *Bredow*, vezérőrnagy; 7-ik vértés-, 16-ik dsidás- és 13-ik dragonyos-ezred; összesen 12 lovas-század.

13-ik " " *Redern*, vezérőrnagy; 10., 11. és 17-ik huszár-ezred; összesen 12 lovas-század.

A 4-ik tábori tüzér-ezred 1-ső és a 10-ik tábori tüzér-ezred 2-ik lovagló-ütege, összesen $(6+6) = 12$ löveg.

Az 5-ik lovas-hadosztály *összege*: 36 lovas-század, 12 löveg.

6-ik Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Vilmos, mecklenburg-schwerini herczeg*.

14-ik lovas-dandár: *Diepenbroick-Grüter* báró, vezérőrnagy; 6-ik vértés-, 3-ik és 15-ik dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

15-ik " " *Rauch*, vezérőrnagy; 3. és 16-ik huszár-ezred; összesen 8 lovas század.

A 3-ik tábori tüzér-ezred 2-ik lovagló-ütege.

A 6-ik lovas-hadosztály *összege*: 20 lovas-század, 6 löveg.

4-ik számú tábori vasut-osztag.

2-ik " " távirda-osztag.

3-ik hadsereg.

Parancsnok: *a porosz koronaherczeg*, gyalogsági tábornok.

Vezérkari főnök: *Blumenthal*, tábornok.

A csapatok általános áttekintése.

V. hadtest:	25	8	14	(84) ,
XI. " "	25	8	14	(84	" ") ,
I. bajor hadtest:	25	20	16	(96	" ") ,
II. " "	25	20	16	(96	" ") ,
Württembergi tábori hado.:	15	10	9	(54	" ") ,
Badeni " "	13	12	9	(54	" ") ,
4-ik lovas hadosztály: "	—	24	2	(12	" ") ,
Összesen:	128	102	80	(480	" ") ,

Ehhez járult később:

VI. hadtest:	25	8	14	(84	" ") ,
2 lovas-hadosztály:	—	24	2	(12	" ") ,

Főösszeg: 153 " 134 " 96 " (576 ") ,

12 gyalog- és 2 lovas-hadosztályba beosztva.

V. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Kirchbach*, tábornok.

Vezérkari főnök: *Esch*, ezredes.

9-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Sandrart*, vezérőrnagy.

17-ik gyalog-dandár: *Bothmer*, ezredes; 58. és 59. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

18-ik " " *Voigts-Rhetz*, vezérőrnagy; 7-ik király-gránátos- és 47. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

5-ik vadász-zászlóalj, 4-ik dragonyos-ezred, az 5-ik tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 8-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

10-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Schmidt*, tábornok.

19-ik gyalog-dandár: *Henning*, ezredes; 6-ik gránátos- és 47. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

20-ik " " *montbary-i Walther*, vezérőrnagy; 37-ik könnyű gyalog- és 50-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

14-ik dragonyos-ezred, az 5-ik tábori tüzér-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 10-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg; 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Köhler*, alezredes.

Az 5-ik tábori tüzér-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

Az V. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

XI. Hadtest.

Vezénylő tábornok : *Bose*, tábornok.
 Vezérkari főnök : *Stein*, vezérőrnagy.

21-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok : *Schachtmeyer*, tábornok.

41-ik gyalog-dandár : *Koblinski*, ezredes; 80-ik könnyű gyalog- és 87-ik gyalog-ezred; összesen 6 zászlóalj.

42-ik " " *Thile* . vezérőrnagy; 82. és 88-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

11-ik vadász-zászlóalj, 14-ik huszár-ezred, a 11-ik tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 21-ik gyalog-hadosztály *összege* : 13 zlj, 4 lovas század, 24 löveg, 1 utász-század.

22-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok : *Gersdorff*, tábornok.

43-ik gyalog-dandár : *Kontzki*, ezredes; 32. és 95-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

44-ik " " *Schkopp*, vezérőrnagy; 83. és 94-ik gyalog-ezred: összesen 6 zlj.

13-ik huszár-ezred, a 11-ik tábori tüzer-ezred 2-ik gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 22-ik gyalog-hadosztály *összege* : 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok : *Oppeln-Bronikowski*, ezredes.

A 11-ik tábori tüzer-ezred lovagló- és 3-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

A XI. hadtest *összege* : 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

I. bajor hadtest.

Hadtest-parancsnok: *Tann-Rathsamhausen* báró, gyalogsági tábornok.
 Vezérkari főnök: *Heinleth*, alezredes.

1-ső gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Stephan*, tábornok.

1-ső gyalog-dandár: *Dielt*, vezérőrnagy; a testőr gyalog-ezred,
 1-ső gyalog-ezred (2 zlj), 2-ik vadász-
 zlj; összesen 6 zlj.

2-ik " " *Orff*, vezérőrnagy; 2-ik és 11-ik gyalog-
 ezred, 4-ik vadász-zlj; összesen 6 zlj.

9-ik vadász-zlj, 3-ik könnyű lovas-ezred, tüzér-osztag.

Az 1-ső gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24
 löveg.

2-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Pappenheim* gróf, tábornok (betegsége folytán *Schuh-
 macher*, vezérőrnagy).

3-ik gyalog-dandár: *Schuhmacher*, vezérőrnagy, (*Heyl*, ezre-
 des); 3-ik és 12-ik gyalog-ezred (2 zlj),
 1 vadász-zlj; összesen 6 zlj.

4-ik " " *Tann báró*, vezérőrnagy; 10-ik és 17-ik
 gyalog-ezred (2 zlj); 7-ik vadász-zlj;
 összesen 6 zlj.

4-ik könnyű lovas-ezred, tüzér-osztag.

A 2-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24
 löveg.

Vértes lovas dandár.

Parancsnok: *Tausch*, vezérőrnagy.

1-ső és 2-ik vértes-ezred, 6-ik könnyű lovas-ezred, a 3-ik
 tüzérezred 1-ső tábori útege; összesen 12 lovas-század.
 6 löveg.

Tüzér tartalék-osztag.

Parancsnok: *Bronzetti* ezredes.

1., 2. és 3-ik osztály; összesen $(18+12+12) = 42$ löveg.

1-ső tábori műszaki osztag = 3 műszaki század.

Az I. bajor hadtest *összege*: 25 zlj, 20 lovas század, 96 löveg,
 3 műszaki század.

II. bajor Hadtest.

Hadtest-parancsnok: *Hartmann* lovag, gyalogsági tábornok.

Vezérkari főnök: *Horn* ezredes.

3-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Walther* tábornok.

5-ik gyalog-dandár *Schleich*, vezérőrnagy; 6. és 7-ik gyalog-ezred (2 zászlóalj), 8-ik vadász-zászlóalj; összesen 6 zászlóalj.

6-ik " " *Börries*, ezredes; 14. (2 zászlóalj) és 15-ik gyalog-ezred, 3-ik vadász-zászlóalj; összesen 6 zászlóalj.

1-ső könnyű lovas-ezred, tüzér-osztag.

A 3-ik gyalog hadosztály *összege*: 12 zászlóalj, 4 lovas század, 24 löveg.

4-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Bothmer* tábornok.

7-ik gyalog dandár: *Thiereck*, vezérőrnagy; 5-ik (2 zlj) és 9-ik gyalog-ezred, 6-ik vadász-zlj; összesen 6 zlj.

8-ik: " " *Maillinger* vőrnagy; az 1. gy.-ezr 3. zlja

"	5.	"	3.	"
a	7.	"	1.	"
"	11.	"	3.	"
"	14.	"	3.	"

és az 5-ik vadász zlj; összesen 6 zlj.

10-ik vadász-zlj, 2-ik könnyű lovas ezred, tüzér osztag.

A 4-ik gyalog hadosztály *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas század, 24 löveg.

Dsidás lovas-dandár.

Parancsnok: *Mulzer* báró, vezérőrnagy.

1. és 2-ik dsidás ezred, 5-ik könnyű lovas-ezred, a 2-ik tüzér-ezred 2-ik ütege; összesen 12 lovas század, 6 löveg.

Tüzér tartalék osztag.

Parancsnok: *Pillement* ezredes.

1., 2. és 3-ik osztály; összesen $(18+12+12) = 42$ löveg.

2-ik tábori műszaki osztag = 3 tábori műszaki század.

A II. bajor hadtest *összege*: 25 zlj, 20 lovas század, 96 löveg, 3 műszaki század.

Württembergi tábori hadosztály.*)

Parancsnok: *Obernitz* tábornok.

Vezérkarifőnök: *Triebig* ezredes.

1-ső tábori dandár *Reitzenstein*, vezérőrnagy; 1. és 7-ik gyalog-ezred (2—2 zlj.), 2-ik vadász-zlj, összesen 5 zlj.

2-ik „ „ *Starkloff* vezérőrnagy; 2. és 5-ik gyalog-ezr. (2—2 zlj), 3. vadász-zlj; összesen 5 zlj.

3-ik „ „ *Hügel báró*, vezérőrnagy; 3. és 8. gyalog-ezr. (2—2 zlj), 1. vadász-zlj; összesen 5 zlj.

Lovas-dandár *Schéler gróf* vezérőrnagy; 1., 3-ik (2 lovas század) és 4-ik lovas ezred; összesen 10 lov.-szd.

Tüzérség 1., 2. és 3-ik tábori tüzér-osztag; összesen 54 löveg. 2 utász század.

A württembergi tábori hadosztály összege: 15 zlj., 10 lovas század, 54 löveg, 2 utász század.

Badeni tábori hadosztály.*)

Parancsnok: *Beyer* tábornok.

Vezérkarifőnök: *Leszczyński* ezredes.

1-ső gyalog dandár: *du Jarrys* báró, tábornok; testőr-gránátos-ezred, 2-ik gránátos-ezred, a 4-ik könnyű gyalog-ezred egy zlja; összesen 7 zlj.

(3-ik) kombinált dandár: *Keller*, vezérőrnagy; 3-ik és 5-ik gyalog-ezred; összesen; 6 zlj.

3-ik dragonyos-ezred, a tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század.

Lovas-dandár: *La Roche-Starkenfels* báró, vezérőrnagy; 1-ső testőr-dragonyos-ezred, 2-ik dragonyos-ezred, lovagló-üte; összesen 8 lovas-század, 6 löveg.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok; *Rochlitz*, őrnagy.

A tábori tüzér ezred 2-ik gyalog-osztaga; összesen 24 löveg.

A badeni tábori hadosztály összege: 13 zlj, 12 lovas-század, 54 löveg, 1 utász-század.

*) A hadműveletek megkezdésekor a württembergi és badeni hadosztályok „*Werder hadtest*“-évé egyesítették.

4-ik lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Albrecht porosz herceg*, lovassági tábornok.

8-ik lovas-dandár: *Hontheim*, vezérőrnagy; 5-ik vértés- és 10-ik dsidás-ezred; összesen 8 lovas-száz.

9-ik " " *Bernhardi* vezérőrnagy; 1. és 6-ik dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

10-ik " " *Krosigk*, vezérőrnagy; 2-ik testőr-huszár-ezred, 5-ik dragonyos-ezred; összesen 8 század.

Az 5-ik és 11-ik tábori tüzér-ezred egy-egy lovagló-ütege; összesen 12 löveg.

A 4-ik lovas-hadosztály összege: 24 lovas-század, 12 löveg.

2-ik számú tábori vasut-osztag.

bajor " " "

3-ik számú " " "

Tábori csapatok

melyek 1870. évi augusztus hó 1-én nem tartoztak a felállított 3 hadsereg kötelékébe.

I. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Manteuffel* báró, lovassági tábornok.

Vezérkari főnök: *Burg*, alezredes.

1-ső gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Bentheim*, tábornok.

1-ső gyalog-dandár: *Gayl*, vezérőrnagy; 1-ső gránátos- és 41-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik „ „ *Falkenstein*, vezérőrnagy; 3-ik gránátos- és 43-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

1-ső vadász-zlj, 1-ső dragonyos-ezred, a tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 3 utász-század.

Az 1-ső gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

2-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Pritzelwitz*, vezérőrnagy.

3-ik gyalog-dandár: *Memerty*, vezérőrnagy; 4-ik gránátos- és 44-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

4-ik „ „ *Zglinitzki*, vezérőrnagy; 5-ik gránátos- és 45-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

10-ik dragonyos-ezred, az 1-ső tábori tüzer-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 2-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Jungé* ezredes.

Az 1-ső tábori tüzer-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

Az I-ső hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

II. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *Fransecky*, gyalogsági tábornok.

Vezérkari főnök: *Wichmann*, ezredes.

3-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Hartmann*, vezérőrnagy.

5-ik gyalog-dandár: *Koblinsky*, vezérőrnagy; 2-ik gránátos- és 42-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

6-ik " " *Decken* ezredes; 14-ik és 54-ik gyalog-ezred; összesen 6. zlj.

2-ik vadász-zlj, 3-ik dragonyos-ezred, a 2-ik tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga 1 utász-század.

A 4-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas század, 24 löveg, 1 utász század.

4-ik gyalog hadosztály.

Parancsnok: *Weihern*, vezérőrnagy.

7-ik gyalog-dandár: *Trossel*, vezérőrnagy; 9-ik gránátos- és 49-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

8-ik " " *Kettler*, vezérőrnagy 21. és 61. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

11-ik dragonyos-ezred, a 2-ik tábori tüzér-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 2-ik utász-század.

A 4-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Petzel*, ezredes.

A 2-ik tábori tüzér-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen (12+24) = 36 löveg.

A II. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

VI. hadtest.

Vezénylő tábornok; *Tümping* lovassági tábornok.
Vezérkari főnök *Salviati*, ezredes.

11-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Gordon*, tábornok.

21-ik gyalog-dandár: *Malachowski*, vezérőrnagy; 10-ik gránátos- és 18-ik gyalog-ezred; össz. 6 zlj.

22-ik „ „ *Eckartsberg*, vezérőrnagy; 38-ik könnyűgyalog- és 51-ik gyalog-ezred; össz. 6 zlj.

6-ik vadász zlj., 8-ik dragonyos-ezred, a 6-ik tábori tüzérezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század

A 11-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj., 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

12-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Hoffmann* tábornok.

23-ik gyalog-dandár: *Gündell*, ezredes; 22. és 62-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

24-ik „ „ *Fabeck*, vezérőrnagy; 23. és 63-ik gyalogezred; összesen 6 zlj.

15-ik dragonyos-ezred, a 6-ik tábori tüzérezred 3-ik gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 12-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj., 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzerség.

Parancsnok: *Arnold*, ezredes.

A 6-ik tábori tüzérezred lovaglő- és 2-ik gyalogosztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

A VI. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

1-ső lovas hadosztály.

Parancsnok: *Hartmann*, tábornok.

1-ső lovas-dandár: *Lüderitz*, vezérőrnagy; 2-ik vértés, 4. és 9-ik dsidás-ezred; össz. 12 lovas-század.

2-ik " " *Baumgarth*, vezérőrnagy; 3-ik vértés-, 8. és 12-ik dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

Az 1-ső tábori tüzér-ezred 1-ső lovagló-ütege; összesen 6 löveg.

Az 1-ső lovas-hadosztály *összege*: 24 lovas-század, 6 löveg.

2-ik lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Stolberg-Weringerode* gróf, tábornok.

3-ik lovas-dandár: *Colomb*, vezérőrnagy; 1-ső testőr-vértés- és 2-ik dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

4-ik " " *Barnekow* báró, vezérőrnagy; 1-ső testőr-huszár-ezred és 5-ik huszár-ezred; összesen 8 lovas-század.

5-ik " " *Baumbach* vezérőrnagy; 4. és 6-ik huszár-ezred; összesen 8 lovas-század.

A 2-ik tábori tüzér-ezred 1-ső és a 6-ik tábori tüzér-ezred 3-ik lovagló-osztaga; összesen 12 löveg.

A 2-ik lovas-hadosztály *összege*: 24 lovas-század, 12 löveg.

17-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Schimmelman*, tábornok.

Vezérkari tiszt: *Fischer* őrnagy.

33-ik gyalog-dandár: *Kottwitz* báró, vezérőrnagy; 75-ik és 76-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

34-ik " " *Manteuffel*, ezredes; 89-ik gránátos- és 90-ik könnyű gyalog-ezr. össz. 6 zlj.

14-ik vadász-zászlóalj.

17-ik lovas-dandár: *Rauch*, vezérőrnagy; 17. és 18-ik drago-nyos- és 11-ik dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

A 9-ik tábori tüzér-ezred 1-ső lovagló- és 3-ik gyalog-osztaga; összesen; $(6+30) = 36$ löveg, 1 utász-század.

A 17-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 lovas-század, 36 löveg, 1 utász-század.

Gárda-landwehr-hadosztály.

Parancsnok: *Loën* báró, tábornok.

Vezérkari tiszt: *bittenfeldi Herwarth*, százados.

1-ső gárda-landwehr-dandár: *Girodz*, ezredes; 1-ső és 2-ik gárda-landwehr-ezred; összesen 6 zászlóalj.

2-ik " " " *Roehl*; 1-ső és 2-ik gárda-gránátos-landwehr-ezred; összesen 6 zászlóalj.

2-ik tartalék-huszár-ezred, kombinált tüzér-osztag; 1 utász-szd.

A gárda-landwehr-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 18 löveg, 1 utász-század.

1-ső landwehr-hadosztály.

Parancsnok: *Treskow*, vezérőrnagy.

Vezérkari tiszt: *Schültzendorff*, százados.

1-ső landwehr-dandár: *Buddenbrock* báró, ezredes; 1. és 2. kombinált landwehr-ezred; össz. 6 zlj.

2-ik " " *Avemann*, vezérőrnagy; 3. és 4. kombinált landwehr-ezred; össz. 6 zlj.

2-ik tartalék dsidás-ezred, kombinált tüzér-osztag, 1 utász-század.

Az 1-ső landwehr-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 18 löveg, 1 utász-század.

2-ik landwehr-hadosztály.

Parancsnok: *Selchow*, vezérőrnagy.

Vezérkari tiszt: *Richter*, százados.

3-ik landwehr-dandár: *Arnoldi*, ezredes; 1. és 2-ik kombinált landwehr-ezred; összesen 8 zlj.

4-ik " " *Ranisch*, ezredes; 3. és 4. kombinált landwehr-ezred; összesen 8 zlj.

4-ik tartalék dsidás-ezred; kombinált tüzér-osztag, 1 utász-század.

A 2-ik landwehr-hadosztály *összege*: 16 zlj, 4 lovas-század, 18 löveg, 1 utász-század.

3-ik landwehr-hadosztály.

Parancsnok: *sendeni Schuler* báró, vezérőrnagy.

Vezérkari tiszt: *Rhein*, százados.

5-ik landwehr-dandár: *Ruville*, vezérőrnagy; 6/18. és 18/46. kombinált landwehr-ezred; össz. 6 zlj,

6-ik " " *Gilsa* báró, ezredes; 19/59. és 58/59. kombinált landwehr-ezred; összesen 6 zlj.

1-ső tartalék-dragonyos-ezred, kombinált tüzér-osztag, 1 utász-század.

A 3-ik landwehr-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 18 löveg, 1 utász-század.

3-ik számú tábori vasut-osztag.

4-ik " " távirda-osztag.

A francziák hadrendje.

(1870. augusztus elején).

Főparancsnok: *III, Napoleon* császár.

Major génerál: *Le Boeuf*, marsall.

Sous-chef: *Lebrun* és *Jarras* tábornokok.

A csapatok általános áttekintése.

Császári gárda (Bourbaki):	24 zlj,	24 lovas-sz.,	12 üteg (60 löveg,	12 szórólöveg)
I. hadtest (Mac-Mahon):	52 "	28 "	20 "	(96 " 24 ")
II. " (Frossard):	39 "	16 "	15 "	(72 " 18 ")
III. " (Bazaine):	52 "	28 "	20 "	(96 " 24 ")
IV. " (Ladmirault):	39 "	16 "	15 "	(72 " 18 ")
V. " (de Failly):	39 "	16 "	15 "	(72 " 18 ")
VI. " (Canrobert):	49 "	24 "	20 "	(114 " 6 ")
VII. " (Douay Felix):	38 "	20 "	15 "	(72 " 18 ")
Lovas-tartalék	—	48 "	6 "	(30 " 6 ")
Tüzér-tartalék	—	—	16 "	(96 ")
Összesen:	332 "	220 "	154 "	(780 " 144 ")

Császári gárda.

Vezénylő tábornok: *Bourbaki*, tábornok.

Vezérkari főnök: *d'Auvergne*, tábornok.

Tüzér-parancsnok: *Pé de Arros*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Deligny*, tábornok.

1-ső dandár: *Brincourt*, tábornok; 1-ső és 2-ik gárda-voltigeur-ezred, gárda-vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik ": *Garnier*, tábornok; 3-ik és 4-ik gárda-voltigeur-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Gerbaut*, alezredes; a gárda-tüzér-ezred 1. és 2. ütege és 5-ik szórólöveg ütege; összesen 12 löveg és 6 szórólöveg.

A 3-ik hadmérnök-ezred egy százada.

Az 1-ső hadosztály *összege:* 13 zászlóalj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök-század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Picard*, tábornok.

1-ső dandár: *Jeanningros*, tábornok; gárda-zouáv- és 1-ső sz. gárda-gránátos-ezred; összesen $(2+3) = 5$ zlj.

2-ik „ *Le Poittevin de la Croix*, tábornok; 2. és 3. sz. gárda gránátos-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Denecey de Cevilly*, alezredes; a gárda-tüzérezred 3., 4. és 6. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

A 3-ik hadmérnök-ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege*: 11 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Desvaux*, tábornok.

1-ső dandár: *Halna du Fretay*, tábornok; guide-ezred és gárda-chasseur à cheval-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de France*, tábornok; gárda-dsidás- és gárda-dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

3-ik „ *du Preuil*, tábornok; gárda-vértés- és gárda-karabélyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

Tüzérség: A lovagló-gárda-tüzér-ezred 1-ső és 2-ik ütege; összesen 12 löveg.

A lovas hadosztály *összege*: 24 lovas-század, 12 löveg.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *Clappier*, ezredes.

A lovagló-gárda-tüzér-ezred 3., 4., 5. és 6-ik ütege; összesen 24 löveg.

A gárda-hadtest *összege*: 24 zlj, 24 lovas-század, 60 löveg, 12 szórólöveg, 2 hadmérnök-század.

I. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *de Mac Mahon*, marsall, magentai herczeg.

Vezérkari főnök: *Colson*, tábornok.

Tüzérség-parancsnok: *Forgeot*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Ducrot*, tábornok.

1-ső dandár: *Wolff*, tábornok; 18. és 96. sor-ezred, 13-ik vadász-zászlóalj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de Postis du Houlbec*, tábornok; 45-ik sor-ezred és 1-ső zouav-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Lecoeuvre*, alezredes; a 9-ik tüzer-ezred 6., 7. és 8-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

Az 1-ső hadmérnök-ezred egy százada

Az 1-ső hadosztály *összege:* 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Douay Abel*, tábornok.

1-ső dandár: *Pelletier de Montmarie*, tábornok; 50. és 74. sor-ezred, 16. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Pellé*, tábornok; 78. sor-ezred, 1-ső algier-i csatár (tirailleur)-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Cauvet*, alezredes; a 9-ik tüzer-ezred 9., 12. és 10-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

Az 1-ső hadmérnök ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege:* 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *Raoult*, tábornok.

1-ső dandár: *L'Hérillier*, tábornok; 36. sor-ezred, 2. zouav-ezred, 8-ik vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Lefèvre*, tábornok; 48. sor-ezred, 2. algier-i csatár-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Cheguillaume*, alezredes; a 12-ik tüzer-ezred 5., 6. és 9-ik (szórólöveg)-ütege; össz. 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 3-ik hadosztály *összege:* 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

4-ik hadosztály.

Parancsnok: *de Lartigue*, tábornok.

1-ső dandár: *Fraboulet do Karlédec*, tábornok; 56. sorozred, 3-ik zouáv-ezred, 1-ső vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Lacretelle*, tábornok; 87. sor-ezred*), 3. algier-i csatár-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Lamandé*, alezredes; a 12. tüzér-ezred 7., 11. és 10. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

Az 1-ső hadmérnök ezred egy százada.

A 4-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

Lovas hadosztály.

Parancsnok; *Duhesme*, tábornok.

1-ső dandár *de Septeuil*, tábornok; 3-ik huszár- és 11. chasseur-ezred; összesen 8 lovas-század.

3-ik „ *de Nansouty*, tábornok; 10. dragonyos 2. és 6. dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

3-ik „ *Michel*, tábornok; 8. és 9. vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas-hadosztály *összege*: 28 lovas-század.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *de Vassart*, ezredes.

A 6-ik tüzér-ezred 11. és 12-ik, a 9-ik tüzér-ezred 5. és 11-ik és a 20-ik tüzér-ezred 1., 2., 3. és 4. ütege; összesen $(12+12+24) = 48$ löveg.

Hadmérnök tartalék: az 1-ső hadmérnök ezred másfél száz. Az I. hadtest *összege*: 52 zlj. 28 lovas-század, 96 löveg, 24 szórólöveg, $5\frac{1}{2}$ hadmérnök század.

*) Strassburg védőrsége gyanánt maradt vissza.

II. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *Frossard*, tábornok.

Vezérkari főnök: *Saget*, tábornok.

Tüzérség-parancsnok: *Gagneur*. tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Vergé*, tábornok.

1-ső dandár: *Letellier Valazé*, tábornok; 32. és 55. sor-ezred, 3. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Jolivet*, tábornok; 76. és 77. sor-ezred, összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Chavaudret*, alezredes; az 5-ik tüzér-ezred 5., 12. és 6. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöv.

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Bataille*, tábornok.

1-ső dandár: *Pouget*, tábornok; 8. és 23. sor-ezred. 12. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Fauvert Bastoul*, tábornok; 66. és 67. sor-ezr.; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *de Maintenant*, alezredes; az 5-ik tüzér-ezred 7., 8. és 9. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

A 3-ik hadmérnök ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály

Parancsnok: *Merle de Labrigière de Laveaucoupet*, tábornok.

1-ső dandár: *Doëns*, tábornok; 2. és 63. sor-ezred, 10-ik vadász-zlj, összesen 7 zlj.

2-ik „ *Micheler*, tábornok; 24. és 40. sor-ezred, összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Laroque*, alezredes; a 15. tüzér-ezred 7., 8. és 11. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 3-ik hadmérnök ezred 1 százada.

A 3-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

Lovas-hadosztály

Parancsnok: az 1-ső dandár parancsnoka (*Valabrègue*).

1-ső dandár: *de Valabrègue*, tábornok; 4. és 5. chasseur-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *Bachelier*, tábornok; 7. és 12. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas-hadosztály *összege*: 16 lovas-század.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *Beaudouin*, ezredes.

Az 5-ik tüzér-ezred, 10. és 11. a 15. tüzér-ezred 6. és 10. és a 17. tüzér-ezred 7. és 8. ütege; összesen 36 löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadmérnök ezred 2 százada.

A II. hadtest *összege*: 39 zlj, 16 lovas-század, 72 löveg, 18 szórólöveg, 5 hadmérnök század.

III. hadtest.

Vezénylő tábornok: *Bazaine*, marsall.

Vezérkari főnök: *Manèque*, tábornok.

Tüzérség-parancsnok: *de Grimaudet de Rochebouet*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Montaudon*, tábornok.

1-ső dandár: *Aymard* báró, tábornok; 51. és 62. sor-ezred, 18-ik vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Clinchaut*, tábornok; 81. és 95. sor-ezred, összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Fourgous*. alezredes; a 4-ik tüzér-ezred 5., 6., és 8-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

Az 1-ső hadmérnök ezred 1 százada.

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *de Castagny*, tábornok.

1-ső dandár: *Nayral*, tábornok; 19. és 41. sor-ezred, 15. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Duplessis*, tábornok; 69. és 90. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Delange*, alezredes; a 4-ik tüzér-ezred 11., 12. és 9. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöv.

Az 1-ső hadmérnök ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *Metman*, tábornok.

1-ső dandár: *de Potier*, tábornok; 7. és 29. sor-ezred, 7. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Arnaudeau*, tb; 59. és 71. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Sempé*, alezredes; a 11-ik tüzérezred 6. 7. és 5. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

Az 1-ső hadm. ezred egy százada.

A 3-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

4-ik hadosztály.

Parancsnok; *Decaen*, tábornok.

1-ső dandár: *de Brauer*, tb; 44. és 60. sor-ezred, 11. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

3-ik „ *Sanglé-Ferrière*. tb; 80. és 85. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Maucourant*, alezredes; a 11. tüzér-ezred 9. és 10. és 8-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

Az 1-ső hadm. ezred egy százada.

A 4-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

Lovas hadosztály.

Parancsnok: *Clérembault*: tábornok.

1-ső dandár: *de Bruchard*, tábornok; 2., 3. és 10. chasseur-ezred; összesen 12 lovas-század.

2-ik „ *Gayault de Maubranche*s, tábornok; 2. és 4. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

3-ik „ *de Juniac báró*, tábornok; 5. és 8. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas hadosztály *összege*: 28 lovas-század.

Tüzér tartalék.

Parancsnok: *de Lajaille*, ezredes.

A 4. tüzér-ezred 7. és 10., a 11-ik tüzér-ezred 11. és 12. és a 17. tüzér-ezred 1., 2., 3. és 4. ütege; összesen $(12+12+24) = 48$ löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadm. ezred másfél százada.

A III. hadtest *összege*: 52 zlj, 28 lovas-század, 96 löveg, 24 szórólöveg, $5\frac{1}{2}$ hadmérnök század.

IV. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *de Ladmirault*, tábornok.

Vezérkari főnök: *Osmont*, tábornok.

Tüzérség parancsnok: *Laffaille*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Courtot de Cisse*y, tábornok.

1-ső dandár: *Brayer* gróf, tábornok; 1. és 6. sor-ezred, 20. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de Golberg*, tábornok; 57. és 73. sor-ezred, összesen 6 zlj.

Tüzérség: *de Narp*, alezredes; a 15. tüzér-ezred 5. 9. és 12. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg 6 szórólöveg.

A 2-ik hadmérnök ezred egy százada.

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Grenier*, tábornok.

1-ső dandár: *Veron dit Bellecourt*, tábornok; 13. és 43. sor-ezred, 5 vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Pradier*, tábornok; 64. és 98. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *de Larminat*, alezredes: az 1-ső tüzér-ezred 6., 7. és 5. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök-század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *Latrille de Lorencez* gróf, tábornok.

1-ső dandár: *Pajol* gróf, tábornok; 15. és 33. sor-ezred, 2. vadász-zlj, összesen 7 zlj.

2-ik „ *Berger*, tábornok; 54. és 65. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Legardeur*, alezredes; az 1-ső tüzér-ezred 9., 10. és 8-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

A 2-ik hadmérnök ezred 1 százada.

A 3-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Legrand*, tábornok.

1-ső dandár: *de Montuigu*, tábornok; 2. és 7. huszár-ezred, összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de Gondrecourt*, tábornok; 3. és 11. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas-hadosztály *összege*: 16 lovas-század.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *Soleille*, ezredes.

Az 1-ső tüzér-ezred 11. és 12., a 8-ik tüzér-ezred 6. és 7. és a 17. tüzér-ezred 5. és 6. ütege; összesen 36 löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadmérnök ezred 1 százada.

A IV. hadtest *összege*: 39 zászlóalj, 16. lovas-század, 72 lőv., 18 szórólöveg, 4 hadmérnöki század.

V. hadtest.

Vezénylő tábornok: *de Failly*, tábornok.

Vezérkari főnök: *Besson*, tábornok.

Tüzérség-parancsnok: *Liédot*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Goze*, tábornok.

1-ső dandár: *Saurin*, tábornok; 11. és 46. sor-ezred, 4. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Nicolas-Nicolas* báró, tábornok; 61. és 86. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Rolland*, alezredes; a 6-ik tüzér-ezred 5., 6. és 7. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály,

Parancsnok: *de L'Abadie d'Aydrein*, tábornok.

1-ső dandár: *Lapasset*, tábornok; 84. és 97. sor-ezred, 14. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de MauSSION*, tábornok; 49. és 88. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Bougault*, alezredes; a 2. tüzér-ezred 7., 8. és 5. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

A 2. hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *Guyot de Lespart*, tábornok.

1-ső dandár: *Abatucci*, tábornok; 17. és 27. sor-ezred, 19. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de Fontanges de Couzan*, tábornok; 30. és 68. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Montel*, alezredes; a 2. tüzér-ezred 11., 12. és 9. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

A 3. hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök ezred.

Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Brahaut* tábornok.

1-ső dandár: *Vicomte de Pierre de Bernis*, tábornok; 5. huszár- és 12. chasseur-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de la Mortière*, tábornok; 3. és 5. dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas hadosztály *összege*: 16 lovas-század.

Tüzér-tartalék

Parancsnok: *de Salignac Fénelon*, ezredes.

A 2. tüzer-ezred 6. és 10., a 10. tüzer-ezred 11., a 14. tüzer-ezred 11-ik és a 20. tüzer-ezred 5. és 6. ütege; összesen 36 löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadmérnök ezred egy százada.

Az V. hadtest *összege*: 39 zlj, 16 lovas-század, 72 löveg, 18 szórólöveg, 4 hadmérnök század.

VI. hadtest.

Vezénylő tábornok: *Canrobert*, marsall.

Vezérkari főnök: *Henry*, tábornok.

Tüzérség-parancsnok: *Labastie*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Tixier*, tábornok.

1-ső dandár: *Pécho*t, tábornok; 4 és 10 sor-ezred, 9 vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Le Roy de Dais*, tábornok; 12. és 100. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség-parancsnok: *Montluisant*, alezredes; a 8-ik tüzer-ezred 5., 7. és 8. ütege; összesen 18 löveg.

A 3. hadmérnök ezred egy százada*).

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 18 löveg, 1 hadm. század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Bisson*, tábornok.

1-ső dandár: *Archinard*, tábornok; 9. és 14.*) sor-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik „ *Maurice*, tábornok; 20.*) és 31.*) sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség*): *Colcomb*, alezredes; a 8-ik tüzer-ezred 10., 12. és 11-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

A 3. hadmérnök ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege*: 12 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *la Font de Villiers*, tábornok.

1-ső dandár: *Bequet de Sonnay*, tábornok; 75. és 91. sor-ezred; összesen 6 zászlóalj.

2-ik „ *Colin*, tábornok; 93. és 94. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Jamet*, alezredes; a 14. tüzer-ezred 5., 6. és 7. ütege; összesen 18 löveg.

A 3. hadmérnök ezred egy százada*).

A 3. hadosztály összege: 12 zlj, 18 löveg, 1 hadm. század.

4-ik hadosztály.

Parancsnok: *le Vassor-Sorval*, tábornok.

1-ső dandár: *de Marguenat*, tábornok; 25. és 26. sor-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik „ *de Chanaleilles* gróf, tábornok; 28. és 70. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség*): *Noury*, alezredes; a 10. tüzer-ezred 7., 8. és 9. ütege; összesen 18 löveg.

A 3. hadmérnök ezred 1 százada.

A 4-ik hadosztály összege: 12 zlj, 18 löveg, 1 hadm. század.

Lovas-hadosztály*).

Parancsnok: *de Salignac Fénelon*, tábornok.

1-ső dandár: *Tilliard*, tábornok; 1. huszár- és 6. chasseur-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *Savarette*, tábornok; 1. és 7. dsidás-ezred; összesen 8 lovas század.

3-ik „ *de Béville*, tábornok; 5. és 6. vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas hadosztály összege: 24 lovas-század.

Tüzér-tartalék*).

Parancsnok: *Desprels*, ezredes.

A 10. tüzer-ezred 6., 6., 10. és 12., a 14. tüzer-ezred 8., 9. és a 19. tüzer-ezred 1. és 2. ütege; összesen 48 löveg.

Hadmérnök tartalék*): a 3. hadmérnök ezred egy százada.

A VI. hadtest összege: 49 zlj, 24 lovas-század, 114 löveg, 6 szórolöveg, 5 hadmérnök század.

*) A *)-gal jelölt csapatok a VI. hadtestnek Metzbe történt elővonása alkalmával visszamaradtak.

VII. hadtest.

Vezénylő tábornok : *Douay Felix*. tábornok.

Vezérkari főnök : *Renson*, tábornok.

Tüzér-parancsnok : *de Liégeard* báró, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok : *Conseil Dumesnil*, tábornok.

1-ső dandár : *Nicolai*, tábornok ; 3. és 21. sőr-ezred, 17. vadász-zlj ; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Maire*, tábornok ; 47. és 99. sor-ezred ; összesen 6 zászlóalj.

Tüzérség : *Guillemain*, alezredes ; a 7. tüzér-ezred 5., 6. és 11. (szórólöveg) ütege ; összesen 12 löveg, 6 szórólöv. A 2. hadmérnök-ezred 1 százada.

Az 1-ső hadosztály *összege* : 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok : *Liébert*, tábornok.

1-ső dandár : *Guiomar*, tábornok ; 5. és 37. sör-ezred, 6-ik vadász-zlj ; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de la Bastide*, tábornok ; 53. és 89. sor-ezred ; összesen 6 zlj.

Tüzérség : *Clouzet*, alezredes ; a 7. tüzér-ezred 8., 9. és 12. (szórólöveg) ütege ; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

A 2. hadosztály *összege* : 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok : *Dumont*, tábornok.

1-ső dandár : *Bordas*, tábornok ; 52. és 79. sor-ezred ; összesen 6 zlj.

2-ik „ *de Eittard des Portes*, tábornok ; 82. és 83. sor-ezred ; összesen 6 zlj.

Tüzérség : *Bonnin*, alezredes ; a 6. tüzér-ezred 8., 9. és 10. (szórólöveg) ütege ; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

A 3. hadosztály *összege* : 12 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg 1 hadmérnök század.

Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Ameil*, tábornok.

1-ső dandár: *Cambriel*, tábornok; 4. huszár- 4. és 8. dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

2-ik „ *) *Jolif du Coulombier*, tábornok; 6. huszár- és 6. dragonyos-ezred; összesen 8. lovas-század.

A lovas-hadosztály *összege*: 20 lovas-század.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *Aubac*, ezredes.

A 7. tüzér-ezred 7. és 10. a 12. tüzér-ezred 8. és 12. és a 19. tüzér-ezred 3. és 4. ütege; össz. 36 löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadm. ezred egy százada.

A VII. hadtest *összege*: 38 zlj, 20 lovas-század. 72 löveg, 18 szórólöveg, 4. hadmérnök század.

Lovas-tartalék.

1-ső hadosztály.

Parancsnok *du Barail*, tábornok.

1-ső dandár *Margueritte*, tábornok; 1. és 3. chasseur d'afrique-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de Lajaille*, tábornok; 2. és 4. chasseur d'afrique-ezred; összesen 8 lovas-század.

Tüzérség: *Loyer*. százados; a 19. tüzér-ezred 5. és 6. ütege; összesen 12 löveg.

Az 1. hadosztály *összege*: 16 lovas-század, 12 löveg.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Vicomte de Bonnemains*, tábornok.

1-ső dandár: *Girard*; tábornok; 1. és 4. vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de Brauer*, tábornok; 2. és 3. vértés-ezr.; összesen 8 lovas-század.

Tüzérség; *Astier*, százados; a 19. tüzér-ezred 7. és 8. (szórólöveg) ütege; összesen 6 löveg, 6 szórólöveg

A 2. hadosztály *összege*: 16 lovas-század, 6 löveg, 6 szóról.

*) Lyonban maradt vissza

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *de Forton*, tábornok.

1-ső dandár: *Murat herceg*, tábornok; 1. és 9. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de Gramont*, tábornok; 7. és 10. vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

Tüzérség: *Clerc*, százados; a 20. tüzer-ezred 7. és 8. ütege; összesen 12 löveg.

A 3-ik hadosztály *összege*: 16. lovas-század, 12. löveg

A lovas tartalék *összege*: 48 lovas-század, 30 löveg, 6 szórólöveg.

Tüzér-főtartalék.

Parancsnok: *Canu*, tábornok.

a 13. tüzer-ezred 5—12. ütege; összesen 48 löveg.

a 18. „ 1—8 „ „ 48 „

A tüzer-főtartalék *összege* 96 löveg.

Hadmérvnök főtartalék.

Az 1. hadmérnök-ezred egy és a 3-ik hadmérnök-ezred két százada; összesen 3 hadmérnök század.

A tartalékok *főösszege*: 48 lovas század, 126 löv., 6 szórólöveg, 3 hadmérnök század.

III. Napoleon proklamációja

a francia nemzethez, 1870. júl. 28-án,

Français,

Il y a dans la vie des peuples des moments solennels où l'honneur national violemment excité, s'impose comme une force irrésistible, domine tous les intérêts, et prend seul en mains la direction des destinées de la patrie.

Une de ces heures décisives vient de sonner pour la France.

La Prusse, à qui nous avons témoigné, pendant et depuis la guerre de 1866, les dispositions les plus conciliantes, n'a tenu aucun compte de notre bon vouloir et de notre longanimité.

Lancée dans une voie d'envahissements, elle a éveillé toutes les défiances, nécessité partout des armements exagérés, et fait de l'Europe un camp où règnent l'incertitude et la crainte du lendemain.

Un dernier incident est venu révéler l'instabilité des rapports nationaux, et montrer tout la gravité de la situation.

En présence des nouvelles prétentions de la Prusse, nos réclamations se sont fait entendre.

Elles ont été éludées et suivies de procédés dédaigneux. Notre pays en a ressenti une profonde irritation, et aussitôt un cri de guerre a retenti d'un bout de la France à l'autre.

Il ne nous reste plus qu'à confier nos destinées au sort des armes. Nous ne faisons pas la guerre à l'Allemagne, dont nous respectons l'indépendance.

Nous faisons des vœux pour que les peuples qui compose la grande nationalité germanique disposent librement de leur destinées.

Quant à nous, nous réclamons l'établissement d'un état de choses qui garantisse notre sécurité et assure l'avenir. Nous voulons conquérir une paix durable, basée sur les vrais intérêts des peuples, et faire cesser cet état précaire où toutes les nations emploient leurs ressources à s'armer les uns contre les autres.

Le glorieux drapeau que nous déployons encore une fois devant ceux qui nous provoquent, est le même qui porta à travers l'Europe les idées civilisatrices de notre grande Révolution.

Il représente les mêmes principes, il inspire le même dévouement.

Français, je vais me mettre à la tête de cette vaillante armée qu'anime l'amour du devoir et de la patrie.

Elle sait ce qu'elle vaut, car elle a vu dans les quatre parties du monde la victoire s'attacher à ses pas.

J'emmène mon fils avec moi, malgré son jeune âge; il sait quels sont les devoirs que mon nom lui impose, et il est fier de prendre sa part dans les dangers de ceux qui combattent pour la patrie.

Dieu bénisse nos efforts! Un grand peuple qui défend une cause juste, est invincible.

Saint-Cloud le 28 juillet 1870.

Napoléon

Napoleon proklamációja

hadseregéhez.

Soldats,

Je viens me mettre à votre tête, pour défendre l'honneur et le sol de la patrie.

Vous allez combattre une des meilleurs armées de l'Europe; mais d'autres, qui valaient autant qu'elle, n'ont pu résister à votre bravoure. Il en sera de même aujourd'hui.

La guerre qui commence sera longue et pénible, car elle aura pour théâtre des lieux hérissés d'obstacles et de forteresses; mais rien n'est au-dessus des efforts persévérants du soldat d'Afrique, de Crimée, de Chine, d'Italie et du Mexique. Vous prouvez une fois de plus ce que peut une armée française animée du sentiment du devoir, maintenue par la discipline, enflammée par l'amour de la patrie.

Quel que soit le chemin que nous prenions hors de nos frontières, nous y trouverons les traces glorieuses de nos pères. Nous nous montrerons dignes d'eux.

La France entière vous suit de ses vœux ardents, et l'univers a les yeux sur vous. De nos succès, dépend le sort de la liberté et de la civilisation.

Soldats, que chacun fasse son devoir, et le Dieu des armées sera avec nous.

Au quartier impérial de Metz, le 28 juillet 1870.

Napoléon.

TARTALOM JEGYZÉK:

Előszó	Oldal : 5
------------------	-----------

I. RÉSZ.

Bevezető hadműveletek.

ELSŐ FEJEZET.

Kölcsönös helyzet és események július hó végéig.

I. Bevezetés	5
A háboru oka és előzményei; politikai helyzet	5
II. A németek hadműveleti előmunkálatai	10
Hadműveleti terv	10
A hadászati felvonulás színhelye	11
Erősoportosítás	15
Erőviszonyok, hadrend	15
A bajor Pfalz berendezése, seregszükségletek	17
Fegyverzet, harczászat	18
Hadászati felvonulás	21
Hírek az ellenségről	22
Helyzet július 31-én	25
III. A francziák előkészületei	26
Hadműveleti terv	26
Új hadműveleti terv elfogadása	27
Erőviszonyok, hadrend	32
Helyzet július 31-én	39

MÁSODIK FEJEZET.

Bevezető hadműveletek augusztus 1—6-ig.

IV. A saarmenti bevezető hadműveletek	40
Események a német 1. és 2. hadsereg körletében aug. 5-ig	40
Erőszakos szemrevétel Saarbrückennél	41
V. A spicheren-forbachi csata augusztus 6-án	52
Saarbrücken és a Saar balpartján fekvő magaslatok mgszállása	54

A 14-ik hadosztály előnyomulása és harczbaszállása	58
Támadás a Rother Berg ellen	61
Megjegyzések a harc eddigi lefolyásához	63
A csata lefolyása este 6 óráig	72
Észrevételek	77
A csata lefolyása este 6 óra után	80
További csemények a csata befejezése után	86
Veszteségek	89
Végmegjegyzések	90
VI. Bevezető hadműveletek a hadiszínhely délkeleti részén	97
A porosz trónörökös műveletei Mac Mahon serege ellen	97
<i>A weissenburgi ütközet augusztus 4-én</i>	99
A 4-ik (Bothmer-) bajor hadosztály felfejlődése és harczbaszállása	104
Megjegyzések ezen első harcmozzanathoz	105
Az V. és XI. hadosztály harczbaszállása	106
Megjegyzések az utóbb leírt harcmozzanathoz	106
Veszteségek	111
VII. A wörth froeschwilleri csata augusztus 6-án	113
Bevezetés	113
A csatatér leírása	117
A védőállás megszállása a francziák által	118
A németek helyzete aug. 6-án reggel 7 óra körül	119
A csata bevezetése és lefolyása a délelőtti órákban	120
a) Szemrevételi harcok Wörth és Gunstettnél	120
b) A 4-ik bajor hadosztály harczbaszállása Langensulzbachnál	121
c) Az V. hadtest harcza délig	124
d) A XI. hadtest harczbaszállása	129
A kölcsönös helyzet méltatása; megjegyzések a harc eddigi lefolyásához	131
Kölcsönös helyzet déltájban	136
A csata lefolyása a délután folyamán	138
A porosz trónörökös beérkezése a harc színhelyére	138
Az V. hadtest támadása a wörth-froeschwilleri magaslatok ellen d. u. 1 és 2 óra között	139
A XI. hadtest támadása a francia jobb szárny ellen	142
A Michel lovas dandár támadása	144
Általános francia támadó lökem	145
A Niederwald elfoglalása a németek által	146
Elsasshausen bevétele	147
Pellé gyalog- és Bonnemains lovas hadosztályának támadása Elsasshausen felé	148
Kölcsönös helyzet d. u. 3 óra tájban	149
Froeschwiller bevétele	152
Megjegyzések a délutáni harc lefolyásához	153
Visszavonulás és üldözés	156
Események a csata befejezése után	158
Veszteségek	159

II. RÉSZ.

A Saartól a Moselig.

HARMADIK FEJEZET.

A francoziák visszavonulása és a németek előnyomulása a Moselig.

Oldal :

VIII. Bazaine hadseregének visszavonulása a Mosel folyóig és a Mac-Mahon parancsnoksága alá helyezett seregrészek gyülekezése a chalons-i táborban	165
Bazaine serege aug. 7-től 10-ig	170
Mac Mahon serege aug. 7. és 8-án	171
Bazaine aug. 10. és 11-én	177
Mac Mahon serege aug. 9-től 19-ig	178
Bazaine serege aug. 12-én	181
IX. A németek előnyomulása a Mosel folyóig	185
Augusztus 6-ika ; a helyzet méltatása a spichereni csata után	190
Augusztus 7-ike ; a 3., 4- és 6 ik lovas hadosztály tevékenysége	190
A 2-ik hadsereg aug. 7-én	191
Az 1-ső hadsereg aug. 7-én	192
A 3-ik hadsereg lovasságának tevékenysége	193
A 3-ik hadsereg aug. 7-én	195
A 3-ik " " 8-án	195
Az 1-ső " " 8-án	196
A 2-ik " " 8-án	197
Az 1-ső " " 9-én	198
A 2-ik " " 9-én	199
A 3-ik " " 9-én	200
Az 1., 2. és 3-ik hadsereg aug. 10-én	201
Az 1., 2. és 3-ik " " 11-én	202
Az 1. és 2-ik " " 12-én	204
A 3-ik " " 12-én	207
Az 1. és 2-ik " " 13-án	208
A 3-ik " " 13-án	211
Az 1. és 2-ik " " 14-én	211
A 3-ik " " 14-én	212
A 3-ik " " 15. és 16-án	212

NEGYEDIK FEJEZET.

A Metz körül augusztusi oszáták.

X. A Colombey-Nouilly (Borny) melletti csata augusztus 14-én	213
A Rajna hadsereg ereje és összeállítása	213
A visszavonulást elrendelő intézkedés	216
A visszavonulás fogatosítása	217
A csata színhelyének rövid leírása	219
A támadás bevezetése és VIII. hadtest elővédje által	219
Megjegyzések	221
A német I. hadtest elővédjének harcvaszállása. D. u. $\frac{3}{4}$ 5-től este $\frac{1}{2}$,7-ig	223
Megjegyzések	225

A 25. gyalog dandárnak és az I. hadtest összes tüzérségének harczbaszállása este 7 óráig	226
Megjegyzések az utóbbi harcmozganathoz	229
A csata lefolyása este 7 órától kezdve. A 14. gyalog hadosztály harczbaszállása	231
A 18. gyalog és 1. lovas hadosztály harczbaszállása	232
A csata folytatása és vége az I. hadtest körletében	233
Megjegyzések	234
További események és intézkedések a csata befejezése után	235
Végmegjegyzések	236
Veszteségek	239
XI. Események augusztus 15. és 16-án a Vionville-Mars la Tour (Rézonville) melletti csatáig	241
A francziák helyzete a Borny (Colombey-Nouilly) melletti csata után; augusztus 15-ike	241
Intézkedések aug. 16-ikára	243
A németek helyzete a Colombey-Nouilly (Borny) melletti csata után; augusztus 15-ike	247
Intézkedések augusztus 16-ikára.	252
XII. A Vionville-Mars la Tour (Rézonville) melletti csata aug. 16-án	255
A csatatér leírása	256
Az 5-ik és 6-ik lovas hadosztály fellépése; a harc bevezetése 8—10 óra között	257
Megjegyzések	259
A harc lefolyása déli 12 óráig	260
Megjegyzések	266
A csata lefolyása 12 és 3 óra között.	268
Megjegyzések	273
A csata lefolyása d. u. 3 és 5 óra között	277
Megjegyzések	281
A csata folytatása és vége d. u. 5 és esti 9 óra között	282
Megjegyzések	287
Erőviszony, veszteségek	292
Végmegjegyzések	294
Intézkedések és események a csata befejezése után	298
XIII. A Gravelotte-St. Privat melletti csata augusztus 18-án	304
I. Események augusztus 17-ike folyamán	304
II. Események augusztus 18-án a délelőtt folyamán	311
III. A csata bevezetése és lefolyása déltől d. u. 5 óráig	316
A) <i>A német 1. hadsereg harcza a francia balszárny ellen</i>	<i>316</i>
A csata bevezetése a IX. hadtest által	316
Az 1. hadsereg közbelépése	317
A tüzérség felvonulása	317
A 15-ik hadosztály támadása	318
A tüzérség előbbrevonása	319
St. Hubert megrohanása	319
A 31-ik dandár közbelépése	320
Események a VII. hadtest körletében	320
Francia ellenlökem	322
A német 39. ezred és 31-ik dandár közbelépése	323
Megjegyzések a német 1. hadsereg és a francia balszárny közötti harc eddigi lefolyásához	323
B) <i>A német 2. hadsereg harcza a francia közép és jobb szárny ellen</i>	<i>327</i>
A IX. hadtest előnyomulása és harczbaszállása	327
A 18-ik hadosztály harcza d. u. 1 óráig	327

Oldal :

A 25-ik (hesseni) hadosztály előnyomulása és harcvaszállása	329
Katasztrófa a német tüzérség körletében	330
A harc lefolyása a IX. hadtest balszárnán	332
A harc folytatása Chantrenne-nél a IX. hadtest jobb szárnyán	333
Események a 2. hadsereg többi hadtesteinek körletében d. u. 5 óráig	333
III. hadtest	333
A gárda hadtest előnyomulása és harcvasfejlődése	334
A XII. hadtest előnyomulása és harcvaszállása	337
Ste. Marie megrohanása	339
X. hadtest	341
II. hadtest	341
A német 2. hadsereg körletében, valamint a francia közepén és balszárnán d. u. 5 óráig törtétek megbeszélése	342
IV. A csata folytatása d. u. 5 óráig kezdve	347
A) A csata folytatása és kimenetele a német 1. hadsereg és a francia balszárnán körletében	347
A 26. dandár fellépése a Lapasset dandárral szemben	347
A 4-ik gyalog dandár megjelenése	348
Az 1. hadsereg arczsoportjának folytatólagos harcva a francia balszárnán ellen	349
Francia ellenökem	350
A nagy főhadiszállás, továbbá Steinmetz és Zastrow tábornokok intézkedései	351
A II. hadtest közbeblépése	353
Megjegyzések az utóbb leirt csatarészlethez	355
B) A csata folytatása a csatavonal közepén, a német IX. és a francia IV. hadtest körletében este 7 óráig	358
A 3. gárda dandár harcvaszállása	358
A 49. dandár harcva	359
Események a IX. hadtest legszélső jobb szárnyán	359
III. hadtest	360
C) A csata folytatása este 7 óráig a harcsterület északi részén a német gárda és XII. hadtest, valamint Canrobert hadteste körletében	360
A gárda hadtest előnyomulása St. Privat felé	360
A 4. gárda dandár harcvaszállása	361
Az 1. gárda hadosztály folytatólagos harcva	361
A XII. hadtest fejlődése Roncourt felé	363
X. hadtest	364
D) A csata folytatása és kimenetele a csatavonal közepén és északi szárnyán este 9 óráig kezdve	364
Roncourt megszállása és a szászok előnyomulása St. Privat felé	364
Roham St. Privat ellen	366
A francia jobb szárny visszavonulása és az annak fedezését célzó intézkedések	367
X. hadtest	367
IX. hadtest	368
III. hadtest	368
Megjegyzések a legutóbb leirt csatarészlethez	369
V. Intézkedések a csata befejezése után	379
Erőviszony	381
Veszteségek	381

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

Magyar Múzeum
Könyvtára
Tároló

Mellékletek.

A) *Hadrendek és egyebek.*

- I. A német csapatok részletes hadrendje a hadjárat kezdetén
- II. A francia " " " " " "
- III. Napoleon proklamációja hadseregéhez.
- IV. Hadrend a sicheren-forbachi csatához.
- V. " a weissenburgi ütközethez.
- VI. " a wörth-froeschwilleri csatához.
- VII. " a Colombey-Nouilly (Borny) melletti csatához.
- VIII. " a Vionville-Mars la Tour (Rézonville) melletti csatához.
- IX. " a Gravelotte-St. Privat melletti csatához.

B) *Vázlat.*

A hadjárat áttekintő hadműveleti vázlata.

C) *Csatatervek.*

- I. A spicheren-Forbachi csata augusztus 6-án.
- II. A weissenburgi ütközet augusztus 4-én.
- III. A wörth-froeschwilleri csata augusztus 6-án.
- IV. A Colombey-Nouilly (Borny) melletti csata aug. 14-én.
- V. A Vionville-Mars la Tour (Rézonville) melletti csata aug. 16-án
- VI. A Gravelotte-St. Privat melletti csata aug 18-án.

AZ 1870. ÉVI

NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ

TÖRTÉNETE

IRTA

BREIT JÓZSEF

M. KIR. HONVÉD-SZÁZADOS

BUDAPEST

GRILL KÁROLY CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS

1896

MELLÉKLETEK

BREIT JÓZSEF

MAGY. KIR. HONVÉD-SZÁZADOSNAK

AZ 1870. ÉVI NÉMET-FRANCZIA HÁBORU TÖRTÉNETE

CZIMÜ MŰVÉHEZ.

BUDAPEST,

GRILL KÁROLY CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSE

1896.

M. N. MŰZEU KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Növedéknapló
1896. év. 1275. sz.

A spicheren-forbachi csatában résztvett seregrészek HADRENDEJE.

Németek.

Seregrészek	Csoportok	Állomány	Összesen			Állás-összetétel		Harczoló állomány		
			Zászlóalj	Lov. század	Lövég	Zászlóalj-küldetés	Lovasszászadonkint	Lőfegyver	Szállógyver	Lövég
VII. Hadtest.	14. gyalog hadosztály	E15véd: François vezérőrnagy a 27. gy. ddr. par.	15. huszár-ezred 1. százada	—	1	—	—	—	140	
		Kameke tábornok	39. gyalog-ezred	3	—	—	—	—	—	
	13. gyalog hadosztály	Főcsapat: Woyan vezérőrnagy a 28. gy. ddr. par.	15. huszár-ezred 2, 3. és 4. százada ††)	—	3	—	925	140	—	
		Glümer tábornok	74. és 77. gy.-ezredek egészen, I. és F. sz. ak	8	—	—	—	—	—	
VIII. Hadtest.	16. gyalog hadosztály	E15véd: Rex ezredes a 32. gy. ddr. par.	8. huszár-ezred 1, 2, 2*) és 3. százada	—	3	—	—	140		
		Barnekow tábornok	7. vadász-zászlóalj	1	—	—	—	—		
I. Hadtest.	10. dragonyos-ezred	IV./1. sz. üteg ††)	55. gyalog-ezred	3	—	—	—	930		
			5/7. és 6/7**) sz. üteg	—	—	12	—	—	13875	
II. Hadtest.	10. dragonyos-ezred	4/1. sz. üteg ***)	2. és 3. sz. lovaglós üteg ††)	—	—	12	—	—		
			9. huszár-ezred ††)	—	4	—	—	115		
III. Hadtest.	5. gyalog hadosztály	Stülpnagel tábornok	40. gyalog-ezred	3	—	—	—	900		
			6/8. és VI./8. számú ütegek	—	—	12	—	—	3700	
III. Hadtest.	5. gyalog hadosztály	Stülpnagel tábornok	12. dragonyos-ezred	—	4	—	—	140		
			4/1. sz. üteg ***)	—	—	6	—	—	560	
III. Hadtest.	5. gyalog hadosztály	Stülpnagel tábornok	12. dragonyos-ezred 1. és 2. százada	—	2	—	—	140		
			48. gyalog-ezred	3	—	—	—	—		
III. Hadtest.	5. gyalog hadosztály	Stülpnagel tábornok	3/3. sz. üteg	—	—	6	—	—		
			3. vadász-zászlóalj	1	—	—	—	—		
III. Hadtest.	5. gyalog hadosztály	Stülpnagel tábornok	8. testőr-gránátos-ezred	3	—	—	940	19220		
			III/3. sz. üteg	—	—	6	—	—		
III. Hadtest.	5. gyalog hadosztály	Stülpnagel tábornok	12. dragonyos-ezred 3. és 4. százada ††)	—	2	—	—	140		
			12. és 52. gyalog ezred	6	—	—	—	—		
III. Hadtest.	5. és 6. lovas hadosztály	Rheinbaben vezérőrnagy	4/3. és IV/3. sz. ütegek	—	—	12	—	—		
			1. és 3. sz. lovag-üteg ††)	—	—	12	—	—		
III. Hadtest.	5. és 6. lovas hadosztály	Rheinbaben vezérőrnagy	20. gyalogezred fűslier-zászlóalja	1	—	—	920	—		
			11. ††) és 17. huszár- és 19. ††) dragonyos-ezred	—	12	—	—	1680		
III. Hadtest.	5. és 6. lovas hadosztály	Rheinbaben vezérőrnagy	6. ††) vitézezred és 3. deidászered 3. százada ††)	—	5	—	—	140		
			6. ††) vitézezred és 3. deidászered 3. százada ††)	—	5	—	—	700		
Összesen . . .			32*)	36	108	—	—	29715	4040	108

*) II/3. zászlóalj a hadtest-tüzérség fedezetére volt kirendelve.

**) Később küldetett előre az elővéd erősbítésére.

***) Csak Neunkirchenig volt irányítva, de a harcs hírege tovább szállított Saarbrückenig.

††) A harcban nem vett részt.

Franciák.

Hadosztály	Dandár	Ered	Vadász zászlóalj	Összesen					Állás-összetétel		Harczoló állomány	
				Zászlóalj	Lov. század	Lövég	Szárólövég	Hadmérnök század	Zászlóalj-küldetés	Lovasszászadonkint	Lőfegyver	Szállógyver
I. Hadtest.	Vergé tábornok	1	Letellier Valazé, tábornok	32	3	7	—	—	—	—	—	—
				55	—	6	—	—	—	—	—	
				76	—	6	—	—	—	—	—	
				77	—	6	—	—	—	—	—	
II. Hadtest.	Bataille tábornok	1	Pouget, tábornok	8	12*)	7	—	—	—	—	—	
				23	—	6	—	—	—	—		
				66	—	6	—	—	—	—		
				67	—	6	—	—	—	—		
III. Hadtest.	L'Estocq tábornok	1	Doens, tábornok	2	10**)	7	—	—	—	—	—	
				63	—	6	—	—	—	—		
				24	—	6	—	—	—	—		
				40	—	6	—	—	—	—		
III. Hadtest.	de Valabrègue lovas hadosztály	1	de Valabrègue, tábornok (a hadosztály-parancsnokságot vevő át)	4. és 5. sz. chasseur-ezred †)	—	8	—	—	—	—	—	
				7. és 12. sz. dragonyos ezred	—	8	—	—	—	—		
				2	Bachelier, tábornok	—	8	—	—	—	—	
				—	—	—	—	—	—	—		
III. Hadtest.	Juniac dragonyos dandár †)	—	—	8	—	—	—	—	—	140	—	
				—	—	—	—	—	—	—	—	1120
Összesen				39	24	72	18	5	—	—	2449	3000

*) A csata befejezéséig Oetingen-nél állott, a harcban nem vett részt.

**) A hadmérnökcsapatokat is beleszámítva.

***) Az oetingeni fensíkon végező tartalékok gyanánt visszatartva, a harcban nem vett részt.

†) A harcban nem vett részt.

A weissenburgi csatában résztvett seregrészek

HADRENDJE.

Németek.

Francziák.

Seregrészek	Csapattest	Összesen			Árnyas csapat állomány		Harczó állomány		
		Zászlóalj	Lov. század	Úteg	Zászlóaljban-kint	Lovas csapat-zászlóalj	Lőfegyver	Szalógyver	Lőveg
V. hadtest Krobach tábornok	17. gyalog dandár Bohmer ezredes	58. gyal. ezred I. és III. szja.	2	—	—				
		59. gyal. ezred	3	—	—				
	18. gyalog dandár Volgte-Rhetz vezérőrnagy	7. király gránátos ezred	3	—	—				
		47. gyal. ezred	3	—	—				
	—	5. vadász szj.	1	—	—				
		4. dragonyos ezred	—	4	—				
	18. gyalog dandár Henning ezredes	6. gránátos ezred	8	—	—	935	140		
		47. gyalog ezred	3	—	—				
	20. gyalog dandár Walther vezérőrnagy	37. könnyű gyalog ezred	3	—	—				
		50. gyalog ezred	3	—	—				
—	14. dragonyos ezred	—	4	—					
	hadosztály tüzérség	—	—	4					
—	hadtest tüzérség	—	—	14			32440	1120	192
	41. gyalog dandár Kobilinski ezredes	80. könnyű gyal. ezred	3	—	—				
21. hadosztály Schabteneyer tábornok	42. gyalog dandár Thile vezérőrnagy	87. gyal. ezred	3	—	—				
		82. gyal. ezred	3	—	—				
—	—	88. gyal. ezred	3	—	—				
		11. vadász zászlóalj	1	—	—	900	140		
—	—	14. huszár ezred	—	4	—				
		hadosztály tüzérség	—	—	4				
—	—	13. huszár ezred	—	4	—				
		11. táb. tüzérezred lovagló osztálya	—	—	2			11700	1120
8. hadosztály Walther tábornok	5. gyalog dandár Schleich vezérőrnagy	6. gyal. ezred	3	—	—				
		7. gyal. ezred	2	—	—				
—	7. gyalog dandár Thiereck vezérőrnagy	8. vadász szj.	1	—	—				
		5. gyal. ezred	2	—	—				
—	—	9. gyal. ezred.	3	—	—				
		6. vadász szj.	1	—	—	820	120		
—	—	6. gyal. ezred III. szja.	1	—	—				
		7. gyal. ezred I. szja.	1	—	—				
4. hadosztály Bohmer tábornok	8. gyalog dandár Wallinger vezérőrnagy	11. gyal. ezred III. szja.	1	—	—				
		14. gyal. ezred III. szja.	1	—	—				
—	—	10. vadász szj.	1	—	—				
		2. könnyű lovas ezred	—	4	—				
—	—	hadosztály tüzérség	—	—	4				
		6. könnyű lovas ezred 3. és 4. százada	—	2	—			13840	730
Összesen		54	22	32	—	—	48080	2960	192

Seregrészek	Csapattest	Összesen			Harczó állomány						
		Zászlóalj	Lov. század	Tábori őteg	Szalógyver	Lőfegyver	Tábori lőveg	Szalógyver			
I. hadtest, Mac Mahon.	1. gyalog dandár Pelletier de Montmarry tábornok.	Az 50. seregzred I. és III. szja. *)	2	—	—	—	—	1017			
		74. seregzred	3	—	—	—	—	1540			
	—	16. vadász szj. *)	—	—	—	—	—	—			
			78. seregzred**)	—	—	—	—	—			
	2. gyalog dandár Pellé tábornok.	1. algieri csatár ezred	3	—	—	—	—	2143			
		hadosztály tüzérség	—	—	2	1	—	—			
	1. lovas dandár Septeuil tábornok.	3. huszár ezred†)	—	3	—	—	—	—			
		11. chasseur-ezred*)	—	2 1/2	—	—	—	—			
	Összesen		8	5 1/2	2	1	—	4700	650	12	6

*) Az 50. seregzred II. szja, a 16. vadász szj. és a 11. chasseur-ezred 1/2 százada a határ megújulására Széchenyi visszahagyott. Nemszoty különítményhez nyerte beosztását.

**) A 78. seregzred Desret tábornok parancsára augusztus 4-én reggel 5 órakor a 96. ezred felváltása céljából Klimbachba indították utra.

†) Az ezred 1. százada a Klimbachban levő 96. gyal. ezredhez nyerte volt beosztását.
Más források szerint a Douay hadosztálynak az ütközetben részt vett csapat-állománya:
Bonnet . . . 8 = 3 = 3 = 3 =
Cesogge . . . 8 = 6 = 3 = . . .

A Colombey-Nouilly (Borny) melletti csatában résztvevő seregrészek

HADRENDEJE.

Németek.

Franciák.

Seregrészek	Csapat (Dandár)	Állomány				Összesen	Árnyék tölgyes állomány	Harcosok állománya
		Zénaiak	Lovas sáska	Lövők	Utász. sáska			
13. gyalog hadosztály Günner tábornok	E16 v. d.: 96. gyalog dandár Gottz vezérfrágy	15. gyalog ezred	9	1	—	—	—	870 140 10440 560
		55. gyalog ezred	8	—	—	—	—	
		7. vadász zászlóalj	1	—	—	—	—	
		3. huszári ezred	—	4	—	—	—	
14. gyalog hadosztály Kamske tábornok	95. gyalog dandár, Ottes Sacken vezérfrágy	13. gyalog ezred	3	—	—	—	—	710 140 7100 560
		73. könnyű gyalog ezred**	2	—	—	—	—	
		V. és VI. sz. űteg	—	—	13	—	—	
		2. és 3. sz. utász század	—	—	—	2	—	
1. gyalog hadosztály Beathelm tábornok	E18 v. d.: 2. gyalog dandár Falkenstein vezérfrágy	35. gyalog ezred**	2	—	—	—	—	930 140 11600 560
		39. könnyű gyalog ezred	3	—	—	—	—	
		74. gyalog ezred	3	—	—	—	—	
		15. huszári ezred	—	4	—	—	—	
2. gyalog hadosztály Pritzelwitz vezérfrágy	E18 v. d.: 3. gyalog dandár Wemery vezérfrágy	2. és 3. lev. III. és IV. sz. űteg	—	—	—	—	—	910 140 10920 560
		2. és 3. sz. utász század	—	—	—	2	—	
		4. gránátos ezred	3	—	—	—	—	
		10. dragonyos ezred	—	4	—	—	—	
3. lovas hadosztály Graebne tábornok	E18 v. d.: 4. gyalog dandár Zalinski vezérfrágy	8. vitézi ezred	—	4	—	—	—	140 — 3240 —
		7. dandár ezred	—	4	—	—	—	
		5. dandár ezred	—	4	—	—	—	
		14. dandár ezred	—	4	—	—	—	
1. lovas hadosztály Hartman tábornok	E18 v. d.: 5. gyalog dandár Blumenthal vezérfrágy	3. vitézi ezred	—	4	—	—	—	150 — 3190 —
		4. dandár ezred	—	4	—	—	—	
		9. dandár ezred	—	4	—	—	—	
		12. dandár ezred	—	4	—	—	—	
3. gyalog hadosztály Wragel tábornok	E18 v. d.: 6. gyalog dandár Fennaradó rézsa	36. gyalog ezred II. és III. zászlóalja	2	—	—	—	—	910 140 11820 560
		2. sz. űteg	—	—	6	—	—	
		36. gyalog ezred II. és III. zászlóalja**)	2	—	—	—	—	
		84. gyalog ezred	3	—	—	—	—	
Csapatok	E18 v. d.: 7. gyalog dandár Léberitz vezérfrágy	11. gránátos ezred**)	3	—	—	—	—	— — — —
		85. gyalog ezred	3	—	—	—	—	
		9. vadász százados	3	—	—	—	—	
		I. és II. sz. űteg	—	—	13	—	—	
Összesen			161	60	204	8	—	51290 5160

Hadosztály	Dandár	Harcosok állománya	Összesen		Árnyék tölgyes állomány	Harcosok állománya		
			Árnyék tölgyes állomány	Harcosok állománya				
I. hadosztály, Dörmann tábornok	1. Montaudon tábornok	1. Aymard báró, tábornok	54	—	—	—	650 110 35800 3220	
			68	—	—	—		
			81	—	—	—		
			95	—	—	—		
2. Castagny tábornok	1. Nayral, tábornok	19	—	—	—	650 110 35800 3220		
		41	—	—	—			
		—	15	1	—			
		69	—	—	—			
3. Metman tábornok	1. de Potter, tábornok	20	—	—	—	650 110 35800 3220		
		—	7	1	—			
		—	—	—	—			
		71	—	—	—			
4. Aymard tábornok	1. de Brauer, tábornok	44	—	—	—	650 110 35800 3220		
		—	—	—	—			
		—	11	1	—			
		80	—	—	—			
II. hadosztály, Decoeur tábornok	1. Cissy tábornok	1. Brayer gróf, tábornok	1	—	—	—	650 110 35800 3220	
			2. de Goldberg, tábornok	37	—	—		—
			—	20	1	—		
			73	—	—	—		
3. Grenier tábornok	1. Véron dit Bellecour, tábornok	49	—	—	—	650 110 35800 3220		
		—	3	1	—			
		64	—	—	—			
		84	—	—	—			
4. Lorencez tábornok	1. Pajol gróf, tábornok	55	—	—	—	650 110 35800 3220		
		—	9	1	—			
		64	—	—	—			
		85	—	—	—			
III. hadosztály, Ladmirauf, tábornok	1. Laveaucoupet tábornok	1. Valazé, tábornok	1	—	—	—	640 — 4020 —	
			63	—	—	—		
			—	10	—	—		
			34	—	—	—		
IV. hadosztály, Ladmirauf, tábornok	1. Lorencez tábornok	2. Berger, tábornok	15	—	—	—	650 110 35800 3220	
			28	—	—	—		
			—	3	1	—		
			64	—	—	—		
V. hadosztály, Ladmirauf, tábornok	1. Laveaucoupet tábornok	2. Jolivet, tábornok	1	—	—	—	640 — 4020 —	
			63	—	—	—		
			—	10	—	—		
			34	—	—	—		
VI. hadosztály, Ladmirauf, tábornok	1. Gárdai lovas hadosztály	1. Grand lovas hadosztály	24	—	24	5	160 120 15440 3000	
			—	—	—	—		
			—	—	—	—		
			—	—	—	—		
VII. hadosztály, Ladmirauf, tábornok	1. Gárdai lovas hadosztály	2. Grand lovas hadosztály	120	20	80	11%	160 120 15440 3000	
			—	—	—	—		
			—	—	—	—		
			—	—	—	—		
VIII. hadosztály, Ladmirauf, tábornok	1. Gárdai lovas hadosztály	3. Grand lovas hadosztály	120	20	80	11%	160 120 15440 3000	
			—	—	—	—		
			—	—	—	—		
			—	—	—	—		

VIII. hadosztály, Ladmirauf, tábornok. I. hadosztály, Ladmirauf, tábornok. II. hadosztály, Ladmirauf, tábornok. III. hadosztály, Ladmirauf, tábornok. IV. hadosztály, Ladmirauf, tábornok. V. hadosztály, Ladmirauf, tábornok. VI. hadosztály, Ladmirauf, tábornok. VII. hadosztály, Ladmirauf, tábornok. VIII. hadosztály, Ladmirauf, tábornok.

*) A III/73. zászlóalj visszahagyott a Pange melletti tábornok.
 **) F/33. zászlóalj a courtesles sur niez-i vasúti indoklás megállásánál visszahagyta.
 ***) F/77. zászlóalj a hadosztályvezér hivatására.
 *) Megjelent a csatában, de nem lépett aktívba.
 **) Előző 4. zászlóalj: 12 lovas század és 18 löveg a harcban aktív szerepet nem játszott a legtovább részt vett a harcban 15 zászlóalj, 4 lovas század, 186 löveg és 4 utász század. Összesen mintegy 50000 fő és 6000 szállítás; 30000 fős állomány.
 *) A csatában közel volt még végre a 64. lovas hadosztályról a 64. vitézi ezred 244. százada, mely a harc után társasban kőbe is lépett és a 164. dandár ezred állományába számolták. 120, többé összesen 400 szállítás; 4 sz. és összes lovas csapatok 80000 fős állomány 7500 szállítás.
 **) A 9. és 11. zászlóalj Courtesles megállásán maradt vissza.
 ***) A 11. zászlóalj Luppban maradt vissza.
 **) A 1-6. zászlóalj Hasso-Buxton maradt vissza.

*) 7 méjt és a 60. ezred IV. zászlóalja Metz várvidégre gyűjtött visszahagyta.
 **) A Brumont dandár és az I. hadosztály tüzérsége a Quenou ezredét tartott vissza és a harcban tevékeny részt nem vett.
 ***) Az előbb említett gárdai csapatok levonás után, maradt a harcban aktív szerepet játszó csapatok száma körülbelül: 116 zászlóalj, 18 lovas század, 278 löveg, 44 ezer 1000 és 9/11. hadmérnök század.
 *) A harc kezdetekor már a Mosell halpartján állott, később visszafordult ugyan, de mire a harcokba ért, a csata már befejeződött.

A Gravelotte St-Privat melletti csatában résztvett seregrészek

HADRENDEJE.

Németek.

Table listing German military units (Füherungsabteilung, Infanterie, Artillerie, etc.) with columns for unit name, location, and personnel counts. Includes sub-sections for I. Ustrep, II. Ustrep, III. Ustrep, IV. Ustrep, V. Ustrep, VI. Ustrep, VII. Ustrep, VIII. Ustrep, IX. Ustrep, X. Ustrep, XI. Ustrep, XII. Ustrep, XIII. Ustrep, XIV. Ustrep, XV. Ustrep, XVI. Ustrep, XVII. Ustrep, XVIII. Ustrep, XIX. Ustrep, XX. Ustrep, XXI. Ustrep, XXII. Ustrep, XXIII. Ustrep, XXIV. Ustrep, XXV. Ustrep, XXVI. Ustrep, XXVII. Ustrep, XXVIII. Ustrep, XXIX. Ustrep, XXX. Ustrep.

Franciaik.

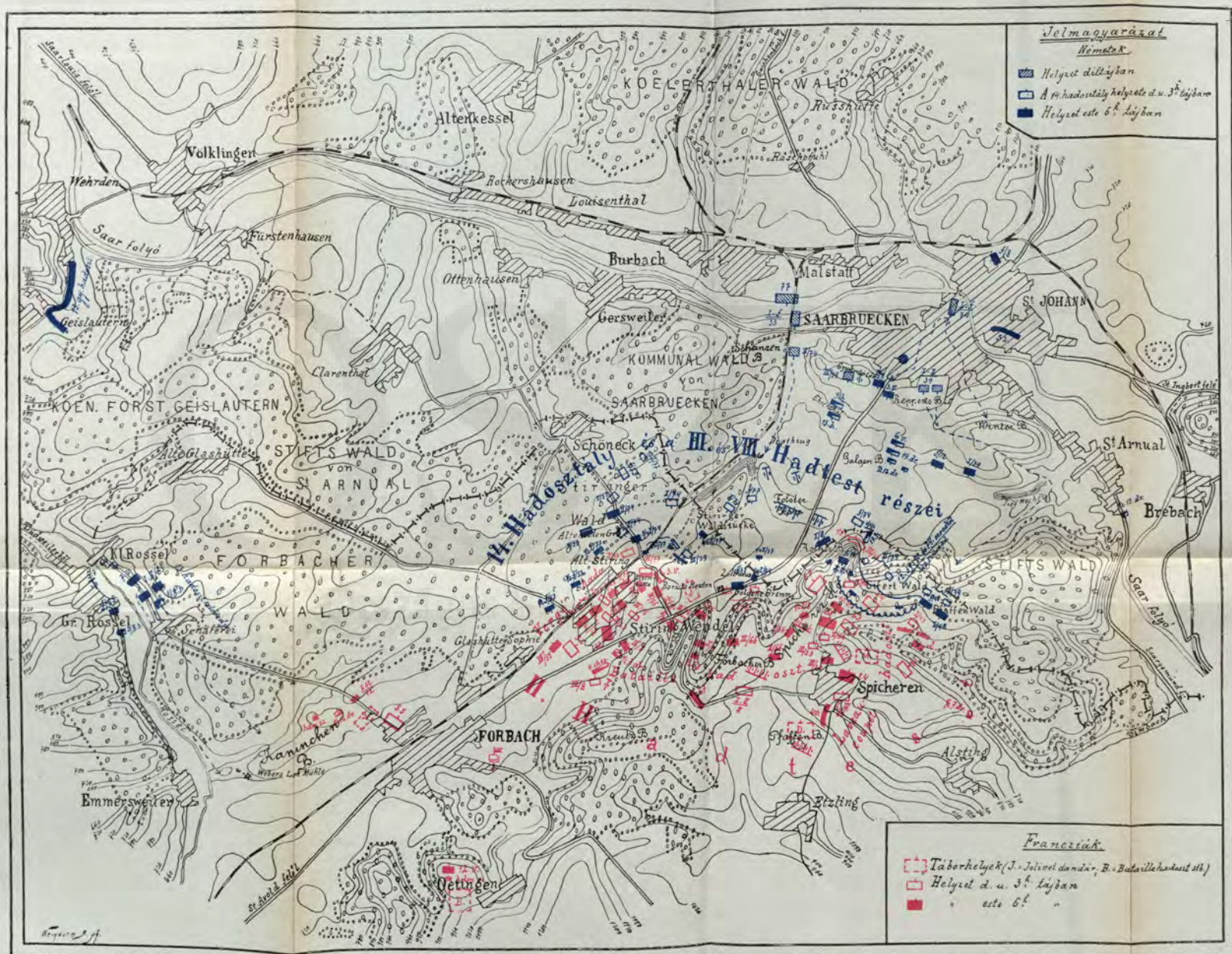
Table listing French military units (Füherungsabteilung, Infanterie, Artillerie, etc.) with columns for unit name, location, and personnel counts. Includes sub-sections for I. Ustrep, II. Ustrep, III. Ustrep, IV. Ustrep, V. Ustrep, VI. Ustrep, VII. Ustrep, VIII. Ustrep, IX. Ustrep, X. Ustrep, XI. Ustrep, XII. Ustrep, XIII. Ustrep, XIV. Ustrep, XV. Ustrep, XVI. Ustrep, XVII. Ustrep, XVIII. Ustrep, XIX. Ustrep, XX. Ustrep, XXI. Ustrep, XXII. Ustrep, XXIII. Ustrep, XXIV. Ustrep, XXV. Ustrep, XXVI. Ustrep, XXVII. Ustrep, XXVIII. Ustrep, XXIX. Ustrep, XXX. Ustrep.

1. A seregrészek nevei... 2. A seregrészek állományai... 3. A seregrészek felszerelése... 4. A seregrészek mozgása... 5. A seregrészek elhelyezkedése... 6. A seregrészek feladatai... 7. A seregrészek összehasonlítása... 8. A seregrészek értékelése... 9. A seregrészek jövője... 10. A seregrészek története...

1. A seregrészek nevei... 2. A seregrészek állományai... 3. A seregrészek felszerelése... 4. A seregrészek mozgása... 5. A seregrészek elhelyezkedése... 6. A seregrészek feladatai... 7. A seregrészek összehasonlítása... 8. A seregrészek értékelése... 9. A seregrészek jövője... 10. A seregrészek története...

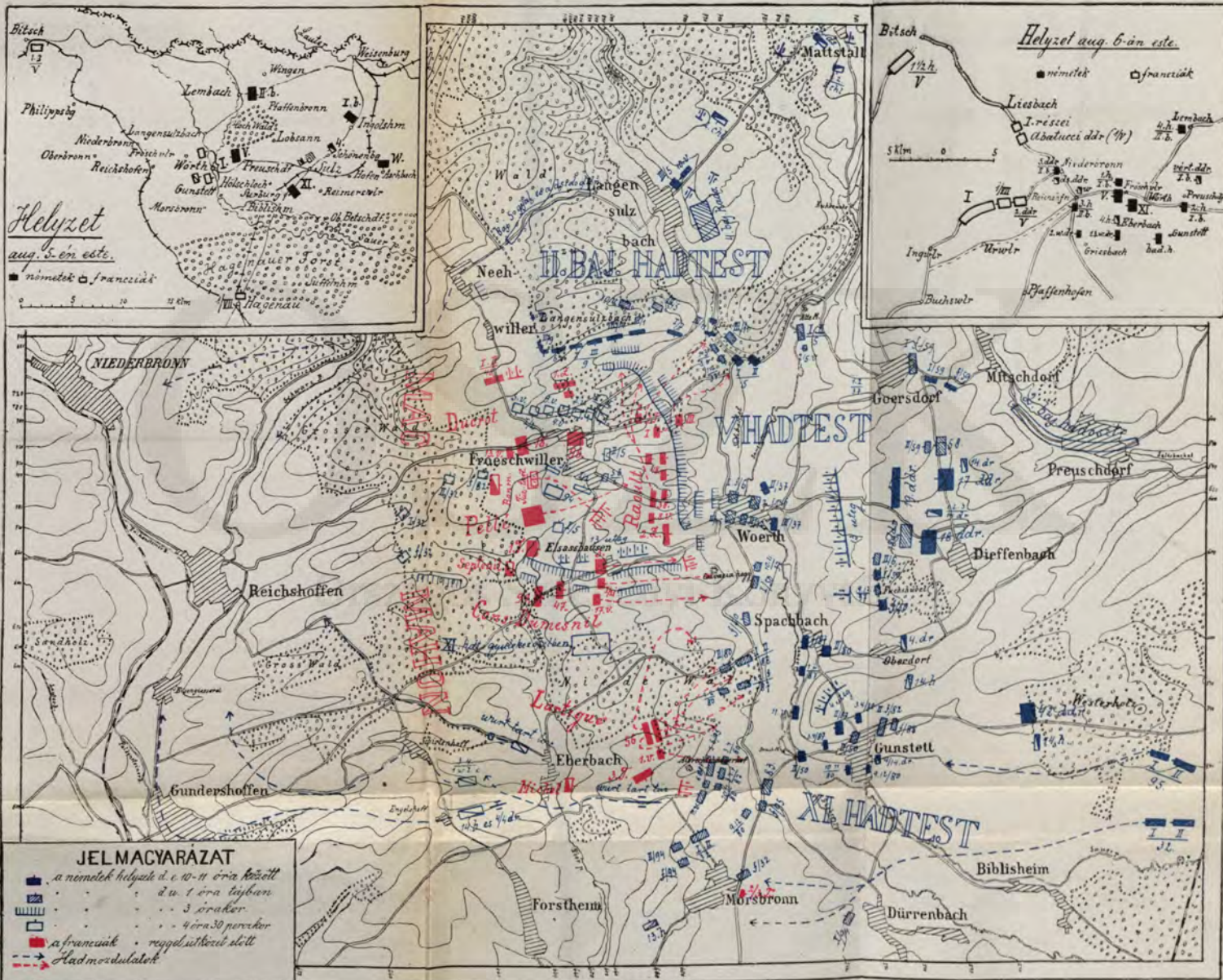
A SPICHEREN-FORBACHI CSATA

1870. augusztus 6-án.

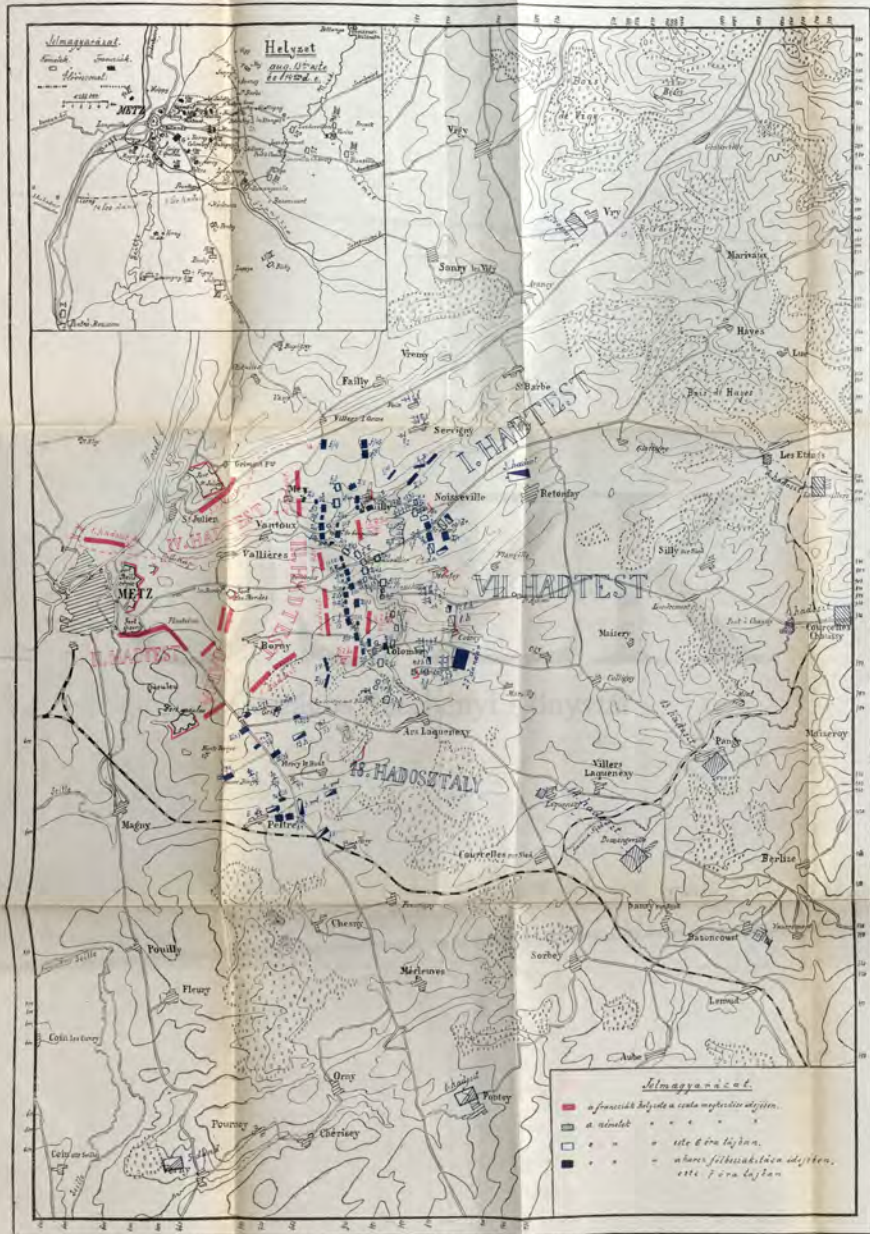
A WÖRTH-FROESCHWILLERI CSATA.

1870. augusztus 6-án.

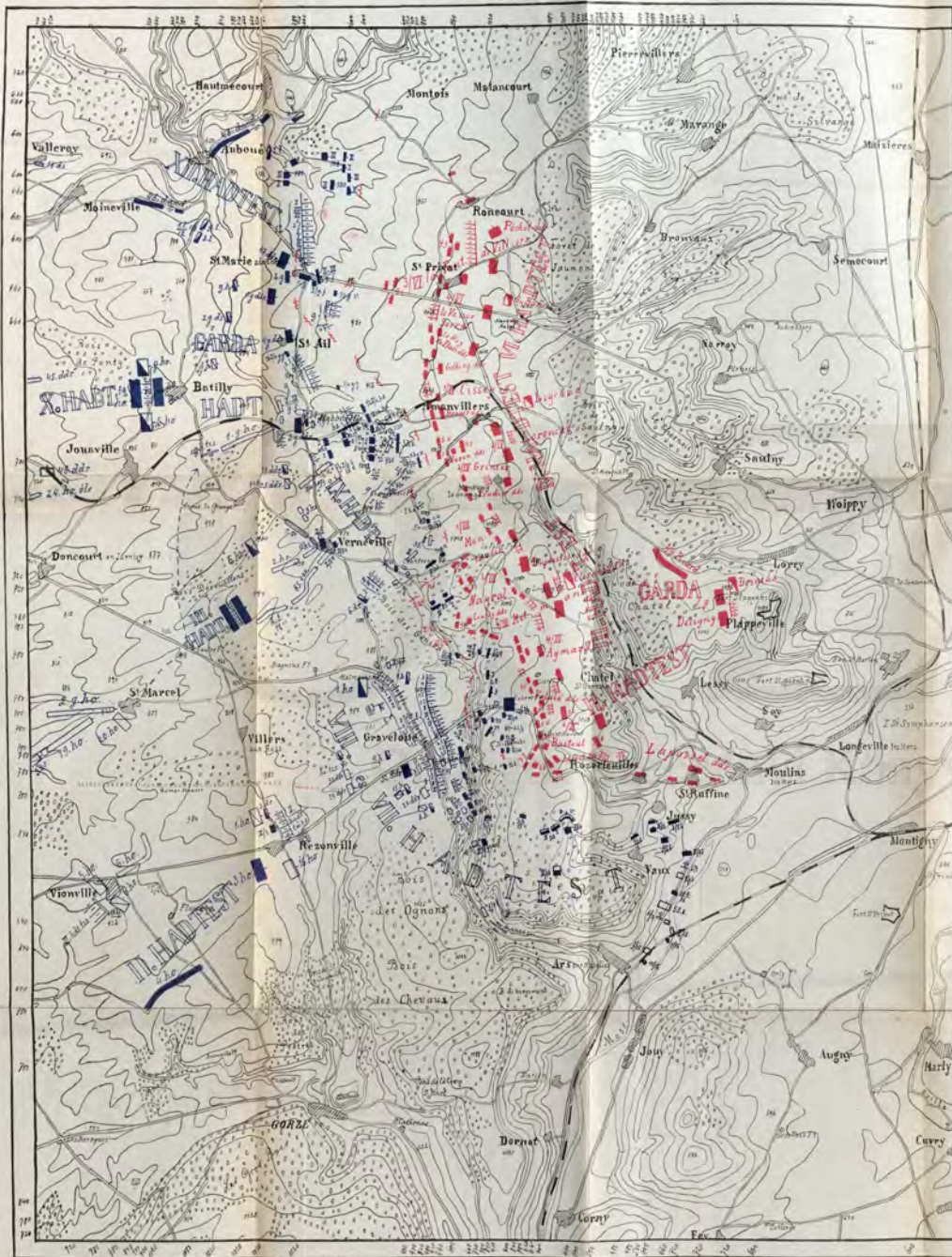
A COLOMBEY-NOUILLY (BORNÝ) MELLETTI CSATA

1870. augusztus 14-én.

A GRAVELOTTE-ST-PRIVAT MELLETTI CSATA.

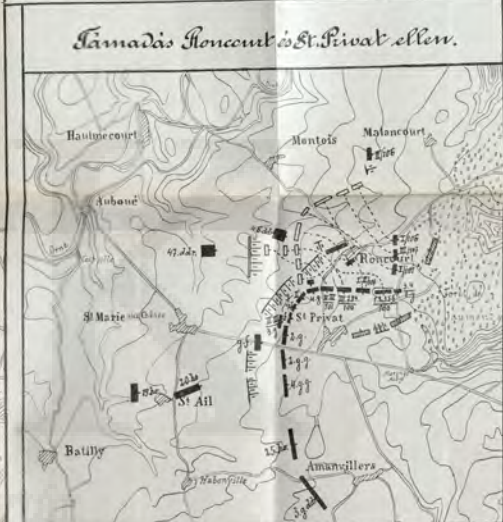
1870. augusztus 18-án.

Jelmagyarázat

■ a francia seregvezetők helye az első kezdésben.
□ helye az első tájfun.
■ a németek.

1:50,000

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

